

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Halász Csilla:
Agitáció és propaganda a népművelésben
a Rákosi-rendszer idején

Történelemtudományok Doktori Iskola
Doktori Iskola vezetője: Dr. Székely Gábor DSc
Új és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Program
Programvezető: Dr. Erdődy Gábor, CSc

A bizottság tagjai:

Dr. Kardos József, DSc (elnök)

Dr. Fazekas Csaba, PhD (opponens)

Dr. Föglein Gizella, CSc (opponens)

Dr. Földes György, CSc (tag)

Dr. Sipos Balázs, PhD (titkár)

Dr. Baráth Magdolna, PhD (póttag)

Dr. Varga Zsuzsanna, CSc (póttag)

Témavezető:

Dr. Izsák Lajos, DSc

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
Az ideológiáról	5
A Rákosi-korszak népművelése	11
Forrásokról, szakirodalomról	13
Kultúrotthonok	15
A kultúrotthon-mozgalom	15
A kultúrotthonok fő feladatai	19
Ismeretterjesztő előadások, előadássorozatok	20
Előadások, előadássorozatok a szabadművelődés korszakában	20
Ismeretterjesztő előadások 1949-től 1953 között	21
Előadások, előadássorozatok 1953-tól 1956 között	39
Szakkörök, tanfolyamok	45
Szakkörök	45
Tanfolyamok	53
Ünnepségek	57
Országos ünnepek, ünnepségek	57
Falunapok, arató- és szüreti ünnepségek	70
Kultúrversenyek	73
Versenyek a kultúra területén	74
Országos és járási kultúrversenyek	76
Az 1954 utáni versenyekről	96
Kultúragitációs brigádok működése a Rákosi-korszakban	97
A kultúrotthonok működése, szervezete	107
Mozik	119
A filmgyártás rendszere a koalíció éveiben	120
A filmgyártás rendszere az államosítástól 1956-ig	121
A filmek készítése	122
A mozhálózat kiépülése	134
Műsorpolitika, előadások	138
Kultúragitációs tevékenység	146
A mozik működése, szervezete	151
Könyvtárak	157
Könyvek	157
Könyvtárak a szabadművelődés időszakában	162
Könyvtárak szervezése a népművelés időszakában	163
A könyvtárak feladatai	172
A könyvtárak működése, szervezete	178
Befejezés	182
Mellékletek	186
Bibliográfia	206

Bevezetés

1945 után a Szovjetunió a nyugati nagyhatalmak jóváhagyásával a korábbiaknál jóval nagyobb teret nyert Közép-Kelet-Európában. Ez egyfelől azzal járt, hogy egyes területeket közvetlenül magához csatolt (például Lengyelország keleti részét, Kárpátalját Magyarországtól), másfelől a térségbeli hegemon törekvéseit azzal alapozta meg, hogy vazallus államokat hozott létre, amelyek nyugat felől védtek a határait.

Eme szatellit államok sorába tartozott Magyarország is, ahol de facto 1948-tól 1949-re kialakult az egypártrendszer, a hatalom pedig a gyakorlatban néhány kommunista vezető kezében összpontosult, a mindenkor kormány csak bábszerű végrehajtó volt. Fontos hangsúlyozni, hogy az irányítást kezükben tartó emberek elsősorban nem a Horthy-rendszerben az illegitimitást idehaza vállaló kommunisták köréből kerültek ki, hanem az úgynevezett moszkoviták csoportjából: Rákosi Mátyás, Farkas Mihály, Gerő Ernő, Nagy Imre stb. Ők a két háború közötti időszak jelentős részét Moszkvában, emigrációban töltötték, így módon tökéletesen azonosultak az ottani eszmékkel. 1945-ben afféle helytartóként, a moszkvai központi utasítás végrehajtóiként érkeztek vissza az országba, és döntéseiket folyamatosan egyeztették Moszkvával. Ez tehát már önmagában garantálta a teljes átvételre jellemző egysíkú ideológia és ezzel párhuzamosan az oszthatatlan hatalom iránti lojalitásukat, különösen a parlamentáris demokrácia gyakorlati kereteinek felszámolását követően. Magyarország e tekintetben nem különbözött a többi, 1945 után a szovjet érdekszférába tartozó államtól.

Mint minden totalitárius eszme, a bolsevizmus is teljes egészében uralni akarta az élet minden területét, kénytelen-hatalomgyakorlását azonban magasztos ideológiával támasztotta alá, amelynek hangsúlyos eleme volt a szovjet (típusú) életforma, gondolkodás, világnézet, tudomány és gazdaság felsőbbrendű volta minden más irányú társadalmi berendezkedéssel szemben. Így módon a közélet minden területét, sőt a magánélet egyes szegmenseit is lefedte, totalitárius elképzelés jegyében a kultúra sem maradhatott ki a sorból, sőt kifejezetten hangsúlyos szerepet kapott.

A Szovjetunióban fontos volt a tudományos propaganda is, így nem véletlenül számított presztízskérdésnek, hogy elsőként szovjet ember járjon az űrben (amire válaszó volt az amerikaiak Holdra lépése). Sztálin haláláig ez fokozottan igaz volt. Állandó propagandája volt az olyan (ál)tudományos életműveknek, mint például Micsuriné vagy Liszenkóé. Ugyanakkor azonban a tudomány nem volt alkalmas a széles néptömegek megszólítására, szükség volt

tehát egy másik csatornára ezen felül, amellyel a lehető legnépesebb célcsoportot lehetett ideológiailag befolyásolni. Ez volt a kultúra, eszköze pedig a kulturális propaganda.

A rendszer a totalitárius hatalomra jellemző sajátosságokkal épült fel, hiszen mind a tudomány, mind a kultúra közvetítése közé beékelődött egy idegen elem: az ideológia. Ily módon a kultúra erőteljes fogatkozást szenvedett tényleges feladatát illetően: a célja elsősorban nem a műveltségi szint növelése, a tudás átadása, a szórakoztatás volt, hanem mindig közvetítő szerepet vitt, teljes mértékig kiszolgálva a szovjet ideológiát.

Így volt ez mind a Szovjetunióban, mind pedig a Ázallusò államokban, ily módon ez a fajta kultúraközvetítés rendkívül egységes képet mutat. A Moszkvából Magyarországra hazatért vezetők teljes mértékig átvették a szovjet propagandát, és a kultúra minden területét központosítani igyekeztek. Ez megmutatkozott például a Magyar Művészeti Tanács felállításában; az új, szovjet típusú címer tervezésében (amely heraldikailag ugyan szabálytalan volt, de rendkívüli módon hasonlított – nem véletlenül – a szovjet tagköztársaságok címereire); az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc centenáriumának megünneplésében, ahol a tényleges történeti megemlékezés helyett annak hangsúlyozása kapott szerepet, hogy a forradalom nem győzhetett, hiszen nem állt ideológiailag szilárd talajon, nem vett részt benne az öntudatos munkásosztály, ily módon bukása történelmileg szükségszerű volt.

Moszkva e téren a VOKSZ (Vseszozjužnoe Obsesztvo Kulturnoj Szvjazü – Külföldi Kulturális Kapcsolatok Össz-szövetségi Szervezete) útján gyakorolt némi nyomást, amelynek elsőrendű célja a szovjet kultúra exportja volt, amit a különböző országokban alakult szovjetbarát művelődési társaságok segítségével végzett.¹ Így jutott Magyarországra bőséges szovjet propaganda anyag a Magyar Szovjet Művelődési Társaság, majd később a Magyar Szovjet Társaság útján. Ugyanakkor a moszkovita vezetők egymással versengve igyekeztek azon, hogy minél jobban elnyerjék a szovjet vezetés kegyét. Maximális szervilizmussal igyekeztek bizonyítani, hogy Moszkva jó kezekbe rakta az ország gyepírjét. Magyarországon 1949-ben indult meg a szovjet kultúra tervszerű népszerűsítése a szovjet kulturális napokkal, amelynek keretében szovjet elemzők, tanácsadók látogatták meg a tudományos, művészeti intézményeket.²

¹ MOL XIX. J-1j. 141. tétel. 62078/6/1946.

² Ständeisky, 1998. 164. o.

Az ideológiáról

Az ötvenes években a kultúra tehát a központi ideológia közvetítő csatornájaként működött. Az ideológia a terror, valamint a bürokratikus gépezet mellett döntő szerepet játszott a szovjet típusú államok rendszerének fenntartásában.³ Ugyanakkor dolgozatom témája nem az ötvenes évek Magyarországának mindennapjait meghatározó ideológia elemzése, hanem annak kimutatása, hogy ez miként tükröződött a kultúrpolitika gyakorlatában. Ezért e kérdést itt csak vázlatosan szándékozom, afféle keretként, tárgyalni. Az ideológia kapcsán így csak a legfontosabbakra szorítkozva mutatom be annak lényegét, a részletes eszme- és politikatörténeti elemzés mellőzésével.

Az ideológia fogalmának és szerepének meghatározása nem egyszerű feladat. A kommunista ideológia atyja, Karl Marx a következő definíciót adja a fogalomnak: *„A gazdasági folyamatokban keletkező konfliktusok tudatosításának és végigharcolásának nélkülözhetetlen (nemcsak eszmei) eszköze.”*⁴ A modern politológiai megközelítés szerint az ideológia szűk értelemben *„olyan többé-kevésbé összefüggő nézetrendszer, amely meghatározott hit- és értékrendszeren nyugszik. Az ideológia a politikai cselekvés céljait és eszközeit magyarázza, igazolja abból a célból, hogy a társadalmat a fennálló rendszer megváltoztatására, megdöntésére, megreformálására vagy éppen egy korábbi rendszer visszaállítására mozgósítsa.”*⁵ Tágabb értelmezésben sajátos gondolkodásformát jelent.⁵

Schlett István megfogalmazása szerint az ideológia *„adatforma, a világról, a társadalomról, embercsoportokról szóló megállapítások, értékelések, ítéletek és ugyanakkor a helyes célokról, a megfelelő cselekvési lehetőségekről, eljárási módokról kialakított nézetek, eszmék és ezek igazolásának többé-kevésbé összefüggő halmaza.”*⁶ Tehát nem csupán tudást, ismeretet tartalmaz, hanem célokat, értékeket a helyes, a jogos az igazságos stb. cselekvésre vonatkozó normákat is.⁶

Hannah Arendt véleménye alapján az ideológia valamely eszme logikája, amelynek tárgya a történelem. A *totalitarizmus gyökerei* című könyvében így ír erről: *„Az ideológiák történetiek, a létrejövésükkel és a pusztulással, a kultúrák keletkezésével és bukásával foglalkoznak, még akkor is, ha valamilyen természet törvénye segítségével próbálják magyarázni a*

³ Gyurgyák (szerk.), 2003. 302. o.

⁴ Idézi: Schlett, 1982. 95. o.

⁵ Gyurgyák (szerk.), 2003. 317. o.

⁶ Schlett, 1982. 96. o.

történelmet.⁷ Arendt művében hangsúlyozza, hogy az ideológiákat nem a létezés csodája érdekli, hanem a történelem, a múlt megmagyarázása, amelyet logikai folyamatként írnak le.⁷

A fogalom filozófiai megközelítése a következő: *„A olyan jelentéseket hordozó világnézet, amely a számos társadalmi osztály valamelyikének érdekeit kifejezi és önti koherens formába, mégpedig rejtett módon.”* Az egész társadalom meggyőzését szolgálja, különböző társadalmi osztályok motivációs rendszerének befolyásolása érdekében.⁸ A filozófiai értelmezés szerint ugyanakkor a szovjet ideológia nem is számítható ideológiának, mivel egyrészt az ideológiák egyetemes világnézetek álcázott osztályérdekeit fejezik ki, addig a szovjet csak egy osztályérdek (a proletariátus) képviselőjének igényét hangsúlyozza, amelynek helyébe valójában a párturalom mint öncél lép. Másrészt az ideológiák versenyben állnak egymással, ugyanakkor a szovjet ideológiának nem létezett vetélytársa, minden más gondolkodásformát kirekesztett. Emellett a szovjet ideológia nem akart meggyőzni sem; aki nem akart teljesen esélytelen lenni a rendszerében, annak egyszerűen el kellett fogadnia. Végül pedig érdektelenné vált a világnézeti koherencia is, mivel nem volt ellene kritika, így lazán egymáshoz szőtt hit-tételekből épülhetett fel a rendszere, amelyek ellentmondásba is kerülhettek egymással. A szovjet ideológia a fentiek miatt filozófiai értelemben nem is ideológia, hanem dogma, tanítás.⁹

Minden ideológiának így akár nevezhetjük tehát dogmának is így megvolt az adott rendszerben a sajátos funkciója. Az ideológiák mindenképp a társadalom totalitására irányuló közvetett gyakorlatként jelentek meg, a politika számára az eszmei mozzanatot jelentették. Politika és ideológia elválaszthatatlanná váltak a kommunizmus idején. Nem lehetett ideológiamentes a politika, és egy nézet, egy állítás nem önmagában volt ideologikus, hanem azáltal, hogy egy konfliktus gyakorlati végigharcolásának eszközeként funkcionált.¹⁰

Az ideológiák kettős feladatot kaptak a totalitárius rendszerben: ez a társadalom totalizálása és ellenőrzése volt. A társadalom totalizálása azt jelentette, hogy minden másfajta érték és értelmezés tilalom alá esett, és az adott felfogás minden társadalmi csoport számára kötelezővé vált. Azonban nemcsak minden területre – zene, szépművészet, irodalom stb. – a totalizációjáról van szó, hanem arról is, hogy az emberek készségét is ellenőrizték, hogy közvetlenül vagy feltétlenül hittek-e a hirdetett eszmékben. Az engedelmességnek mindenre ki

⁷ Arendt, 1992. 588. o.

⁸ Fehér és Heller és Márkus, 1991. 275. o.

⁹ Fehér és Heller és Márkus, 1991. 276 és 277. o.

¹⁰ Schlett, 1982. 97. o.

kellett terjednie. Ha valaki nem engedelmeskedett, arra elfogatás, börtön várt, vagy enyhébb esetben elbocsátották állásából.¹¹

A sztálinista ideológiáról

A 20. században két új zsarnoki ideológia született: a náciizmus és a kommunizmus. Mindkét totalitárius rendszerre jellemző volt az egypártrendszer uralma, a titkosrendőrség hegemoniája, a kormányzat monopóliuma, a gazdasági, a kulturális és az információs struktúrák feletti totális ellenőrzés.¹² Eckstein és Apter véleménye szerint *A megszünteti a határokat az állam és a különböző társadalmi csoportok, az állam és az egyén között*, azaz megszünteti a gazdaság, a civil társadalom és a magánszféra teljes vagy relatív autonómiáját. Emellett az ideológiában mitikus elemek jelennek meg, mint amilyen az új embertípus kialakulása és a vezér kultusza.¹³ (Mint azonban fentebb már utaltam rá, e kérdéskör tágabb tárgyalása szétfeszítené a dolgozat megírása során rendelkezésemre álló kereteket.)

Az ötvenes évek Magyarországra nehezedő kommunista ideológia évtizedek alatt hosszú változásokon ment keresztül. A Marxtól és Engelstől kiinduló kommunista társadalom eszméjét már Lenin is némiképp átalakította, és végül, amit az ötvenes években átvett az eszmerendszerből a magyar pártvezetés, az már a sztálini gondolatokkal megreformált eszme volt.

A hivatalos ideológia a korszakban mindenütt megjelent. A párthatározatokban, a pártvezetőknek beszédeiben és írásaiban, de a könyvekben, a sajtó cikkeiben és a hivatalos lapokban.¹⁴ Az elemi tételek közül a legfontosabb a szocializmus magasabbrendűségének hangoztatása volt, amelynek fontos részét képezte az a kinyilatkoztatás, amely szerint a Szovjetuniót és valamennyi szocialista államot történelmi sikerek sorozata hozta létre. A tétel része volt, hogy gazdasági téren a szocialista tervgazdaságok a legjobban prosperáló gazdaságok, amelyek állandóan túlteljesítették a terveket, egészségesen működtek, s amelyekben nem volt gazdasági válság sem. Ezen belül a kollektivizált mezőgazdaság mindig jobban működött és mindig többet termelt, mint az egyéni gazdálkodáson alapuló termelés. Az iparban hangsúlyozták a nehézipar fontosságát, valamint azt, hogy a szocialista ipar a népesség szükségleteinek fede-

¹¹ Fehér i Heller i Márkus, 1991. 284i 285. o

¹² Gyurgyák (szerk.), 2003. 340. o.

¹³ Idézi: Gyurgyák (szerk.), 2003. 340. o.

¹⁴ Kornai, 1998. 87. o.

zésére termelt.¹⁵ A szocialista gazdaság azonban nemcsak gazdasági, hanem morális síkon is magasabb szintet jelentett, mivel ott – ellentétben a tőkésrendszerrel – nem volt kizsákmányolás.¹⁶

A rendszerben elméletileg minden ember egyenrangú volt, ennek szellemében fontossá vált a nők egyenjogúságának hangsúlyozása, a társadalomban és a munkában betöltött szerepük kiemelése. Így született meg az ötvenes években Magyarországon a dolgozó nő mítosza, aki szabad, anyagilag független, felvilágosult, sőt akinek a családi életére is kifejezetten jó hatással volt a termelőmunkában való részvétel,¹⁷ s aki az addig csak férfiak által végzett munkában is jeleskedik, igazi hőssé vált.¹⁸

A kommunista ideológia szerint a proletariátus uralta az államot, de a rendszer működését a párt ereje szavatolta, amely mögött az egész nép felsorakozott.¹⁹ A dolgozó parasztok és a lakosság egyéb rétegei az ideológia szerint szövetségesei voltak a proletariátusnak, s támogatták a hatalmát az osztály nélküli társadalmi keretek között működő államban. A munkásosztályt pedig a párt képviselte, aki mint a társadalom élcsapata hivatott a társadalom vezetésére. A hatalom birtokosai egyszerűen kinyilvánították magukat a nép érdekeinek kifejezőjévé, a tartós közjó letéteményesévé, s ez – véleményük szerint – legitimálta hatalmukat. A fentiekből következik a hatalom paternalista jellege, azaz az állam gondoskodó szerepet vállalt magára. Az állampolgár feladata így már csak az volt, hogy szót fogadjon és akkor nem volt tovább gondja; a párt, az állam ellátta mindennel. Ezt szemléltette a hatalom első embere körül kialakult személyi kultusz is: a legelső vezető nemcsak a legkiválóbb államférfi, hadvezér, tudós volt, hanem mindenekelőtt a nép atyja is. A paternalista szerep adta a központosítás, a bürokratikus hatalmi szerveződés egyik legfontosabb eszméi igazolását.²⁰

Az állam és a párt összefonódásából adódó felvetéssel kapcsolatban kell néhány szót ejteni a rendszer legitimációjának kérdéséről is. A legitimáció egyes értelmezések szerint az ideológia szinonimája, annak központi funkcióját fejezi ki, azaz valamely politikai álláspont igazolására szolgál. Gyakorlatilag arra a kérdésfelvetésre adja a választ, hogy hatalom működésének milyen törvényes kritériumai vannak. A háború után fellépő kommunista hatalomnak legitimációs bázist kellett keresnie, ami – mivel sem forradalmi, sem nemzeti alapon nem jöhetett ez létre – végül maga a kommunista ideológia lett. A rendszer azok számára lett legitim, akik maradéktalanul azonosították magukat a kinyilatkoztatott eszmékkel. Csak akkor

¹⁵ Fehér – Heller – Márkus, 1991. 293–294. o.

¹⁶ Kornai, 1998. 89–90. o.

¹⁷ Farkas, 2003. 76–77. o.

¹⁸ Schadt, 2003. 104. o.

¹⁹ Fehér – Heller – Márkus, 1991. 293–294. o.

²⁰ Kornai, 1998. 92. o.

volt tehát legitim rendnek tekinthető, ha az egész nép teljes mértékben azonosította magát vele, így nem tűrhettek politikai közömbösséget sem, s ez magával vonta a rendszer durva, diktatórikus működését is.²¹

Fontos tétele volt az ideológiának a Szovjetunióhoz fűződő testvéri viszony hangsúlyozása.²² Szovjet példák álltak a középpontban az élet minden területén, mindig a szovjetektől lehetett tanulni a legjobban, mindig az ő cselekedeteiket, vívmányaikat, ötleteiket követték.

A rendszer totalitárius jellegéből fakadt, hogy nem tűrt meg maga mellett más ideológiát, s ezáltal vált minden más gondolkodásmód és vallás üldözötté. Ezzel függött össze az is, hogy a sztálini ideológiának lényeges összetevője volt az ellenséggel szembeni éberség fenntartása és az ellenük történő fellépés fontosságának hangsúlyozása.²³ A rendszer működésébe, bár tökéletesnek állították be, mégis hibák csúszhattak és csúsztak is. Ha a hibát a párton belül követték el, akkor a tagnak kötelessége volt önkritikát gyakorolnia. A legtöbb esetben azonban a problémákat a rendszer ellenséges elemei okozták. Külső ellenségek voltak az úgynevezett imperialista hatalmak, amelyek a nékét akaró, azaz a szocialista országok rendszerének a megdöntésére törekedtek – legalábbis a kommunisták szerint. A belső ellenségek leggyakoribb alakjai a papok, a szociáldemokraták és a kulákok voltak.²⁴

A korszak ideológiája emellett megkövetelte az emberektől a fegyelmet és a teljes aldozatkészséget a rendszer iránt. Az embereknek szinte nem volt individualitása, magánélete, mindent a közösségért kellett tenni, a családi élet teljesen háttérbe szorult a közösség mögött. Ami elismerésre talált az az engedelmesség: követni mindig a politikai irányvonalat, egyetérteni a mindenkori határozatokkal, teljesíteni a feljebbvalók utasításait. A szelekció legfontosabb kritériuma a politikai megbízhatóság, a lojalitás, a párt és annak eszméje (azaz a hivatalos ideológia) iránti hűség. Ha ez megvolt, akkor ez pótolta a rátermettséget és a szakértelem hiányát is.²⁵

A disszertációban vizsgálat alá vont népművelés területén a korszakban szinte minden határozatot, rendeletet, sőt körlevelet egyfajta ideológiai bevezetéssel kezdték, azaz leírták, hogy mi a célja az adott utasításnak. A fentiekben leírt tételek mindegyike – változó hangsúly-

²¹ Szabó, 1989. 275–287. o.

²² Fehér – Heller – Márkus, 1991. 293–294. o.

²³ Fehér – Heller – Márkus, 1991. 293–294. o.

²⁴ A sztálini atmoszféra alapvonása a szüntelen gyanakvás volt, ami mindenre és mindenkire kiterjedt. A gyanakvás légkörének alapja és következménye is volt egyben az újabb és újabb gyűlöletkampányok indítása, hol a klerikális reakció, hol az áruló szocdemek, hol a feketéző kulákok vagy más csoportok ellen. Néha egy időben úgynevezett súlyponti feladatokat határoztak meg, és azt kellett mindig mindennek harsognia. Emiatt az egész társadalom, különösen az érintett csoportok alapvető lételeme lett az állandó rettegés. Vö. Litván, 2008. 293. o.

²⁵ Kornai, 1998. 93. o.

lyal általában, de í szinte mindig megtalálható volt valamilyen formában a dokumentumokban.

Az ideológia és a propaganda

A fentebb leírtak alapján az ideológia biztosította az elméleti alapokat és az intellektuális felteteleket a politika, vagyis a társadalmi gyakorlat számára, ez a politikai programok létrehozásában és azok megvalósításában fejeződött ki. Ebben viszont jelentős szerepet játszott a propaganda, amely megismertette a közönséget az aktuális politikai célokkal, elvárásokkal, s emellett igyekezett híveket szerezni a rendszer számára. Ugyanakkor előfordult í elsősorban a totalitárius rendszereknél í, hogy az ideológia a politika eszköze lett, amelyet a propaganda segítségével hozott működésbe. Amikor ugyanis a propaganda segítségével harc folyik egy meghatározott politikai célért, akkor e harcban fontos tényezővé válik az emberek tudatának formálása azért, hogy megnyerjék őket bizonyos ideológiai tételek számára. A marxista ideológia propagálása kapcsán a propaganda az ideológiával közvetlen kapcsolatba került.²⁶

A kommunista rendszernek tehát – ahogy már többször is volt rá utalás – a tömegeket meg kellett nyernie a rendszer zavartalan működésének biztosítására, s ennek alapját az ideológia adta, amelynek megjelenítő eszköze a propaganda és az agitáció volt. E két módszerrel igyekeztek az embereket meggyőzni a rendszer helyességéről, amelyek tehát a legfontosabb eszközei voltak az ideológiai harcnak.²⁷ Ezzel ellentétben Hannah Arendt szerint a totalitárius propaganda igazi célja valójában nem a meggyőzés, hanem a szervezés volt, azaz *„A hatalom koncentrálása anélkül, hogy rendelkezésünkre állnának erőszakos eszközök”*²⁸.

A propaganda az emberi érzelmekre és akaratra hatott, s fontos cselekvésosztönző szerepe volt. Ideológiai funkciója abban állt, hogy elsősorban a tudat alakításán keresztül fontos szerepet töltött be a társadalmi folyamatok irányításában.²⁹ A kommunista propagandamunka végül is arra irányult, hogy a marxizmus, illetve a sztálinizmus tanait mind szélesebb töme-

²⁶ Szulczewski, 1974. 67. o.

²⁷ Vonsik Gyula a politika és ideológia kapcsolatát három pontban foglalta össze:

1. A politika és ideológia dialektikus kapcsolata azon alapszik, hogy az ideológia a politikai gyakorlat eredményeként is fejlődik, de ugyanakkor a politika elméleti alapját is képezi, viszont ez az ideológia a politikának propagandaeszközüül szolgál.
2. Az ideológia alakítja a politikai mozgalom céljait, a mozgalom viszonyát meghatározott problémákhoz, a cselekvés eszközeinek és módszereinek megválasztását. De a politika is az új viszonyoknak megfelelően alakít az ideológián, korrekciókat végez.
3. A változás nem egyformán megy végbe. Így a politikai ideológia mint elmélet és a politikai tevékenység mint gyakorlat nem esik mindig és minden részletében egybe. Vonsik, 1982. 29. o.

²⁸ Arendt, 1992. 443. o.

²⁹ Vonsik, 1982. 9. o.

gekkel ismertesse meg. Nemcsak meggyőzti akart a magyarázatok, eszmék, értékítéletek helyességéről, hanem rábírni a társadalmi célok megvalósítására irányuló magatartások vállalására.³⁰

A propaganda és az ideológia kapcsolata mellett szükséges tisztázni a propaganda és az agitáció közötti kapcsolatot és különbséget is. A propaganda mindig is arra törekedett, hogy egy párt vagy eszme politikai vonalának nyerje meg az embereket, valamint meg akarta értetni az adott szakaszban képviselt politikai törekvések sajátos értelmét, emellett távlatokat jelölt meg, és prognózisokat állított össze; ezzel szemben az agitáció szerepe szűkebb, alkalmazásakor az általános irányelvek aktualizálása, helyi alkalmazása a cél. Az agitáció gyakran a propaganda végső elemeként jelentkezett. Az agitációt mikropropagandának is nevezik, mivel az általánosan megfogalmazott propaganda célokat aktualizálja, juttatja el közvetlenül az emberekhez. Olyan érvekkel dolgozik, amelyek egy szűk réteg, vagy éppen az egyes emberek helyzetéből adódnak, szorosan kapcsolódnak a hangulatváltozásokhoz. Válaszol a konkrét kérdésekre, felrajzolja a legközelebbi távlatokat, a felhívást közvetlenül embertől emberhez továbbítja.³¹

A Rákosi-korszak népművelése

Az ötvenes évek Magyarországon a propaganda és az agitáció eszközei széles spektrumban mozogtak. A kialakított ideológia terjesztésére a művelődés és a kommunikáció (sajtó, rádió, híradó stb.) minden területét felhasználták. Az ideológia eszmei elemei átszűrtek az iskolai tananyagot, a történelemtudományt a történelmi materializmus elmélete határolta be,³² de a művészet minden ága is a kommunista szellem jegyében alkotott (szobrászat, festészet, színház stb.). A doktori dolgozatban vizsgált terület, a kultúra tömeges terjesztésére szolgáló három legfontosabb intézményrendszer: a kultúrotthonok, a filmszínházak és a könyvtárak is e szellemben működtek, és lettek a kommunista ideológia terjesztésének legfontosabb eszközei.

A Rákosi-korszakban tehát a kultúra a politikai élet teljes kiszolgálójává degradálódott. A művelődés színtereit, módszereit, eszközeit és alkalmait a politikai élet irányítói határozták meg. A disszertáció megírásakor eleve ebből a tételből indultam ki, és megítélésem szerint a kutatások ezt részletekbe menően igazolták.

³⁰ Vonsik, 1982. 13. o.

³¹ Szulczewski, 1974. 48i 51. o.

³² A marxista történetírás feladatainak összegzését tartalmazza Andics, 1948.

A kommunista ideológia jegyében a művelődés teljes átalakítására hirdették meg a kultúrforradalmat, amely nem volt más, mint a fennálló rendszer alapjait biztosító pillérek egyike. Mit jelentett akkoriban a kultúrforradalom? Révai Józsefnek is a korszak főideológusának is a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) II. kongresszusán mondott beszéde szerint: *„Tanulatlan munkások százezreiből kell szakmunkásokat nevelnünk, jelent tíz meg tízezer új, magasan kvalifikált szakember [é]”* jelenti azt, hogy emelnünk kell dolgozóinak általános műveltségét, [é] dolgozó népünk millióiban kell kifejlesztenünk és tudatosítanunk a munkához, az államhoz, a hazához való új viszonyt.³³ A kultúrforradalom feladata továbbá, hogy *„aki kell fejlesztenünk és meg kell szilárdítani az új, szocialista erkölcsöt, hogy állandó, szívós és rendszeres harcot kell vívni az emberek öntudatában, erkölcsében, szokásaiban meglévő kapitalista ideológiával és maradványaival”*. Emellett *„jelenti azt, hogy népünk szocialista átnevelésének szolgálatába kell állítanunk mindent eszközt: az iskolát, az agitációt és a propagandát, a művészetet, a filmet, az irodalmat, a tömegek kulturális mozgalmának minden formáját. [é]”* Nyilvánvaló, hogy a kultúrforradalom feladatai nem öncélú feladatok, hanem alá vannak rendelve gazdasági és politikai feladatainknak és kölcsönhatásban vannak egymással.³³ E sokat idézett beszéd lett a kiindulópont az ötvenes évek kultúrpolitikai irányvonalának meghatározásában.

A kommunista ideológia tehát a művelődés és az oktatás területén a kultúrforradalom fogalmába burkolva jelent meg, felülről szervezett és irányított, jól behatárolt programként meghatározott elvekben öltött testet. Az ideológiai elvek iskolán kívüli terjesztését segítette az 1949. évi XV. törvény, amely létrehozta a Népművelési Minisztériumot (NM), így elindult a népművelés intézményrendszerének országos szintű irányítása és megszervezése; természetesen ez magában foglalta a kultúrotthonok, mozik és könyvtárak megteremtésének tervszerű intézkedéseit is.

Az ötvenes évek fogalomtárában szereplő Népművelés az összes művelődéssel kapcsolatos intézményt magába foglalta. Ahogy Magyarország népköztársaság lett, s elméletileg minden hatalom a dolgozó nép kezébe került, úgy lett a kultúra is a népé, így vált a művelődés népműveléssé. Az 1949-ben megalakuló Népművelési Minisztérium hatáskörébe tartozott a sajtó, a rádió, az irodalom, a zene, a képzőművészet, a színház, a film, a könyvtár, a kultúrotthonok ügyeinek minisztériumi megszervezése és ellenőrzése.

A hatvanas években változott meg a népművelés fogalma, ekkor már az iskolán kívüli művelődési tevékenység felvilágosító jellegét hangsúlyozták, ahol döntő szerepe az ismeretek

³³ Révai, 1952. 6. o.

átadásának volt. (1961-ben indult el az ELTE Bölcsészkarán az önálló népművelő szak.) A népműveléstől különváló fogalom, a közművelődés, az állampolgárok és közösségeik művelődésben való aktivitását emelte ki, tehát nemcsak a népművelők művelték a népet, hanem a polgárok önmagukat is, részben a közvetítő (azaz a népművelők) segítségével.³⁴

A disszertáció az ötvenes évek népművelési területéhez sorolt művelődési házak, film-színházak és könyvtárak propagandában és agitációban betöltött szerepét mutatja be. A téma-választás azért esett e három területre, mivel a kisebb településekre is ezeken keresztül tudott eljutni a kultúra, illetve a kultúra valamelyik eszközén keresztül a kommunista ideológia. E kultúrát közvetítő intézmények sokasága épült az ötvenes évek elején, s vált részben a szóra-kozás, részben az (át)nevelés eszközévé.

A munka területileg az egész országot lefedi, de számos esetben konkrétumként Pest megye példái jelennek meg. Választásom azért esett Pest megyére, mert korábbi, ez irányú kutatásaim is ezt a törvényhatóságot érintették, erről voltak a legrészletesebb ismereteim. Emellett a forrásanyag változatos és bőséges volta is e választás irányába sarkallt.

Forrásokról, szakirodalomról

A doktori disszertáció elsősorban levéltári források felhasználására épült, amelyek legfonto-sabb csoportját a Magyar Országos Levéltárban fellelhető iratanyagok alkotják. Ennek egy jelentős részét a Népművelési Minisztérium általános iratai és a kollégiumi értekezletek jegy-zőkönyvei teszik ki. A másik fontos részt a Magyar Dolgozók Párja (MDP) iratai képezik, amelyek közül a Politikai Bizottság, a Titkárság, valamint a Szervező Bizottság iratainak digi-talizált változata a www.digitarchiv.hu honlapon érhető el. A kutatás szempontjából elenged-hetetlen volt az MDP Agitációs és Propaganda Osztálya (Agitprop Osztály) iratanyagának feldolgozása. A dolgozat céljának megfelelően az országos népművelési iratokat kiegészítve áttekintettem a Pest Megyei Levéltár Részletében található Pest Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Népművelési Osztályának iratait, ami többek között azért is volt fontos, mert a kutatás során többször előfordult, hogy az NM egyes intézkedései, utasításai csak a megyei anyagban voltak fellelhetőek.

³⁴ Koncz, 2010. [2010. szeptember 28.]

A népművelés fogalmának a közművelődéssel való felváltását 1974-ben párthatározat, 1976-ban törvény szente-sítette. Maróti, 2010. [2010. szeptember 28.]

A források fontos részét képezték a korabeli kulturális sajtó termékei, azok közül is a legfontosabbak a kifejezetten népművelési szakújságok, úgy mint a *Művelt Nép*, a *Népművelési Híradó* és a *Népművelés*. Fontos segítséget jelentett a disszertáció elkészítésében a Magyar Művelődési Intézet könyvtárában található kéziratok áttekintése is.

A forrásokat természetesen az adott korszak ismeretében kritikával kell kezelni, adataikat, állításait alapos forráskritika alá kell vetni. Ez igaz a nyomtatott irodalomra is.

Az ötvenes évek kulturális propaganda és agitációs tevékenységéről nem született átfogó szakirodalmi munka. Egyedül a népművelési, közművelődési szakemberek által írt tanulmányokban találhatóak összefoglalók a korszak tömegkulturális tevékenységének jellegéről. Ugyanakkor a művelődési otthonok történetének ismeretéhez elengedhetetlen a népművelési szakember, Kovalcsik József három kötetes munkája *A kultúra csarnokai* címmel, amely a művelődési otthonok bemutatását az első kötetben a nemzetközi kitekintéssel kezdi. A második kötet ezen intézmények magyarországi történetét mutatja be 1945-ig. Végül a harmadik kötet a kultúrotthonok II. világháború utáni szervezését, működését jellemzi az 1970-es évek végéig.

A magyarországi filmek, mozik történetének megismerésében rendkívül fontos alapmunka született Szilágyi Gábor tollából, aki *Tízkereszt* címmel írta meg a magyar film történetét 1945-1953 között, majd ennek folytatásaként *Életjel* című könyve 1994-ben látott napvilágot, amely a magyar filmtörténet 1954-1956 közötti időszakát tárja fel. Szilágyi Gábor könyvei mellett mindenképp meg kell említeni a Magyar Nemzeti Filmarchívum kiadásában megjelent *Játékfilmek 1945-1962 között* címet viselő multimédiás kiadványt, amelyben a korszakban elkészített filmek alapadatai, tartalmi mellett filmtörténeti bibliográfiát és tanulmányokat is találunk.

A könyvtárakkal foglalkozó fejezet megírását elsősorban a levéltári források és a korabeli nyomtatott források segítették, a szakirodalomból azonban mindenképpen ki kell emelni két összefoglaló művet a könyvtártörténeti irodalomból: az egyik a *Könyvtárosok kézikönyve* 4. kötetét, illetve a *Magyar Könyvtártörténet* című alpmunkát.

Kultúrotthonok

A kultúrotthon-mozgalom

A Révai József által meghirdetett kultúrforradalom legfontosabb támaszai közé tartoztak a kultúrotthonok. A kultúrotthon egy korabeli megfogalmazás szerint az a *Ákulturális intézmény, amelyben biztosítva van különböző kulturális rendezvények megtartása*.³⁵ A 136/1951. M. T. számú rendelet a következőképpen határozta meg fogalmát: *Áa kultúrotthon és a kultúrház a dolgozók művelését és szórakozását szolgáló intézmény*.³⁶ Tágabban értelmezve a kultúrotthonokban is az adott területen belül is centralizálni kívánták a kultúra terjesztésének minden eszközét; ezekben az intézményekben egyesültek a kiállítások, az előadások, a szakörök, a kultúrversenyek, az ünnepi műsorok, valamint a faluszínházak megszervezésének és lebonyolításának szervezetei. Egyesített magában minden eszközt arra, hogy elősegítse a *Ákulturális nevelőmunkát*, biztosította annak folyamatosságát és a párt irányítását.³⁷ Vagyis a kultúrotthon lehetővé tette a szétforgácsolt erő összehangolását, a különböző munkaterületek szerves összekapcsolódását, a megfelelő politikai irányítást és a rendszeres ellenőrzést.³⁸ A kultúrotthonok is mint a *Ászocializmus templomai*³⁹ lettek a *Átársadalom ellenségei támadásának* egyik legfontosabb harcterei; amelyet a templom és a kocsma (az ellenség befolyásának szervezeti alakjai⁴⁰) riválisaként építettek meg. A fenti megfogalmazásokat tekintve nem csupán egy épület, illetve épületegyüttes kialakításáról van tehát szó, hanem az akkori magyar társadalom művelődési irányvonalát meghatározó, politikát kiszolgáló, a párt ellenőrzése alatt álló intézményrendszerrel.

1949. november 27-én Békésben avatták fel az első művelődési otthont. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezen intézmények mintegy előzmény nélkül születtek volna meg a kommunista időszakban. A művelődési otthonok elődeinek tekintik a reformkorban kialakuló, majd egyre gyorsabban elterjedő klubokat – mint a hasonló foglalkozású, érdeklődésű vagy műveltségű embereknek a társadalmi élet, a közös szórakozás, ismeretterjesztés céljára szol-

³⁵ Eszterág, 1951. 9. o.

³⁶ A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának rendeletei. 1951, 250. o.

³⁷ Eszterág, 1951. 8. és 9. o.

³⁸ Ónodi, 1951. 9. o.

³⁹ Zólyomi, 1969. 3. o.

⁴⁰ Eszterág, 1951. 6. o.

gáló intézményét –,⁴¹ valamint a szintén ebben az időszakban megalakuló kaszinókat, egyleteket is.⁴²

A 20. század elején, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) 1919-es rendelete szerint a megyei szabadoktatási bizottságok feladatai között szerepelt, hogy a városokban és községekben (valamint a tanyákon), gyári és üzemi telepeken kultúrnépházakat, munkásotthonokat létesítsenek, hogy a városok és a helységek közművelődési és szabadoktatási tevékenysége számára állandó otthont teremtsenek. Egy 1925-ös Pest megyei szabályrendelet az iskolán kívüli népművelés feladatai közé sorolta a népházakról, munkásotthonokról való gondoskodást. A megyei bizottság vezetői azt is jól látták, hogy *„A eredményes népművelési munka csakis ott folyhat, ahol az iskolán kívüli népművelés végzésére megfelelő helyiségek állnak rendelkezésre [é] ezért ott, ahol csak lehetséges, bármily áldozatok és nehézségek árán is, építsenek kultúrházakat*”; így néhány rangos kultúrház el is készült a húszas években.⁴³

A szabadművelődés korszakában (1945–1948) nem szántak olyan nagy szerepet a művelődési otthonoknak; működtek ugyan kultúrházak, amelyek nagytermében a beépített színpadon játszottak, előadásokat, tanfolyamokat tartottak, sőt bálakat rendeztek, de nem akarták kizárólag egy helyre koncentrálni a települések kulturális életét. A szabadművelődés hivatalos szervei úgynevezett szabadművelődési telepeket kívántak inkább kialakítani, amelyekben szakmai és közműveltségi irányú kultúrprogramok és eszközök (szabadiskola, múzeum, könyvtár, keskenyfilmvetítés) egészítették volna ki egymást.⁴⁴ Ezen telepek kialakítása azonban már csak terv maradt.

Ugyanakkor 1947-ben a Magyar Kommunista Párt (MKP) hároméves tervjavaslatába már belefoglalták a kultúrház-rendszer kiépítésének gondolatát: *„A vidéki kultúrházak központjai lesznek a vidéki kultúréletnek: a kulturális népi szervezetekkel karöltve közönséget fognak teremteni a művészet és a tudomány minden ága számára.*”⁴⁵ A fordulat évében is még a szabadművelődési intézményrendszer fennállása idején is a VKM a szabadművelődési felügyelőknek kérdőívet küldött szét a megyék kultúrházainak felmérése céljából. A kérdőív a kultúrházak állapotának, befogadóképességének, berendezésének, tulajdonosának adatait kívánta begyűjteni.⁴⁶ A statisztika elkészítése azonban igencsak késlekedett, ezért a VKM többször próbálkozott az adatgyűjtés sürgetésével, így a következő évben is. Végül 1950 februárjában elkészült egy a *„Kutatás népnevelési egységekről*”⁴⁷ nevet viselő felmérés, amelyben a

⁴¹ Kovalcsik, I. kötet, 1986. 39. o.

⁴² Vásárhelyi, 1979. 51–53. o., Kovalcsik, II. kötet, 1986.

⁴³ Egey, 1990. 462–485. o.

⁴⁴ Kövendi Szathmáry, 1948. 11. o.

⁴⁵ Az MKP hároméves tervjavaslata (1947. január 11–12.), in: Izsák (főszerk.), 1998. 384. o.

⁴⁶ PML XXIV. 511. 2322/1948.

községeknek ismét kérdőíveket kellett kitölteniük a helyi művelődéssel kapcsolatban. Ezeken az adatlapokon rögzítették a népművelési célra felhasználható helyiségeket és befogadóképességeit.⁴⁷

Azonban nemcsak az adatgyűjtés haladt vontatottan, hanem a kultúrházhálózat kiépítése is, egészen 1950 júniusáig, amikor is az MDP Politikai Bizottsága határozatot hozott a kultúrotthonok hálózatának tervszerű kiépítésére. Ennek nyomán született meg a 136/1951. M. T. számú rendelet, amely kimondta, hogy a *kultúrotthon működését a területileg illetékes járási, a járás alá nem tartozó városban a városi, Budapesten a városi kerületi tanács végrehajtó-bizottsága engedélyezi. A járási és megyei kultúrotthon működését a megyei tanács végrehajtó-bizottsága engedélyezi.*⁴⁸ A későbbiek során is az illetékes járási tanács végrehajtó bizottsága (vb) adta ki a működési engedélyt. 1954-ben tervezetet adtak ki a falusi kultúrotthonok működési szabályzatához, ebben már különbséget tettek a kultúrotthon, a kultúrterem és a kultúrszoba fogalma között. A kultúrotthon címet elméletileg csak olyan intézmény kaphatta meg, amelynek színpadi nagyterme mellett öltözője és egy-két szakköri, vagy társalgó szobának alkalmas helyisége is volt. Ha csak egy nagyterme volt, akkor az kultúrteremnek, ha csak egy-két kisebb szobája volt, az kultúr-, vagy olvasószobának minősült. Kultúrotthont megszüntetni csak a megyei tanács határozata alapján, illetve a népművelési miniszter elrendeléses hozzájárulása után lehetett.⁴⁹

A kultúrotthonok építkezésre, illetve átalakításra kaptak ugyan állami támogatást, de a legtöbb társadalmi munkával épült.⁵⁰ A társadalmi munkát általában a helyi népművelési apparátus dolgozói, valamint a népművelők szervezték meg, de komoly támogatást nyújtottak ebben a tömegszervezetek tagjai is, akik emellett a kulturális életet is segítettek elindítani.

A kultúrházak legtöbb esetben nem új építésű épületek, hanem állami tulajdonba vett kocsmák, kastélyok, kúriák, egyházi ingatlanok voltak.⁵¹ De még az átalakításokat, felújításokat is nehezen tudták finanszírozni, így azok pénz, anyag, vagy éppen emberhiány miatt aka-

⁴⁷ PML XXIV. 511. 22. doboz. ikt. sz. n./1950. Megjegyzés: a kitöltött kérdőívek közül csak a szobi járás községeinek adatlapjai találhatók meg a Pest Megyei Levéltárban.

⁴⁸ A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának rendeletei. 1951, 250. o.

⁴⁹ Csende, I. számú melléklet, 1974. 128. 132. o.

⁵⁰ 1951-ben körülbelül 5 millió forintnyi társadalmi munkát adtak a falvak és a városok a kultúrotthonok építéséhez. Ebben az összegben az anyag is benne volt, amit a társadalmi munkát végzők a településen talált romokból, vagy saját anyagaikból adtak. MOL XIX. I-3a. 8791-Sz-4/1952. A társadalmi munkának nemcsak gazdasági jelentőséget tulajdonítottak, hanem politikait is. Ez abban fejeződött ki, hogy a közösség dolgozói egy célért, *közös céljaikat szolgáló intézményért, a kultúrotthonért* végeznek munkát. Vagyis a társadalmi munka kollektív életre nevelt, erősítette az emberekben a közösségi összetartozást. Népművelési Híradó, 1952/2. szám, 15. o.

⁵¹ A kultúrotthonok számának növelése érdekében 1951 márciusában az NM kiküldte az Országos Statisztikai Hivatal felmérése alapján a művelődési otthonok létesítésére alkalmas SZÖVOSZ (Szövetkezetek Országos Szövetsége) kocsmák és vendéglők listáját. Csende, 1974. 24. o.

dozva haladtak. Sok építkezés hónapokra félbe maradt, vagy a teljes szervezetlenség miatt káoszba fordult.

Országos adatok a kultúrotthonokról⁵²

Év	Kultúrotthonok száma	1950. évi adat arányszáma %-ában
1950	433	100
1951	1279	295,4
1952	1633	377,1
1953	1858	429,1
1954	1887	435,8
1955	1943	448,7
1956	1969	454,7

A fenti táblázat adatait nézve egyértelműen megállapítható, hogy a bázisévnek számító 1950. év után a következő egy év alatt háromszorosára nőtt a kultúrházak száma az országban. Még az 1952-es évben is hatalmas növekedésről tesznek bizonyosságot az adatok, de utána már csak kisebb mértékű az emelkedés.⁵³ 1956-ra viszont már a községek kétharmadában (a települések száma 1956-ban 3259⁵⁴) volt valamilyen, a kulturális élet színhelyeként használható helyiség.

A kultúrotthon-alapítások száma tehát a kezdeti évekhez képest 1953 után jelentősen megcsappant; egyre inkább úgy tűnt, hogy a kulturális ágazat e területének fejlesztését hanyagolni kezdték. Ha már volt is a községben kultúrház, annak felszerelésére, illetve karbantartására már nem biztos, hogy jutott pénz. A pénzhányorvoslására az egyre gyakrabban üresen álló épületeket már 1952-től kezdve mind sűrűbben adták bérbe táncmulatságok tartására, vagy mozielőadások vetítésére. Nem egyszer előfordult, hogy mezőgazdasági munkák kisegítésére használták a kultúra házait, például a ráckevei kultúrotthon udvarát a földművelőszövetkezet a tanács hozzájárulásával kukoricamorzsolásra használta, illetve a padláson tárolták a terményt;⁵⁵ a nagymarosi kultúrotthont pedig a Vendéglátó Ipari Vállalatnak adták át.⁵⁶

⁵² Erdész (szerk.), 1960. 306. o.

⁵³ 1954-ben az NM már csak megyénként egy községi kultúrotthon létesítésére adott pénzt. A népművelési osztályoknak kellett javasolniuk, hogy mely község kapja azt meg. MOL XIX. I-3a. 8791-V-49-3/1954. A kultúrotthonok számának lassú növelését bizonyítja az is, hogy a kultúrotthonnal ellátott települések száma 1954-ben 1887 volt, s ezt a számot az 1959. évre 1952-re akarták emelni, azaz már csak 4%-os növekedést irányoztak elő. MOL XIX. I-3n. 1954. február 4-ei jegyzőkönyv. A Népművelési Minisztérium ötéves tervének irányelvei és vázlatos beruházási terve.

⁵⁴ KSH, 1957. 347. o.

⁵⁵ PML XXIII. 18. 8791-1-90/1952.

1955-től még több probléma merült fel a kultúrotthonok termeinek felhasználásával kapcsolatban. Továbbra is leggyakrabban a földművelés-szövetkezetek akarták igénybe venni a helyiségeket, hol gabonátárolásra, hol italmérésre.

Az oktatási miniszter 852-49/1955. V. számú körlevelében kérte a kultúrotthonok vezetőit, hogy a népművelési szervekkel egyetértésben tegyenek javaslatot a kultúrotthonok helyiségeinek felhasználásáról, hogy enyhítsék a beiskoláztatás tanteremhiányból fakadó nehézségeit. A kultúrotthonokat így napközben iskolai feladatokra tudták felhasználni.⁵⁷ Ezt számos kultúrház meg is tette, és termeit díjmentesen átadta az iskolai oktatásnak.

1955 után a kultúrotthonok számának visszafogott növekedésének oka az volt, hogy a második ötéves terv megvalósítása miatt az állami segítség mind inkább háttérbe szorult a kultúrotthonok létesítésében. A megyei tanácsok a községi tanácsokra hárították a kultúrotthonok építésének, átalakításának feladatát; akiknek részben a helyi erőforrásokra, részben a társadalmi összefogásra támaszkodva kellett folytatniuk a kultúrotthon-hálózat kiterjesztését. Sok helyen csak ott garantálták az állami segítséget, ahol már korábban betervezték. Emellett 1955 után az ország területén több kultúrotthont átadtak a szakszervezetek számára, a járási kultúrotthonok egy része pedig a városok kezelésébe került át.

A kultúrotthonok feladatai

A művelődés a Rákosi-korszakban nem jelentett mást, minthogy a kultúra különböző eszközeinek köntösében, a művelődés alkalmain keresztül az állami propaganda közvetítését biztosítsa. Így a kultúrotthonok feladatainak meghatározásában is ezt tekintették a kiindulási pontnak.

1951 októberében a kultúrotthonok igazgatóinak országos értekezletén a fő téma ezen intézmények legfontosabb feladatainak meghatározása volt. Már korábban, 1951. október 1-jén Eszterág Albert – az NM Népművelési Főosztályának helyettes vezetője – *A kultúrotthon mozgalomról általában* című előadásában ecsetelte a kultúrotthonok munkáját meghatározó főbb szempontokat. A politikai propaganda (mind a hazai, mind a nemzetközi politikai élet propagálása) és az agitáció folyamatos fenntartása volt eszerint a legfontosabb feladata a művelődési intézményeknek. Ez természetesen leginkább a baráti országok, főként a Szovjetunió gazdasági eredményeinek méltatásában merült ki. Hazai tekintetben az ötéves terv népszerűsítése volt a legfontosabb, de a termelési propaganda is fontos feladata volt ezen intézmények-

⁵⁶ PML XXIII. 18. 8791-1-101/1952.

⁵⁷ PML XXIII. 18. 8791-1-73/1955.

nek. A propaganda szerep mellett a tudományos ismeretterjesztés és a művészeti nevelés is amelynek célja az általános műveltség növelése is feladata volt a kultúrotthonoknak. Emellett ezen intézmények nemcsak a tanulás és művelődés színterei lehettek, hanem alkalmat nyújtottak a kulturális szórakozásra és pihenésre is.⁵⁸ Ez utóbbi a vizsgált korszakban igen csak háttérbe szorult, de a tudományos ismeretterjesztés és a művészeti nevelés is csak meghatározott területekre terjedt ki.

A kultúrotthonok általános feladatai között szerepelt a *Ábélke megőrzése*,⁵⁹ s az ezt veszélyeztető elemek, a külső az imperialista országok, és a belső ellenségek is főként a papok és a kulákok elleni harc felvétele. A korabeli megfogalmazások szerint ez azért volt fontos, mert csak így lehetett biztosítani a termelés folyamatosságát, a gazdaság és a társadalom fejlődését.

A következő fejezetek a megfogalmazott feladatok teljesítésének konkrét eszközeit és eredményeit mutatják be.

Ismeretterjesztő eladások, előadásorozatok

Eladások, előadásorozatok a szabadművelődés korszakában

A szabadművelődés korszakában az ismeretterjesztés fontos szerepet játszott az ország művelődési színvonalának emelésében. Az ismeretterjesztés legjellegzetesebb formái a tanfolyamok, a szabadiskolák, a szabadakadémiák és a népfőiskolák voltak, de gyakran előadásorozatok, tanfolyamok keretében oktatták a felnőtt lakosságot.⁶⁰ A szabadművelődést irányító központi és helyi intézmények is arra törekedtek, hogy a politikai és a társadalmi szervek is minél színesebb előadásorozatot indítsanak. A Tolna megyei szabadművelődés történetét feldolgozó Kaczián János írása alapján például Pakson az 1947-1948-as évadra szervezett előadások között előfordult irodalmi, tudományos-technikai, egészségügyi, sport, mezőgazdasági, történelmi, földrajzi, pedagógiai, ipari-gazdasági, néprajzi, zenei, képzőművészeti és esztétikai témájú is.

⁵⁸ Eszterág, 1951. 15-21. o.

⁵⁹ A legfontosabb a békeharc, azaz *Ákultúrotthonaink egy napra se hanyagolják el a békéért folyó harcot. Hisz boldog jövőnk építésénél, gyermekeink életénél, hazánk szabadságáról van szó.* Vészi (s. a. r.), 1952. 9. o.

⁶⁰ Horváth, 1975. 85. o.

A legnépszerűbb sorozat a Szabad Föld Téli Esték (SZFTE) voltak, amelyek több száz érdeklődőt vonzottak, különösen az első években, de miután az MKP direkt politikai célokra használta propagandaeszközként, sokat veszítettek népszerűségükből.⁶¹

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1948 szeptemberében rendeletileg szabályozta a szabadművelődési előadás-sorozatait és tanfolyamait. Az előadók már csak a szabadművelődési felügyelő által rendelkezésre bocsátott művek alapján tarthattak előadást. A minisztérium a hivatalosan kiadott *Útmutatójában* megadta az előadások tartásához szükséges ajánlott könyvek és brosúrák listáját. A felügyelőknak ugyanakkor gondoskodniuk kellett arról, hogy a kommunista párt által összeállított *Szabad Föld Téli Esték* című kiadványsorozat teljes egészében bekerüljön a téli programba.⁶² Ezzel a rendelettel elindult az ismeretterjesztő előadások és tanfolyamok anyagának a kommunista ideológia alapján meghatározott elvek szerinti összeállítása.

Ismeretterjesztő előadások 1949-től 1953 között

A fordulat éve után tehát az ismeretterjesztés, köztük az előadások, teljes egészében az MDP által meghatározott elvek mentén szerveződtek. Így az 1950-től 1951. évi téli előadás-sorozatok is, amelyeket a program összeállítói öt csoportba soroltak: a Szabad Föld Téli Esték, az üzemi ismeretterjesztő előadások, a Magyar Népi Demokratikus Szövetségének (MNDSZ) a *Dolgozó nép és háztartása* című előadás-sorozata, az MNDSZ és a VKM közös szervezésében a *Szülőiskolája*, valamint a Magyar–Szovjet Társaság (MSZT) *Ismerd meg a Szovjetuniót* című előadás-sorozata.

Az MSZT előadásait helyi intézményei szervezték, az üzemekben az üzemi bizottságok, a községekben pedig a népművelési apparátus segítségével. Az előadásokat a községekben az SZFTE előadásaival kellett összehangolni. Az 1950-től 1951. évre kiadott tematika szerint a hat alapelőadás (*Az urali ipar felvirágzása, Ahol a kultúra a népé, Virágzó kert a puszták közepén, Szovjet hazánk szovjet emberek, A nagy szovjet család, Mit köszönhet a magyar nép a Szovjetuniónak*) mellett, külön üzemi városi és külön falusi előadásokat is tartottak.⁶³ Az 1951-től 1952. évben szinte ugyanezek az előadások szerepeltek a repertoárjukban.

⁶¹ Kaczián, 1990. 21. o.

⁶² Útmutató a szabadművelődési előadás-sorozatok és tanfolyamok rendezéséhez. Dancs (szerk.), 1988. 306-től 308. o.

⁶³ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R. e. Tájékoztató az 1950/51. évi téli kultúrnevelési munka fontosabb előadás-sorozatainak tematikájáról és szervezéséről. (1950)

Az MNDSZ⁶⁴ és a VKM közös szervezésében induló *Szülői Iskoláját* a szülői munkaközösségek és a pedagógusok segítségével a tervek szerint minden iskolában el kellett indítani. A középpontban a nevelés szovjet példája és a természettudományi alapfolyamatok megismertetése állt.⁶⁵ Az 1951. évi elıadássorozat-tervben újra kiadták a *Szülői Iskolájának* tematikáját, de ez már elsősorban gyereknevelési tanácsokkal kívánta ellátni a szülőket. Az óvodáskorú gyerekeket nevelı szülőknek szánt elıadássorozatban egyetlen téma volt, ami kifejezetten propagandajellegűnek mondható, ez a *Ne higgyünk [sic!] a babonában!* címet viselte. Ugyanakkor az általános- és középiskolás korú gyermekek szüleinek már nemcsak a klasszikus gyerekneveléssel kapcsolatos problémákat feldolgozó témákat, hanem a szovjet példát és az ifjúsági mozgalmakról (úttörımozgalom, DISZ) szóló elıadásokat is meg kellett hallgatniuk.⁶⁶

A *Dolgozó nı és háztartása* című elıadássorozatot fıként a nıket foglalkoztató üzemekben és városi területeken szervezték meg. A kiadott tematika alapján az elıadásokkal az okos, egészséges, ápoltságos, sportos nıket alkotott kép tudatosítása volt a cél. Azaz olyan nıket kívántak nevelni, akik mellett, hogy anyák, dolgozó nık is egyben. Az egyik elıadás címe egyszerűen leszögezte, hogy csak a *Ádolgozó nı jó anya*.

A szakszervezetek szervezésében indult meg az üzemi elıadások sorozata. Ezek fıként politikai jellegű elıadásokból álltak, de emellett helyet kaptak történelmi, természettudományos, irodalmi és egészségügyi témák is.⁶⁷ Az üzemekben, intézményekben tartott ismeretterjesztı munkánál komoly problémát okozott, hogy rendkívül nagy eltérés mutatkozott alaptudásban és intelligenciában a hallgatóság soraiban. Nem volt mindegy, hogy az elıadást egy gépgyár vagy pedig egy tudományos intézmény dolgozóinak tartották, emiatt a kiadott anyagot vagy nem értette a közönség vagy éppen az elıadó nem tudott válaszolni a közönség kérdéseire.⁶⁸ Ez azt mutatja, hogy a központilag kiadott elıadásanyagok politikailag lehettek ugyan megfelelıek, a kijelölt elıadók pedig ideológiailag képzettek, de a szakmai minı-

⁶⁴ Szintén az MNDSZ szervezésében rendezték meg 1950-ben a Nyári Vasárnap Délutánokat. A szervezık célja az volt, hogy a nyári dologidőben tájékoztassák a nıket a napi politikai és gazdasági kérdésekrıl, valamint tagtoborzásra is felhasználták a rendezvényeket. Emellett a megfogalmazott célok között szerepelt, hogy ezekkel az összejövetelekkel próbálják kivonni a klerikális reakció hatása alól az embereket. A rendezvényeken általában a többi elıadássorozatokhoz hasonló kérdésekkel foglalkoztak. MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ı. Nyári Vasárnap Délutánok kiértékelése. (1950)

⁶⁵ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ı. Tájékoztató az 1950/51. évi téli kultúrnevelési munka fontosabb elıadás-sorozatainak tematikájáról és szervezésérıl. (1950)

⁶⁶ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ı. Javaslat az ismeretterjesztı tömegpropaganda elıadások 1951/1952-ik évi tematikájára. (1951)

⁶⁷ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ı. Tájékoztató az 1950/51. évi téli kultúrnevelési munka fontosabb elıadás-sorozatainak tematikájáról és szervezésérıl. (1950)

⁶⁸ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ı. Jelentés. (d. n.)

séget ez nem tudta garantálni. Igaz ugyanakkor, hogy nem is a tudás továbbítása volt a fő (valós) cél, hanem a politikai-ideológiai meggyőzés.

Az 1950i 1951. évi ismeretterjesztő előadások színvonala az Agitációs és Propaganda Osztály szerint javult az előző esztendőhöz képest, „politikusabbak” voltak, felépítésük egyszerűbbé és érthetőbbé vált, de természetesen még akadt rajtuk javítanivaló. A propaganda irányítói azonban még mindig nem voltak megelégedve az előadások politikai és termelési mozgósításának erejével. Problémaként emelték ki, hogy a központilag meghatározott tématerv miatt nem tudták kielégíteni a hallgatók érdeklődési körét és kívánságait. Emiatt a 1951i 1952. évi idényre új tematikát állítottak össze. Ezt már nem kizárólag az NM munkatársai készítették, hanem a szakminisztériumok, tömegszervezetek és különböző intézmények együttesen. A Művelt Nép Könyvkiadó és a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) előadói Irodája a politikai előadásokat dolgozta ki, a minisztériumok és a tudományos szervezetek pedig a szakáguknak megfelelő témákat kapták meg.⁶⁹ Ezáltal ténylegesen a szakemberek kezébe kerülhetett az előadásanyagok vezérfonalának kidolgozása, ugyanakkor a felkérések minden esetben konkrét előadáscímeket⁷⁰ tartalmaztak, és a kidolgozott munkákat az NM és a tömegszervezetek központi szervei ellenőrizték.

A 1951i 1952. évi előadássorozatok rendezése abban is kötetlenebbé vált, hogy az egyes előadások megtartásának konkrét időpontját nem határozták meg központilag.

Az 1951i 1952. évben az előadásokat ugyanazon szervek rendezésére bízták, mint az előző idényben, kiegészülve a DISZ-szel. Az előadásoknak immár csak 50%-a volt kötelező jellegű, amelyek egyik felét az üzemekben a politikai és természettudományos, a másik felét az adott szakmába vágó technikai kérdésekkel foglalkozóak tették ki. A szabadon választható előadásokat a központilag megadott témákból „kiszemezhetők” ki. Ugyanakkor ott, ahol volt üzemi kultúrotthon, 2-3 helyi előadó által kidolgozott előadást is tarthattak.⁷¹

⁶⁹ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R. e. Javaslat az ismeretterjesztő tömegpropaganda előadások 1951/1952-ik évi tematikájára. (1951)

⁷⁰ Két példa a felkért előadásokra:

1. Magyar Természettudományi Társulat Titkársága: SZFTE keretében: *Miért van tél és nyár? Mi van a Föld belsejében? Micsurin, a szovjet tudomány óriása. Kirándulás az ötéves terv műhelyeibe. A Szovjetunió természeti kincsei. Ismerjük meg Kínát.*

2. Földművelési Minisztérium: SZFTE keretében: *Gép végzi a munkát a szovjet kolhozokban. Asszonyok, lányok gyertek traktorosnak. Öntözés: több termés. Ültessünk fát! Szerződéses termelés: biztos értékesítés: nagyobb jövedelem. Iparunknak gyapotra van szüksége. A len és kender termesztése. Új magyar gyümölcsök: narancs és citrom. Őszi tennivalók a veteményes kertben. A méhekről és a méhészetről. Hasznos tudnivalók a baromfitenyésztésről.* Városi előadás keretében: *Hogyan fejlődik a mezőgazdaság az ötéves terv során. Egy termelőszövetkezeti város élete. Mi a teendő a gyümölcsösben, veteményes kertben? Nyúltenyésztés, méhészet és selyemhernyó-tenyésztés. Diafilm: Hasznosítsuk a szovjet tehénészet tapasztalatait.* MOL XIX. I-3a. 1818-ált.-8-9/1951.

⁷¹ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R. e. Javaslat az ismeretterjesztő tömegpropaganda előadások 1951/1952-ik évi tematikájára. (1951)

Az 1951i 1952. évi terv összeállítói hat témát emeltek ki, amelyekkel mindenképpen foglalkozni kellett valamennyi elřadássorozatban.⁷² Ez a hat témakör a következř volt: 1. *A békeharc*, 2. *Az ötéves terv*, 3. *A klerikális reakció elleni harc*, 4. *Az élet keletkezése*, 5. *A munka szerepe az emberré válásban*, 6. *A szocialista ember átalakítja a természetet*.⁷³ Tehát továbbra is politika-ideológia jellegř elřadások tartására kötelezték a szervezřket.

A javaslat ezen kívül kilenc választható témakört is politikai, természettudományos, mřszaki, agrotechnológiai, egészségügyi, földrajzi, mřvészeti, történelmi, irodalomtörténeti is ajánlott a helyi szervek számára. Ezek úgymond szabadon választhatóak voltak, de konkrét témákat jelöltek meg bennük. Így például a történelmi elřadásoknál a következř címeket adták meg: *Hunyadi János*; *Az 1514. évi parasztháború*; *Vak Bottyán*; *Esze Tamás*; *A magyar jakobinus mozgalom*; *Az 1848i 1849-es forradalom és szabadságharc*; *Frankel Leó, a Párizsi Kommün magyar minisztere*; *Az első magyar proletárdiktatúra* és *A Rákosi-per*.

A fentiekén túl minden üzemben kötelezř volt a munkafegyelemrřl és a társadalmi tulajdon megvédésérřl szóló elřadásokat tartani. Emellett valamennyi szakszervezetnek külön központilag meghatározott technikai elřadásokat is rendeznie kellett. Ezek általában az adott szakma profiljához igazodtak, de szinte minden területen elřkerültek a sztahanovista mozgalom és a takarékoság témái. Ezeken kívül egy-két egyedi témával is találkozhatunk a tematika felsorolásánál, például a bányász és az építřipari szakszervezeteknél az alkohol káros hatásáról is beszélni kellett egy elřadás keretében.

A városi elřadások széles körř szervezését 1951 řszétřl kezdték el, három társulat (Természettudományi, Történelmi és Irodalmi Társulat) közremřködésével. Az 1951i 1952. évi tervben kötelezřen politikai, természettudományos, mřszaki és egészségügyi témákat határoztak meg.⁷⁴ Az řszi jelentés szerint a városokban nehezebben indultak el az elřadássorozatok, mint a községekben, hiszen ott már szinte hagyománya volt ezeknek a rendezvényeknek. Megszervezésüket viszont megkönnyítette, hogy a különbözř tudományos társulatok helyi központjai közvetlen kapcsolatot építettek ki az üzemekkel és tanácsokkal, řket is bevonva a szervezésbe.⁷⁵

⁷² Az 1951i 1952. évi oktatási évad elřadásait a disszertáció 1. számú melléklete tartalmazza.

⁷³ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ř e. Javaslat az ismeretterjesztř tömegpropaganda elřadások 1951/1952-ik évi tematikájára. (1951)

⁷⁴ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ř e. Javaslat az ismeretterjesztř tömegpropaganda elřadások 1951/1952-ik évi tematikájára. (1951)

⁷⁵ MOL XIX. I-3n. 1951. december 18-ai jegyzřkönyv. Jelentés az řszi tömegoktatás indulásáról.

Városi előadások száma⁷⁶

	1951	1952	1953
Előadások száma	1700	14 700	31 700
Hallgatók száma	150 000	1 000 000	2 180 000

Az 1952i 1953. évi oktatási évadban feltétlenül megtartandó előadások a SZFTE-ken és a városi ismeretterjesztő előadásokon a következő témák voltak: *A Bolsevik Párt XIX. Kongresszusa, Eger vár védelme, A sztálingrádi csata, A Vatikán az amerikai imperializmus szolgálatában, Hazánk mezőgazdasági országból ipari lett.* A fentieken kívül a városokban még két előadást kellett megtartani: *A munka termelékenységének jelentősége a szocializmus építésében, A sejten kívüli élet bizonyítékai.*⁷⁷

Kiadott vezérfonalak az előadásokhoz⁷⁸

Témakör	1950i 1952 között megjelent	1953-ban megjelent	Összesen
Politikai-filozófiai	33	29	62
Fizikai kémiai biológia	28	14	42
Agrártudományi	49	21	70
Műszaki	24	11	35
Földrajzi geológia	10	3	13
Egészségügyi	18	5	23
Történelmi	24	8	32
Irodalmi	24	9	33
Művészet	11	1	12
Sport	1		1
Összesen	222	101	323

⁷⁶ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R. e. Jelentés az ismeretterjesztő munkáról. (1954)

⁷⁷ MOL XIX. I-3a. 8792-ált.-8-3/1952.

⁷⁸ MOL XIX. I-3n. 1954. július 9-ei jegyzőkönyv. Az ismeretterjesztés kérdései.

Az 1953-ban készült összefoglaló jelentés szerint a legjelentősebb rendezvények írók, tudósok születésének vagy halálának évfordulóihoz kötődtek, így tartottak előadásokat Victor Hugóról, Nyikolaj Vasziljevics Gogolról, Charles Darwinról stb. A városi előadások nagy részét, körülbelül 65%-át, a természettudományi, történelmi és irodalmi előadások tették ki. A politikai előadások száma 12% körül mozgott, de ez az arány a választások idején növekedett. Ugyanakkor a műszaki és művészeti előadások száma igen alacsony volt. A városi előadásoknál is adtak vezérfonalakat, de a visszajelzések szerint kevés előadást tartottak ezek alapján.

Problémát okozott, hogy az előadások valódi célja, a Világnézetű nevelésű véghezvitele az alapismeretek hiánya miatt akadályokba ütközött: nem lehetett az emberek materialista világnézetét kialakítani úgy, hogy az alapfolyamatokkal, alapfogalmakkal nincsenek tisztában.⁷⁹ Ennek a problémának a kiküszöbölésére azonban nem találtak megfelelő megoldást a művelődési élet irányítói.

Szabad Föld Téli Esték

Az MKP is mint már korábban említettük is a falusi népművelésben a legfontosabb szerepet az SZFTE-nek és a Szabad Föld Tavaszú Vasárnapoknak (SZFTV) szánta. A kezdeti időszakban is a mozgalmat Rákosi Mátyás 1946. december 14-ei rádióbeszède indította útjára is az előadások elsősorban gazdasági, irodalmi, történelmi jellegűek voltak, de már ekkor előfordultak aktuálpolitikával foglalkozók is. 1947 kora tavaszán pedig már sorra jelentek meg a párt napi politikáját népszerűsítők ismertető füzetek is.⁸⁰

A két mozgalomban 1947 végén jelentős változás következett be. Az MKP ekkor már csak tájékoztatni kívánta a falu lakosságát az új kormányintézkedésekről, a politikai és gazdasági kérdésekről, illetve emellett népszerűsíteni akarta a hároméves tervet. Ennek következtében az irodalmi előadások számát csökkentették, a társadalmi, illetve a politikai előadásokét pedig növelték.⁸¹

A falusi Népművelési munkaű fordulat éve után is kiemelt szerepet kapott a kulturális propagandában, különösen azért, mert az MDP vezetők úgy gondolták, hogy a falusi emberek sokkal inkább ki vannak téve a Klerikális befolyásűnak, mint a városiak. Ezért rendkívül fontos volt minél hamarabb, minél nagyobb dózisban a saját ideológiájuk megismertetése, pontosabban ráérttetése a vidéken élőkre. A falusi Népművelési munkában, mint már fen-

⁷⁹ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R. e. Jelentés az ismeretterjesztők munkáról. (1954)

⁸⁰ Ständeisky, 1976. 145. és 151. o.

⁸¹ Ständeisky, 1976. 155. és 158. o.

tebb szó esett róla, központi szerepet kaptak a SZFTE-k, amit az 1949i 1950. évi időszakban az eredeti terv szerint 2000 községben tartottak volna,⁸² végül azonban 3900 helyen rendezték meg.⁸³ Egy az NM iratanyagában található dokumentumban leírt adatok alapján az olvasókörrökkel együtt 3988 helyen összesen 62 000 előadás hangzott el.⁸⁴

Ezek tematikájára vonatkozóan nem sok adat áll rendelkezésre, de az 1950. márciusi előadásokra leküldött anyagok címe alapján egyértelműen megállapítható, hogy a politikai, gazdasági és természettudományos témákat helyezték előtérbe.⁸⁵ A végeredmény mennyiségi mutatói jócskán túlmutattak a tervezetteken, de ami ennél is jelentősebb dolognak számított, az a SZFTE-k vélelmezett hatása az emberek gondolkodására, érzelmeire. Eszerint *„Az előadásokon szerzett tapasztalataink, valamint a beküldött jelentések alapján az a megállapításunk, hogy az előadások dolgozó parasztságunkban elmélyítették a Szovjetunió iránti szeretetet, megnövelték érdeklődésüket a falu szocialista szektorai iránt, elősegítették bel- és külpolitikai felvilágosításukat és fokozott érdeklődést keltettek bennük az agrobiológia-agrotechnika iránt.”*⁸⁶

A SZFTE 1950i 1951. évi téli szervezéséről az MDP Szervező Bizottsága 1950 szeptemberében külön döntött. Ennek legfőbb oka az előadássorozat jelentőségére vezethető vissza. Eszerint 1950 januárjában országszerte mintegy 3900 helyen folytak SZFTE-k, a hallgatók száma pedig elérte a 330-340 000-t; külön kiemelték, hogy az előadások nagymértékben elősegítették a termelőszövetkezetek megalakítását és az egyéni gazdák belépését. Ami még ennél is fontosabb volt, hogy az *„Előadások nagymértékben hozzájárultak a falun folyó politikai felvilágosító munka sikeréhez.”*⁸⁷ A fentebb említett eredmények kapcsán a kulturális terület irányítói sikeres propagandaeszközt láttak a SZFTE-kben, nyilvánvalóan igyekeztek ezt a későbbiekben még jobban kiaknázni, és a pozitívumokra építve, a hiányosságokat kiküszöbölve, újabb terveket kidolgozni az esték népszerűsítésére.

Az Agitációs és Propaganda Osztály az 1950i 1951. évi téli falusi előadássorozat megszervezésében fontos szerepet szánt a közvetlen és teljes körű ellenőrzésnek. Az osztály az előirányzott előadások számát csökkentette, attól tartva, hogy nem tudják a túl sok előadást

⁸² MOL M-KS 276. f. 53. cs. 38. R. e. 1949. október 20. A falusi népművelési munka R. és téli terve. in: www.digitalarchiv.hu [2009. június 22.]

⁸³ MOL M-KS 276. f. 55. cs. 138. R. e. 1950. szeptember 18. in: www.digitalarchiv.hu [2009. június 22.]

⁸⁴ MOL XIX. I-3a. 90/a. doboz. ikt. sz. n./1950.

⁸⁵ *Hogyan él a kistormási Dózsa-termelőcsoport?, A növények élete, A Föld kialakulásának története, A világ, amelyben élünk, Fejlett ipar, gazdag, erős ország, Beszámoló a nemzetközi helyzetről.* MOL XIX. I-3a. 1818-ált.-1-17/1950.

⁸⁶ MOL XIX. I-3a. 90/a. doboz. ikt. sz. n./1950.

⁸⁷ MOL M-KS 276. f. 55. cs. 138. R. e. 1950. szeptember 18. in: www.digitalarchiv.hu [2009. június 22.]

kontrollálni. Országos szinten 2000-ben maximálták az ilyen elřadásokat tartó települések számát,⁸⁸ ami aztán 2200-ra növekedett.⁸⁹

Az 1950i 1951. évi idényre 20 elřadás i e számot végül 22-re emelték i anyagát készítették elř, ezeket november 3-tól március 26-ig kellett hetente megtartani. A szervezési munkát ugyan a helyi tömegszervezeteknek, illetve a kultúrotthonoknak kellett felvállalniuk, de a folyamatos ellenřzés a járási és a megyei népmřvelési apparátus feladata volt, sřt szűrőpróbaszerřen a járási pártbizottságoknak is részt kellett benne venniük.

Az elřadások 50%-a – a kiadott tematika szerint i ideológia-politikai jellegř volt, körülbelül 30%-a mezřgazdasággal foglalkozó, a maradék pedig ipari, technikai és természettudományi témákat dolgozott fel. Az elřadások anyagát az NM füzetek formájában adta ki, a megírt szövegtř pedig nem nagyon lehetett eltérni.⁹⁰ A SZFTE fř szervezři külön kiemelték, hogy az elřadások súlypontjait mire helyezték. A három súlypont közül kettř a řendszer ellenségeiò ellen akarta az elřadások hallgatóit hangolni, a harmadik pedig a pozitív oldalt, azaz a szovjet példát emelte ki.⁹¹

Az 1951i 1952. évben a SZFTE elřadásait az üzemihez hasonlóan határozták meg, azaz a fele kötelezř, a másik fele szabadon választható volt, továbbá a kultúrotthonok elřadói 2-3 helyileg készített témát is elřadhattak. A kötelezř elřadások majdnem 50%-a politikai, 30%-a agrotechnológiai, 15%-a technológiai, a maradék 5%-a pedig természettudományos volt.⁹² Ezek az arányszámok majdnem teljes egészében megegyeztek a korábbi SZFTE elřadás-típusainak arányaival.

Az elřadásokhoz kiadott vezérfonalakat mindig figyelembe kellett venni, de javasolták az elřadóknak, hogy az elřadást helyi adatokkal, példákkal egészítsék ki. Ha például arról beszéltek, hogy az országban hányan léptek be a tszcs-be, akkor a helyi belépřk számát is ajánlott volt megemlíteni.⁹³

Az 1952 elřtti elřadásoknál ezek az úgynevezett vezérfonalak csak az elřadások konkrét szövegét jelentették, amit legtöbbször szó szerint felmondtak vagy felolvastak az elřadók. Utána már inkább elřadásvázlatot adtak ki módszertani útmutatóval, és az anyaggal

⁸⁸ MOL M-KS 276. f. 55. cs. 138. ř e. 1950. szeptember 18. in: www.digitarchiv.hu [2009. június 22.]

⁸⁹ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ř e. A Szabad Föld Téli Este 1950/51. évi elřadásainak értékelése. (1951)

⁹⁰ MOL M-KS 276. f. 55. cs. 138. ř e. 1950. szeptember 18. in: www.digitarchiv.hu [2009. június 22.]

⁹¹ A három kiemelt súlypont: 1. Harc az imperialista háborús uszítók és belsř ügynökeik ellen. Szocialista hazánk iránti szeretet és az internacionalizmus elmélyítése. 2. Szocializmus építésének feladatai falunk a szovjet példa nyomán. 3. Harc a klerikális reakció, a maradiság ellen i fřleg természettudományos elřadásokkal. MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ř e. Javaslat az 1950/51. évi Szabad Föld Téli Esték tematikájára. (1950)

⁹² MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ř e. Javaslat az ismeretterjesztř tömegpropaganda elřadások 1951/1952-ik évi tematikájára. (1951)

⁹³ Népmřvelési Híradó. 1951/11. szám, 12. o.

kapcsolatos szemelvényeket, bibliográfiát, valamint műsoranyagot is ajánlottak hozzá. Ez utóbbi kettő általában a *Népművelési Híradó* és a *Művelt Nép* számaiban is megjelent.

Az 1952-1953. oktatási időszakban a kötelező öt előadáson kívül (lásd 25. oldal) a falvakban a következő témákat kellett előadniuk: *Jövedelemelosztás termelőszövetkezeteinkben, Micsurini módszerek a magyar mezőgazdaságban, A tudomány és a vallás a csodákról.*⁹⁴ A kötelező témák csak részben fedték le a SZFTE előadásainak anyagát, a többi előadást a kiadott ajánlásokból kellett megrendezniük a szervezőknek.

Előadók

A művelődés irányítói az előadások tartalma mellett az előadók személyét is teljesen ellenőrzésük alá akarták vonni. 1950-1951-ben a SZFTE előadóinak névsorát a helyi pártszerveknek kellett összeállítaniuk a falusi népművelési ügyvezető bevonásával, majd az így kialakított névsort a járási és a megyei pártbizottsághoz küldték jóváhagyásra. (1952-től már csak a járási népművelési tanács jóváhagyására volt szükség.⁹⁵) A pártszervek viszont csak politikailag megbízható embert tettek meg előadónak, kiszűrve a korábbi Árenitensò elemeket.

Az NM megalakulása előtt a falusi népművelési apparátus kizárólag pedagógusokból állt. 1948-1949 folyamán az ügyvezetőket kétharmadát lecserélték; ekkor a Ánarodnyikokò és Áklerikálisokò jelentős részét eltávolították e területéről. Ennek ellenére a későbbiekben is gyakori panasz volt, hogy a pedagógusok nem végzik elég lelkesen az ismeretterjesztő munkát. Az Agitációs és Propaganda Osztály egyik jelentése szerint néhány helyen előfordult, hogy a pedagógusok megtartották a kiadott füzetek alapján az előadást, de utána kijelentették, hogy *Ánem értenek azzal egyet, amit előadtak, de hát saját véleményüket nem mondhatták elő.*⁹⁶

Gyakori jelenség volt, hogy a pedagógusok külön kérték a helyi előadás-szervezőket, hogy *A Vatikán az amerikai imperializmus szolgálatában* című kötelező előadást inkább a szomszéd községben tarthassák meg, csak ne kelljen a sajátjukban. Az antiklerikális előadásokat egyébként jellemzően inkább a párt- és állami funkcionáriusok tartották.

Az 1950-1951. évi oktatási évad SZFTE-iről készült jelentésben már külön kiemelték, hogy pedagógusok helyett inkább szakelőadókat alkalmaztak: a szakelőadók itt elsősorban pártfunkcionáriusokat, vb-tagokat jelentettek.⁹⁷

⁹⁴ MOL XIX. I-3a. 8792-ált.-8-3/1952.

⁹⁵ MOL XIX. I-3a. 8792-ált.-8-3/1952.

⁹⁶ MOL M-KS 276. f. 55. cs. 138. r. e. 1950. szeptember 18. in: www.digitarchiv.hu [2009. június 22.]

⁹⁷ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. r. e. A Szabad Föld Téli Esték 1950/51. évi előadásainak értékelése. (1951)

Az 1951-1952. évi oktatási évben az elřadókat már jóval gondosabban igyekeztek kiválasztani. A politikai elřadásokat tanácsfunkcionáriusok, az egészségügyieket orvosok, a mezřgazdaságiakat agronómusok tartották, és csak a többit pedagógusok.⁹⁸

A jónak ítélt elřadónak három általános követelménynek kellett megfelelnie: kellő politikai felkészültség, a szakterületen való tájékozottság és jó elřadói készség. E kitételekre való tekintettel gondosan próbálták kiválogatni az elřadókat, s hogy még hatékonyabb legyen a tevékenységük, csoportokba szervezték őket. Az így létrejött elřadói csoportok tagjait állandó továbbképzésben részesítették. Az elřadói csoport a kultúrotthon vezetőségének közvetlen irányítása alá tartozott, a vezetőség feladata volt továbbképzésük megszervezése is, s e célból szakkönyveket és folyóiratokat biztosítottak számukra.

Az elřadások színvonalának emelése érdekében 1951-ben is szovjet mintára is elkezdtek megszervezni az elřadói munkaközösségeket is. Ezeknek a munkaközösségeknek módszertani útmutatót adtak ki, és konzultációkat szerveztek számukra. Körülbelül 700-1000 ilyen munkaközösség működött az országban, és a beszámolók szerint eredményes munkájuknak köszönhetően emelkedett az elřadások színvonala is.

Hallgatóság

Az 50-es évek elején a SZFTE-ről készült jelentésekben külön foglalkoztak a hallgatóság nem, kor és foglalkozás szerinti megoszlásának bemutatásával. Az összesített jelentés adatai szerint az 1950-1951. évi elřadássorozatban a résztvevők körülbelül 25%-át *Államháztartásból*, 40-50%-át egyénileg gazdálkodó *Államháztartásból* és 20%-át a *Szocialista szektorok dolgozói* tették ki.⁹⁹ Ennek a felmérése rendkívül fontos volt, hiszen megmutatta, hogy a hallgatóság többségét azok a dolgozók tették ki, akiket meg kellett még győzni a tsz-be belépés szükségességéről. Tehát akkor volt e tekintetben sikeres az elřadássorozat, ha minél több *Egyénileg dolgozó mezřgazdasági munkás* jelent meg az okításon. Emellett a nők megfelelő számú részvételi arányára is ügyelni kellett, mivel ez is fontos szempont volt a kommunista vezetők számára. A kommunista propaganda is ahogy a dolgozat bevezetőjében már volt róla szó is sokszorta hangsúlyozta a nők teljes emancipációjának fontosságát, mind a politikai, mind a gazdasági és a társadalmi életben. Eszerint mivel a nők egyaránt részt vesznek a termelésben, ezért őket is ugyanúgy nevelni, oktatni kell, fontos tehát, hogy az elřadások hallga-

⁹⁸ MOL XIX. I-3n. 1951. december 18-ai jegyzőkönyv. Jelentés az Rsi tömegoktatás indulásáról.

⁹⁹ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R. e. A Szabad Föld Téli Este 1950/51. évi elřadásainak értékelése. (1951)

tóságának felét ők tegyék ki. A harmadik szempont a résztvevők kor szerinti megoszlásának megfelelő beállítása volt. A cél mindenképp az ifjúság meggyőzése volt, tehát ügyelni kellett, hogy minél több fiatal látogassa a SZFTE-ket. A jelentés szerint a hallgatóság többsége a 20 és 40 év közötti korosztály tagjai közül került ki.¹⁰⁰

A későbbi felmérésekben már nem szerepeltek a hallgatóság megoszlására vonatkozó pontos adatok, inkább az előadások konkrét hatását vizsgálták. Meg kell jegyezni azonban, hogy egyébként is igen nehéz lehetett – ha egyáltalán megoldható volt – felmérni a helyi szervezetek, hogy az adott előadásokon milyen arányban vettek részt a különböző társadalmi helyzetű, korú és nemű emberek. Így a fenti jelentés adatai is csak ennek fényében tekinthetők mérvadónak.

Eredmények

Az elkészült jelentések szerint az indulás kezdeti időszakában az SZFTE előadásorozatok rendkívül sikeresek voltak. A politikai tárgyú előadásokat, valamint külön az ötéves tervről szólókat is sikerként könyvelték el. Az irodalmi előadások közül a Petőfi Sándor és Arany János költészetéről, a történelmiak közül pedig a Hunyadi János és Dózsa György harcáról szólók voltak a legnépszerűbbek. A természettudományi előadások keretében a legtöbb hallgatót az élet keletkezéséről és a csillagászatról szóló összeállítás vonzotta.¹⁰¹

Az előadások közvetlen politikai-ideológiai hatását is vizsgálták, amiért tulajdonképpen megszervezték az egész mozgalmat. A jelentések szerint az előadás-propaganda meghozta a várt sikert, amit az értékelést írók konkrét példákkal is igyekeztek alátámasztani. Így az MSZT Kongresszust ismertető előadás után sok helyen emelkedett a társaság taglétszáma, a mezőgazdasági tárgyú előadások után pedig emelkedett a munkavállalások és a versenykihívások száma.

Az SZFTE sikerességének bizonyítására a *Népnevelési Híradó*ban is megjelentek különböző cikkek és olvasói levelek, amelyekben legtöbbször az előadások hasznosságát hangsúlyozták. Ez is természetesen inkább a propaganda egyik fontos eszköze volt, mint valódi tényközlés.

A jelentésekben is ez jellemző volt a korszakra is. Az ellenség aknamunkájáról is beszámoltak. Ezek legtöbbször csak kifogások voltak egy-egy rosszul sikerült előadás vagy ép-

¹⁰⁰ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R e. A Szabad Föld Téli Este 1950/51. évi előadásainak értékelése. (1951)

¹⁰¹ Művelt Nép. 1953/3. szám, 12. o.

pen az üresen maradt nézők esetén. E motívumok közös jellemzője volt, hogy az ellenséges elemek általában alattomosan, csendben intézték a támadást a párt valamely intézménye, vívmánya, jelen esetben az SZFTE ellen, aminek következtében kevesebb ember jelent meg az előadásokon. Egy-két helyről azonban nyílt támadásról is beszámoltak. Kabán és Kisláng községben a kulákság szervezésében a Békebizottság beszámolója idején verebeket engedtek fel a teremben azzal, hogy: *„Nesze neked békegalamb!”* Az ellenséget megtestesítő másik főalak, a pap is szerepelt a beszámolókbán; Vésztőn például prédikációban igyekezett cáfolni a természettudományos előadások tételeit.¹⁰²

A népművelés kezdeti időszakában tehát a jelentések alapján egyértelmű az SZFTE népszerűségének növekedése, ami elsősorban a hallgatók számának folyamatos emelkedésében jelentkezett.¹⁰³ A jelentésekben azonban az 1952-1953. évi időszakban már jelentős visszaesérről beszéltek; megyéként átlagosan 25-30%-os csökkenésről számoltak be, de például Hevesben 50%-os volt a zuhanás.¹⁰⁴

*Kimutatás az 1949-1953 közötti időszak SZFTE előadásairól*¹⁰⁵

	1949-1950	1950-1951	1951-1952	1952-1953
Községek száma	2800	2150	2450	2300
Előadások száma	62 000	33 000	40 700	47 200
Hallgatók száma	5 500 000 ¹⁰⁶	3 250 000	3 385 000	3 118 000

A táblázat adataiból leolvasható, hogy az előadások száma az 1950-1951. évi időszaktól folyamatosan növekedett, ugyanakkor a hallgatók számának változásában a kezdeti növekedés után erős csökkenés következett be. A jelentést készítőik szerint ez mindenképp az előadások alacsony színvonalával állt összefüggésben, mivel az embereket egyre kevésbé érdekelték a sablonos, sematikus rendezvények.¹⁰⁷ Ha végignézzük az előadások témáit, illetve az állandó

¹⁰² MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R. e. A Szabad Föld Téli Esték 1950/51. évi előadásainak értékelése. (1951)

¹⁰³ 1950-1951-ben 3 200 000 látogatót, 1951-1952-ben 3 390 000 látogatót jelentettek. Művelt Nép. 1952/10. szám, 6. o.

¹⁰⁴ MOL XIX. I-3a. 8792-23-2/1953.

¹⁰⁵ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R. e. Jelentés az ismeretterjesztőmunkáról. (1954)

¹⁰⁶ Ezt az 5,5 milliós adatot a jelentést készítő NM Könyvtári és Ismeretterjesztő Főosztálya is túlzásnak találta. Ahogy ők fogalmaztak: *„Az adatszolgáltatási erkölcs nem volt valami magas színvonalon, a számadatok nyilván túloznak.”* MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R. e. Jelentés az ismeretterjesztőmunkáról. (1954)

¹⁰⁷ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R. e. Jelentés az ismeretterjesztőmunkáról. (1954)

témaismétléseket, érthetővé is válik az emberek egyre inkább megmutatkozó közömbössége e rendezvények irányában.

A szervezők leginkább a nagyüzemi gazdálkodás, a békeharc és az ötéves terv propagálására fordították energiájukat, ugyanakkor a legélénkebb viták a termelészervezeti kérdésekről folytak. A hazai tapasztalatok hiányában a Szovjetunió eredményeit ismertették. Az összesítő jelentés szerint a legsikeresebb előadás a *Sztálin a dolgozó parasztságért* című volt, de nagy érdeklődés kísérte a *Mezőgazdasági gépek a Szovjetunióban* címűt is. Az előadás-propaganda hatására az SZFTE-k ideje alatt 1949-ben 100, 1950-1951-ben 40 tszcs alakult meg. A tsz-ek megszervezése mellett a propagandát leginkább a mezőgazdasági munkára való mozgósítás érdekében fejtették ki. Ennek növelésére főként agrobiológiai előadásokat tartottak, amelyek közül a legtöbb a mélyszántásról és a vetésről szólt.

A belpolitikai mellett a külpolitikai propaganda is fontos szerepet játszott az előadások, előadássorozatok megszervezésében. A nemzetközi tárgyú előadásokkal igyekeztek meggyőzni az embereket, hogy a világ két részre szakadt, s a két rész fontosabbik pillérét a Szovjetunió alkotja, amely a magyar nép igazi barátja. A világ eme része a békét akarja, s bár a béketábor erős, annak további erősítéséhez az ipar, a honvédség fejlesztésével járulhat hozzá a magyar nép.¹⁰⁸

Szabad Föld Vasárnapok

A Szabad Föld Vasárnapok (SZFV) előzményének tekinthető SZFTV (Szabad Föld Tavasz Vasárnapok) mozgalom az MKP szervezésében 1947-ben indult el. A SZFTE-kel szemben itt ahol kezdetben az előadások elsősorban gazdasági, irodalmi, történelmi jellegűek voltak itt már az indulástól fogva a kultúra e területének propagandaeszközként való felhasználása volt a kimondott cél, azzal az indoklással, hogy a párt a tömegek felé nagyobb hatást érhet el *Egy jól megrendezett kultúrmasorral, mint egy politikai nagygyűléssel.*¹⁰⁹ A SZFTV szervezői az ismeretterjesztésről inkább a szórakozásra, a hagyományápolásra helyezték a hangsúlyt; majálisokat, falunapokat, versenyeket, művészeti kiállításokat rendeztek.¹¹⁰

1949-ben az MDP szervezésében is elindultak a tavaszi nyári ismeretterjesztési programok. A kulturális rendezvényeket általában a kultúrotthonokban tartották, de jó idő esetén a szabadba szervezték az előadásokat és a hozzá kapcsolt egyéb kulturális eseményeket, és a

¹⁰⁸ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R. e. Jelentés az ismeretterjesztőmunkáról. (1954)

¹⁰⁹ Standeisky, 1976. 152. o.

¹¹⁰ Standeisky, 1976. 152-153. o.

SZFTE-hez hasonlóan kultúrmtörökkel, ezen felül pedig tánccal, zenével, rigmuselradással, idrneként pedig sportrendezvénnel egészítették ki.

A Szabad Föld Vasárnapokat – a meglévő iratok adatai alapján – 1950 helyett, csak 1951-ben sikerült megindítani. Ekkor két részre tagolták az SZFV programját. A tavaszi részt az április 15. és július 15., a nyári július 15. és szeptember 15. közötti idrszakra szervezték meg. Az elrbbit minden héten, az utóbbit i a nagy nyári, feszített mezrgazdasági munkák miatt i csak kéthetente rendezték meg. Mindkét fázisban a legfontosabb propagandafeladat a mezrgazdasági és a begyjtési munkák segítése volt.¹¹¹

Az SZFV törorába az aktuális mezrgazdasági, egészségügyi és sportkérdéseken, valamint a kultúrmtörök elradásain kívül a község lakóit érintő fontosabb rendeleteket vagy a helyi (megyei, járási, községi) tanácsok és végrehajtó bizottságok határozatainak ismertetését is be kellett iktatni. A török rendjét a járási tanács vb-jén keresztül juttatták el a községi tanács vb-hez. A járási és községi tanács vb az anyagot a helyi jelentőségű ügyekkel egészítette ki (terménybegyjtés, mezrgazdasági munkák, egyes dolgozó parasztok példamutató kimagasló munkája stb.); ez alkotta végül az elradás anyagának gerincét.¹¹²

A tavaszi elradások témáinak vázlatát a Földmvelésügyi és az Egészségügyi Minisztériummal együtt az NM készítette. 14 téma közül választhattak a községek, aszerint, hogy az adott vidéken a mezrgazdaságnak milyen frtermelési ágát őzték. A témák közül mindössze egy volt az, ami kifejezetten propaganda jelleggel bírt, ez a *Mit kell tudni a begyjtésről?* címet viselte.¹¹³ A többi a mezrgazdasági munkákban, az állattenyésztésben, valamint az állatbetegségek felismerésében, illetve kezelésében adott útmutatót a hallgatóknak. Ezek az útmutatók ténylegesen hasznos információkat nyújthattak a mezrgazdaságból élők számára. Szakszerűen összeállított elradások, füzetek voltak, amelyekben azért jelen volt az ötéves terv fontosságának és a szovjet példa helyességének hangsúlyozása is.¹¹⁴

A nagy jelentőségű rendeletek, határozatok ismertetését és az azokkal kapcsolatos községi feladatok végrehajtásának módját a megyei és járási tanács vb tagjai vagy a megyei és a járási állandó bizottságok elnökei adták el, a kifejezetten szakirányú elradásokat pedig a tsz-ek és állami gazdaságok agronómusai.

¹¹¹ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. r. e. Javaslat a Szabad Föld Vasárnapok nyári programjához. (1951)

¹¹² MOL XIX. I-3a. 1818-ált.-13/1951.

¹¹³ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. r. e. Szabad Föld Vasárnapok. (1951)

A *Mit kell tudni a begyjtésről?* útmutató a begyjtési rendeletet magyarázta. Az elradóktól kérte, hogy helyi példákkal segítsék a megértést. MOL XIX. I-3a. 1810-F-6-3/1951. melléklete.

¹¹⁴ Így például a *Növedékállatok nevelése és takarmányozása* című útmutatóban a Szovjetunió egyik leghíresebb borjúgondozónjének titulált, Roscsinának a módszerét ismertetik. A *tarlóhántás* elradás vezérfonalaként kiadott füzetben a *Ászovjetunió nagy talajtudósa*, Viljmasz tanácsait olvashatták. MOL XIX. I-3a. 1810-F-6-3/1951. melléklete.

A nyári előadások vezérfonalát a Földművelésügyi Minisztérium (FM) dolgozta ki öt témában. Ezek a következők voltak: 1. *A cséplésről szóló minisztertanácsi határozat ismertetése*, 2. *A cséplőgépről az államnak (sic!)*, 3. *Termelőszövetkezeteink terméseredményei* (itt a tszcs-elnökök számoltak be arról, hogyan érték el az eredményt), 4. *A silózás*, 5. *Felkészülés az őszi mezőgazdasági munkákra*.¹¹⁵ A témák egyértelműen azt mutatják, hogy ezek már inkább propaganda-előadások, mintsem szakértelmet átadó továbbképzések voltak.

A következő két évben is megrendezték az SZFV-kat. Az NM 1952. évi körlevele is pontosan rögzítette az előadások programját. A rendezvényt a községet érintő országos, megyei, járási rendeletek, illetve a helyi tanács határozatainak közzétételével nyitották meg; majd ismertették a soron következő mezőgazdasági és begyűjtési feladatokat. Csak ekkor következhetett a kiválasztott előadás megtartása. Befejezésként kultúrmenzsort adhattak elő, illetve diavetítéssel, szabadtéri filmvetítéssel vagy sportrendezvénnyel zárhatták a programot.¹¹⁶

1953-ban már március 15-én is legalábbis ott, ahol sikerült addigra megszervezni is megkezdődött az SZFV előadásorozata. A 23 előadásból és 6 diafilmből álló terv fűként politikai és agrotechnikai témákból állt. Az SZFV-ék programját ismét össze kellett kötni a helyi tanács tájékoztatójával, ismertetni kellett a soron következő mezőgazdasági és begyűjtési feladatokat. A terv tanácsot adott arra is, hogyan dicsőítsék a jól, és hogyan szégyenítsék meg a rosszul teljesítő dolgozókat: olvassák fel mindig a néhány legjobban és legrosszabbul dolgozó paraszt nevét, továbbá *„Különös gondot fordítsanak arra, hogy az előadások keretében rendszeresen leplezzék le a szabotáló, henyélő munkáját nem végző kulákokat, mint népünk ellenségeit*.”¹¹⁷

A politikai propaganda szempontjából fontosabb előadásokhoz is így az alkotmányról szólóhoz vagy a *Választás Magyarországon régen és most* címűhöz¹¹⁸ is központilag biztosítottak útmutatót. E két téma az 1953 májusában folyó választások miatt volt rendkívül fontos, ezzel is igyekeztek a politikai propagandába, jelen esetben annak egyik székebb területére, a választási agitációba bevonni az előadásokat.

1953-tól a vezérfonalak összeállításában általában a Társadalmi és Természettudományos Ismeretterjesztő Társulat (TTIT) segítette a népművelési apparátust. A TTIT áprilistól folyamatosan kialakította megyei szervezeteit is, emberei pedig segítséget nyújtottak az elő-

¹¹⁵ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R. e. Javaslat a Szabad Föld Vasárnapok nyári programjához. (1951)

¹¹⁶ Halász, 2007. 293. o.

¹¹⁷ MOL XIX. I-3a. 8792-20-3/1953.

¹¹⁸ E két előadás fontosságát mutatta, hogy előadásukkal a *Népművelési Híradó*ban külön cikkben foglalkoztak. Kiemelték például, hogy az előadói munkaközösségeknek jó előre ki kellett jelölniük ezek előadóit, akik csak a legjobban képzett emberek lehettek, így például járási, megyei bíróságok bírái, jogászai, vagy hasonló képzettségű párt- és tanácsfunkcionáriusok. *Népművelési Híradó*. 1952/2. szám, 13. o.

adások anyagának összeállításában, illetve az előadások felkészítésében, továbbá ellenőrizték az előadások felkészültségét is.

Az ajánlott előadások között főként politikai és mezőgazdasági témákkal találkozhatunk. (Az 1953. évi júniusi eredmények szerint az előadások 40%-a volt agrotechnikai, 26,4%-a politikai jellegű.¹¹⁹) Az NM az előadások mellett négy diafilm vetítését tette lehetővé: *Rákosi elvtárs harcos élete*;¹²⁰ *Ötéves terünk létesítményei*; *A diósgyőri nagykohó*; *Dolgozó parasztságunk a szocializmus útján*. Ezen felül még kettőt ajánlottak: *A ma fiatalsága, a holnap Magyarországa*; *Ötéves tervünk a dolgozó családokért*.¹²¹

Az SZFV előadásait és műsorait 1953-ban csak áprilistól júniusig mintegy 1 711 000 ember hallgatta, illetve nézte meg.¹²² Ez a szám rendkívül magasnak tűnik, főként annak fényében, hogy ezeket az előadásokat a nagy nyári mezőgazdasági munkák idején tartották meg. Bár a szám tényleges sikert igazol, az NM-hez írt megyei jelentésekből kitűnik, hogy a legtöbb esetben igencsak nyögvenyelősen indult be a mozgalom minden évben. Maguk a helyi népművelési apparátus dolgozói is így a népművelési előadások, kultúrotthon-igazgatók is sem minden esetben foglalkoztak szívesen e nyári előadássorozatokkal.

*Kimutatás a Szabad Föld Vasárnapokról*¹²³

	1951	1952	1953
Előadások száma	8400	9500	37 000
Hallgatók száma	645 000	987 000	2 500 000

Komoly hiányossága volt a rendezvénysorozatnak, hogy a kellő szaktudás és szemléltetés hiányában inkább csak a kormányrendeletek és a tanács közigazgatási tájékoztatójává vált: *„Nem is tartottuk valamire való előadásnak az olyan politikai, vagy mezőgazdasági előadást, amely nem közvetlenül a többtermelésre (sic!), vagy beadásra agitált.”*¹²⁴

Az SZFV eredményeit mégis sikeresnek titulálták a terület szakértői, kiemelve az előadásoknak a szaktudás fejlődésére vonatkozó hatását. Az ismeretek fejlesztésén túl, csakúgy

¹¹⁹ Népművelési Híradó. 1953/8. szám, 11. o.

¹²⁰ *Rákosi harcos élete* című diafilmet Rákosi 61. születésnapja alkalmából készítették. A diafilm propagandája szerint *„A film célja, hogy a dolgozók minél szélesebb körben ismerjék meg Rákosi elvtárs életét, mely a kommunista helytállás és hazaszeretet nagyszerű példája.”* Népművelési Híradó. 1953/3. szám, 8. o.

¹²¹ MOL XIX. I-3a. 8792-20-3/1953.

¹²² Népművelési Híradó. 1953/9. szám, 1. o.

¹²³ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R. e. Jelentés az ismeretterjesztő munkáról. (1954)

¹²⁴ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R. e. Jelentés az ismeretterjesztő munkáról. (1954)

mint a többi propagandaeszköznél, fontos volt, hogy a gazdaságban és az emberek cselekedeteiben is megmutatkozzon a hatás. A jelentések szerint ebben is sikereket értek el az SZFV-vel, mivel a legjobb eredményeket a begyűjtésben és a terménybeadásban azok a területek mutatták, ahol rendszeresen és jól tartották az előadásokat. Eszerint az SZFV előadásai után is gyakorta előfordultak szóbeli felajánlások; legtöbbször valamilyen mezőgazdasági munka gyorsabb elvégzését vállalták az emberek.¹²⁵

Természetesen az SZFV ideje alatt folyó ellenséges ténykedésekről is beszámoltak. A jelentés szerint itt is inkább az úgynevezett Ácsendes aknamunkák voltak a jellemzők, ami miatt nem látogatta elég hallgató az előadásokat.¹²⁶ A provokatívabb, tetten érhető cselekményeket leginkább egyházi személyekhez kötötték, akik valamilyen vallási szertartással vonták el az embereket az előadásoktól. Erre leginkább jellemző példa egy 1953. évi Hajdú-Bihar megyei jelentésben olvasható, ahol a jelentést tevő megfogalmazása szerint szerencsére sikerült megakadályozni a klérus ellenséges tevékenységét. Hajdúhadház községben június 14-én Áczapik Gyula egri püspök¹²⁷ bérmálást végzett. Ennek ellensúlyozására a népművelési ügyvezető a párt és a tanács megfelelő segítségével Ánívós SZFV-t szervezett egész vasárnap délelőttre. Térzene volt a szabadtéren, felvonultak a motorverseny résztvevői, majd versenyt is megrendeztek, végül a helyi kultúrcsoportok műsort adtak elő. Az SZFV előadása a növényápolási munkákról és az aratásra való előkészületekről szólt, ami után következett a debreceni népi együttes másfél órás műsora. Mintegy 1000 ember hallgatta meg a műsort, ezzel szemben körülbelül 300 fő volt a templomban. Utóbbiak közül 15 lehetett dolgozó paraszt, Áa többiek pedig nevetséges képet nyújtottak, csokornyakkendők, monoklis, szalmakalapos, amerikai zippzáros lamberdzsekis »urak« és túllruhás és nercbundás »hölgyek« a kitelepítettek voltak, akik szinte tüntettek a megjelenésükkel a püspök mellett. A jelenlévő parasztok szemlátomást kényelmetlenül érezték magukat ebben a társaságban. Este még egy béketémájú SZFV előadást tartottak.¹²⁸

¹²⁵ Somogy megye 1952. második negyedévi jelentésében erre számtalan példát találunk: ÁBonnyán az előadás után a tszcs vállalta, hogy július 5-re az aratást befejezi. Amit teljesített is. Somogyacsán Béres György dolgozó paraszt Arassunk viasztérében (sic!) című előadás után javasolta a hallgatóknak a gabona közös betakarítását. A község dolgozói ezt a javaslatot egyhangúan el is fogadták. A Neveljünk több csirkét című előadás után Török-koppány községben Kurdi Sándorné, Kurdi Mihályné, Jani Mária és Szabó Istvánné tojás és baromfi beadási kötelezettséget az egész évit teljesítették. MOL XIX. I-3a. 8791-13-5-6/1952.

¹²⁶ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R. e. Szabad Föld Vasárnapok. (1951)

¹²⁷ Megjegyzés: valójában egri érsek.

¹²⁸ MOL XIX. I-3a. 1843-3-201/1953.

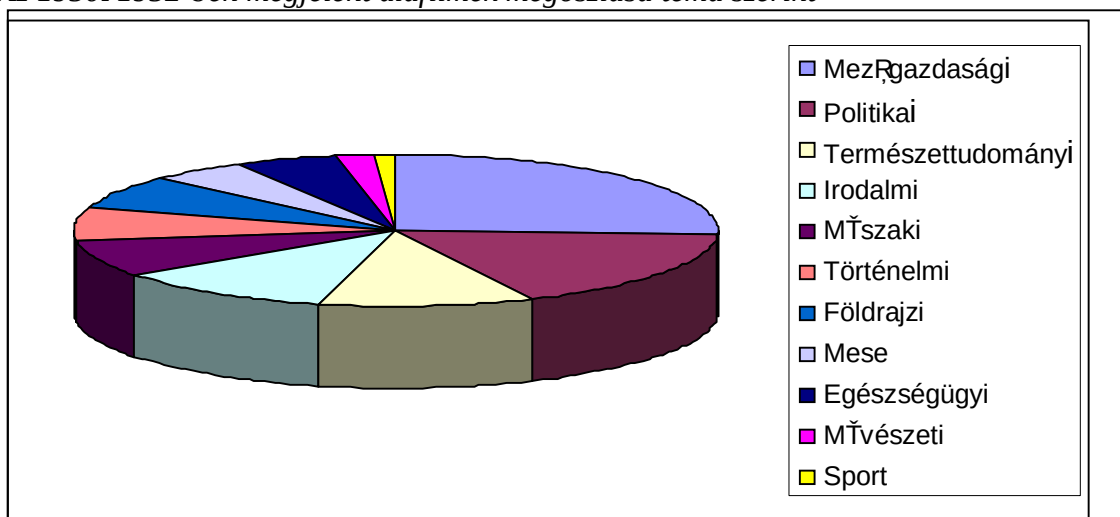
Szemléltetőeszközök

Már ekkoriban is fontosnak tartották a szóbeli közlések mellett a képekben való témamegjelentést is. Az előadásokat – amennyiben erre volt technikai lehetőség – plakátokkal, falitáblákkal, diagramokkal és diafilmekkel is igyekeztek szemléletesebbé tenni. Például az ötéves terv előadása esetén javasolták, hogy állítsanak össze grafikonokat, ábrákat, amelyek mutatják a fejlődést vagy fényképezzék le a terv keretében felépített iskolákat, kultúrotthonokat és ezeket a fényképeket mutassák be az előadásokon, illetve később majd kiállításokon is mutassák meg a nagyközönségnek.¹²⁹

A leginkább kedvelt és legjobban használható szemléltetőeszközök azonban a diafilmek voltak. A diákat már a szabadszolgálat korszakában is szívesen használták az előadások színesítésére. Az egyik legkedveltebb műsoranyag a *Beszélgépek* című diafilmsorozat volt. A legtöbb falunak nem volt a vetítéshez megfelelő eszköze, így ilyenkor kölcsönözték a vetítgépet. Ahol villany sem volt, ott acetilénlámpával oldották meg a működést. A filmtekercsekhez brosúra tartozott, amelyet a képek vetítésével egyidejűleg felolvastak.¹³⁰ Az új típusú diafilmet, amelyekhez már nem kellett szövegkönyvek, 1953-ban kezdték el gyártani.

A diafilmek azért is voltak fontosak, mert ekkor már egyre több megyei népművelési előadó panaszkodott arról, hogy az előadásokat sokszorta unják a hallgatók, és az egyetlen dolog, amit szívesen látnak, az a diafilm.

Az 1950–1952-ben megjelent diafilmek megoszlása téma szerint¹³¹

¹²⁹ Népművelési Híradó. 1951/11. szám, 12. o.

¹³⁰ Szathmáry, 1977. 25. o.

¹³¹ MOL XIX. I-3n. 1953. február 24-ei jegyzőkönyv. A városi ismeretterjesztő előadások és a falusi (Szabad Föld Téli Esték és Szabad Föld Vasárnapok) 1953. évi tématerve.

A fenti diagramról leolvasható, hogy 1950-1952 között mezőgazdasági témában készítették a legtöbb diafilmet, ezt követték a politikai és a természettudományi jellegűek. A három fő téma kiválasztása nem véletlen, hiszen a propaganda szempontjából ezek voltak a legfontosabb területei az ismeretterjesztésnek. A mezőgazdasági előadásokhoz köthető diák nagy számát magyarázhatja, hogy az SZFTE és az SZFV rendezvények voltak a legnépszerűbb előadásorozatok, és mivel ezeket főként falvakban, vidéki városokban tartották, ezért ezekhez kellett a legtöbb szemléltetészközt elkészíteni.

Az előadások szemléltetését is fokozni kívánták. 1953-ban a meglévő 100 dia mellé újabb 80 elkészítését irányozták elő. Nagy sikere volt a rajzos diafilmeknek; ilyen volt például a *János vitéz*. A legproblematisabb a politikai és a biológiai tárgyú diák készítése volt, hiszen ezekhez nagyon nehéz volt érdekes képet rajzolni vagy akár fényképekkel biztosítani a színes előadást. Műfajilag leginkább a szemléltető diák váltak be, amelyek egy-egy előadás anyagát illusztrálták, és a képek magyarázatát az előadóra bízták. Népszerűek voltak még a mese és az irodalmi diák is.

A vizsgált időszak alatt mintegy 75 féle oktató plakátot, 300 000 példányban adott ki az NM, ezen felül a minisztérium megalakulása után hozzávetőleg 270 diafilmet 240 000 példányban gyártottak. Hibának bizonyult, hogy a diákat sokszor túlmagyarázott szövegekkel kísérték, így ezek csak kioktatták az embereket a párt politikájáról, a termelésről vagy éppen a szovjet dolgozók munkateljesítményének százalékos adatairól.¹³²

A diafilmek mellett megjelentek az oktató- és dokumentumfilmek, amelyeket a MO-KÉP ingyen adott a kultúrotthonoknak az előadásokhoz. A filmek levetítésére azonban a legtöbb vidéki kultúrotthonban nem volt lehetőség, másrészt ezekből a filmekből kevesebb is volt forgalomban, ezért is inkább a diákat használták képi szemléltetési eszközként.

Előadások, előadásorozatok 1953-1956 között

Az 1953. júniusi fordulat után ugyanúgy, ahogy a politika, a gazdaság és a művelődés egyéb szféráiban, a politikai vezetők az ismeretterjesztés területén is elemezték az addig elkövetett hibákat, és igyekeztek új elvi alapokra helyezni az irányítást, a megvalósítást és az ellenőrzést is.

¹³² MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R. e. Jelentés az ismeretterjesztőmunkáról. (1954)

Az el rad s-propaganda szervezésével kapcsolatos hibákat részletesen felt rt k. Eszerint 1953 j n sua el rt többek között nem dolgozták ki az állami propaganda és ismeretterjesztés legfontosabb  r nyelveit,  r ny t si módszereit, azaz tulajdonképpen nem volt alap, amire építhettek volna. Részben ezért az ismeretterjeszt  munka  r ny t sa mechanikussá, b rokratikus  v lt. Emellett nem volt összehangolva a tömegszervezetek és a népművelési intézmények ilyen jelleg  tevek nysege sem. Az el rad sok tematikáját egységesen állította össze az NM,  gy nem vették figyelembe a korosztályok, területek, társadalmi csoportok közötti különbségeket.

A k derk rd st sem sikerült az NM-nek megoldania. A népművelési apparátus tagjai az alsóbb szinteken nem voltak megfelelő képzettségük, és elegendő tapasztalattal sem rendelkeztek. Ezen felül pedig olykor a minisztérium munkatársai is alkalmatlannak bizonyultak az ismeretterjesztési feladatok  r ny t s ra és megszervezésére. A népművelési apparátus állandó fluktu l sa, alacsony politikai és általános műveltségi színvonala sem szolgálta a sikert. Az el rad k sok esetben nem voltak szakszer k, és nem fordítottak elég figyelmet tov bbk pz s kre sem. A kiadott bros r kban, útmutatókban gyakori volt a kioktató hangvétel. De még gyakrabban előfordult, hogy a címben szereplő t m r l alig esett szó, például a *Jobb sert snevel s, több haszon a gazdának* c m  füzet a 23 oldalból mindössze egyben foglalkozott a sertéstenyésztés anyagi előnyeivel ( s ennek fele is az államot dicsérte, ti. milyen előnyös szerződést biztosít a termelőnek). A természettudományos el rad sok n pszerűk voltak ugyan, de itt is * sok volt a nagyk p ts g, a kincstári kioktat s *. A fentebb leírtak ellenére mégis eredményesnek  t lt k a materialista világnézeti nevelés terjesztését. Problémát okozott azonban, hogy mindig csak központilag határozták meg az el rad sok tartalmát, v lem nykutat st nem folytattak, és nem vették figyelembe a helyi  g nyeket sem.¹³³

A népművelés  r ny t i a hibákból tanulva mindenképp egy sikeresebb ismeretterjeszt  munka alapjait kívánták lefektetni. Ehhez véleményük szerint három alapvet  változtatásra lett volna szükség: egyrészét a központi  r nyelveket a dolgozók m vel d si  g nyeinek figyelembevételével kell megszabni, ezzel összefüggésben pedig a megyéknek és a kulturális intézményeknek nagyobb önállóságot kell adni. M sr sz t egyszerűbb, szórakoztatóbb formát kell az el rad soknak kitalálni, harmadrészét az egyes ismeretkörök hosszabb, elmélyültebb tanulmányozására is lehetőséget kell adni.¹³⁴

A fentiek alapján teát az ismeretterjeszt  tevek nyse  programját alulról felfelé igyekeztek felépíteni. A terv szerint a helyi  r dekl d s gondos tanulmányozása után kellett meg-

¹³³ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R. e. Jelent s az ismeretterjeszt  munkáról. (1954)

¹³⁴ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R. e. Jelent s az ismeretterjeszt  munkáról. (1954)

tervezni jó elre í még tavasszal, nyáron í az Rszii téli oktatási évadot. Emellett a járasok és a megyék feladatává tették, hogy a szerveket és terveiket folyamatosan ellenRrizzék. Továbbra is központilag határozták meg a legfontosabb kül- és belpolitikai eseményekRl szóló tájékoztatókat, valamint a jelentRsebb tudományos, politikai és kulturális eseményekRl való megemlékezéseket. Ugyanakkor leszögezték, hogy kötelezR elRádást nem szabad elRírni. Az elRádásokhoz új útmutatókat készítettek, és a régi kiadványokat a terv szerint egy éven belül be akarták vonni.

Változatlanul a legfontosabb feladat maradt a Központi VezetRség (KV) mezRgazdasági fejlesztésRl szóló határozatának, valamint a párt III. kongresszusának ismertetése, és a tanácsválasztások segítése. A politikai témák mellett nagy jelentRséget szántak a mŰvészeti- leg, irodalmilag, történelmileg Áelfogadhatóò személyiségek¹³⁵ megismertetésének, külön hangsúlyt kapott a PetRfi-kultusz fejlesztése.¹³⁶

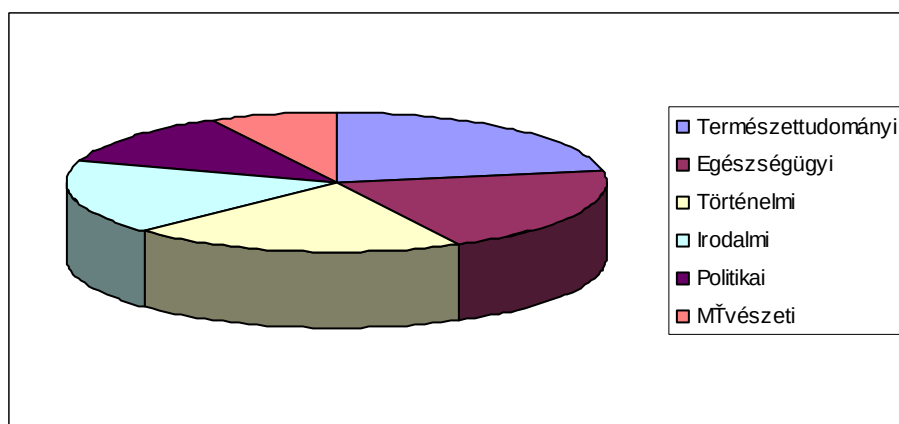
A mŰvelRdéspolitika vezetRinek új elgondolása gyökeres változást jelentett a korábbiakhoz képest. Egy demokratikusabban mŰködR rendszert kívántak létrehozni, ahol a sok utasítás helyett inkább elvi irányítást adnak a népmŰvelés helyi szinten mŰködR szerveinek. Az elvi irányításban azonban – ha nem is olyan direkt módon és erRteljesen szabályozva – megmaradt az ismeretterjesztR elRadás politikai propagandában betöltött szerepének hangsúlyozása.

A fent ismertetett elvek alapján állították össze az 1954. évi tématervet. Ebben 46 elRadás szerepelt, aminek már csak 9%-a volt politikai, ideológiai tárgyú, körülbelül 20í 20%-a természettudományos, egészségügyi és történelmi, 15%-a irodalmi és a maradék 6%-a mŰvészeti elRadás (az agronómiai elRadások tématervét nem dolgozták ki). Ha ezeket az arányszámokat összehasonlítjuk az 1950í 1951. évi SZFTE elRadásokkal, akkor egyértelmŰen látszanak a változások. Korábban, mint láthattuk, az elRadások mintegy felét tették ki a politikai-ideológiai tárgyúak, most pedig Ácsakò az egytizedét. A politikai témák háttérbe szorulását mutatja az is, hogy az 1953í 1954. évi tématervbRl néhány elRadás kihagyását javasolták, ezek pedig fRként politikai-ideológia témákat takartak.¹³⁷

¹³⁵ Jókai, Balassi, Fielding, Dvořák, Csehov, Arisztophanész, Galilei stb.

¹³⁶ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R e. Jelentés az ismeretterjesztR munkáról. (1954)

¹³⁷ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R e. Jelentés az ismeretterjesztR munkáról. (1954)

1954 júniusában értékelték az ismeretterjesztő előadások szervezésében és megtartásában végrehajtott változásokat. Eszerint a központi népművelési szervek ténylegesen felhagytak az utasításszerű irányítással, nagyobb kezdeményezésre sarkallva a helyi szerveket. Az úgynevezett *Kérdés-felelet esték*¹³⁹ jól működtek, és sok helyen elterjedt az önálló diavetítés is. Felélesztették a falunapokat, amin belül a határjárás, a termelési viták, kiállítások számtalan lehetőséget adtak az ismeretek átadására. Egyre nőtt az ismeretterjesztő kiállítások száma is. Ugyanakkor továbbra is nehézkesen jelentek meg az előadásanyagok és szemléltető eszközök.

Emellett, az értékelés szerint, a helyi művelődési szervek is a megváltozott helyzetet érzékelve is a politikai és világnézeti neveléssel foglalkozó előadásokat a minimálisra csökkentették. Ennek pedig Áárós következménye az lett, hogy számos településen *Áfelélénkült a klerikális reakció*, de a *Ákulátság ellenséges agitációja* is megélénkült. A propaganda szempontjából pedig továbbra is fontos feladat maradt, hogy a napi politikai eseményeket folyamatosan ismertessék az emberekkel, de ezeket is elhanyagolták.

Eredmény a mezőgazdasági propagandában mutatkozott meg leginkább. Korábban ez csak sematikus begyűjtési agitáció volt, most viszont már a párt és a kormány mezőgazdasági határozatait ismertették, amely úgymond összekötötte a közösség érdekét az egyéni érdekekkel. Emellett a legjobb kezdeményezések a hazafias nevelésben voltak, aminek egyik szembe-
tűnő jele volt a helyi hagyományok iránti erőteljesen megmutatkozó érdeklődés. Probléma-

¹³⁸ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R. e. Jelentés az ismeretterjesztőmunkáról. (1954)

¹³⁹ A *Kérdés-felelet esték*et kétféle módon szervezték meg. Az egyik módszer szerint az esti programra összegyűjtötték az emberek kérdéseit, majd kiválogatták, hogy melyeket válaszolják meg a meghívott szakemberek. A másik forma az volt, amikor előre kihirdetették, milyen tárgykörrel kapcsolatban tehetnek fel kérdéseket az érdeklődők. A kérdések megválaszolására azután felkértek egy előadót, aki legjobban ismerte az illető tárgykörrel kapcsolatos problémákat. Mindkét esetben művészeti társulással vagy filmvetítéssel is összekapcsolhatták a rendezvényt.

ként értékelték viszont, hogy ezeket a kezdeményezéseket nem gyűjtötték össze, és nem vontak le belőlük következtetéseket. Az irányító munkában az egyetlen kezdeményezés e téren, a krónikairás megszervezése volt.¹⁴⁰ Fontossá vált tehát az emberek igényeinek felkeltése, feltárása.

Az 1954. első félévi kiszállási jelentések szerint rendkívül változó színvonalon folytak az előadások, előadássorozatok országszerte. Sok helyen még mindig probléma volt az előadók alacsony szintű tudása, ami összefüggött azzal, hogy az előadói munkaközösségek sem alakultak meg mindenütt. Igazából ott sikerült magasabb színvonalú és érdekes előadásokat tartani, ahol a TTIT szervezte meg e rendezvényeket. A már korábban is említett *Kérdés-felelet esték* voltak azok, amelyek igazán népszerűek lettek a kultúrotthonokban.

Az 1954. és 1955. évi Rszüi téli előadássorozatok tématervét hasonlóan állították össze, mint az előző évben. Amit külön kiemeltek, az az új tanácsválasztással kapcsolatos témakör volt.¹⁴¹ Emellett a falusi előadásoknál továbbra is fontos szerepet szántak a mezőgazdasági témájú előadásoknak. A kiadott központi előadás-tematikát alapul véve a megyei népművelési szervezetek helyi szinten kellett kidolgozniuk 3-4 mezőgazdasági témájú előadást. A 7-7 előadásból álló sorozatot minden megyének össze kellett állítania, s minden községben havonta legalább egy ilyen előadást kellett rendezni.¹⁴² Az előadások tekintetében az NM általában egyeztetett a TTIT-tel. A kiadott vezérfonalak csak ajánlások voltak, nem kötelezően megtartandó programok.

Az 1955. márciusa utáni politikai változásokkal párhuzamosan az ismeretterjesztő előadások megszervezésének ismét új elvi alapjait kellett megalkotni, azaz a központi politikai fordulatnak hű tükrre volt ez a terület is. Ismét hangsúlyossá váltak a politikai és mezőgazdasági előadások. Az ismét átalakított tematikában fontos pont lett az új mezőgazdasági technika megismertetése a földművelőkkel, valamint az agrobiológia. Ez azért volt fontos, hogy az embereket olyan eljárásokkal ismertessék meg, amelyek növelik a termelékenységet. A terv a politikai propagandának újfent sokkal fontosabb szerepet szánt.

Hangsúlyossá vált az önállóan gazdálkodó parasztok *politikai látókörének bővítése*, és a régi elítéletek elleni harc. A politikai előadásoknak a hatalom szerint a parasztokat közvetlenül érdeklő témákkal kellett foglalkozni, mint például a munkási paraszt szövetség kérdése. Emellett a párt- és a kormányhatározatok, rendeletek ismertetése is kötelező előadásté-

¹⁴⁰ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 373. R. e. Az ismeretterjesztés kérdései. (1954)

¹⁴¹ Előadások: tanács törvények ismertetése, pártszervezetek tevékenysége, nemzeti múltunk legkiemelkedőbb eseményeinek ismertetése. *Ismerettni kell, hogy a felszabadulás óta milyen sok jó dolog történt és épült helyileg.* MOL XIX. I-3a. 8791-V-2-56/1954.

¹⁴² MOL XIX. I-3a. 8792-V-2-40/1954.

ma maradt; ezt egészítették ki az állampolgári kötelességekről és jogokról szólók. A külpolitikai témák közül a Szovjetunió és a népi demokráciák életét kellett kötelezően bemutatni egy-egy előadásban.

A politikai és a mezőgazdasági ismeretterjesztés mellett a nevelőmunkában a materialista tudományos világnézet, főként a természettudományos ismeretek terjesztése kapott hangsúlyt. Ezt elsősorban az egyházellenes magatartás kialakítására, illetve megerősítésére akarták felhasználni, hangsúlyozva az egyháziak *„tudomány-, haladás- és fejlődésellenes tevékenységét, a régihez való görcsös ragaszkodás gazdasági és politikai okát.”*¹⁴³

A munkásosztállyal való foglalkozás is fontos feladat volt, mondván, hogy a munkásosztály soraiba új elemek kerültek, akik magukkal vitték ideológiájukat.¹⁴⁴ Ez óhatatlanul lazította a központilag meghatározott ideológiát, annak egységessége csorbult, így a hatalom az előadásokkal és más propagandisztikus eszközökkel e téren is igyekezett egységessé formálni a gondolkodást.

1955-ben a mezőgazdasági propaganda fejlesztése vált igazán hangsúlyossá, amelynek programját a KV 1955. június 8-i határozata fogadta el. Ebben a mezőgazdasági termelészövezeti mozgalom fejlesztését, a termelékenység emelését és a munkási paraszt szövetség erősítését tűzték ki célul. A határozat népszerűsítésére minden minisztériumnak ki kellett dolgoznia egy tervezetet, amelyekben a legfontosabb feladattá is ennek megfelelően – e három dolog propagálása vált.¹⁴⁵

Az NM terve szerint a nyár folyamán két előadást kellett tartani a gépállomásokon, az egyiket a gépi növényápolásról, a másikat pedig az aratásról és a cséplésről. Ugyanakkor a kultúrotthonokban meghatározott időrendben hat mezőgazdasági témájú előadást írtak elő.¹⁴⁶ Az előadások és a hozzájuk biztosított filmek és diafilmek témáját áttekintve megállapítható, hogy ténylegesen a gyakorlati mezőgazdasági ismeretek szélesítésére helyezték a hangsúlyt.

Az NM tervet dolgozott ki a nem mezőgazdaságból érkező emberek ismereteinek fejlesztésére is. A munkások számára készült ismeretterjesztő előadásoknál fontosnak tartották a politikai, hazafias és világnézeti nevelést, valamint a műszaki ismeretterjesztést.¹⁴⁷

¹⁴³ Népművelés. 1955/6. szám, 351. és 352. o.

¹⁴⁴ Népművelés. 1955/6. szám, 351. és 352. o.

¹⁴⁵ Népművelés. 1955/7. szám, 417. o.

¹⁴⁶ Előadások címei: *Helyes növényápolás szerepe a termés hozamok növelésében, A legelő helyes kihasználása, A gyümölcs és szőlő tavaszi, nyári növényvédelme, Mikor arassunk, hogyan csépeljünk, Hogyan növeljük takarmánykészletünket (másodvetés, szénakészítés, silózás stb.), Nyári talajelőkészítő munkák.* MOL XIX. I-3a. 8792-V-1-16/1955.

¹⁴⁷ MOL XIX. I-3a. 8792-V-2-30/1955.

Az 1956. év elején tartott kiszállások alkalmával az NM munkatársai az ismeretterjesztő munkát ellenőrizték a megyékben. A jelentések alapján az előadások nagyobb részét még mindig a mezőgazdasági és természettudományos előadások tették ki, amelyeket főként szakemberek tartottak meg. Az előadások népszerűsítését központilag kiküldött segédeszközökkel – például talajvizsgáló láda – igyekeztek segíteni. Az előadások – mint ahogy korábban már említettük – ott maradtak rendszeresek és magas színvonalúak, ahol a TTIT-tel együttműködtek a helyi népművelési szervek.

Szakkörök, tanfolyamok

Szakkörök

A szabadművelődés korszakában nem volt jellemző a szakkörök működése, egyedül a szakkörökhöz besorolt olvasóköri tevékenykedtek, amelyek a második világháborút követően éledtek újjá. Ezeket ekkoriban a közművelődés legdemokratikusabb intézményeinek tartották, mivel az alulról kiinduló művelődési igény termelte ki, azaz egy-egy közösség spontán szerveződése hozta létre. A falusi olvasóköri keretében a községek lakói kibéreltek egy-egy házat, és annak meleg szobájában munka után összejöttek egy kis újságolvasásra, felolvasásra, beszélgetésre. A tagok gyakorta felkérték maguk választotta szakembereket előadások tartására, s ezek meghallgatása után beszélgettek a hallottakról.¹⁴⁸ Az olvasókörieket azonban 1948-ban betiltották, könyveiket állami tulajdonba vették.¹⁴⁹

A népművelési korszak beköszöntével már a kultúrotthonok művelődési munkájának egyik színterévé váltak a szakkörök, és mint ahogy az előadások, az ismeretterjesztés legfontosabb formái lettek. Míg azonban az egyes előadások közönsége általában rendszeresen változott, addig a szakkörök tagjai szinte ugyanazok a személyek maradtak, akiket jobban érdekelt az adott téma, így a szakkörök sokkal inkább tudtak az elmélyültebb ismeretterjesztés, tanulás eszközeivé válni.

A művelődést irányító szakemberek a szakkörök szervezéséhez három tanácsot adtak a helyi népművelési szerveknek: 1. a szakköröket az emberek érdeklődése alapján szervezzék meg, 2. készítsenek tervet a foglalkozásokra, amiket rendszeresen tartsanak meg, 3. minden

¹⁴⁸ Kövendi – Szathmáry, 1948. 110. o.

¹⁴⁹ Az olvasókörikről lásd bővebben a Könyvtárak c. fejezetet.

körnek szakképzett vezetője legyen.¹⁵⁰ Ezek alapján lehetett hatékony és sokáig működő szakköröket szervezni. Fontos volt továbbá, hogy a szakköröknek legyen egy szakvezetője és egy – a kör, illetve a felsőbb vezetés elvárásának megfelelően – politikai felelőse is.¹⁵¹ A szakvezetőnek nem feltétlenül kellett felsőfokú képzettséggel rendelkeznie, de az fontos volt, hogy ű ha minimálisan is, de ű többet tudjon az adott területről, mint a kör többi tagja.

A szakkörök szervezése tehát a népművelési korszak elején a nulláról indult, de a korabeli beszámolók szerint az 1951. év végére országszerte mintegy 2200 különféle szakkör működött. Ezek közül 340 olvasóköri, 240 rádióhallgató-kör, 256 mezőgazdasági, 64 természettudományos kör volt,¹⁵² de a felsoroltak mellett művészeti, modellező, horgász és régészeti szakkörök is léteztek. A technikai köröket az üzemi kultúrotthonoknak még nem sikerült ekkorra megszervezniük. Számos kultúrotthonban alakítottak tehát valamilyen szakkört, de a rádióköriön kívül kevés volt a rendszeresen működő. Ezt elsősorban a helyi népművelési szakemberek hanyagságának, illetve a megfelelő vezetői hiányának tudták be.¹⁵³ Ráadásul az egyes szakkörök működése egy-egy kampányfeladat után (országos kultúrverseny, begyűjtési kampány) teljes visszaesést mutatott.¹⁵⁴

A következő évek megyei jelentéseiből kiderül, hogy nem minden esetben jelentettek a szakkörök munkájáról, de ha szó is esett róluk, akkor is csak röviden.¹⁵⁵ Az adatok hiányából arra lehet következtetni, hogy a szakkörök megalakítása és működtetése korántsem a legfontosabb feladat volt a népművelési munkában. Sőt a vizsgált korszakban végig jellemző maradt, hogy a nyári mezőgazdasági munkák ideje alatt a szakkörök tevékenysége teljesen háttérbe szorult, vagyis nyáron egyáltalán nem tartották meg a foglalkozásokat.

Az első öt éves terv eredményeit összegezve az MDP KV adatai alapján ez idő alatt 1887 megalakult területi kultúrotthonban 3055 szakkör működött, amelyek közel 50 ezer rendezvényt tartottak, és több mint 11 millió látogatójuk volt.¹⁵⁶ Ez alapján a kultúrotthonok és a szakkörök arányszámait összevetve kitűnik, hogy egy-egy kultúrotthonban átlagosan 1-2 szakkör működött. Bár ez a szám semmiképpen nem mondható soknak, az 1955-1956. évi

¹⁵⁰ Vészi (s. a. r.), 1952. 13. o.

¹⁵¹ Bíró, 1951.

¹⁵² Az előirányzott terv szerint 500 mezőgazdasági, 250 természettudományos, 350 irodalmi és 1000 művészeti kört kellett volna szervezni. MOL XIX. I-3a. 1814-ált.-4/1950.

¹⁵³ Népművelési Híradó. 1951/9. szám, 8. o.

¹⁵⁴ MOL XIX. I-3a. 162. doboz. ikt. sz. n./d. n.

¹⁵⁵ A Vas megyei jelentésben, minden egyéb adat és jellemzés nélkül, például csak annyi szerepelt, hogy több szakkör is működött. MOL XIX. I-3a. 215. doboz. ikt. sz. n./d. n.. A Veszprém megyei augusztusi jelentésben is csupán annyit írtak, hogy a szakkörök közül a rajzszakkör fejlődött a leginkább. MOL XIX. I-3a. 87-19-18/1952. Zala megyei beszámolóban csak a szakkörök összesített számával találkozhatunk. MOL XIX. I-3a. 87-20-10/1952.

¹⁵⁶ MOL XIX. I-3n. 1955. július 21-ei jegyzőkönyv. Javaslat a minisztérium második öt éves terve irányelveire és beruházásai tervének főbb számaira.

ismeretterjesztő irányelvek szerint a cél mégsem a szakkörök számának további növelése volt, hanem a már meglévőket megszilárdítása, azaz munkájuk rendszeresítése és megfelelő színvonalon való működtetése. Ennek elérésére, ugyanúgy, ahogy az elradássorozatoknál, az NM igénybe vette a TTIT segítségét. Ennek keretében e szervezet feladata lett a szakköri anyagok kidolgozása a műszaki, fizika–kémiai, modellező és falusi agrotechnikai körök számára. Emellett a legfontosabb szakkörökhöz a TTIT megyei szervezetei biztosítottak az elradókat, azonban a szakkörök nagy részét továbbra is a kultúrotthonok és elradói munkaközösségek látták el vezetéssel. A szakkörvezetők mellett szakköri titkárokat is kellett választani, akik csak a DISZ tagjaiból kerülhettek ki.¹⁵⁷ Ez azért is volt fontos, mert a szakkörök tagjai általában a fiatalabbak köréből tevődtek össze, ezért így próbálták a DISZ befolyását még inkább növelni a célzott korosztályban.

A szakkörök típusai

A művelődési szakemberek az ötvenes évek első éveiben elsősorban a politikai körök szervezését preferálták. Ezeken az összejöveteleken az aktuális párt- és kormányhatározatokat, valamint a nemzetközi kérdéseket beszélték meg, de ehhez a körhöz tartoztak a nagy politikusok (Lenin, Sztálin, Rákosi) életével foglalkozóak is. A forrásokat vizsgálva azonban egyértelműen kitűnik, hogy az ilyen jellegű szakkörök szervezése nem járt sikerrel.

A politikai jellegűeken kívül fontosnak tartották a műszaki, a mezőgazdasági, a természettudományos, az olvasó, az irodalmi, a művészi, a rádió és a sakk-körök működését is.¹⁵⁸

A nyomtatott és a levéltári forrásokat tanulmányozva elmondhatjuk, hogy a legfontosabb szakkörök a mezőgazdasággal foglalkozóak voltak. A mezőgazdasági körök megfogalmazott célja az e területen dolgozók tudásának állandó fejlesztése, vagyis az elméleti és gyakorlati ismeretek szélesítése volt. A kör tagjai itt nemcsak meghallgathatták az új eredményeket, hanem kísérleti úton általában maguk is meggyőződhetek az eredményekről. A végső cél azonban nemcsak az ismeretek bővítése, illetve alkalmazása volt, hanem az is, hogy a tagok maguk is új módszereket, technikai vívmányokat alakítsanak ki.

A mezőgazdasági szakkörök tekintetében a Népművelési Minisztérium és a Földművelésügyi Minisztérium megegyezett, miszerint ezek szervezését, nyilvántartását, működésük anyagi feltételeit az NM biztosítja, míg az FM és a Micsurin Agrártudományi Egyesület

¹⁵⁷ MOL XIX. I-3a. 8792-V-1-24/1955.

¹⁵⁸ Vészi (s. a. r.), 1952. 14. o.

szakmai szempontból irányítja azokat.¹⁵⁹ Helyi szinten a kultúrotthon-igazgatóknak, illetve a helyi népművelési ügyvezetőknek kellett megszervezniük, állandó munkájukat biztosítaniuk, illetve működésüket is ellenőrizniük.¹⁶⁰ E szakkörök átlagos létszáma körülbelül 15-20 fő körül mozgott, s munkájukat igyekeztek folyamatosan biztosítani. A foglalkozásokon tszcs-ék, állami gazdaságok tagjai, illetve *„jó munkájukkal kitűntő”* egyénileg gazdálkodó parasztok vehettek részt. A népművelési dolgozók és a szakkörvezetők egyik fontos feladata volt, hogy minél több egyénileg gazdálkodó parasztot vonjanak be a foglalkozásokba, mert ezekben *„megismerik a fejlett mezőgazdasági technika módszereit, a tsz és saját kísérleteik eredményeit, s így meglátják, hogy a kollektív gazdálkodás a felemelkedés útja”*.¹⁶¹ Azaz a mezőgazdasági körök felső politikai szinten átgondolt és utasítás szintjén megjelenő, de nem meghirdetett célja a termelőszövetkezeti mozgalom szélesítése és a taglétszám felduzzasztása volt.

A tagtoborzás mellett a termelés növekedését is elvárták a jó szakköri munka eredményeként. Így a jól működő szakkörbe járó mezőgazdasági munkások is a források tanúbizonysága szerint is a termelésben és a beadásban is élen jártak.¹⁶²

E feladat ellátáshoz fontos volt a megfelelő szakkörvezető kiválasztása, akinek egyrészt olyan alapos mezőgazdasági ismeretekkel rendelkező személynek kellett lennie, s akinek a tudását el is ismerték az emberek. (A szakkörvezetők általában az állami gazdaságok, gépállomások és tanácsok agronómusai voltak.¹⁶³) Másrészt a kor követelményének megfelelően a foglalkozásvezetők feladata nem csupán az ismeretek átadása volt, hanem a „nevelés” is, vagyis nemcsak mezőgazdasági szakembereket kellett kiképezniük a foglalkozásokon, hanem a pártvezetésnek megfelelő, *„ideológiailag felvilágosult”* szocialista embereket is.¹⁶⁴ Így a vezetőknek politikailag is megbízható egyéneknek kellett lenniük.

Az eszközöket általában helyi szinten biztosították, de a jól működő szakköröknek az NM is küldött felszereléseket. Az 1950-es évek első éveiben inkább elszigetelten működtek a mezőgazdasági szakkörök, a későbbiekben már gyakrabban jártak egymáshoz tapasztalatcsere-re, de szerveztek határjárásokat, valamint tanulmányutakat is egy-egy jól működő kísérleti gazdaságba.

¹⁵⁹ PML XXIII. 18. 8791-1-41/1954.

¹⁶⁰ A megyei tanácsok mezőgazdasági osztálya és népművelési alosztálya által jóváhagyott helyeken lehetett szervezni. A javaslat szerint megyénként átlag 20 helyen indíthattak mezőgazdasági köröket, lehetleg 10 olyan községben, vagy városban, ahol jól működő termelőszövetkezet van, és 10 olyan helyen, ahol állami gazdaság. MOL XIX. I-3a. 1818-ált.-2-15/1951.

¹⁶¹ Népművelési Híradó. 1952/10. 11. szám, 10. o.

¹⁶² Például a dózsapusztai állattenyésztési szakkör tagjai állítólag 400-500%-os növekedést értek el, a nádudvari mezőgazdasági szakkör tagjai termelésben és munkaversenyben is élen jártak. Vészi (s. a. r.), 1952. 32. 33. o.

¹⁶³ Népművelési Híradó. 1953/1. szám, 2. o.

¹⁶⁴ Népművelési Híradó. 1951/7. szám, 5. o.

Mezőgazdasági szakkörök száma és tervezett száma, 1954.

Megye	Szakkörök száma	Tervezett szám
Bács-Kiskun ¹⁶⁵	27	37
Baranya ¹⁶⁶	35	nincs adat
Békés ¹⁶⁷	26	42
Hajdú-Bihar ¹⁶⁸	25	30
Heves ¹⁶⁹	28	50
Komárom ¹⁷⁰	15	25
Nógrád ¹⁷¹	5	20
Pest ¹⁷²	44	54
Somogy ¹⁷³	15	90
Szolnok ¹⁷⁴	49	78
Tolna ¹⁷⁵	26	40
Veszprém ¹⁷⁶	38	55
Zala ¹⁷⁷	40	55
Összesen	373	576

1951 közepéig országszerte mintegy 400 működő mezőgazdasági körrel jelentettek.¹⁷⁸ A fenti táblázat 13 megye – amelynek adatai fellelhetők voltak az Országos Levéltár anyagában – működő és tervezett szakköreinek adatait tartalmazza. Az adatok szerint a 13 megyében 373 mezőgazdasági szakkör működött. Ezen adatok alapján átlagban 28 mezőgazdasági kör volt egy-egy megyében, ezt 19 megyére kivetítve mintegy 530 szakkörrel számolhatunk. Természetesen ez az 500 körüli szám korántsem pontos, de a jelentett adatok alapján mindenképp 400 fölötti agrárkörrel lehet számolni az 1954. évben. Ugyanakkor 1955-ben ez a szám 300-

¹⁶⁵ MOL XIX. I-3a. 8791-2-2-29/1954. A tervezett számot nem sikerült megvalósítani, 1955-ben ugyanígy 27 szakkör működött a megye területén. MOL XIX. I-3a. 8791-2-2-10/1955.

¹⁶⁶ MOL XIX. I-3a. 8791-1-1-55/1954.

¹⁶⁷ MOL XIX. I-3a. 8791-3-2-24/1954.

¹⁶⁸ MOL XIX. I-3a. 8791-9-1-25/1954.

¹⁶⁹ MOL XIX. I-3a. 8791-10-2-17/1954.

¹⁷⁰ MOL XIX. I-3a. 8791-6-2-26/1954.

¹⁷¹ MOL XIX. I-3a. 8791-11-1-19/1954.

¹⁷² MOL XIX. I-3a. 8791-12-4-19/1954.

¹⁷³ MOL XIX. I-3a. 8791-1-13-20/1954.

¹⁷⁴ MOL XIX. I-3a. 8791-15-1-21/1954.

¹⁷⁵ MOL XIX. I-3a. 8791-16-2-22/1954.

¹⁷⁶ MOL XIX. I-3a. 8791-18-1-27/1954.

¹⁷⁷ MOL XIX. I-3a. 8791-19-2-33/1954.

¹⁷⁸ Népművelési Híradó. 1951/7. szám, 5. o.

350 közöttire esett vissza, a központi tervek szerint azonban ismét a 400-as szám lett volna az elírányzott norma az agrárszakkörök számát tekintve.¹⁷⁹ A táblázat adataira visszanézve az 1955. évi tervezett szám is messze elmaradt a korábbi év tervszámaitól.

1955-ben tehát jelentősen visszaesett a mezőgazdasági szakkörök száma. Ezzel nyilvánvalóan összefügg az a döntés, amely a mezőgazdasági szakkörök munkájának irányítását 1956. január 1-jétől kizárólag a Földművelésügyi Minisztérium kezébe adta.¹⁸⁰

A mezőgazdasági szakkörök mellett a természettudományos körök megszervezése és állandó működtetése is fontos volt a pártvezetők számára. A természettudományos ismeretek tanítása a kommunista ideológia terjesztésére, s az azzal teljes mértékben szembenálló vallásos nézetek visszaszorítására szolgált. A dialektikus materializmus alapján álló természettudományos gondolkodás elsajátítása – a korabeli elméletek szerint – a szocializmus építése szempontjából rendkívül fontos volt. A szocializmus építéséhez ugyanis olyan dolgozókra volt szüksége az államnak, *akik helyes képet alkotnak a világról, a természetről, a társadalomról, amelyben élnek. Olyan dolgozókra van szükség, akik megszabadultak a Horthy-fasizmus idején beléjük nevelt téves nézetektől, elítélélektől, az idealista, misztikus világnézettől.*¹⁸¹

A fentebb leírtak alapján a természettudományos szakkörök megfogalmazott célja a következő volt: *„A szocialista világnézetünk terjesztése legyen, hogy megtanítsa hallgatóit az élet, a világ jelenségeinek tudományos szemléletére, küzdjön a babonák, az elítéléletek, a klerikális reakciók ellen.*”¹⁸² A természettudományos körök munkáját elsősorban a klerikális reakció elleni harcban igyekeztek felhasználni.¹⁸³ A természettudományi szakkörök tényleges működéséről, valamint számukról nem sok írott forrás maradt fent. Egy pontos számszerű adatunk van a korszakból: egy 1953. évi jelentés szerint az országban akkor 170 természettudományos szakkör működött.¹⁸⁴

Ahogy azt már az előadások kapcsán említettük, a kommunista propaganda egyik kiemelt eleme volt a népi társadalmi, politikai és gazdasági életben betöltött egyenlő, illetve egyre fontosabbá váló szerepének hangsúlyozása. Ennek jegyében a népi számára külön szakköröket szerveztek, ezek voltak az úgynevezett gazdaszónyörök, amelyek a népi bekapcsoló-

¹⁷⁹ MOL XIX. I-3n. 1955. október 14-ei jegyzőkönyv. A nyári mezőgazdasági propaganda értékelése és a téli program., Népművelési Híradó. 1955/11. szám, 680. és 681. o.

¹⁸⁰ MOL XIX. I-3n. 1955. október 14-ei jegyzőkönyv. A nyári mezőgazdasági propaganda értékelése és a téli program.

¹⁸¹ A Magyar Természettudományi Társulat Zsebkönyve, Budapest, 1952.

¹⁸² <http://www.freeweb.hu/iratok/tudomany/TTT1952.HTM#1> [2009. szeptember 12.]

¹⁸³ Népművelési Híradó. 1951/10. szám, 13. o.

¹⁸⁴ MOL XIX. I-3a. 87-10-4/1952.

¹⁸⁴ MOL XIX. I-3a. 8792-22/1953.

dását voltak hivatva segíteni a termelőmunkába és megkönnyíteni politikai, ideológiai átfelvilágosításukat.¹⁸⁵ Ezeket a kultúrotthonok vezetősége az MNDSZ-szel közösen szervezte meg. Megfogalmazott alapfeladatuk volt, hogy a nők mindennapi munkájához, problémáihoz nyújtsanak segítséget. A gazdaszonykörökön keresztül igyekeztek férjést, csecsemő- és gyermekgondozást tanítani, szabást, varrást, kézimunkázást; de számos helyen foglalkoztak baromfitenyésztéssel és kertápolással is. A körhöz tartozó asszonyok általában rendben tartották a kultúrotthonokat, kézimunkáikkal csinosították, barátságosabbá tették közvetlen környezetüket.

Az alapvető háziasszonyi feladatok megtanításán túl a körvezetők felolvasásokkal igyekeztek a nők politikai nevelését is elősegíteni. Közben az asszonyok munkálkodtak, addig egyikük részleteket olvasott az MNDSZ olvasókönyvből, majd a felolvasás után megbeszéltek a hallottakat. A *Népnevelési Híradó* konkrét példával is igazolta a gazdaszonykörök politikai hasznosságát; Géczi Lajosné hatholdas parasztasszony véleményét idézi az újság: *„Nemcsak varrni tanultam meg, hanem megismertem Rákosi-perbő Rákosi elvtársunk életét is, aki olyan sokat szenvedett annakidején miértünk. Most látom, hogy neki és a pártnak köszönhettem, hogy fiam szakérettségien van. Ezt úgy hálálom meg, hogy beadásomat 100 százalékkal teljesítem még a hét folyamán, de szomszédasszonyaimat sem hagyom lemaradni.”*¹⁸⁶

A gazdaszony-körök száma hasonló volt a mezőgazdasági szakkörökéhez, a *Népnevelési Híradó* 1953 elején 400 ilyen szakkörrel számolt be.¹⁸⁷

A természettudományos ismeretkörbe tartozó és az általános gyakorlati ismeretek megszerzésére szervezett szakkörök mellett voltak politikai, történelmi és irodalmi körök is, amelyek közül utóbbiak lettek a legnépszerűbbek. Az irodalmi köröknek is megvolt a sajátos ideológiai céljuk: *„Az irodalmi körök kiszélesítik és elmélyítik az irodalom iránti érdeklődést, és az irodalom harcos, építő felhasználását, egyúttal pedig magát a fiatal, fejlődő magyar szocialista realista irodalmat is segítik kibontakozásában.”* A szakkörökben bárki részt vehetett, aki szeretette a könyveket, az irodalmat. Az elírások szerint az üzemi kultúrotthonokban leginkább Makszim Gorkijjal és József Attilával foglalkoztak, a falusi kultúrotthonokban pedig Móricz Zsigmond műveivel.¹⁸⁸ Az irodalmi szakkörökben általában egy-egy irodalmi alkotás elemzése került előtérbe, illetve előfordult, hogy irodalmi felolvasóesteket tartottak.

A fotó- és képzőművészeti köröket is igyekeztek minden kultúrotthonban megalakítani. E két szakkörnek leginkább a szemléltető agitációban volt fontos szerepe, mivel részben az

¹⁸⁵ *Népnevelési Híradó*. 1953/1. szám, 2. o.

¹⁸⁶ *Népnevelési Híradó*. 1952/6. szám, 14. o.

¹⁸⁷ *Népnevelési Híradó*. 1953/3. szám, 16. o.

¹⁸⁸ *Népnevelési Híradó*. 1952/5. szám, 10. o.

általuk készített képeket, portrékat használták fel a különböző propaganda- és agitációs táblák készítésére, amelyeken népszerűsítették az ötéves tervet, a begyűjtési munkát és a különböző mezőgazdasági eljárásokat. A helyi szemléltető táblákat úgy állították össze, hogy a fotósok lefényképezték a munkában vagy a terménybeadásban élenjáró gazdákat, s ezeket a fényképeket összeszerkesztették egy táblóra. Eme dicsőség táblák mellett úgynevezett fekete táblákat is készítettek, ezekre a terménybeadásban elmaradók, vagy éppen a békekölcsönt nem jegyző neveit írták rá, de előfordult, hogy a nevek mellé karikatúrákat is rajzoltak róluk. 1954 után azonban már nem volt jellemző ezeknek a Áségeyentábláknak a kitétele, a kultúrházak faliújságjainak tartalmában jelentős változás történt, e táblók immár a falu hírmondói lettek.

A fotó- és képzőművészeti körök számáról nincs pontos adatunk. A megyei jelentéseket és a kiszállások feljegyzéseit nézve az mindenképp elmondható, hogy a fotószakkörök többek között a felszerelések drágasága miatt általában csak a járási kultúrházakban működtek.

A fotó- és képzőművészeti körök mellett számos helyen rajzszakköröket is szerveztek. Ezeknek szintén a szemléltető agitációban volt fontos szerepük. Az NM terve szerint a helyi pártszervnek és a tanács vb-nek kellett megszabnia, hogy a helyi rajzkörnek éppen melyik aktuális feladat megoldását kellett segítenie.¹⁸⁹ Mivel központi utasítás alapján működtek, és szinte mindig volt javaslat arra, hogy mit hogyan ábrázoljanak, mit hangsúlyozzanak, ezért a rajzszakkörök is többnyire sablonos alkotásokat hoztak létre. Ekkoriban vált jellemzővé a csiga, a teknősbéka mint a lemaradókat jelképező állatok, valamint a repülőgép mint az élretörő, jól teljesítő dolgozót ábrázoló motívumok használata, amelyek nemcsak a falusi falújságokban, de a nyomtatott sajtóban is rendszeresen megjelentek.

A rádió a 20. században a művelődés, a különböző értékek, elvek, eszmék terjesztésének egyik legfontosabb eszköze volt, s szerepe elterjedésével mindinkább növekedett. Már 1948-ban a VKM 228.802/1948. számú rendelete felhívta a figyelmet a rádióhallgatás szabadművelődési tevékenységbe való bekapcsolására. A következő évben a jelentések szerint már 1242 rádiókör működött az országban.¹⁹⁰ Valójában a rádiókörokről nem mondható el, hogy a klasszikus értelemben vett szakköri rendszerben működtek volna, mivel rendszerint nem egy pontosan körbehatárolható csoport szaktevékenységére korlátozódott működésük. Általában a kultúrotthon-vezetők feladatai közé tartozott, hogy egy-egy alkalommal kollektív

¹⁸⁹ PML XXIII. 18. 8791-1-77/1952.

¹⁹⁰ MOL XIX. I-3a. 149. doboz. ikt. sz. n./1949.

rádióhallgatást¹⁹¹ szervezzenek a település lakóinak. A közös rádióhallgatás után összegyűjtötték a hallgatóság véleményét, majd ezeket a véleményeket el kellett juttatni a Népművelési Minisztérium Tájékoztatási Főosztályára. Természetesen a közös rádióhallgatásra ajánlott műsorok jó része a politikai propaganda szolgálatában állt. Így például az 1949. évi megyei összesítő jelentések szerint nagyon sok kultúrotthonban szervezték meg Rákosi Mátyás 1949. április 19-ei beszédének meghallgatását.¹⁹² Az NM körlevélben, de a népművelési kiadványokban is javasolta, hogy bizonyos műsorokat meghallgassanak a rádióból.¹⁹³ A konkrét rádióadások mellett a Magyar Rádió külön a vidéki társadalom számára igyekezett rádióprogramokat összeállítani, így a falusiak részére készítették a *Falurádiót*, a *Szövetkezeti Híradót*, a *Begyűjtési Híradót*, valamint az *Egy falu – egy nóta* című műsort is, amelyeket szintén közös rádióhallgatásra javasoltak.

Külön említést érdemelnek az egy alkalomra, az 1953. évi választások idejére megszervezett alkotmánykörök. Ezek foglalkozásain az 1949. évi alkotmányt kellett tanulmányozniuk a résztvevőknek. E köröket csak a járási kultúrotthonokban sikerült megszervezni.

Tanfolyamok

A szakkörök mellett a különböző ismeretek mélyebb szintű megismerését segítették elő a tanfolyamok, amelyeket már a szabadművelődés időszakában is szerveztek. A tanfolyamoknak ekkor három fajtáját különböztették meg: 1. alap- és közismereti tanfolyam (írás, olvasás, számolás, fogalmazás), 2. szakismereti tanfolyam (például: A mai magyar társadalom rajza, Költőink a haladásért stb.), 3. szakmai tárgyú, gyakorlati foglalkozáshoz kapcsolódó tanfolyam (mezőgazdasági, szövetkezeti stb.). Az első kettő szabadművelődési szervezésű volt, a harmadik pedig az adott szakminisztérium irányítása alatt állt.¹⁹⁴

Vidéken elsősorban az általános gazdasági tanfolyamok játszottak nagy szerepet. Ezek általában 50-60, sőt 100 órás tanegységek voltak, magasabb szinten ezek lettek az ézüstkalászos tanfolyamok, amelyek általában 140 órából álltak. A parasztság szakmai ismereteit bő-

¹⁹¹ Például a Pest Megyei Tanács VB Népművelési Osztályának vezetője 1954. szeptember 14-én kelt levelében közös rádióhallgatás szervezését bízta a kultúrotthon-igazgatókra és népművelési előadókra, amelyben a tanácstörvény-tervezet volt műsoron. PML XXIII. 18. 8791-1-162/1954.

¹⁹² MOL XIX. I-3a. 149. doboz. ikt. sz. n./1949.

¹⁹³ Javaslatok rádióműsorokra: december 17., vasárnap: Kossuth adó: 17.40i 18.40: *Kincses Kalendárium*; december 21. Kossuth adó: 20.30i 21.30: a *Magyar Rádió ünnepi műsora Sztálin elvtárs születésnapjára*; december 24. Petőfi: 17.40i 18.40: *A lélek mérnökei, magyar írók és költők a békéért*; december 25. Petőfi: *Karácsony egykor és most*. MOL XIX. I-3a. 1854-I-ált.-4/1950.

¹⁹⁴ Szathmáry, 1977. 24. o.

vítették továbbá a szövetkezeti, apróállat-tenyésztési és konyhakerti tanfolyamok.¹⁹⁵ Emellett a városokban és nagyközségekben speciális tanfolyamokat szerveztek, ezek közé tartoztak a nyelvtanfolyamok (Tolna megyében orosz, angol, francia, német, eszperantó nyelvekből¹⁹⁶).

A háborút követően a művelődési szervek egyik legfontosabb feladata a hazai írástudatlanság felszámolása volt. Így az Országos Szabadművelődési Tanács (OSZT) egyik legnagyobb vállalkozása is ehhez kötődött. A statisztikai adatok szerint a háború után még mindig az ország lakosságának körülbelül tizede írástudatlan volt, ennek jó részét a mezőgazdaságban dolgozó munkások, gazdasági cselédek és kisbirtokos parasztok tették ki, de az ipari területen dolgozó munkások körében is magas volt az analfabéták aránya. Az OSZT 1947-ben hozzáfogott ezen arány javítását megcélzó feladat megoldásához. Különböző fórumokon, ankétokon beszélték meg a teendőket, és külön oktatási *Útmutatót*¹⁹⁷ adtak ki az elhárítók számára. A szervezést követően 1949-ig a tanfolyamokon több mint 10 000 analfabétát tanítottak meg olvasni. Ezt azonban nagyon kevésnek tartották, így 1949-ben törvénytervezetet dolgoztak ki, amely szerint minden hatvanadik életévet be nem töltött felnőtt köteles írás-olvasás tanfolyamon részt venni. A törvénytervezet megvalósításából azonban a politikai változások miatt nem lett semmi,¹⁹⁸ az iskolán kívüli oktatást irányító Népművelési Minisztérium vette kézbe az írástudatlan felnőttek oktatásának megszervezését.

A lenti táblázat adataiból egyértelműen kiolvasható az ugrásszerű növekedés az 1948–1949. évi oktatási év után.

*Analfabéták oktatása*¹⁹⁹

Év	Tanfolyam	Hallgatók száma
1945–1946	27	480
1946–1947	90	1600
1947–1948	220	3370
1948–1949	901	12170
1949–1950	1546	22456

¹⁹⁵ Horváth, 1975. 85. o.

¹⁹⁶ Szenczi, 1979. 261. o.

¹⁹⁷ Útmutató a szabadművelődési elhárítássorozatok és tanfolyamok megrendezéséhez. Dancs (szerk.), 1988. 306. és 308. o.

¹⁹⁸ Szathmáry, 1977. 26. és 27. o.

¹⁹⁹ PML XXIII. 18. 1817-1-6/1950.

Az NM tehát már megalakulása után nem sokkal intézkedést hozott a hazai analfabetizmus felszámolására.²⁰⁰ Úgynevezett Alapismereti I. tanfolyamok beindítására köteleztek minden megyét. A cél tavaszig az adott területen lakó analfabéták számának 30%-kal történő csökkentése volt. A tanfolyamokat a tanácsoknak kellett megszervezniük – és ellenőrizniük is –, de segítettek ebben a különböző társadalmi szervezetek, főként az MNDSZ.²⁰¹ Az oktatást a kultúrotthonokban (bár számuk ekkor még nem volt jelentős), illetve az iskolákban, valamint a nagyobb üzemekben tartották. Szétszórt települések esetén a tanítást vándoroktatással, illetve önkéntes egyéni oktatással is társadalmi munka keretében – kívánták megoldani. A tanfolyam anyaga az általános iskola első két osztályának anyagát fedte le.²⁰² A tanulóknak 100, majd 1950 után 120 óra keretében kellett megtanulniuk néhány hónap alatt az írás-olvasás tudományát.

A már írni-olvasni tudók számára szervezték meg az Alapismereti II. tanfolyamokat, amelynek tananyaga az általános iskola 3–4. osztályának felelt meg.²⁰³ Szintén 100–120 órák voltak, 100 órás esetén a következő felosztással: 30 óra számolás, 30 óra olvasás, 15 óra helyesírás, és 25 óra földrajz.²⁰⁴ A kiadott tananyagban az Alapismereti tanfolyam II-ben a földrajzi ismereteknél a világ és Magyarország földrajzi környezetének megismertetése mellett természetesen külön órákat szenteltek a Szovjetuniónak. Az olvasmányok tematikailag négy részre tagolódtak: 1. A magyar nép harca a szabadságért, 2. A Szovjetunió felépíti a szocialista gazdaságot, 3. Népi demokráciánk valóra váltja a magyar nép forradalmi célkitűzéseit, 4. Harc a békéért. Az olvasmányokat egyértelműen a kommunista ideológia jegyében állították össze, ahol helyet kapott a dicső történelmi múlt felidézése Dózsa György és Petőfi Sándor alakján, valamint a dolgozó bányászok életének bemutatásán keresztül. Az olvasmányokban megjelenítették a nagy példakép, a Szovjetunió mellett a magyar haza gazdasági sikereit, s végül hangsúlyozták a két táborot alkotó országok (békét támogató, népi demokratikus és az imperialista, háborút szító államok) közötti különbségeket is.²⁰⁵

A kultúrotthonokban és iskolákban megtartott tanfolyamok mellett a rádión keresztül Alapismereti II. tanfolyam indult azok számára, akik nem tudtak bekapcsolódni a szervezett

²⁰⁰ A cél 1953-ra a magyarországi analfabetizmus teljesen felszámolása volt. MOL XIX. I-3a. 1818-ált.-29/1950.

²⁰¹ A jelentések szerint sok helyen az MNDSZ végzett eredményes munkát, mert a nevelőkkel együtt egyenként meglátogatták az írástudatlanokat és meggyőzték őket a tanulás fontosságáról. Az agitáció azonban nem érhetett itt véget, fontos volt, hogy később is foglalkozzanak a tanfolyamra járókkal. *A patronálásnak az a lényeg, hogy minden egyes tanulóval egy-egy aktíva rendszeresen foglalkozik. Segíti a tanulásban és törődik politikai fejlődésével is. [É] A patronálással kettős eredményt érhetnek el: politikai nevelésben részesítik a tanulókat és megkönnyítik számukra a haladást.* MOL XIX. I-3a. 1818-ált.-1-2/1950.

²⁰² MOL XIX. I-3a. 5585/1949.

²⁰³ MOL XIX. I-3a. 5957/1949.

²⁰⁴ MOL XIX. I-3a. 1818-ált.-3-2/1950.

²⁰⁵ PML XXIII. 18. 1817-1-6/1950.

oktatásba. A rádió hetenként egyszer, szerda délután közvetítette, anyaga pedig megegyezett a tanfolyamával.²⁰⁶

Az alapismereti tanfolyamok beindítása után már rögtön jelentkezett a tanulók folyamatos lemorzsolódása. A kor szellemének megfelelően azonban a lemaradások okait megpróbálták ideologizálni. A tanfolyamok sikerességét értékelők jelentése szerint ott tudtak igazán eredményt elérni, ahol a tanulókat nem mechanikusan oktatták, hanem a tanítás politikai jelentőségét is elfogadták, s ennek jegyében szervezték és tartották meg a tanfolyamokat.²⁰⁷

Az analfabéta tanfolyamok valódi sikereit bizonyíthatja, hogy a statisztikai adatok szerint 1949-ben a 7 éven felüli lakosság 95,1%-a tudott írni és olvasni, ez a szám azonban 1960-ra 96,2%-ra emelkedett,²⁰⁸ azaz a magyar lakosság körében 10 év alatt 1%-kal nőtt az írástudók száma, de az eredeti cél, amely szerint 1953-ra felszámolják hazánkban az analfabetizmust,²⁰⁹ nem sikerült.

A tehetségesen rajzoló, festő gyermekeket és fiatalokat igyekeztek a képzőművészeti tanfolyamokon továbbképezni.²¹⁰ E tanfolyamok csak néhány nagyobb városban működtek, így például Pest megyében Nagykovácsoson, Cegléden és Nagymaroson. A tanfolyam tanmenetében szerepelt rajzolás, mintázás, anatómia, festészet, dekoráció, grafika és művészettörténet. A tanmenet alapját az NM által leküldött anyag alkotta.²¹¹ Ahogy már korábban is említettük, a képzőművészet eszközeit is felhasználták agitatív fegyverként a korszakban, így a tanfolyamoknak is állandóan biztosítani kellett részvételüket a helyi, a megyei, sőt az országos kulturális mozgalmakban. Az iskola növendékei a tszcs-ék és az üzemek látogatásakor megrajzolták azok kiváló munkásait, majd kiállítást rendeztek a rajzokból; de ugyanígy kötelességük volt a begyűjtési munka, valamint a békekölcsön segítése is rajzokkal, kiállításokkal.

A fordulat éve után mind fontosabbá vált az orosz nyelv tanítása. Először fakultatív tárgyként, majd 1950-től kötelező nyelvként jelent ez meg az alap- és középfokú tantervben. A felnőttek számára is lehetőséget akartak adni a nyelv megtanulására, így a tanácsok és a kultúrotthonok a Magyar–Szovjet Társaság segítségével orosz nyelvtanfolyamokat szerveztek. Hatalmas lendületet vett az orosz nyelv oktatása, olyannyira, hogy az 1953–1954. oktató-

²⁰⁶ MOL XIX. I-3a. 1818-ált.-11/1951.

²⁰⁷ MOL XIX. I-3a. 1818-ált.-1-2/1950.

²⁰⁸ KSH, 1964. 16. o.

²⁰⁹ MOL XIX. I-3a. 1818-ált.-29/1950.

²¹⁰ Az NM külön figyelt a tehetséges tanulókra, tehetségkutató bizottsága a tanfolyam hallgatói közül kiválasztotta a legtehetségesebbeket és főiskolára, vagy szakgimnáziumba javasolta küldeni őket. PML XXIII.18. 1717-2-1/1951. Az NM javaslatot küldött a Köznevelési Minisztériumnak, hogy kiket kell felvenni az iparművészeti, képzőművészeti, színművészeti és zeneművészeti főiskolák szakérettségi és előkészítő tanfolyamára. MOL XIX. I-3a. 170-10-64/1951.

²¹¹ PML XXIII. 18. 1817-2-13/1951.

si évben 100 000 embert akartak orosz nyelvtanfolyamra beíratni, s minden településen egy-két tanfolyamot elindítani.²¹² Valójában az orosz nyelv kiterjesztelt hódítása nem hozta meg a várt eredményt, bár jóval több lett az oroszul tanulók száma, de a nyelvet valóban beszélők, illetve használók köre nem érte el a kívánt szintet.

Ünnepségek

A doktori disszertáció e fejezete egyrészt az állami, nemzeti ünnepek helyi vetületeit mutatja be – azaz, hogy a hivatalos ünnepek a központi ünnepségek mellett miként tükröződtek a helyi szinten –, másrészt a kifejezetten helyi ünnepségek, multságok (falunapok, aratóünnepek stb.) a Rákosi-korszakban mennyiben szolgáltak a pártpropaganda eszközeként.

Országos ünnepek, ünnepségek

A szabadművelődési szakembereknek kiadott kézikönyv megfogalmazása szerint az ünnepély a társadalom kisebb vagy nagyobb egységének kulturális jellegű megmozdulása, valamilyen alkalmi cél szolgálatára szervezett esemény; valamilyen évforduló alkalmára vagy eszme elmélyítésére (május 1., anyák napja), munkaszakasz határnapján (megnyitó, záró ünnepség), rendkívüli esemény tiszteletére (zászlóavatás) rendezik meg.²¹³

A szabadművelődés korszakában a legfontosabb ünnepségsorozat az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc centenáriumának megünnepléséhez kötődött. A legkülönbözőbb kulturális, társadalmi és egyéb szervezetek is készültek a kerek évfordulóra.²¹⁴ A VKM igyekezett közös mederbe terelni a különböző kezdeményezéseket, így 1947-ben rendeletet adott ki a centenáriumi ünnepség tárgyában. De már a 148. centenáriumának megünneplése is az új ideológia jegyében és az új propaganda köntösében jelent meg. 1848 a dolgozó milliók ügye lett, a velük azonosított nemzet és szabadság, valamint az ezeknek teret adó haza értékei alapján szent és sérthetetlen lett; s ami fontosabb momentumként jelentkezett, hogy a dicső esemény egyedüli örököseként a kommunisták léptek fel.²¹⁵ 1848-i 1849. eseményeinek és hős-

²¹² PML XXIII. 18. 8791-1-165/1953.

²¹³ Kövendi – Szathmáry, 1948. 79. és 80. o.

²¹⁴ Szathmáry, 1977. 28. o.

²¹⁵ Gerő, 1998. 18. o.

seinek kisajátítása az ötvenes években is tovább folytatódott, s lett a hatalom legitimációs bázisának egyik alapköve.

A szabadságharc évfordulója mellett a szabadságharc szervek igyekeztek minden alkalmat megragadni az újonnan megalkotott ünnepek, így például az április 4-ei felszabadulás ünnepe²¹⁶ jelentőségének ismertetésére és népszerűsítésére. Emellett 1947-ben a VKM közvetlenül rendelkezett a Magyar Köztársaság egyéves fennállásának megünnepléséről, 1948-ban pedig Új Kenyér Ünnepe címen kulturális megmozdulást szerveztek a községekben. Az állami népművelési szervek rendezték meg a Petőfi-ünnepségeket, az anyák napját, a tömegszervezetek húsvéti megmozdulásait, a Szovjet Kultúra Hónapját, a május 1-jét, valamint összeállították az 1949. évi májusi választások ünnepi programját is.²¹⁷

A Rákosi-korszakban a legfontosabbak természetesen az országos szinten megrendezett ünnepségek voltak, amelyeknek a sajtóban is rendkívül nagy visszhangja támadt; egy-egy országos szintű ünnepség után a *Szabad Nép* aznap szinte csak az adott ünnepségről cikkezett. A legfontosabbak közé tartozott a II. világháború vége (Felszabadulás), a munka és a nagy októberi szocialista forradalom ünnepe. Fontosságukat mutatta az is, hogy a *Szabad Nép* csak e három ünnepre esz száma jelent meg piros felirattal. De a felsoroltak mellett megünnepezték a nemzetközi nănapot, az 1848i 1849. évi magyar forradalom és szabadságharc évfordulóját, az új alkotmány megszületését, a néphadsereg napját, valamint Sztálin és Rákosi születésnapját is.

Az ünnepségeknek amellet, hogy a múlt valamelyik fontos eseményére emlékeztek, fontos feladatuk volt, hogy mindig valamilyen formában a jelenhez is kapcsolódjanak. Nem múlhatott el ünnep, megemlékezés anélkül, hogy az idăszerű politikai, gazdasági kérdések ne kerültek volna terítékre. Így például április 4-én mindig foglalkozni kellett a Felszabadulás, illetve a fordulat éve utáni gazdasági, kulturális eredmények bemutatásával, május 1-jén pedig a tavaszi mezăgazdasági munka minél gyorsabb elvégzését propagálták. De konkrét példaként hozható fel az 1954. év, amikor is mind az április 4-ei, mind a május 1-jei ünnepségnek feladata volt a pártkongresszus Őelőkészítéseő i vagyis propagálása i , vagy 1953, amikor a május 1-jei programoknak a parlamenti választásokra kellett ráhangolnia az embereket. Az ünnepek konkrét eseményekhez való kapcsolódását mutatja az is, hogy az ország területén meg-

²¹⁶ Megjegyzés: a fejezetben a kor elnevezésének megfelelően az április 4-ei megemlékezés a felszabadulás ünnepeként szerepel.

²¹⁷ Szathmáry, 1977. 28. o.

épített új létesítményeket, gyárakat, iskolákat, művelődési otthonokat²¹⁸ stb. is általában valamelyik ünnephez kötődően adták át.

A fentebb leírtakon túl az ünnepségeket országos szinten majdnem minden alkalommal kísérte valamilyen teljesítmény- vagy munkaverseny. A dolgozók a közelgő ünnep tiszteletére ajánlották fel többletmunkájukat, sztahanovista napokat rendeztek, begyűjtési versenyeket hirdettek.

A központi, országos ünnepségek mellett a megyékben, a városokban és a községekben is a jelentések alapján frként a kultúrotthon-igazgatók is megszervezték a helyi megemlékezéseket. Ezek az ünnepségek meghatározott rendben folytak, sokszor előre gyártott programok határolták be a szervezők egyébként is szokásnak bizonyuló mozgásterét. Az ünnepek műsorrendjének összeállításához legtöbbször műsorfüzeteket adtak ki, frként a Népművelési Minisztérium, a Népművészeti Intézet, a Magyar Szovjet Társaság és a Magyar NRk Demokratikus Szövetsége. Ezekben konkrét műsorjavaslatok voltak, amelyeket a községeknek programjaikban fel kellett használniuk. A műsorokban a művelődési otthonok kultúrcsoportjai, amatőr színészek léptek fel dalokkal, szavalatokkal, kisebb jelenetekkel. Egy-egy ünnepség az egész település lakosságát az óvodásoktól kezdve az idősökig is igyekezett mind szellemi, mind fizikai tevékenységre rábírni.

Április 4., május 1., november 7.

A három legnagyobb politikai ünnep országos szinten mindig hatalmas megmozdulást indított el. Április 4-e és május 1-je a nagy felvonulások ünnepsége volt Budapesten és a nagyobb vidéki városokban. Április 4-e a korszak egyik legnagyobb ünnepének számított, a felszabadulás ünnepe, a korabeli megfogalmazás szerint *„Az elmúlhatatlan szovjet magyar barátság a felszabadító Szovjetunió, a szovjet hadsereg, a nagy Sztálin iránti hűség ünnepe volt.”*²¹⁹

November 7-e, a nagy októberi szocialista forradalomra való megemlékezés napja is ugyanolyan fontos eseménynek számított hazánkban, mint a Szovjetunióban. Ekkor ugyan nem rendeztek felvonulást, de Budapesten a Szabadság téren felállított hűsi szovjet emlékművet, valamint a vidéki szovjet emlékműveket is igyekeztek minél pompásabb keretek között megkoszorúzni.

²¹⁸ 1950-ben augusztus 20-a alkalmából 61 területi kultúrotthont avattak az országban. MOL M-KS 276.f. 89. cs. 367. R e. Augusztus 20-án avatott kultúrotthonok. (1950)

²¹⁹ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 94. R e. 1950. április 12. in: www.digitarchiv.hu [2009. október 27.]

1950 tavaszán hatalmas készülődés előzte meg a felszabadulás ünnepét.²²⁰ Már március 10-én megkezdtek a felvilágosító munkákat – azaz az esemény politikai, ideológiai előkészítését – az ünnepséggel kapcsolatban. Az Agitprop Osztály 300 000 példányban adott ki broszúrát ezzel kapcsolatban; a sajtó, a rádió ezen időszakban gyakorta foglalkozott április 4-e jelentőségével, emellett népnevelők járták körbe a házakat, személyes agitációjukkal segítve az ünnepi előkészületet. Az ünnepségek április 3-án a városokban és az ipari göcökben fáklyás felvonulással kezdődtek, 4-én délelőtt pedig a megyeszékhelyeken tömeggyűlést tartottak. Az MDP Titkársága a felszabadulási ünnepség eseményeit elemezve megállapította, hogy a rendezvények sikeresek voltak, mind a városban, mind vidéken.²²¹ Ugyanakkor a következő évben, az 1951. évi terv szerint a pártkongresszusra és május 1-jére tekintettel szűkebb keretek között kívánták megünnepelni április 4-ét. A javaslat kevesebb nagyszabású ünnepséget, és több helyi kulturális eseményt, mint például kultúrmarssal egybekötött ünnepség rendezését tartalmazta. Április 3-án pedig a tömegszervezeteknek (elsősorban az MSZT-nek) kellett másszoros estét rendezniük, ahol szintén a kultúrversenyben részt vett együttesek léptek fel.²²² A kiadott terv szerint 1951-ben a szervezők már fontos szerepet szántak a vidéki ünnepségeknek, s ez így maradt a következő években is.

Áprilisi 4-én majd minden községben zenés ébresztővel, úttörők énekével indították a napot. Az ünnepségek másszoranyagát a központi ajánlások alapján a népművelési előadók és a kultúrotthonok dolgozói állították össze.²²³ Az ünnepségeken a helyi kultúr csoportok adtak elő mássort,²²⁴ a mássorok összeállításánál azonban, az állandó optimizmus központilag erőltetett motívumának megfelelően, ügyelni kellett arra, hogy azok vidámak, derűsek legyenek. A kultúr munkát, ahogy már korábban szó volt róla, össze kellett kapcsolni az aktuális gazdasági feladatokkal, jelen esetben a termelés kérdéseivel: az április 4-ei mássorban a munkafelajánlások és munkaversenyek eredményeit kellett szerepeltetni. Az utasítás szerint *Ápéldául: az*

²²⁰ 1950. 10. sz. tvr-rel lett április 4. nemzeti ünnep.

²²¹ Mind a budapesti, mind a vidéki felvonulások jelszavaktól és énekektől voltak hangosak. Sokan felvonultak, például: Szegeden 25 000, Miskolcon 50-60 000, Győrben 15 000, Pécsen 35 000 ember. Arányaiban a kisebb városokban és községekben is hasonló számokról szóltak a jelentések. Április 4-e megünnepelése már 3-án este elkezdődött fáklyás felvonulással, amit majdnem minden községben megrendeztek. MOL M-KS 276. f. 54. cs. 94. r. e. 1950. április 12. in: www.digitarchiv.hu [2009. október 27.]

²²² MOL M-KS 276. f. 54. cs. 133. r. e. 1950. március 8. in: www.digitarchiv.hu [2009. október 27.]

²²³ A *Népművelési Híradó*ban jelentek meg a mássortervek. Ajánlott színművek április 4-ei ünnepségekre: Illés Béla – Rácz Zsuzsanna: *Budapest előtt*; Hámos György: *Kispuska és monokli*; Hárs László – Takács István: *Tűz*; Költemények: Kónya Lajos: *Joggal köszönet is*; Iszakovszkij: *Egy vörös katona sírjánál*; Asztalos Sándor: *Sztálin népe nagy munkába kezd*. Népművelési Híradó. 1953/3. szám, 6. o.

²²⁴ A mássorok községenként szinte semmi változatosságot nem mutattak, ugyanazok a mássorelemek szerepeltek mindenütt. Tipikus példaként hozható fel Mende község 1954. április 4-ei programja: 1. Magyar és szovjet himnusz (közösen), 2. Óvodások köszöntője április 4. tiszteletére, 3. Úttörőszavlat április 4-én, 4. Úttörők éneke (mozgalmi dalokat énekel), 5. Ünnepi beszéd, 6. Szavlat (Téglagyári üzem részéről), 7. Úttörők éneke (mozgalmi dalok), 8. Népi tánc (általános iskola), 9. Szavlat az öt éves tervről (DISZ szervezet), 10. Téglagyári tánc csoport, 11. Az ünnepély berekesztése (sic!), 12. Internacionálé (közösen). PML XXIII. 18. 8781-1-1/1954.

április 4-i ünnepségen egy-egy verset vagy dalt ajánljanak fel valamelyik kiváló eredményt elért sztahanovistának vagy élmunkásnak.²²⁵ Előírták, hogy a falvakban a tavaszi mezőgazdasági munkák elvégzésével kapcsolatban elért eredmények szerepeljenek a kultúrlistában.²²⁵

Emellett a kultúrotthonokban kiállításokat rendeztek a képzőművészeti szakkörök munkáiból, a könyvtárakban pedig a témába vágó könyvekből. Sok helyen sportrendezvények egészítették ki az egész napos rendezvénysorozatot. A fentebb említettek mellett az április 4-ei megemlékezéseknek is fontos eleme volt a II. világháborúban elhunyt szovjet katonák sírjának vagy a hársi emlékműveknek a megkoszorúzása; mivel ilyen emlékmű minden községben volt, ezért ez ugyanúgy hozzátartozott mindenütt az ünnepi megemlékezésekhez, mint a kultúrlisták vagy az ünnepi szónoklat. A helyi ünnepségeket este általában táncmulatsággal zárták, a városokban emellett tűzijátékkal szórakoztatták az embereket.

1945 után május 1-je volt az egyik legnagyobb embertömeget megmozgató politikai ünnep. A munka ünnepét a pártok saját népszerűsítésükre használták fel, de igazából 1949 után vált teljes mértékben, immár csak egyetlen párt politikai propagandájának egyik eszközévé.²²⁶ A munka ünnepének üzenetét az MDP propagandistái saját szempontjaik szerint fogalmazták át, eszerint május 1-je a nemzetközi munkásosztály seregszemléje, a proletármunkásság, a felszabadult szocialista munka, a párt győzelme, és az új, egységes szervezetet létrehozó ifjúság ünnepe volt.²²⁷

A munka ünnepének előkészületei a korszakban egészen április közepéig nyúltak vissza, már ekkor elkezdték a rendezvények szervezését. A szervezési agitációnak fontos elemei voltak a különböző újságok, elsősorban az üzemi lapok, amelyek tevékenységük középpontjába a versenyszervezéseket és a munkaverseny-mozgalmat állították. Az egész országban felvonulásokkal egybekötött gyűléseket tartottak; amelyeken Lenin, Sztálin és Rákosi arcképeit és központilag meghatározott jelszavakat vitték az emberek, a gyűlések után pedig kultúr csoportok adtak listát.²²⁸

Vidéken a május 1-jei ünnepségeket igyekeztek a régi hagyományokhoz igazítani, mivel május 1-jéhez nemcsak a munka ünnepe kapcsolódott, hanem tavaszváró népszokások is. Az ünnepségek előtt már előző nap májusköszöntők, azaz az adott esetben a kultúrbrigádok járták körbe a falut, agitálva az embereket a másnapi programok megtekintésére. A hagyományoknak megfelelően azonban vihettek magukkal díszes májusfákat is, amit átnyújtottak a háziaknak. Ugyanakkor a májusköszöntőknek a természet megújulásán túl a társadalmi

²²⁵ MOL XIX. I-3a. 1830-ált.-3/1950.

²²⁶ Szabó, 1987. 15. és 16. o.

²²⁷ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 93. R. e. 1950. április 8. in: www.digitalarchiv.hu [2009. október 27.]

²²⁸ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 93. R. e. 1950. április 8. in: www.digitalarchiv.hu [2009. október 27.]

megújulást is hangsúlyozniuk kellett.²²⁹ Április 30-án a nagyobb településeken fáklyás felvonulásokat is rendeztek. Másnap a színes virágokkal, májusfákkal és lobogókkal feldíszített községeben a zenés ébresztő után gépi, lovas, biciklis és gyalogos felvonulás következett, miközben tömeg- és népdalokat énekeltek. Egész nap szellemi, sport- és ügyességi versenyeket rendeztek. A kultúrmtör sor programjához központilag meghatározott mtör összeállítást kaptak²³⁰ a szerveztörk, emellett szintén fontos volt ezeken az ünnepektörgeken is a vidám hangulat, az optimizmus sugárztörása.²³¹ Este táncmulatság zárta le az ünnepi rendezvtörvények sorát.

A korszak harmadik fontos ünneptörén, november 7-én, hazánk a Nagy októberi szocialista forradalom (NOSZF) emléke elttör tisztelgett. A központi ünneptöréget az ünneptör elttöréstörén az Operában rendezttör meg, majd másnap a ttörbb pártfunkcionáriusok megkoszorúzták a szovjet emlékhelyeket. A korszakban a legnagyobb szabású NOSZF-ünneptörégsorozat 1949-ben tartották. Ekkor az MSZT szerveztörésében a Ftörvárosi Képtárban megnyitották a *Bolsevik Párt útja* címttör kiállítást, a Városi Színházban november 7-én este pedig a *Lenin* címttör film díszbemutatója volt. Az összes filmszínházban szovjet filmeket játszottak. Az ünneptör tiszteletörére külön könyvek, kiadványok jelentek meg. Így Lenin és Sztálin munkái, valamint a *Nagy Októberi Forradalom* és a *Szovjet hatalom születtörése* címttör könyvek.²³²

A központi rendezvtörvények mellett országtörszerte a helyi néptörmttörvelési szervek az MSZT segítségével és a helyi pártszervek javaslatainak figyelembevételével megemlékeztöréseket szerveztörtek. A kiadott terv szerint november 7-ét *„Hazánk minden városában és községében a magyaritör szovjet barátság és békeharctör jegyében ünneptörjeljük meg*”.²³³ Az ünneptör megelttörztör nap az üzemekben a pártszervezetek és a szakszervezetek rendezttör kultúrmtörttör sorral egybekötött ünneptöréseket, de ugyanígy az iskolákban az úttörttörktör is ünnepi mtörttör sorral emlékeztörtek a jelentttörős történelmi eseményre. A megyei néptörmttörvelési osztályoknak az MDP megyebizottságaival a megyeszékhelyeken november 6-án díszünneptöréseket kellett szerveztörniük. Az ünneptöréget a magyar és a szovjet himnusszal nyitották meg, amit az ünnepi beszéd, majd az Internacionálé közös eléneklése követett. Ezután jött az ünnepi kultúrmtörttör sor, amelynek megrendezttörésénél

²²⁹ MOL XIX. I-3a. 8791-ált.-14/1952.

²³⁰ Példák az ajánlásokból: Költémények: Zelk Zoltán: *Májusi dal*, Nagy László: *Ifjúságtör dala*, Dzsambul: *Május elseje Moszkvában*. Rigmusok, játékok: Muharay Elemér: *Május-játéktör*, *Május köztörntör*. Jelenetek: Vidám jelenetek (Színjátsztörök Könyvtára). Bábdarabok: *Vitéztör László meg az osztráktör császártör*, Szokolay Béla: *Az okos kecske*, Hárs László: *Üssed, üssed botocskám*, *A csuka parancsára*, Weöres Sándor: *Bod László: Furfangos Péter*.(sic!); Tánc: Menet- és brigádtáncok táncgyttörteményt ajánlották. Zene: tömegéneklésre a *Zúgtör száll a dalunk* címttör kiadványt ajánlották. MOL XIX. I-3a. 8791-ált.-14/1952.

²³¹ *„Arra törekedtörünk, hogy a hetedik szabad májusi elsejtör dolgoztöróink vidáman, boldogan, lelkesen és a további munkához új erttör merítve töltsenek*.” MOL XIX. I-3a. 8791-ált.-14/1952.

²³² MOL M-KS 276. f. 55. cs. 94. Ftör e. 1949. október 31. in: www.digitalarchiv.hu [2009. október 27.]

²³³ Néptörmttörvelési Közlöny. 1812-ált.-18/1951. November 7. megünneptörése.

kiemelték november 7-e Áörömnünnep jellegétò, azaz az összeállított mŰsornak ebben az esetben is derŰsnek, vidámnak, optimistának kellett lennie.²³⁴

Az ünnep tiszteletére természetesen a városok és községek összes középületét és közterületét zászlókkal, drapériákkal, feliratokkal és Ánagyjainkò arcképével díszítették fel.²³⁵ November 7-én minden településen megkoszorúzták a szovjet hŰrsi emlékmŰveket és sírokat, este a falvakban a párt és tanács közös rendezésében ünnepi üléseket tartottak, kultúrmŰsorral színezve. Az ünnepi mŰsorjavaslatban az énekkórusoknak orosz forradalmi dalokat vagy magyar és szovjet tömegdalokat és az Internacionálét javasolták elŰadni. A verseknél a magyar költŰk közül Ady Endre, Devecseri Gábor, Zelk Zoltán, Nagy László, Kónya Lajos stb. versei szerepeltek ajánlatként, amelyek mellett szovjet költŰk októberi forradalomról és Sztálinról szóló verseit is feltüntették a repertoárban. A táncajánlatban két magyar és két orosz tánc szerepelt. Természetesen a jelenetek és a felolvasások mŰsorajánlata is a november 7-ei ünnepség jellegének megfelelŰ volt.²³⁶

A könyvtáraknak november elsŰ napjaiban könyvkiállítást kellett rendezniük, azokból a könyvekbŰl, amelyek a NOSZF-fal foglalkoznak, de az olvasók között ezeket már hamarabb elkezdtek propagálni. Emellett a kultúrotthonokban a Szovjetuniót népszerűsítŰ kiállításokat szerveztek.

Egyéb országos ünnepek

Az év elsŰ jelentŰs hivatalos ünnepe mindig március 15-e volt. A március 15-ei ünnepségek keretében az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc dicsŰséges eseményeire emlékeztek, ezt azonban az ötvenes években a kor ideológusai teljesen a kommunista ifjúság ünnepévé kívánták formálni.

A március 15-ei rendezvények 1950-ben az egységes ifjúsági szövetség és az április 4-ei ünnepség elŰkészítését szolgálták.²³⁷ Március 15-ének a felszabadulás ünnepével való összekapcsolása egyébként végig jellemzŰ maradt a vizsgált korszakban, sŰt március 15-e és március 21-e a kor megfogalmazása szerint *ÁelŰrde, történelmi gyökere nemzetünk végleges felszabadításának, április 4-nekò.*²³⁸ A következŰ évben az idŰközben megalakult DISZ ren-

²³⁴ MOL XIX. I-3a. 242. doboz. ikt. sz. n./1952. október 18.

²³⁵ PML XXIII. 18. 0479/1952.

²³⁶ MOL XIX. I-3a. 242. doboz. ikt. sz. n./1952.

²³⁷ MOL M-KS 276. f. 55. cs. 111. Ű e. 1950. március 6. in: www.digitarchiv.hu [2009. október 27.]

²³⁸ NépmŰvelési Híradó. 1951/3. szám, 6. o.

dezte az ünnepeket, amelyek legnagyobb rendezvényei természetesen Budapesten voltak. A szokásos forgatókönyv szerint délelőtti nagygyűlést tartottak a Múzeumkertben, ezt pedig a Petőfi-szobornál koszorúzás követte.

Március 15-e 1951-től már nem volt munkaszüneti nap,²³⁹ ezért a településeken az ünnepeket a legközelebbi hétvégén tartották. Ilyenkor is zenés ébresztéssel kezdődött a nap, majd a kultúrotthonban ünnepi beszéd és műsor követte. Az ünnepeken leginkább Petőfi alakját emelték ki, mint a nép katonáját, aki a nép szabadságáért harcolt.²⁴⁰ Ennek alapján a község ünnepi műsorában szerepelt legalább egy Petőfi-vers, emellett magyar népi táncokat táncoltak, Kossuth-nótákat énekeltek. Sok helyütt a nap folyamán sportrendezvényekkel színesítették az ünnepi megemlékezés napját.

Augusztus 20-a, Szent István és az ezeréves magyar állam ünnepe már a Rákosi-korszak legelején az új kenyér és az alkotmány ünnepeként kapott új tartalmat. Az augusztus 20-ai ünnep megújult ideológiai tartalma a kommunista berendezkedés egyik alapjául szolgáló új, a szovjet alkotmány példája alapján megalkotott, magyar alaptörvény megszületésének hangsúlyozása lett. Mivel az alkotmány ünnepe a nyári mezőgazdasági munkák befejezésének és a terménybegyűjtésnek az időszakára esett, ezért külön hangsúlyt fektettek e feladatok teljesítésének minél szélesebb körű propagálására.

Az üzemekben az ünnepet megelőző munkanapon tartottak ünnepi gyűléseket, ahol a központi beszédvázlat alapján a helyi szónokoknak az alkotmány jelentőségét kellett méltatniuk. A gyűlést kultúr műsor követte, ahol az aktuális munkaverseny eredményeit is kihírdették, s átadták a sztahanovista okleveleket, jelvényeket.

A nép egyik legnagyobb ünnepeként emlegették augusztus 20-át. A vizsgált források is azt bizonyítják, hogy ez az ünnep volt az, ami tényleg népi ünnepként funkcionált, de a népművelést irányító szervek igyekeztek ezt is minél inkább ellenőrzésük alá vonni, így a helyi kezdeményezéseknek itt sem engedtek nagy teret. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a Népművészeti Intézet 1951-ben minta-alkotmányünnepséget szervezett két településen, Cegléden és a Borsod megyei Szentistvánon. A mintaünnepségek célja az volt, hogy követendő példát állítsanak a többi település népművelési szakemberei elé. A megrendezett mintaünnepségen igyekeztek a hagyományokat az új politikai hatalom számára megfelelő elemekkel vegyíteni. Így például Cegléden a lovas legények, énekesek, táncosok mellett *„Ünnepélyes terménybeszolgáltató szekerek* is felvonultak. Az ünnepségen 1000 *„Békegalambot* is eleresz-

²³⁹ Az új ünnep elterjedésével a propaganda erősebben irányította, majd szinte meg is szüntette ünnepi jellegét a 19. századi eseménynek, aminek oka volt annak nemzeti jellege, nem is szólva az orosz cári csapatok szerepéről: ez magában hordozta a nem megfelelő képzettársítás lehetőségét.

²⁴⁰ PML XXIII. 18. 8791-1-63/1952.

tettek, amely *Á*hatásosan fejezte ki a dolgozók békeakarátát²⁴¹. Az új kenyér átadása is megtörtént, *Á*ahol a kenyér felszelése, majd kiosztása tisztán kifejezte, hogy ma már munkánk gyümölcse nem egyes kiváltságosoké, hanem a dolgozó közösségeké²⁴¹.

Az ünnephez kapcsolódó programok megszervezése itt is több héttel megelőzte magát az eseményt. Mivel augusztus 20-ához vidéken leginkább a begyűjtést kapcsolták aktuális teendőként, ezért is a terménybeadási agitáció került középpontba. A kultúragitációs brigádok munkája már napokkal az ünnep előtt felélénkült; egyre gyakrabban járták az utcákat, határokat, beadási helyeket, hogy rigmusaikkal minél több termény beadására bírják az embereket. Emellett a szemléltető agitáció eszközeinek minden elemét bevetették a begyűjtési eredmények növelésének érdekében. Minden faluban a kiadott jelmondatok mellett díszleptek is például *Á*Gyors beadással az augusztus 20-ai verseny győzelméért²⁴² és a plakátok, karikatúrák az elmaradókról és dicsőségtablák az élenjárókról.

Falun is sok helyütt rendeztek zenés, fáklyás felvonulásokat az ünnepet megelőző napon, sőt néhány településen a DISZ tábortűzet is Ászervezett. Az ünnep napján a városokban és a nagyobb községekben nagygyűléseket, a falvakban falugyűléseket hívtak össze.²⁴³ Ez utóbbiakon adták át a begyűjtésben élenjáró dolgozóknak a különböző jutalmakat, kitüntetéseket. Az ünnepség egyik fő mozzanata volt, amikor az ifjak ünnepélyesen átnyújtották a tanácselnöknek az új kenyeret. A gyűlések után mindenütt kulturális és sportrendezvényekkel folytatódott a programok. Természetesen az augusztus 20-ai ünnepségekhez is jelentetett meg műsorajánlatokat az NM, az ajánlott költemények nagy része az új alkotmányról szólt, a színdarabok pedig főként a mezőgazdasági munkákról.²⁴⁴ A rendezvények mellett a falvakban és a mezőgazdasági jellegű városokban *Á*a szocialista szektorok kiváló eredményeit megmutatva²⁴⁵ terménykiállításokat rendeztek. 1952-ben pedig kötelezően minden megyei tanácsnak tervkiállítást kellett rendeznie az alkotmány népszerűsítésének céljából, bizonyítva azt, hogy az alaptörvény megalkotásával az ötéves terv eredményei biztosították a nép jólétét.²⁴⁶

²⁴¹ PML XXIII. 18. 1812-19-5/1951.

²⁴² MOL XIX. I-3a. 215. doboz ikt. sz. n./1952. Szabolcs-Szatmár megye augusztus havi jelentése.

²⁴³ Az 1952. évi augusztus 20-ai ünnepségekről íródott jelentésben a falusi gyűlések sikerességét megerősítve olvashatjuk, hogy egyes helyeken *Á*igen harcos hangulatban, nagy részvétel mellett zajlottak. Különösen Szolnok megyében, ahol a gyűléseken a beadást nem teljesítők ellen élesen felléptek *Á*mint olyanok ellen, akik akadályozták, hogy a községek megkapják a szabadpiaci forgalmat²⁴³ (sic!). MOL M-KS 276. f. 89. cs. 162. R. e. Jelentés az augusztus 20-i ünnepségekről. (1952)

²⁴⁴ Ajánlott költeményekre példa: Asztalos Sándor: *Szabad életünk törvénye*, Benjámin László: *Az alkotmányhoz*, Dzsabajev: *A sztálini alkotmány*; színdarabok: Szabó Pál: *Az új föld*, Barna Tibor: *Egy szem búza*. Népművelési Híradó. 1953/8. szám, 5. o.

²⁴⁵ MOL XIX. I-3a. 1812-A-14-2/1951.

²⁴⁶ *Á*A kiállításon népszerűsíteni kell Alkotmányunkat, a múlttal és a kapitalista országok dolgozóinak helyzetével összevetve be kell mutatnunk, hogy Alkotmányunk a legszélesebb demokratikus jogokat, népünk boldogulását és korlátlan fejlődését biztosítja. Ennek bizonyítására hívjuk fel a figyelmet ötéves tervünk célkitűzéseire, kiemelve

1952 után már egy-egy megyében a beszolgáltatásban legjobban teljesítő járási székhelyeken az ünnepségeket vásárokkal kötötték össze. A vásárok eredeti célja az igencsak stagnáló belső piac élénkítése, főként a drágább fogyasztási cikkek forgalmának a növelése volt. Ezek az úgynevezett vidám vásárok a jelentések szerint a tömegmozgósítás és az áruforgalom szempontjából messze felülmúlták a várakozásokat. A járási vásárokra mindenütt szinte az egész megye területéről érkeztek az emberek nézelődni, vásárolni. Elsősorban textilárut, cipőt, edényeket vásároltak, de nagy mennyiségben fogytak kerékpárok, motorkerékpárok, rádiók és kályhák is, sőt az állatok forgalma is jelentős volt.²⁴⁷

A kétnapos vásárokat kiállításokkal, sátmozzsis előadásokkal színesítették. A kiindulást követő években egyre növekedett a programok választéka, egyes helyeken természetudományos, olvasótermi sátrakat állítottak fel, emellett sörkert, lacikonyha, halászcserda várta a vásárolókat. Természetesen nemcsak a mulatozást voltak hivatva biztosítani ezek a vásárok, hanem igyekeztek a politikai propagandának is minél szélesebb teret adni, amit nemcsak a hangosbemondókból harsogott politikai jelmondatok és kultúrmozsorok szolgáltak, hanem a különböző pavilonok kiállításai, programjai is. Erre példaként hozhatók fel a salgótarjáni ünnepi vásárról szóló jelentésben írottak: Két nagy képet állítottak ki a vásárban: 1. nagy kép: *Ahol a tőke még az úr* című bemutatta az imperialista országok kizsákmányolóit, a francia munkások sztrájkját, és az éhen halt csontig lesóványodott dolgozókat Indokinában. 2. nagy kép: *Amikor még nálunk a tőke volt az úr*: 1. képe: Károlyi-kormány, 2. egy főúri esküvő, 3. *Ágárden-parti*, ezekkel szemben bemutatva, hogy milyen nyomorúságban éltek akkor a bányászok és a parasztok.²⁴⁸

Az 1955. évi augusztus 20-ai ünnepséget már a munkási paraszt szövetség szellemiségében kellett megrendezni,²⁴⁹ így minél több községben szorgalmazták a munkási paraszt találkozó megszervezését. Ennek alapján az üzemi ünnepségekre mezőgazdasági dolgozókat, míg a falusi ünnepségekre az üzemi munkásokat, fiatalokat kellett meghívniuk a szervezőknek, de emellett kölcsönösen megszervezték egymás kultúrcsoportjainak bemutatóit is.²⁵⁰

Szeptember 29-én, a Vöröshadsereg napján (később fegyveres erő napja) a pákozdi csatára emlékeztek. A korszakban azonban a megemlékezésen túl ezt az ünnepet is aktuális

a terv döntő évének eddigi eredményeit és az előttünk álló feladatokat. A kiállítás keretében be kell mutatni az ország és a megye fejlődését az ötéves terv során, népünk harcát az imperializmus ellen. A kiállítás mondanivalóját fotókkal, grafikákkal, karikatúrákkal, grafikonokkal, modellekkel ábrázolják. MOL XIX. I-3a. 87-1-22/1952.

²⁴⁷ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 162. R. e. Jelentés az augusztus 20-i ünnepségekről. (1952)

²⁴⁸ MOL XIX. I-3a. 1843-1-200/1953.

²⁴⁹ A MDP KV 1955. június 8-i határozata alapján. (Lásd még Ismeretterjesítő előadások, előadásorozatok fejezetet.)

²⁵⁰ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 162. R. e. Javaslat augusztus 20-a megünneplésére. (1955)

tartalommal töltötték fel. Immár nemcsak az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc hadserege állt az ünneplés középpontjában, hanem az újonnan létrejött magyar néphadsereg és a szovjet Vörös Hadsereg megünneplése, valamint a Sztálini hadtudományról elrögtött tisztelgés is. A központilag kiadott jelszavak, jelmondatok is ezt sugallták az embereknek: *Álljon az erők, úttörő néphadsereg, szabadságharcos hagyományaink örököse, a magyar dolgozó nép szülőtte!, Honvédségünk példaképe a legyőzhetetlen szovjet hadsereg!*,²⁵¹ *A sztálini hadtudomány a mi legyőzhetetlen fegyverünk!*.²⁵²

Az ezzel kapcsolatos agitációs munka fő feladata az volt, hogy erősítsék mindenkiben a honvédelem, a néphadsereg fejlesztéséért vállalt áldozatkészséget, valamint, hogy elhitessék az emberekkel, hogy a néphadsereg örököse és továbbfolytatója a 48-as szabadságharcos honvédségnek és az 1919-es Vörös Hadseregnek.²⁵³

A néphadsereg napjának első országos megünneplésére 1951-ben került sor, s ebben az évben volt a legnagyobb a megemlékezés országsszerte. Ekkor központi ünnepséget rendeztek az Operában is, ezt a későbbiekben a Néphadsereg Színházában tartották meg is, megkoszorúzták a pákozdi csata emlékművét, valamint a városokban, a nagyobb üzemekben és a lakóházakban sport- és kulturális rendezvényeket szerveztek, emellett a DISZ-nek külön feladata volt a hadsereg népszerűsítése az ifjúság körében.

1951-ben vidéken is minden községben igyekeztek megtartani az ünnepségeket. Úgy szervezték, hogy lehetőség szerint mindenhol igyekeztek kiküldeni a honvédségtől eladót, de ez nem minden esetben sikerült. Az ünnepségeket sok helyütt a kultúrotthonban tartották, ahol az ünnepi beszédet kultúrőr követte, majd mulatsággal zárult a nap. A kultúrotthonokat a kiadott jelszavakkal, zászlókkal és katonai tárgyú képekkel díszítették fel. Ehhez felhasználhatták az MSZT megjelentetett képsorozatait, a *Szovjet Kultúra* képmellékleteit vagy a *Néphadsereg* lapból kivágott képeket. A műsoranyagot a Népművészeti Intézet (NI) a Honvédség Napjára kiadott brosúrájából és az addig megjelent műsorfüzetekből állította össze. Fontos pontként emelték ki, hogy *Figyeljenek a műsor összeállításánál arra, hogy lelkesítő hatású legyen, határvidéken foglalkozzanak a békénket veszélyeztető Titó bandával!*²⁵⁴

A következő években már jóval szerényebb keretek között rendezték meg a néphadsereg napját. Például 1952-ben Pest megyében már csak ott szerveztek műsoros estet, ahol helyi erő volt,²⁵⁵ 1953-tól pedig már csak a nagyobb városokban.²⁵⁶

²⁵¹ MOL XIX. I-3a. 103. doboz. ikt. sz. n./1951.

²⁵² MOL M-KS 276. f. 89. cs. 162. R. e. Javaslat a Titkárságnak a Néphadsereg Napja megünneplésére. (1951)

²⁵³ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 162. R. e. Az agit. prop. munka terve a Néphadsereg Napjára. (1951)

²⁵⁴ MOL XIX. I-3a. 103. doboz. ikt. sz. n./1951.

²⁵⁵ PML XXIII. 18. 879-4-61/1952.

A nŕnap megszervezését központilag az MNDSZ-re bŕzták. A nŕnap megtartásában ekkor kiemelt szerepet kapott a nŕk nemzetközi békeharcának és ebben a magyar nŕk részvételének hangsúlyozása. Minden űzemben, vidéki városban űnnepélyes nŕgyŕléseket tartását irányozták elŕ,²⁵⁷ de 1951-ben az NM már utasítást adott arra, hogy minden telepűlésen szervezzék meg a nŕnapi űnnepségeket, amire az MNDSZ által kiadott mŕsorfűzet szolgáltatta a programűtletet. Emellett központilag elrendelték, hogy március 8-15. között nŕkkel kapcsolatos, nŕkrŕl szóló filmeket vetŕtsenek minden moziban.²⁵⁸

Az egyházi űnnepeket is igyekeztek kiváltani saját űnnepeikkel a népmŕvelés irányítói. A karácsonyi és hŕsvéti űnnepek idején általában valamilyen kultűrversenyt vagy nagyszabású filmvetŕtéseket, sportrendezvényeket tartottak, illetve utasításban szerveztették meg ezeket a helyi népmŕvelési erŕkkel. Így például 1952 hŕsvétjén Budapesten 91, vidéken 230 filmszínházban rövid kultűrmŕsorral egybekötött *Békematiné*kat rendeztek.²⁵⁹ Decemberben a gyerekek szórakoztatására télapó- és fenyŕűnnepségeket (nem Mikulás és nem karácsony) rendeztek a kultűrotthonok a szűlŕi munkaközösségek, a DISZ és az MNDSZ segítségével.

A kulturális értékeket meghatározni szándékozó pártemberek még a legvidámabb, kizárólag a mulatságról szóló űnnepet, a szilvesztert is sajátos módon kívánták átalakítani. *Űtervűnnepélynek* nevezték el a szilvesztert, amely űnnep keretében lezárták a *Űtervévet*ő.²⁶⁰ A szilveszter megűnnepeléséhez is készített útmutatót az NI, amiben a szilveszteri multság keretében szŕndarab elŕadását javasolták az öt éves tervŕl vagy a békérŕl, és amiben éjfélt után a Ludas Matyi maskarájába űltözött ember kardalakú libatollal jelképesen leszŕrta a nép ellenséges alakját szimbolizáló Döbrŕgit, Titót vagy éppen Francót.²⁶¹

A kultűrotthonoknak minden hónapra jutott valamilyen űnnepi megemlékezés, rendezvény. Az NM év végén kiadta, hogy a következŕ évben milyen évfordulók lesznek, és melyeket kell országos szinten megűnnepelni (ehhez tartozott központi űnnepség, esetleg emlékkiállítás, az űnnepelt mŕveinek kiadása, ismertetŕ elŕadás városokban, községekben stb.), melyeket csak a fŕvárosban, illetve az adott íróhoz, mŕvészhez köthetŕ helyeken, melyekŕl kell csak szakfolyóiratokban, és melyekŕl a *Rádió*ban, az *Élet és Irodalom* kalendáriumában vagy a *Népmŕvelés*ben megemlékezni. 1955-ben például országos megemlékezést tartottak Csokonai Vitéz Mihály halálának 150. évfordulójára, József Attila születésének 50. évfordulójára, de ebben az évben kellett megűnnepelni a híres szovjet tudós, Micsurin születésének

²⁵⁶ MOL M-KS 276. f. 53. cs. 136. ŕ e. 1953. szeptember 12. in: www.digitalarchiv.hu [2009. október 27.]

²⁵⁷ MOL M-KS 276. f. 55. cs. 226. ŕ e. 1953. február 9. in: www.digitalarchiv.hu [2009. október 27.]

²⁵⁸ PML XXIII. 18. 1812-11/1951.

²⁵⁹ MOL XIX. I-3a. 8780-1-1-270/1952.

²⁶⁰ Népmŕvelési Híradó, 1951/12. szám, 4. o.

²⁶¹ Halász, 2009. www.archivnet.hu [2009. október 27.]

100. évfordulóját is. 1952-ben országos szinten a legnagyobb megemlékezést Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára szervezték, a jelentések szerint majdnem minden község műsoros est formájában emlékezett meg Kossuthról. Az NM által kiküldött műsorjavaslatban Kossuth-nóták, Arany János és Petŕfi Sándor versei szerepeltek.²⁶²

A vizsgált korszak alatt két akkor élŕ személy volt, akinek születésnapját országos szinten megünnepeleék: Sztálin és Rákosi Mátyás.

1949. október 23-án jelent meg a kormány felhívása, amelyben Sztálin 70. születésnapjának méltó megünneplésére szólította fel az országot. A gyárakban, üzemekben munkafelajánlások és munkaversenyek tömege indult el. A hivatalokban gyors és udvarias ügyintézésre tettek ígéretet, míg a pártszervezetek a létszám emelését és az elméleti képzés fejlesztését tŕzték ki célul.²⁶³ Pontos terv született irodalmi, könyvkiadási, zenei és képzŕmŕvészeti területen is Sztálin születésnapjának megünneplésére.²⁶⁴

Az ünnepeket a városokban a népfrent és az MSZT, a falvakban a népfrent rendezésére bízták. A tömegszervezeteknek rendszeres összejöveleiken kellett megemlékezniük Sztálin születésnapjáról. A minden helységben megalakult népnevelési bizottságok feladata lett az ünnepi műsor összeállítása, a népnevelési ügyvezetŕk pedig mind megyei, mind helyi viszonylatban az MDP irányításával végezték el a szervezés feladatait. A legfontosabb feladat az volt, hogy *Az ünnepegek segítsék elŕegész dolgozó népünkben élŕszeretet és ragaszkodás kibontakozását a Szovjetunió és Sztálin elvtárs iránt.*²⁶⁵

Az ünnepi műsor összeállításában a kultúrotthon-igazgatók az MSZT-tŕl kérhettek segítséget. Az ünnepi műsor mellett Sztálinról szóló elŕadásokkal, kiállításokkal, könyvek népszerűsítésével készültek az ünnepre. Sztálin születésnapjának vidéki lefolyásáról a megyei népmŕvelési szervek külön nem készítettek jelentést, a Pest Megyei Levéltár anyagában egy-két járás jelentése megtalálható, miszerint a Sztálin születésnapjára szervezett ünnepeket a telepölések megtartották, de semmi különös eseményŕl nem jelentettek.

A magyar kommunista diktatúra vezérének, Rákosi Mátyásnak 1952 márciusában volt a 60. születésnapja, amit jóval szerényebb keretek között ünnepeleék meg, mint Sztálinét. Nem neveztek el róla utcát, nem hirdettek díszítési versenyt, de a munkafelajánlási versenyt ugyanúgy megszervezték.²⁶⁶ Általában minden községben megemlékeztek Rákosi születésnapjáról, elŕadásokat tartottak, diafilmeket vetítettek életŕl.

²⁶² PML XXIII. 18. 879-4-54/1952., MOL XIX. I-3a. 88. doboz. ikt. sz. n./1951.

²⁶³ Béres, 1987. 27i 28. o.

²⁶⁴ MOL M-KS 276. f. 53. cs. 136. ŕ e. 1949. november 22. in: www.digitalarchiv.hu [2009. október 27.]

²⁶⁵ MOL XIX. I-3a. 9340/1949.

²⁶⁶ Béres, 1987. 28. o.

Az ünnepi események közül mindenképp meg kell említeni a Magyar–Szovjet Barátság Hónapját, amelyet 1950-tól szerveztek meg. Ilyenkor szovjet tudósok, írók, költők, zeneszerzők érkeztek hazánkba, akik előadásokat, konzultációkat, megbeszéléseket tartottak a magyar közönségnek. A szovjet kultúrdelegáció tagjai bemutatták a Szovjetunió szinte minden területre kiterjedő sikerei mellett azt is, hogy a szovjet nép hogyan segítette a magyar dolgozók munkáját, szocialista és nemzeti kultúrájának fejlesztését. Tömegelőadást tartottak az *Ismerd meg a Szovjetuniót!* sorozatban, amiben bemutatták a szovjet kultúrát, ipari létesítményeket és az emberek mindennapi életét. 1952-ben beiktatták a Szovjet Film Ünnepe is a barátsághónap programkeretébe, emellett a színházak szovjet színműveket játszottak.²⁶⁷

A Magyar–Szovjet Barátság Hónap (általában egy hónapot fedett le, de 1953-ban február 18-tól április 14-ig tartott) keretében vidéken a filmszínházakban szovjet filmeket mutattak be. Az ismeretterjesztő előadások között a Szovjetunióval kapcsolatos témák voltak túlsúlyban, és a könyvankét témái is természetesen szovjet könyvek voltak. Az MSZT a városokban, üzemekben, falvakban a Szovjetunióval kapcsolatos témákból összeállított kiállításokat nyitott meg. Az erre az időszakra eső bármilyen ünnepi eseményt, például április 4-ét is, a Magyar–Szovjet Barátság Hónap jegyében kellett megrendezni. Az iratok tanúsága szerint a magyar–szovjet barátság hónapját ugyan mindenhol megrendezték, de nagy változást nem hozott a kultúrintézmények életében, hiszen egyébként is gyakori volt a szovjet példák, ismeretek, művek bemutatása a művelődés minden területén.

Falunapok, arató- és szüreti ünnepségek

A Rákosi-korszak idején a nemzeti, állami ünnepek mellett falunapokat, szüreti és aratóünnepségeket is tartottak. Ezeket az ünnepségeket nem minden községben rendezték meg, általában havonta egy-egy járás egy-egy települése szervezett ilyen jellegű mulatságokat.²⁶⁸

Már a szabadszüvetelés időszakában a VKM-ben külön foglalkoztak a községekben tartandó falunapokkal, 1946 májusában pedig miniszteri rendeletet adtak ki szervezésükről. A cél a népi hagyományok felelevenítése, a népzene, a népköltészetnek, a népi játékoknak, a népviseletnek, a különböző népművészeti ágaknak az ápolása volt. Javasolták, hogy több egymáshoz közel eső falu tartson közös falunapot, amelynek keretében a résztvevő községek megismerhetik egymás életét, kulturális, gazdasági, szociális helyzetét s terveiket is. A ren-

²⁶⁷ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 177. R. e. 1952. január 23. in: www.digitalarchiv.hu [2009. október 27.]

²⁶⁸ PML XXIII. 18. 1810-8-82/1951.

dezvény keretében kiállítást, könyvnapot is tarthattak, emellett ének-, zene- és színjátszó csoportok léptek fel az ünnepségen.²⁶⁹

A Rákosi-rezsimben a falunapok célja már a Szovjetunió népszerűsítése és a tsz-ek mezőgazdasági és kulturális eredményeinek bemutatása volt.²⁷⁰ Az előkészítő munkát a kultúragitációs brigádoknak kellett segíteniük, akik igyekeztek minél több embert rávenni, hogy aktívan vegyenek részt a falunapokon. A brigádok mellett a hangoshíradókon, faliújságokon és a megyei sajtón keresztül hirdették a rendezvényt, és azzal párhuzamosan a termelési eredményeket is.

Egy-egy falunapot 3-4 község rendezett meg közösen.²⁷¹ Az útmutatás szerint ott kellett megszervezni, ahol a *legerősebb a tszcs vagy tsz község* volt, azaz, ahol a legjobban működő szocialista gazdaságok voltak. A falunap is zenés ébresztővel indult. Az ünnepi beszédben a helyi tsz és gépállomás eredményeit ismertették, majd ezt követte a létesítmények megtekintése. A falunapokon sok esetben SZFV előadást is tartottak, ami általában az aktuális politikai, gazdasági és főként termelési kérdésekkel foglalkozott, amit kultúrmműsor követett.²⁷²

A falunapot össze lehetett kapcsolni állat-, termény-, és könyvkiállítással, esetleg új gépek ünnepélyes átadásával is. Emellett a fiataloknak sportrendezvényeket, versenyeket rendeztek. A napot filmvetítéssel, kultúrmműsorral, illetve zenés mulatsággal, bállal zárták. A falunapok tehát leginkább egy augusztus 20-ai falusi ünnepi naphoz hasonlítottak. 1950 júniusa és augusztusa között összesen 200 falunapot tartottak az országban. 1950 májusától szeptemberig tanyás jellegű megyékben összesen körülbelül 100 tanyanapot rendeztek az épülő tanyaközpontokban.²⁷³

²⁶⁹ Dancs (szerk.), 1988. 444-445 o.

²⁷⁰ MOL XIX. I-3a. 1812-ált.-2/1950.

²⁷¹ Példaként álljon itt egy falunapról szóló jelentés Pest megyéből. A falunap délelőtti fél 11-kor kezdődött Dabason, Ócsa, Bugyi, Sári és Alsónémedi község részvételével. Az egész falu lelkesen várta a napot, feldíszítették a középületeket. Az ünnepi előadó az országgyűlési képviselő volt, aki igen értékes beszédet tartott, kitérve a nemzetközi helyzetre ismertetésére, majd a módosított 5 éves tervre a mezőgazdaságra konkretizálva (kb. másfél óra volt), ezt kiegészítette a járási tanács vb elnökhelyettesének előadása. Az ünnepély felvonulással kezdődött a párt, a tömegszervezetek, a szociális szektorok és az iskolás gyermekek részvételével. Kb. 1100-1200 ember vett részt. Az ünnepi beszéd előtt az iskolás gyermekek adtak elő rövid kultúrmműsort, délután sportrendezvény volt, majd ismét kultúrmműsor. PML XXIII. 18. 1812-14/1951.

²⁷² A falunapokra csak színdarabokat ajánlottak, így például Veres Péter: *Helytállás*, D. Szabó Barna: *Csatorna a Borzason*. MOL XIX. I-3a. 242. doboz. ikt. sz. n./1952. szeptember 13.

²⁷³ MOL XIX. I-3n. 1951. április 18-ai jegyzék. Javaslat a tavaszi és nyári művészeti munkáról.

A falunapok mellett a korszakban sok helyen arató- és szüreti ünnepségeket²⁷⁴ is szerveztek, amelyek középpontjában a termelés és a begyűjtés minél szélesebb körben történő propagálása állt.

Az utasítások pontos betartásának bemutatására 1951-ben példaként országszerte nyolc helységben tartottak minta-aratóünnepségeket. A Népművészeti Intézet pontos forgatókönyvet állított össze az egész napi mulatságra, ahol természetesen a hangsúlyos szerepet a begyűjtési munka propagálása kapta.²⁷⁵ (Az aratási ünnepségek általában az első ünnepélyes beadásokkal is egybeestek.) Az ünnepségek megtartása után az NI nagyon sikeresnek értékelte a rendezvényeket, az összefoglaló értékelő jelentés szerint igazán ott volt jó a hangulat, ahol egy kicsit kiegészítették a helyiek a központi forgatókönyvet, mint például Nádudvaron, ahol a helyi párttitkár felolvasta a Rákosinak küldött táviratot.²⁷⁶

A fentebb leírtakon túl az ötvenes években bányász, pedagógus, vasutas napokat is tartottak. Ezeken az ünnepeken szintén kultúrcsoportok léptek fel, valamint előadások, ünnepi beszédek hangzottak el mindig az adott ünnep jellegéhez igazítva.

²⁷⁴ Az NI által megtervezett szüreti mintaünnepség menete: Maga a szüreti ünnepség (a szüreti munka végzése utáni vasárnap) zenés ébresztővel kezdődik, majd szőlőkoszorúkat, szőlőkoszarakat adnak a párt, a tanács és a tömegszervezetek vezetőinek saját székházuk előtt. Délután van a szüreti felvonulás, a menet egynegyede lovas, a többit szekéren viszik. Közben szőlővel és musttal kínálják az embereket. (Pontosan megadták, hogy melyik kocsin milyen személy üljön, így az elsőn a szüret bírója és bírónéja, akiket a DISZ-tagok közül választanak, másodikon egy hordón egy részeg gúnyfigura stb.) A kocsisort egy rozszant számárfogat zárja, amelyen ellenséges alakok bábu utaznak, vagy az őket megszemélyesítő szereplők, például: Tito, Truman, Franco, MacArthur stb. Este mulatsággal zárul az ünnep, amelynek elején rövid kultúrmtör sor lesz. PML XXIII. 18. 1812-29/1951., MOL XIX. I-3a. 1818-ált.-7/1951.

²⁷⁵ Az NI által megtervezett ünnepség menete: Az aratás befejezését követő vasárnap reggel 6 órakor a tanácsháza előtt zenés ébresztővel kezdődik, majd az énekkarak egyszólamú tömegdalokat énekelnek. A különböző helyeken gyülekező csoportok egy-egy aratókoszorút visznek magukkal a tanács számára, a csoport vezetője átadja a tanács vezetőjének a koszorút. *A csoport szószólója előlép és rövid verssel, vagy kevés szóval felajánlja a koszorút. Utal arra, hogy nemcsak a termésért, de egyben mindjárt a begyűjtéséért is harcoltak és első sorban az állami igényt kívánják kielégíteni.* A tanácselnök átveszi a koszorút, és köszönetet mond a termésért és a jó termés begyűjtéséért. Végül áldomásra hívja a menet résztvevőit. A tömegszervezetek egy-egy élenjáró dolgozónak kalászkoszorúkat kötnek, ezeket a reggeli ébresztő után egy-egy tanács tag vezetésével kisebb csoportok viszik el a kijelölteknek. A tanács tag köszöntője után énekkel és tánccal is köszöntik a kitüntetetteket. Vagy az emelvényen kapják meg délután a koszorúkat a jól dolgozók. Délután majális, rövid műsorokat, sportrendezvényt, lovasbemutatót kell tartani. Az aratóbálnak kora este kell kezdődnie, közös ismert dal előadásával. Utána a tanácselnök átadja a párttitkárnak a koszorút. A többi koszorút sorrendben a legjobb üzemek, tömegszervezetek kapják. Ezután következhet a bál. A szervezőknek a helyi szokásokat is figyelembe kell venni az arató ünnepségen. Már előtte gyerekekkel, népművelőkkel, tömegszervezeti dolgozókkal fel kell készíteni az ünnepségre az embereket. *Át tudatosítják, hogy aratási ünnepségünkön jó munkánkat és jó eredményeket ünnepeljük.* PML XXIII. 18. 1812-18/1951.

²⁷⁶ PML XXIII. 18. 1812-18-1/1951.

Kultúrversenyek

Az 1950-es években a politikai vezetés fontos propagandaeszközt látott a különböző kultúrversenyekben; a művelődés és a szórakoztatás mellett a fokozottabb munkavégzés, a minél nagyobb termelési eredmény elérésére való törekvés volt a feladata e rendezvényeknek. Eszerint a megmérettetések egyrészt jobb teljesítményre sarkallták az embereket, másrészt a csoportok tagjai között erősebb kohézió jött létre, ami még inkább növelhette a tagok egyéni teljesítményét, így az egész társaságét is.²⁷⁷ A kultúrversenyek mellett a Rákosi-diktatúra éveire leginkább az úgynevezett munkaversenyek voltak a jellemzők, amelyek keretében a munkások egyre több túlórárt vállaltak, karbantartották gépeiket, felhasználták a gyártási hulladékokat és egyre többször és egyre nagyobb mértékben emelték a teljesített normákat.²⁷⁸ A mozgalom mellett sztahanovista²⁷⁹ iskolákat is szerveztek, ahol lehetőség nyílt a kiugró teljesítmények fogadásainak elsajátítására.²⁸⁰

A művelődés területén szervezett versenyeknek az ötvenes években fontos szerepük volt a Révai József által meghirdetett kultúrforradalom kiteljesítésében, azaz a versenyek elsődleges feladata is a kultúra más eszközei mellett – a politikai propaganda erősítése volt. A kultúrversenyeket helyi szinten főként a kultúrforradalom legfontosabb intézményeként megjelenő kultúrotthonok káderei szervezték meg, akik ezzel is igyekeztek a kultúrotthonokra testált feladatokat teljesíteni.

A kultúrversenyek azonban a politikai célok alátámasztása mellett azért is voltak fontosak, mert a versenyek résztvevői is a kultúra felsőbb szintjei (tudomány, hivatásos művészet) mellett működő amatőr társulatok is immár több hónapja tartó munkájuk eredményeit a nagyközönség előtt is bemutathatták.²⁸¹ A kultúrversenyek igazi tömegmegmozgató eseményekké váltak ekkoriban, az ötvenes évek első éveiben rengeteg kultúr-csoport jelentkezett a meghirdetett versenyekre.

²⁷⁷ A versenyek folyamán általában nemcsak maguk a résztvevők között jött létre nagyobb összetartás, hanem legtöbb esetben a közvetlen környezet is összekovácsolódott. A korabeli források tanúsága szerint a kultúrversenyek folyamán például a falusiak számos esetben a máshol fellépő falubeli csoportjukat is elkísérték.

²⁷⁸ Romsics, 2005. 349. o.

²⁷⁹ Sztálin megfogalmazása szerint *„A Sztahanovista mozgalom a munkások és munkások olyan mozgalma, mely céljával a jelenleg érvényben levő technikai normák kiküszöbölését, az üzemek tervezett teljesítőképességének emelését, a fennálló termelési tervek és mérlegek megváltoztatását tűzte ki”*. Lenin i. Sztálin, 1949. 139. o.

²⁸⁰ Botos i. Gyarmati i. Korom i. Zinner, 1988. 258. o.

²⁸¹ Révai a következőket írta a kultúrversenyekről: *„Ez a mozgalom múltja nemcsak új közönsége támad az új magyar kultúrának a dolgozó nép soraiból, hanem hogy a dolgozó nép a kultúra cselekvő részvevőjévé akar válni és válik, nemcsak mint közönség, hanem mint alkotó is ki akarja venni részét az új magyar kultúra megteremtésében [sic!]. Ez a kulturális tömegmozgalom kimeríthetetlen tartaléka művészeti életünknek, itt jelentkeznek tömegesen új színészek, táncosok, énekes tehetségek.”* Révai, 1952. 27. o.

A vizsgálat alá vont korszakban, a népművelés időszakában nagyon fontos szerepet kaptak a kultúrához kapcsolódó különböző versenyek. Ezekkel a rendezvényekkel részben a művészeti együttesek számát, részben pedig az emberek kulturális területen megmutatkozó aktivitását akarták növelni. Az első versenyek a kultúrotthonok számának növekedését kívánták elérni, hiszen ezek az intézmények adták a keretet a kulturális csoportok működésének és legtöbb esetben a rendezvényeknek is.²⁸²

A későbbiekben a kultúrotthonok egymással versenyeztek, fűként feladataik mennyiségi elvégzése állt a megmértetés középpontjában. Pest megyében például az 1952 májusában megtartott megyei kultúrotthon-igazgatók értekezletén határozatot fogadtak el arról, hogy minden kultúrotthon-igazgató és népművelési ügyvezető kihívja egymást versenyre. Ebben a versenyben a kultúrotthonokhoz tartozó összes feladat az elbírálási szempontok között szerepelt, így a kultúr csoportok szereplése, csereműsorok adása, kultúragitációs brigádok működése, Szabad Föld Vasárnapok megtartása, szakkörök munkája, kultúrotthon vezetőségi ülések rendszeres megtartása, népművelési bizottságok munkája, kultúrotthonok szépítése, ünnepek megszervezése.²⁸³

1953 áprilisában indult el az országos szintű járási verseny, amelyet a ceglédi járási Kossuth Kultúrház kezdeményezett. A verseny általános célja az 1953. évi májusi választások előkészítésének és sikeres lebonyolításának segítése, illetve a tavaszi–nyári mezőgazdasági munkák és a begyűjtés minél hatékonyabb elvégzésének propagálása volt. E két fő cél eléréséhez a ceglédi kultúrház öt pontban határozta meg a teendőket: 1. a kultúrházak összes Aktivái részére meg kell szervezni az *Álalkotmány köröket*, amelyek keretében a közelgő választásokra készítik fel az embereket, 2. minél több agitációs brigádot kell szervezni, s ezeknek minél több helyen kell fellépniük, 3. a szemléltető agitációt (faliújság, rölapok, diák) minél szélesebb körben kell felhasználni, 4. kiállítások, előadások szervezése, 5. a járási kultúrházak segítsék a községi kultúrotthonok munkáját. A kiírt feladatok minden pontjához kapcsolódóan

²⁸² Példaként említhető Pest megye, ahol a kultúrházak országos és megyei hálózata kiépítésének már kezdeti szakaszában versenyt hirdettek; a versenykihívás tárgya ekkor maguknak a kultúrotthonoknak az alapítása volt. 1950. szeptember 15-én a Nagykáti Járási Tanács kultúrversenyre hívta ki a többi járást. A kihívás a következőképp hangzott: *ÁSzéleskörű kultúr munkát csak így tudunk végezni, harci kérdésnek tekintjük a kultúrotthonok beindítását. Első akarunk lenni ebben a harcban. A Nagykáti Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága szeptember hó 15-én tartott gyűlésén elhatározta, hogy a járás területén jó előkészítő munkával minden hónapban beindít egy kultúrotthont [é] Minden egyes beindított kultúrotthon elősegíti győzelmi munkát az imperialisták magyarországi ügynökei, a kulákság és a klerikális reakció fölött.* Idézi: Halász, 2006. 304. o.

²⁸³ Halász, 2006. 304. o.

a Kossuth Kultúrház leírta saját vállalásait is, például elřirányozta, hogy 200 aktívát képeznek ki az alkotmánykörökben a választási agitáció segítésére.²⁸⁴

A ceglédi kultúrház felhívását a *Nép-Értelmesi Híradó* is megjelentette, de kevés járási kultúrház csatlakozott a versenyhez.²⁸⁵ Az akkoriban mřködő Pest megyei járási kultúrházak közül a maradék három (a váci, a monori, és a törökbálinti) benevezett ugyan a versenyre, de nem teljesítettek jól. A megyei jelentés szerint mindegyik helyen hiányzott a versenyszellem, és segítettek ugyan a nyári mezőgazdasági munkákat, de az agitációs tevékenység nagyon gyengén sikerült. A feladatok megvalósítása tehát messze elmaradt az elvárttól Pest megyében, még a ceglédi kultúrház is csak 90%-ban tudta teljesíteni a saját maga által kiřt feladatokat.²⁸⁶ Ugyanakkor Cegléden mégis kiemelkedő munkáról számoltak be. Eszerint a *Választás régen és most* címő rendezvények sikeresek voltak, az agrotechnikai, növényvédelmi, állatbetegségek elleni védekezésekről szólókat is sokan hallgatták végig, sőt néhány elřadást kultúr-Értelmesi sorral is kísérték. A szemléltető agitációs munka pedig kifejezetten sokrétőre és színesre sikeredett.²⁸⁷

A kultúragitációs brigádok is rendszeresen mřködtek tavasszal és nyáron, több helyütt is köszöntötték a jól teljesítőket és elmarasztalták a lemaradókat. Rigmusbrigádok szerepeltek a termelőszövetkezetekben; a rigmusok azokról szóltak, akik ki akartak lépni a tsz-ből, de a rigmus meghallgatása után meggondolták magukat. A járási kultúrház dolgozói patronálták az üzemi és állami gazdaságok, valamint általános iskolák tánc- és színjátszó csoportjait. Két könyvankétot is tartottak, 1900 hallgatóval, egyszer Háy Gyula író, máskor Méray Tibor újságíró voltak az elřadók.²⁸⁸

A járási kultúrházak a meghirdetett verseny hatására általában szerveztek egy-két alkotmánykört, s viszonylag nagy hangsúlyt fektettek mind a szemléltető agitációra, mind az agitációs brigádok mřködésére.²⁸⁹ Általában sikerült megszervezniük a Szabad Föld Vasárna-

²⁸⁴ MOL XIX. I-3a. 8791-45-21/1953.

²⁸⁵ A beérkezett jelentésekben (11 megye) többen jelezték, hogy ugyan nem neveztek be a versenybe, de a második és harmadik negyedévi jelentésüket a verseny pontjai szerint állították össze.

²⁸⁶ MOL XIX. I-3a. 8791-12-122/1953.

²⁸⁷ Készítettek például egy 20 diából álló diafilmet, ami egy rajzsorozat volt a *Átvaszi munkák helyes és időre való befejezéséről*. Tablót állítottak össze a *Megyéni fejlődése az 5 éves terv tükrében* címő kiállításra. A Népbolt kirakataiban az új kormányprogram adózási kedvezményeit hirdették. Választási kiállítás volt a kultúrházban, 10 ezer papírzacskót nyomtattak választási feliratokkal. Az aratás ideje alatt *Kint jártunk a Vörös Csillag Tsz-ben* címmel készítettek tablót, ezt a ceglédi főtérén állították ki. A járási rigmusokat is kinyomtatták 5 ezer példányban, és ezt is terjesztették. A képzőművészeti kör a cséplés ideje alatt 38 dolgozóról készített rajzot és ezzel megajándékozta őket. *Ceglédi tuskék* címő faliújságot indították el, *Amely közérdekő dolgok fontosságait ostromozza*. A *Kérdezz-felelek* estét is plakátokkal, rölapokkal propagálták. MOL XIX. I-3a. 8791-19-121/1953.

²⁸⁸ MOL XIX. I-3a. 8791-19-121/1953.

²⁸⁹ Kiugróan magas volt a tatai járási kultúrház kultúragitációs munkája, a választások alatt brigádjuk 106 alkalommal szerepelt. MOL XIX. I-3a. 8791-19-157/1953.

pokat és egyéb ismeretterjesztő előadásokat²⁹⁰ is, ahol főként mezőgazdasági kérdésekkel foglalkoztak. Néhány helyen népművelő szobákat rendeztek be, amiket képekkel, plakátokkal, grafikonokkal díszítettek, s ilyenkor főként a tavaszi gazdasági munkákat mutatták be.

Az értékelések után egy-két kultúrház-igazgatót dicséretre vagy jutalomra terjesztettek fel. A versenyben elmaradt kultúrházaknál a rossz teljesítmény indokait általában a gazdasági nehézségekre, anyagi problémákra vezették vissza, illetve sok helyen hivatkoztak arra, hogy nem volt elég kultúrmunkás a járási kultúrotthonban, sőt az is előfordult, hogy nem volt a kultúrháznak igazgatója sem.

Míg az említett versenyek inkább a mennyiségi mutatókra helyezték a hangsúlyt, addig 1954-ben a monori járási kultúrház versenykihívásában már a minőségi jellemzők – kultúrházak tisztasága, otthonossága is szerepeltek a verseny bírálati pontjaiként.²⁹¹ Ugyanígy a kisvárdai járási népművelési dolgozók felhívásában sem a mennyiségi növekedés elérése volt a cél, ez esetben a mozik és a kultúrotthonok munkáját akarták minél jobban összehangolni.²⁹² A mennyiségi mutatókról a minőségire áttérés eredete mindenképp az 1953. évi júniusi fordulat után bekövetkezett változásokban kereshető.

Országos és járási kultúrversenyek

A kultúrversenyek igazi formái azok a megmérettetések voltak, ahol a különböző amatőr tánc-, színjátszó- és bábcsoportok, ének- és zenekarok, valamint egyéb előadócsoportok vagy akár szólisták versenyeztek. A szabadságharc és korszakában is hirdettek kultúrversenyeket, a legnagyobb szabású ilyen rendezvényt az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc 100. évfordulójára rendezett ünnepségsorozat keretében tartották. Ebben szinte valamennyi közösség csoportja részt vett valamilyen művészeti ágon.²⁹³ A centenáriumi 48-as kultúrverseny

²⁹⁰ A szentesi járási kultúrház 293 előadást tartott fél év alatt, ez a szám majdnem duplája a ceglédi teljesítésnek (168). MOL XIX. I-3a. 8791-19-25/1953.

²⁹¹ Három versenypontot jelöltek ki: 1. A kultúrotthon szép, ízléses, barátságos, tiszta kialakítása. 2. A klubszerető élet megteremtése, a dolgozók kulturális életének kielégítése. 3. A járási otthonok hogyan segítik szakmailag, kultúrpolitikailag és anyagiilag közséjeiket. Halász, 2006. 305. o.

²⁹² Versenypontok: 1. a negyedéves munkatervek összehangolása a kéthetes programmal, 2. a kultúrház és a kultúrotthon műsorainak és rendezvényeinek moziban történő hangosítása, a mozik műsorának és filmjeinek ismertetése a kultúrotthon hangosítóján, 3. fotó- és rajzzsakkörök rajzai a filmekről, 4. élenjáró dolgozók népszerűsítése a híradón, hangosítón keresztül, 5. a mozivezetők bevonása a kultúrotthonok irányításába, 6. legjobb művészeti csoportok fellépése filmvetítések előtt, 7. szakkörök és ismeretterjesztő előadások népszerűsítése a mozik előadásait, 8. kölcsönös segítségnyújtás a kultúrotthon és a mozi között. MOL XIX. I-3a. 8791-14-2-20/1954.

²⁹³ Horváth, 1975. 89. o.

első megyei versenyét Tolna megyében rendezték. Az országos verseny – ahogy az ötvenes években is – többfordulós volt: körzeti, megyei, országos.²⁹⁴

A népművelés időszakában ezen kultúrversenyek általános célja a kultúrcsoportok számának növelése, a művészi színvonal emelése és a megyei népi hagyományok ápolása mellett a *Békeharc erősítése és az ellenség leleplezése* volt.²⁹⁵

Sokféle kultúrversenyt hirdettek az ötvenes években. Az első kultúrversenyek egyike a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége (MINSZ) országos versenye volt, amelynek egyik célja az egységes ifjúsági szövetség, a Dolgozó Ifjúság Szövetsége megszervezésének elősegítése volt. A versenyben részt vettek az ifjúsági színjátszó-, és tánccsoportok, valamint énekkarok. A győztes csoport elnyerte a *Megye*, illetve *Budapest legjobb ifjúsági kultúrcsoportja* címet.²⁹⁶ A verseny a korabeli sajtó szerint nagy tömegeket mozgató meg, a versenyben mintegy négyezer kultúrcsoport vett részt, körülbelül kilencvenezer versenyzővel. Az előadott műsorok között főként szovjet és magyar darabok voltak, újak és klasszikusok egyaránt szerepeltek a repertoárban.²⁹⁷

Egy másik tömegszervezet, az MNDSZ úgynevezett Béke-kultúrversenyt hirdetett. A versenykiírás megfogalmazásánál a Rákosi-korszakra jellemző klisékkel találkozhatunk: *A verseny főszempontjai: a kultúrmunkának a békéért, a termelés fokozásáért folyó harc szolgálatba állítása. A műsorokban a béke gondolatának kell érvényesülnie.*²⁹⁸ A versenybe nemcsak női, hanem bármilyen üzemi és városi kultúrcsoport benevezhetett, attól függetlenül, hogy melyik tömegszervezethez tartozott; az MNDSZ az előkészítésért, megszervezésért és az ellenőrzésért volt felelős.

Az 1950. évi I. Országos Kultúrverseny

Az 1950. évi kultúrverseny két szakaszból állt: téli falusi és tavaszi üzemi versenyrészből. Először – az Országos Népművelési Bizottság határozata alapján – a *Téli Falusi Országos Kultúrverseny* két hónapig (1950. december 21-től 1951. február 15-ig) tartó rendezvénysorozatát indították el, amelyben a falvak, a városok, a termelőszövetkezeti csoportok, a gépállomások, valamint a tömegszervezetek kultúrcsoportjai vettek részt. A kultúrversenynek

²⁹⁴ Szenczi, 1979. 274. o.

²⁹⁵ Halász, 2006. 305. o.

²⁹⁶ Művelt Nép. 1950/1. szám, 15. o.

²⁹⁷ Művelt Nép. 1950/5. szám, 3. o.

²⁹⁸ Művelt Nép. 1950/6. szám, 33. o.

több fordulója volt: a községi, majd a járási bemutatót követte a megyei verseny, a legjobb csoportok pedig az országos döntőben mutathatták be tudásukat.

A kultúrverseny pontos megszervezését és propagálását nagyon fontosnak találták, ezért a verseny lebonyolítását segítők, illetve szabályozó műsorfüzetek, brosúrák ezreit adták ki.²⁹⁹ A helyi lapoknak, faliújságoknak szintén kötelező volt e kulturális esemény minél szélesebb körben történő hirdetése.

A versenykiírásban itt is a kulturális feladatok politikai alátámasztásának megfogalmazásával találkozhatunk. *„A versenynek mindenekelőtt népünknek a béke megvédése érdekében folyó harcát kell szolgálnia. Erősítse népünk erkölcsi és politikai egységét, a Magyar Dolgozók Pártja iránti ragaszkodását! Mozgósítson a verseny jobb és több munkára, fegyelemre, áldozatkészségre, ötéves tervünk megvalósítása érdekében! Fejlessze a verseny népünkben a bátorságnak, a hazafiságnak, a haza megvédésére irányuló kemény elhatározottságnak, a nehézségekkel való bátor szembeszállásának és az ellenséggel szembeni győzelem szellemét! Erősítse a verseny a Szovjetunió iránti hűséget és szeretetet, a szolidaritást a világ szerető népeivel!”*³⁰⁰ Az idézett versenyfelhívásban összefoglalva megjelenik az ötvenes évek kultúrpolitikájának minden sarkalatos pontja: a békéért való harc, a politikai egység megteremtésére (azaz a kommunista párt iránti teljes körű elkötelezettség biztosítására) való törekvés, a termelés fokozásának szükségessége, az ellenséggel szembeni győzelem növelése, a Szovjetunió iránti elkötelezett hűség, valamint az úgynevezett baráti országokkal való összefogás fontossága.

A versenybemutatókon színjátszó csoportok, valamint népi táncgyűttesek és énekarok vettek részt, a bábcsoportok csak versenyen kívül szerepelhettek. Az első bemutatkozó előadásokat minden csoportnak saját településén 1950. december 21-én, Sztálin 71. születésnapján kellett megtartania. Ezt követően a körzeti bemutatókat december 25-én 26-án rendezték meg.³⁰¹ A karácsonyi bemutatóval a kultúrverseny szervezőinek nyilván az volt a célja, hogy elhalványítsák az ünnep vallásos jellegét, mint ahogy a vasárnap délelőtti filmmatinék is többek között azt a célt szolgálták, hogy mise helyett a gyerekek moziba, vagy éppen a kultúrotthon különböző foglalkozásaira járjanak.³⁰²

A körzeti bemutatók után következtek 1951 januárjában a járási megmérettetések, majd a februári megyei bemutatók, végül a legjobb csoportok a márciusban rendezett buda-

²⁹⁹ A kiadott nyomtatványok száma: műsorfüzet: 12 ezer példány, művészeti tanácsadó: 12 ezer városi, 4 ezer falusi; plakát: 43 ezer, kultúrverseny tájékoztató: 7200 városi, 5000 falusi, útmutató a bírálóbizottságok számára: 9 ezer városi, 4 ezer falusi, kultúrverseny brosúra: 200 ezer. MOL XIX. I-3a. 4097/1949.

³⁰⁰ MOL XIX. I-3n. 2. doboz. 1950–51. évi Országos Téli Faliújság Kultúrverseny Tájékoztatója. 4. o.

³⁰¹ MOL XIX. I-3n. 2. doboz. 1950–51. évi Országos Téli Faliújság Kultúrverseny Tájékoztatója. 8. o.

³⁰² Halász, 2007. 188. o.

pesti kultúrhéten léptek fel,³⁰³ de erre az országos bemutatóra mindössze 37 csoportot hívtak meg.³⁰⁴ A továbbjutásról mindig a szakmai és politikai tagokból álló bírálóbizottság döntött.³⁰⁵

A kultúr csoportoknak azonban nemcsak a versenyhez tartozó előadásokon kellett fellépniük, hanem eleget kellett tenniük a versenyfelhívásban szereplő egyéb feltételeknek is. Így rendszeresen szerepeltek ünnepségeken, Szabad Föld Téli Estéken, gyűléseken; sőt tagjaik kötelezően részt vettek a kultúrotthonok életének megszervezésében is.³⁰⁶ Ez az úgynevezett teljesítményverseny része volt a kultúrversenynek, ahol nem a bemutatókon, hanem a kultúr csoportok mindennapi életben végzett műkulturmunkáján volt a hangsúly. A teljesítményversenynek voltak kötelezően kiírt feltételei is: többek között a csoport minden tagjának el kellett olvasni egy szépirodalmi művet az olvasómozgalom ajánlott könyvei közül, két kultúrpolitikai cikket meg kellett vitatniuk, és vállalni kellett két ünnepi és három kisebb műsor előadását.³⁰⁷ A cél az volt, hogy biztosítsák ezzel a csoportok magasabb politikai, szakmai és kulturális képzettségét. A teljesítményverseny nem ért véget azok számára sem, akik kiestek a műsoros versenyen, továbbra is versenyben maradtak, sőt a Népművelési Minisztérium körlevele szerint ezekre a csoportokra jobban oda kellett figyelni, hogy továbbra is aktívan működjenek.³⁰⁸ Az NM meg is követte, hogy a művészeti csoportok a későbbiekben is rendszeresen jelentsenek teljesítményükről. A teljesítményverseny során a legjobb eredményt három megye érte el: Pest, Zala és Heves. Ezért a jutalmat e megyei népművelési osztályok vezetői és művészeti előadói kapták meg. Az osztályok egy-egy dicsérő oklevelet kaptak, az osztályok vezetői és előadói pedig könyvjutalomban részesültek.³⁰⁹

A műsoros estekre a csoportok programjaikat a megjelenő műsorfüzetekből választhatták ki, vagy esetleg saját szerzeményeiket adhatták elő,³¹⁰ de minden műsortervet előzetesen be kellett mutatni a népművelési bizottságnak, a bemutatók műsortervét pedig a járási, illetve a megyei tanácsnak.³¹¹ A műsorválasztás tehát korántsem volt szabad. Másrészt a kultúrversenyben résztvevő csoportok elsősorban olyan műsorszámot adtak elő – illetve, ha nyerni

³⁰³ MOL XIX. I-3n. 2. doboz. 1950–51. évi Országos Téli Fali Falusi Kultúrverseny Tájékoztatója. 9. o.

³⁰⁴ A 37 csoportból 5 Pest megyei volt. PML XXIII. 2. 7. kötet. 1951. április 25.

³⁰⁵ A bírálóbizottság tagjai tehát nemcsak művészeti szakemberek voltak, hanem az MDP, a tömegszervezetek, sőt a rendőrség egy-egy tagja is képviseltette magát.

³⁰⁶ MOL XIX. I-3n. 2. doboz. 1950–51. évi Országos Téli Fali Falusi Kultúrverseny Tájékoztatója. 5. o.

³⁰⁷ MOL XIX. I-3n. 2. doboz. 1950–51. évi Országos Téli Fali Falusi Kultúrverseny Tájékoztatója. 11. és 12. o.

³⁰⁸ PML XXIII. 18. 1812-5-1/1951.

³⁰⁹ A könyvjutalomként megkapott könyvek szerzői: Marx, Engels, Sztanislavszkij, Gorkij és Révai. Népművelési Híradó. 1951/7. szám, 21. o.

³¹⁰ Saját darabot csak a megyei tanács vagy népművelési alosztályának engedélyével, a teljes szöveg bemutatása után lehetett előadni. MOL XIX. I-3n. 2. doboz. 1950–51. évi Országos Kultúrversenyben Résztvevő Művészegyüttesek Tanácsadója. 16. o.

³¹¹ MOL XIX. I-3n. 2. doboz. 1950–51. évi Országos Téli Fali Falusi Kultúrverseny Tájékoztatója. 14. o.

akartak, akkor csak olyat választhattak –, amely a felhívásban szereplő politikai feladatokhoz valamilyen szempontból kapcsolódott. Politikamentes műsorszámot egyszerűen nem vihettek sikerre az amatőr előadók. A siker másik feltétele az volt, hogy a versenyzőknek olyan magas színvonalon kellett előadniuk a műsorukat, hogy a közönség magáénak érezze a darabok mondanivalóját.³¹² Ahogy a korabeli idézet mondja: *Áezzel válnak a színpadon a béke harcos katonáivá, Pártunk népnevelőjévé.*³¹³

1950 decemberében elkezdődtek a téli falusi kultúrverseny előadásai. Mintegy 600 körzeti bemutatót tartottak országsszerte,³¹⁴ a sajtó híradásai szerint körülbelül 180 ezer ember nézte végig a műsorokat, eközben körülbelül 50 ezer kultúrmunkást mozgattak meg.³¹⁵ A kultúrversenyeken keresztül az egész ország amatőr művészeit igyekeztek mozgósítani, így a bemutatókon minden korosztály képviseltette magát. A *Művelt Nép* beszámolt a verseny kezdetéről, külön kiemelve az idősebb korosztály részvételét, akik nemcsak tanácsokkal látták el a fiatalabbakat, hanem maguk is felléptek a műsorokban.³¹⁶ Az újság a verseny ideje alatt több cikket is megjelentetett a kultúrverseny aktuális állásáról; dicsőítette a legjobbakat, de a kor követelményének megfelelően feltárta a hibákat is. A magyar csoportok mellett nemzetiségi is részt vettek a falusi versenyen, saját anyanyelvükön, nemzeti táncaik és dalaik előadásával. Az is előfordult, hogy magyar szlovák vegyes műsorral jelentkezett egy-egy csoport.³¹⁷

A sikeresnek mondott körzeti és járási bemutatók után következhetek a megyei versenyek, amelyeket a megyeszékhelyeken rendeztek meg. A *Művelt Nép* a miskolci, a kaposvári és a debreceni bemutatókról tudósított. Az írásokban kiemelték a csoportok nagyszerű teljesítményeit, ezek főként a miskolci és a kaposvári bemutatókon voltak jellemzőek. A debreceni versenyről már sokkal kritikusabb írás jelent meg – ezt mintegy tanulságként bemutatva. Legfőbb problémaként azt emelték ki, hogy a színjátszók sokszor nem élték át az általuk játszott darab mondanivalóját, szerepüket nem eljátszották, hanem csak elmondták a szövegüket. A színjátszás kritikájának legsarkalatosabb pontjaként jelenik meg az eljátszott figura jellemzőjének elhanyagolása, ami által a valóság megfelelő ábrázolását nem sikerült megjeleníteni, miközben a szocialista realizmus irányzatának megfelelően a művészeteknek éppen ez volt a

³¹² A bírálóbizottság is e két szempontot vette figyelembe az értékeléseknél. A bírálóbizottság tagja egyébként a járási és a megyei bemutatókon a három művészeti ág egy-egy szakembere volt. MOL XIX. I-3n. 2. doboz. 1950i 51. évi Országos Téli Falusi Kultúrverseny Tájékoztatója. 10. o.

³¹³ MOL XIX. I-3n. 2. doboz. 1950i 51. évi Országos Téli Falusi Kultúrverseny Tájékoztatója. 6. o.

³¹⁴ *Művelt Nép*. 1951/1. szám, 32. o.

³¹⁵ *Népművelési Híradó*. 1951/1. szám, 6. o.

³¹⁶ *Művelt Nép*. 1951/2. szám, 3. o.

³¹⁷ *Művelt Nép*. 1951/1. szám, 32. o.

fő célja. A tudósítás írója csak ennyit szólt ennek hiányáról egy kuláklány szerepének megformálása kapcsán: *„Nincs a falujukban pipiskedő, őlésködő kuláklány, akire mintát vehettek volna ennek a típusnak a megjátszásához?”*³¹⁸

A táncok esetében sok helyütt a *„Minden község saját táncait hozza”* jelmondat alapján mutatták be az együttesek tudásukat. A hagyományt ápoló és követő táncok mellett tanfolyamokon, műsorfüzetekből megtanult koreográfiákat adtak elő a fellépők, ezek magyar, szovjet és egyéb, az úgynevezett baráti országok táncfolklórját bemutató előadások voltak. A kultúrverseny folyamán új műfajként megjelenő népi játékokat is előadtak, amelyben az ének, a tánc, a színjátszás és a zene egyesült. Sokszor a régi népi hagyományokhoz kapcsolódó motívumokat aktuális tartalommal töltötték fel.³¹⁹

A versenyben résztvevő együttesek közül az énekkarok száma volt a legkisebb, s a korabeli sajtó szerint e művészeti ágban volt legkevésbé látható a *„Fejlődés”*. Ugyanakkor Nemes Dezső a versenyről szóló jelentésében e területet sokkal színvonalasabbnak nevezte, mint a színjátszó csoportokat.³²⁰ A kultúrverseny-iroda vezetőjének értékelése szerint a benevezett 776 énekkarnak mintegy fele *„Fejlődésképes”* együttes, amely megfelelő szakvezetéssel komoly művészi színvonalat érhet el, de vannak olyan együttesek, amelyek csaknem felvehetik a versenyt a hivatásos együttesekkel. Ugyanakkor hibaként említette meg, hogy a magyar népdalokat elhanyagolták a bemutatókon. Véleménye szerint azonban egyetlen komoly hiba fordult elő zenei területen, és pedig a tiszakarádi énekkarnál *„Ahol a következő szöveg”* vallásos, iredenta [sic!] zagyvalék volt a kórus kedvence: *„Halld meg hű imánkat egek ura, egy bűnbánó nemzet térdel előtted.”* Ezt kizárólag *„dalóráikon”* éneklik, mivel jól tudják, hogy *„Műsorszámuk”* ellenséges.³²¹

Az összefoglaló jelentés szerint az 1950. évi országos kultúrverseny falusi szakaszán pontosan 2259 nevezési lapon összesen 3710 csoport jelentkezett a versenyben való részvételre, 53 ezer taggal. Ezek közül 35 ezer fő volt DISZ-, 9 ezer pedig MNDSZ-tag. A benevezett 3710 kultúr-csoportból 1106 tánc-, 1818 színjátszó-csoport, 776 pedig énekkar volt. A megyei bemutatókra a benevezett csoportok 20%-a került be.³²²

Az 1950. évi kultúrverseny tavaszi szakaszában városi és üzemi szervezetek kultúr-csoportjai vettek részt. Ugyanolyan előkészületeket tettek erre a kultúrversenyre is, mint a falvakban, s természetesen ugyanúgy cikkeztek a helyi és az országos kulturális lapok az

³¹⁸ Művelt Nép. 1951/3. szám, 25. o.

³¹⁹ Művelt Nép. 1951/5. szám, 24. o.

³²⁰ Művelt Nép. 1951/7. szám, 2. o.

³²¹ MOL XIX. I-3a. 4097/1949.

³²² Jelentés az 1950–51. évi Országos Kultúrverseny Téli Falusi szakaszáról. MOL XIX. I-3a. 9. doboz. ikt. sz. n./1951. április 17.

egész eseménysorozatról. A versenyt, a Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának tiszteletére nyitották meg (1951. február 16-i 18.).³²³ Ezzel párhuzamosan a *Kongresszusi Hét* keretében az üzemekben teljesítményverseny folyt, amibe a kultúr csoportok is bekapcsolódtak kisebb jelenetek előadásával, teljesítménynövelésre biztatva a dolgozókat. Az is előfordult, hogy a kultúr csoportok az üzemekben tartottak próbákat, ilyenkor a kultúr brigádok rigmusokkal, énekkel köszöntötték az üzemekben élenjáró munkásokat, és kis csasztuskákkal³²⁴ sarkallták nagyobb teljesítményre a munkásokat. A *Művelt Nép* cikkeiben ugyanakkor igyekeztek bizonygatni, hogy maguk az élenjáró dolgozók is tagjai valamilyen kultúr csoportnak.³²⁵

A tavaszi versenynek is volt teljesítmény része, s ezt még jobban propagálták, mivel a szakemberek úgy vélték, hogy a falusi verseny alatt ez a rész háttérbe szorult a versenyszerű bemutatók mellett. A teljesítményekről minden hónapban az úgynevezett munkanapló alapján jelentést kellett küldeniük a járási tanácsoknak. Azoknak a csoportoknak mindenképp kellett jelenteniük, amelyek kiestek a bemutatókon.³²⁶

Az üzemű városi versenyek körzeti bemutatóit március 24-i 25-én tartották, ami éppen húsvétra esett. Az természetesen nem volt véletlen, hogy a kommunista vezetés ismét egy fontos keresztény ünnep idejére helyezte a kultúr verseny műsorainak előadását. Ezeket a bemutatókat a *Népművelési Híradó* jelentése szerint körülbelül 100 ezer ember nézte végig.³²⁷

A városi üzemű fordulók megyei bemutatói alatt a városokat díszbe öltöztették. Pécsen másfél méteres Lenin- és Sztálin-képeket raktak ki;³²⁸ Miskolcon a vidékről érkező csoportok ünnepélyes felvonulást rendeztek, megkoszorúzták a szovjet emlékműveket is, s már az első naptól kezdve hangoshíradón keresztül közvetítették a műsort;³²⁹ a Csongrád megyei

³²³ Népművelési Híradó. 1951/2. szám, 5. o.

³²⁴ Az Újpesti Bányagár kultúr brigádja a következő csasztuskát írta:

*Már minálunk babám, már minálunk babám, az jött a szokásba,
Munkamódszerünket adják a szaktársak örömmel egymásnak,
És szép példát látnak most a boxműhelyben,*

Mikor egymásután jó eredményeket érnek el a versenyben. Művelt Nép. 1951/3. szám, 17. o.

³²⁵ *Égyszerre minden dolgozó előtt ismert lett Király Károly ifi esztergályos neve, aki az első napon 278 százalékos eredményt ért el. Azonnal hozzá siettünk, aki egyébként a kultúr csoport tagja, kissé elfogódottan válaszolt kérdésünkre, hogy a gyár legjobb eredményét hogyan érte el szinte csodálkozva nézett ránk: „Eredetem a Párt iránti szeretet. Mint ifimunkás és DISZ-tag, érzem azt a kötelességet, amellyel a Pártnak tartozom. Minden tudásom és tehetségem beléadom, hogy a kongresszus sikerét segítsem. Mienk, ifiké a jövőnk. Ránk alapoz Pártunk és az ország jövője is rajtunk nyugszik. Csak természetes, mindent el kell követnünk, hogy méltók lehessünk a bizalomra. Minden Koreában gyilkoló amerikai bombázóval szemben egy-egy jó eredményt állítunk. Így harcolunk a békéért.”* Művelt Nép. 1951/3. szám, 17. o.

³²⁶ Népművelési Híradó. 1951/2. szám, 6. o.

³²⁷ Népművelési Híradó. 1951/5. szám, 5. o.

³²⁸ Baranya megye jelentése. MOL XIX. I-3a. 147. doboz. ikt. sz. n./d. n.

³²⁹ Borsod-Abaúj-Zemplén megye jelentése. MOL XIX. I-3a. 147. doboz. ikt. sz. n./d. n.

döntő napján a rendőrségi zenekar tartott ébresztőt Hódmezővásárhelyen.³³⁰ A Somogy megyei bemutató előtt a csoportok díszes öltözetben vonultak fel a szovjet hársi emlékműhöz koszorúzni, majd onnan a színházhoz meneteltek táblákkal kezükben, amelyekre a következő feliratokat írták: *Szocialista kultúra fegyver a háborús uszítók ellen; Szocialista kultúrával harcolunk a békéért; Új szocialista kultúránk példaképe, tanítómestere a szovjet kultúra.*³³¹

A jelentések alapján a műsor-összeállítások és az előadások színvonala is hasonló volt, mint a falusi versenyeknél. Az énekkarok repertoárjában itt is népdalok, tömegdalok, népdalfeldolgozások szerepeltek, a táncscsoportok is főként népi táncokat adtak elő. Általában a színjátszók által előadottak voltak a jelentések szerint leggyengébben sikerült műsorszámok; s itt is hangsúlyozták, hogy még nem teljesen sikerült a szocialista realizmus szellemében megrendezni és eljátszani a darabokat.

A városi üzemi versenyekről több helyről érkezett jelentés a Népművelési Minisztériumhoz.³³² A jelentésekben leírták a verseny menetét, a csoportok műsorválasztását, és magáról az előadások színvonaláról is említést tettek. Emellett szót ejtettek a bírálóbizottság munkájáról és az esetleges rendkívüli eseményekről is. A Baranya megyei döntőn például a következő eset történt: *Áleghevesebb vita az énekkarok helyezése körül alakult ki. A pécsi elvtársak mind hangulatilag, mind egyhangúlag [sic!] a komlói kultúrotthon énekkarát jelölték első helyre. Az indokaik igen érdekesek voltak. Kijelentették, hogy a komlói énekkar tagjai komoly mértékben segítik elő a termelés emelkedését, hogy a komlói szén országosan fontos jelentőségű, ezzel szemben a Zsolnai gyárban 40% a selejt, a gyár énekkara nem vesz részt a társadalmi munkában és ezért feltétlenül a komlói zenekart kell első helyre tenni. E körül igen heves vita alakult ki. Ennek során a baranyai elvtársak kijelentették, hogy mi a művészeti szempontokat képviseljük, és ezzel szemben a politikusok, hogy mi elmegyünk vissza Pestre, de és itt maradnak, hogy mi nem látjuk eléggé a komlói széntermelés fontosságát. [é] leszavaztak bennünket. Első lett a komlói kultúrotthon vegyeskara. [é] Az a javaslatom, hogy a NM Népművelési Főosztálya vizsgálja meg, hogy a pécsi elvtársak álláspontja mögött mi rejlik, nincs-e valami visszaélés körülötte. /Pl. feltehető, hogy előre odaígérték a díjat a komlói-aknak./*³³³ Végül a kialakult helyzet megoldására holtversenyt hirdettek az első helyen.

ÁEllenséges megnyilvánulásról itt is jelenteni kellett. Általában ezek kimerültek abban, hogy a fellépők megkérdőjelezték a verseny tisztaságát, de az ellenség aknamunkájának

³³⁰ Csongrád megye jelentése. MOL XIX. I-3a. 147. doboz. ikt. sz. n./d. n.

³³¹ Somogy megye jelentése. MOL XIX. I-3a. 147. doboz. ikt. sz. n./d. n.

³³² A jelentések között találkozhatunk a kultúrverseny-iroda, a megyei végrehajtó bizottság, a bemutatót megtartó színház vezetőjének beszámolójával.

³³³ Baranya megye jelentése. MOL XIX. I-3a. 147. doboz. ikt. sz. n./d. n.

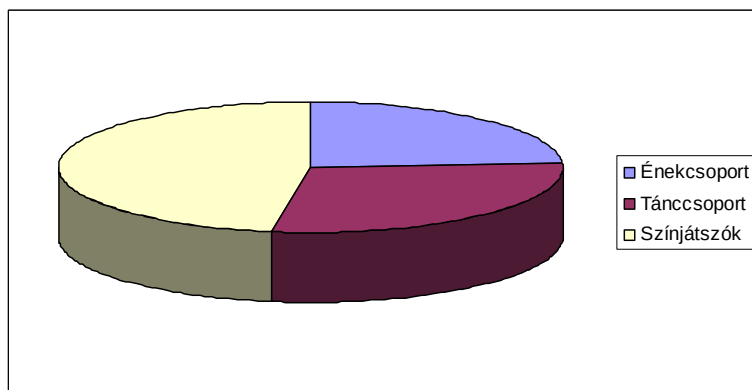
Megjegyzés: A díj odaítélésének tisztaságát egyébként több helyen is megkérdőjelezték a versenyen résztvevők.

tulajdonították azt is, ha nem jelentek meg csoportok a bemutatókon. Rendkívüli **Á**ellenséges megnyilvánulásról **ő** a Gy~~R~~-Sopron megyei jelentésben olvashatunk: **Á**A versenyen tapasztaltam az ellenség munkáját is. Így pl. az els~~R~~ nap délel~~R~~ nem m~~Ű~~ködött a városi hangszorosorozat [sic!] a szerel~~R~~szerint azért, mert valaki elvágta a zsinórt, kés~~R~~bb azonban ezt megjavították. A Soproni M~~Ű~~egyetem DISZ színjátszó csoportja el~~R~~adta a **ő**Kard éle~~ő~~ c. jelenetet. Ebben a jelenetben nem tudom, hogy programszer~~T~~en, vagy véletlenül felborítottak két széket. A székek ül~~R~~kéjének alsó oldalai a néz~~R~~ér felé voltak. A két szék közül az egyik alján egy nyilaskereszt volt krétával rajzolva, mely így a közönség felé jó látható volt. Ha azt a jelet nem is most, hanem még korábban rajzolta valaki a székre és véletlenül került a székdarab a kellékei közé, akkor is a rendez~~R~~hibája, hogy nem vizsgálták ezeket meg.**ő**³³⁴

Az 1950~~ő~~ 1951. évi országos kultúrversenyen részt vett kultúrcsoportok száma³³⁵

Kultúrversenyek	Énekcsoport	Táncsoport	Színjátszók	Összesen
Falusi kultúrverseny	780	1100	1820	3700 ³³⁶
Városi üzemi verseny	1591	1739	2887	6217
Összesen	2371	2839	4707	9917

Az együttesek arányának megoszlása

³³⁴ Gy~~R~~-Sopron megye jelentése. MOL XIX. I-3a. 147. doboz. ikt. sz. n./d. n.

³³⁵ M~~Ű~~velt Nép. 1951/4. szám, 19. o.

³³⁶ Az NM-irat szerinti számok: 3710 kultúrcsoport, 1106 tánc-, 1818 színjátszó-csoport, 776 énekkar. Jelentés az 1950–51. évi Országos Kultúrverseny Téli Falusi szakaszáról. MOL XIX. I-3a. 9. doboz. ikt. sz. n./1951. április 17.

A táblázat adataiból kiderül, hogy az országos kultúrversenyen majdnem 10 ezer csoport vett részt. Ha ezt a 10 ezres csoportszámot (a falusi kultúrcsoportok versenyén körülbelül 53 ezer ember indult el, míg ez a szám a városi üzemi versenyeknél elérte a 100 ezer főt³³⁷) összehasonlítjuk a korábbi kultúrversenyek adataival, akkor még inkább láthatóvá válik az a mennyiségi növekedés, ami jellemző volt az ötvenes évek első éveire.

*Kultúrversenyek adata 1948–1950 közötti*³³⁸

Kultúrversenyek	Énekkar	Táncsoport	Színjátszók	Összesen
1948	300	81	236	617
1949	503	409	664	1576
DISZ (1950)	791	944	1768	3503
Összesen	1594	1434	2668	5696

Az 1950. évi országos kultúrverseny egyértelműen hatalmas tömegeket mozgató meg. A szervezők szándéka is az volt, hogy minél több embert aktivizáljanak a kulturális megmozdulásra, és a célkitűzés várakozásokon felül teljesült. A mennyiségi növekedés mellett a verseny téli–falusi szakaszáról íródott jelentésben minőségi javulásról is szólnak. Legfőbb eredményként említik, hogy a kultúrverseny *általános kulturális színvonal emelésével együtt mozgósított a napi politikai feladatok végrehajtására, hozzájárult a falu szocialista átalakításához. A verseny célkitűzése volt: a kulturális tömegmozgalom kiszélesítése, állandósítása és színvonalának emelése.*³³⁹

Az 1951. évi járási kultúrverseny

Az országos verseny lebonyolítása után, 1951. májusában, a falusi és kisvárosi művészeti csoportok (ide számították a mezőgazdasági üzemek, termelőszövetkezeti csoportok, állami gazdaságok, gépállomások együtteseit is) járási versenyét hirdették meg. Ezzel a szervezők célja az volt, hogy a falusi népművelési munkátok alapjaiban megerősítsék, emeljék a kultúrcsoportok poli-

³³⁷ Művelt Nép. 1951/4. szám, 19. o.

³³⁸ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 369. R. e. Számszerű adatok a művészeti együttesek II. országos versenyéről (1952. évi 53).

³³⁹ Jelentés az 1950–1951. évi Országos Kultúrverseny Téli Falusi szakaszáról. MOL XIX. I-3a. 9. doboz. ikt. sz. n./1951. április 17.

तिकai és művészeti színvonalát; rendszeressé tegyék a meglévő csoportok munkáját, illetve újabb együttesek megalakítását szorgalmazzák. E kultúrversenynek is két része volt: a művészeti bemutatók és a teljesítményverseny. A teljesítményversenyben pontosan meghatározták, hogy mely ünnepeken (Sztálin születésnapja, fenyőünnep (karácsony), tervünnepély (szilveszter), Lenin halálának évfordulója, Vörös Hadsereg napja, Rákosi születésnapja, 1848/1849-es szabadságharc, a *Áfelszabadulás napja*) kell fellépniük a csoportoknak. Külön kitétel volt, hogy minden versenyben álló csoport kultúragitációs brigádot szervezzon.³⁴⁰ Emellett a csoportoknak hetenként egy nap próbálniuk kellett, valamint a politikai oktatásban minden tagnak részt kellett vennie. A feladatok teljesítéséről munkanaplót vezettek a kultúr-csoportok, amit a bíráló bizottságnak adtak le a bemutatók előtt.³⁴¹

A bírálóbizottságok fő feladata azonban az előadások értékelése volt. A zsűri – ugyanúgy mint az országos versenynél – szakmai és politikai tagokból állt. A bizottság minden tagja pontozott, elméletileg a művészeti szakértő volt a döntő szerep, ugyanakkor a bírálatot politikailag a bizottság politikai tagja ellenőrizte,³⁴² azaz a végső döntés meghozatalában mégiscsak a politikai tagnak volt nagyobb szerepe. A Pest Megyei Versenybizottság külön útmutatót készített a bírálóbizottság részére. Eszerint a bizottságnak pontoznia kellett a műsorválasztást (itt fontos volt, hogy *Áa műsorszámok foglalkozzanak napi feladatainkkal: a békeharc, a termelés kérdésével*), az előadás módját, a technikai kivitelezést és munkanapló alapján a teljesítményt.³⁴³

A műsorokat körzeti és járási bemutatókon adták elő. A versenyt elsősorban színjátszó- és tánccsoportoknak, valamint énekkaroknak szervezték, de zenekarok, bábcsoportok, szólóénekesek és szavalók is benevezhettek.³⁴⁴

A kultúrversenyek irányítói a megyékben az állandó népművelési bizottság mellett működő versenybizottságok voltak, a járási versenyek közvetlen irányítói pedig a járási versenybizottságok.

A *Népművelési Híradó* egyik cikke szerint a művészi színvonal növekedett az országos versenyhez képest. A színjátszók sokkal jobban beleélték magukat a szerepükbe, életszerűen adták elő a jeleneteket. A kórusok száma viszonylag alacsony volt, műsorukban továbbra is elsősorban magyar és szovjet népdalok és tömegdalok szerepeltek leginkább. A táncosok nagyon sok helyütt saját gyűjtésű népi táncokkal léptek fel. Tehát továbbra is a népi hagyo-

³⁴⁰ Népművelési Híradó. 1951/11. szám, 14. 15. o.

³⁴¹ PML XXIII. 18. 1810-8-136/1951.

³⁴² PML XXIII. 18. 877-1-4/1951.

³⁴³ PML XXIII. 18. 877-1-31/1951.

³⁴⁴ Népművelési Híradó. 1951/11. szám, 14. 15. o.

mányokra támaszkodó műsorok voltak a jellemzők. Az új versenyszámok közül legtöbb helyütt a népi zenekarok neveztek be, de esztrád zenekarok is indultak a versenyeken, ugyanakkor a bábcsoportok száma a várakozásokhoz képest messze alulmaradt.³⁴⁵

A járási versenyekre 3817 csoport nevezett be összesen,³⁴⁶ ez a létszám messze elmaradt a tervektől. Már a verseny kezdetén igyekeztek még több csoportot bevonni a küzdelmekbe, s az 1950–1951-es verseny számait túlszárnyalni. Ezért a Pest Megyei Tanács VB népművelési osztályvezetője körlevélben utasította a járási népművelési elnököket, hogy még több együttest neveztesse be a járási kultúrversenyekbe, mivel mindenképp el kellett érni az előző évi számot.³⁴⁷ Ez végül Pest megyében sikerült is, mivel a korábbi országos versenyre 320 falusi csoport nevezett be, a járási versenyekre pedig januárra már 360 nevezést regisztráltak.³⁴⁸ A beszámoló szerint a többi megye népművelési szakemberének nem sikerült ilyen mértékű bravúrt produkálni,³⁴⁹ bár az összes nevezés száma több mint százszal meghaladta a korábbi versenyét. (Az 1950. és 1951. évi országos kultúrverseny falusi szakaszán 3700 csoport vett részt.)

A járási verseny Pest megyei beszámolóját alapul véve a bemutatókon részt vett csoportok művészi színvonala meglehetősen nagy különbséget mutatott, a leggyengébben továbbra is a színjátszó csoportok szerepeltek. Általában már a szereptudás is alacsony színvonalú volt és a szereplők gyakran nem tudtak belebújni az általuk játszott figura bőrébe. A műsorválasztás tekintetében viszont javulásról számoltak be, egyre több színjátszó-csoport választotta témául például a tiszcsék kérdésével foglalkozó darabokat. De jelentkeztek saját műsorszámmal is, például az üllői MNDSZ Rákosi életével kapcsolatban írt mesejátékot (!). A jelentésben kiemelkedő eredményekről számoltak be a népi játékok területéről, a többi művészeti ág – a bábcsoportok kivételével – az átlagos színvonalat képviselte.³⁵⁰

Az 1952–1953. évi II. Országos Kultúrverseny

Az I. Országos Kultúrverseny sikerén felbuzdulva a szervezők 1952 őszén nekikezdték a II. Országos Kultúrverseny megszervezéséhez. A megmérettetést minden addigig felülmúló or-

³⁴⁵ Népművelési Híradó. 1952/3. szám, 3. és 4. o.

³⁴⁶ Népművelési Híradó 1952/3. szám, 4. o.

³⁴⁷ PML XXIII. 18. 1810-8-143/1951.

³⁴⁸ PML XXIII. 18. ikt. sz. n./1952. január 22. Egy másik forrás 469 csoport benevezéséről ír, amiből 404 ment el a körzeti bemutatókra. PML XXIII. 18. 877-1-68/1951.

³⁴⁹ PML XXIII. 18. ikt. sz. n./1952. január 22.

³⁵⁰ PML XXIII. 18. 877-1-68/1951.

számos rendezvénysorozatnak kiáltották ki, de célja az elŕŕekhez képest mit sem változott, eszerint *Œlegfontosabb célja, hogy a mŕvészet fegyverével kemény, elszánt békeharcosokat, a szocializmus építésének hŕ katonáit neveljen dolgozó népünk soraiból.*³⁵¹ A kiírás a szokásos mŕvészeti kategóriáknak szólt, új elemként jelent meg a dalos-rigmusbrigád. A mŕvészeti együttesek versenyébe a tömeg-, és társadalmi szervezetek, a tsz-ek, a tanácsok és azok kultúrotthonai, valamint a fegyveres alakulatok és iskolák csoportjai nevezhettek. A verseny alapszakasza három részre különült el: üzemi, iskolai és területi (falusi, városi),³⁵² utána következtek a járási és a megyei bemutatók, a legjobban szerepelt csoportok pedig a Budapesten tartott országos bemutatón léphettek fel.

A versenyeket hosszas és gondos elŕkészítés elŕzte meg. A helyi állandó népmŕvelési bizottságok, kultúrotthonok dolgozói és más népmŕvelési káderek igyekeztek a település apraját-nagyját belevonni a kultúrverseny megszervezésébe és a versenyben való részvételre. A bemutatót, ahol csak lehetett propagálták az egész faluban, városban, üzemben. Helyi szinten hangoshíradón, doboláson, feliratokon³⁵³ és az NM által küldött plakátokon keresztül hirdették a kultúrversenyt. Volt, ahol a propagandatervben szerepelt, hogy az iskolások ellenŕŕŕ füzetekbe is beleírják a bemutatók idŕpontjait. A munkában élenjáró dolgozókat külön meghívták a bemutatókra, részükre biztosították a nézŕtér elsŕ két sorát, s az egyes mŕsorszámokat a csoportok nekik ajánlották, vagy a jó munkát végzŕ tsz-eknek, gépállomásoknak.³⁵⁴ A bemutató napján a kultúrotthonokat és gyakran az állomástól a bemutató színhelyéig vezetŕ utat is feldíszítettek. Zászlókkal, üdvözlŕ feliratokkal várták a megérkezŕ csoportokat, elŕadókat.

A körzeti bemutatókat a versenybizottságok (tagjai: tömegszervezetek kulturális felelŕŕe, mŕvészeti szakemberek, aktív kultúrmunkások, megyei szakreferens) szervezték meg. A versenybizottság segítette a csoportok Œszmei-politikai nevelését. Mivel a verseny kihirdetésekor hangsúlyozták, hogy nemcsak számszerŕ növekedésre kell törekedni, hanem fontos a mŕvészi színvonal emelése is, ezért a bizottság tagjainak kötelességük volt a gyengébben mŕkŕdŕ csoportok segítése is. Emellett folyamatosan tájékoztatták a mŕsorról a megyei népmŕvelési bizottságot.

³⁵¹ Mŕvelt Nép. 1952/10. szám, 2. o.

³⁵² Mŕvelt Nép. 1953/1. szám, 10. o.

³⁵³ A Pest Megyei Versenybizottság a következŕ mondatot – ezt minden kultúrotthonba, iskolába ki kellett tenni – választotta a verseny mottójául: *ŒMŕvészeti csoportok! Fejlesszétek a mŕvészeti színvonalat oly magasra, hogy méltóan képviselhessétek az üzemet /kultúrotthont /iskolát stb./ a mŕvészeti csoportok II. országos versenyén.* PML XXIII. 18. 877-1-73/1952.

³⁵⁴ PML XXIII. 18. 877-1-334/1952.

Itt nem hirdettek teljesítményversenyt, de figyelmeztették a csoportokat, hogy a verseny miatt nem lehet elhanyagolni a kultúragitációt és a békegyűlések műsorait sem.³⁵⁵

A II. Országos Kultúrverseny idején a Népművészeti Intézet útmutatót adott ki a bírálóbizottságoknak, ezzel próbálták biztosítani, hogy az egész országban hasonló értékek szerint bírálják a kultúr csoportokat. A bírálóbizottság tagjai művészeti szakemberek, kiváló dolgozók(!), párt, állami és tömegkulturális szervezetek kultúrmunkásai voltak. A bírálók b az I. országos versennyel szemben b nem osztottak ki 1., 2. és 3. helyezéseket, hanem Ágjobbà, Ájókò, Áközepesò és Ágyengedò kategóriák szerint értékelték. Az általános útmutató szerint a bírálat egyik legfontosabb pontja a kiválasztott műsor politikai mondanivalójának értékelése volt, s csak ez után következhetett magának az előadásnak a bírálata, ahol a felkészültséget, az előadásmódot figyelték. A bizottságnak mérlegelnie kellett azt is, hogy a csoport mióta működött, és ehhez képest mennyit fejlődött. Az útmutató ugyanakkor külön művészeti ágak szerint is tanácsot nyújtott a bírálóknak. Az énekkaroknál azok kaptak jó pontot a zsűritől, akik magyar népdalokat, népdalfeldolgozásokat, tömegdalokat énekeltek; a zenekaroknál azok, akik magyar, szovjet vagy más *Ábaráti népò* műveit adták elő. A táncscsoportoknál pedig kifejezetten helytelennek ítélték, ha a műsorban nem szerepelt megfelelő arányban magyar népi tánc. A színjátszó- és bábcsoportoknál a jó előadás legfontosabb kitétele a megfelelő eszmei-politikai tartalmú darab előadása volt. A rigmusbrigádoknak vagy általános, közismert jelenséget, vagy helyi problémát kellett feldolgozniuk és bemutatniuk, mivel a közönség így tudta levonni belőle a tanulságot, azaz így lehetett agitációs jellegű a rigmus.³⁵⁶

A megyei bemutatókat, jórészt zsűfolt nézőterek előtt, 1953 februárjában rendezték meg, a csoportok átlagosan 20-40 műsorszámot adtak elő. A megyei bemutatók műsorának lefolyására példaként említhetjük a Pest megyei versenyt. Itt 12 színjátszó csoport, 16 énekar, 6 rigmusbrigád és 6 zenekar lépett fel; a bábcsoportokon kívül tehát mindegyik művészeti ág képviseltette magát. A zsűri tagjai leginkább a színjátszó-csoportokat kritizálták, ez részben annak volt köszönhető, hogy ez volt a legnépszerűbb művészeti ág a versenyben, másrészt a színházi darabok voltak a legagitatívabb eszközök, vagyis leginkább ezzel tudtak hatni az emberekre. A megyei előadás alatt bemutakozó színjátszók általában jó és közepes minősítést kaptak, legjobb besorolást senki, s csak a Ceglédi Nagy Sztálin Tsz színjátszó-csoportja kapott gyenge minősítést. í k *Gyárfás Miklós: Megváltoztatunk* c. darabját adták elő. A bírálók a jelenetet ugyan sablonosnak titulálták, de mivel nevelő hatású, és *Áközel áll saját éle-*

³⁵⁵ Művelt Nép. 1953/1. szám, 10. o.

³⁵⁶ PML XXIII. 18. 30. doboz. ikt. sz. n./d. n. Fontos problémákat felvető rigmusok: munkafegyelem, felajánlás, bürokrácia, férjhezmenetel. Jelentés a szegedi üzemi bemutatóról. MOL XIX. I-3a. 325-K-1-31/1953.

tüinkhöz³⁵⁷, ezért mégis jó műsorválasztásnak tartották. A gyenge minősítést a rossz előadás-mód miatt kapták. Bár e csoport kapta a legrosszabb besorolást, mégis erős kritikákkal találkozhatunk a többiek esetében is. Sok esetben az is előfordult, hogy rossz kritikát kapott egy-egy kultúrcsoport, de utána a pozitívumok kiemelésével végül a minősítése mégis jó lett. Ezzel a találkozhatunk a Szentendrei Műszaki Tiszti Iskolánál: *„A Kard éle c. darabot adta elő. Műsorválasztásuk igen szerencsés. Fiatal katonák a darab szereplői. Előadásuk egyenetlen. Néha egészen gyenge. Szövegmondásukban, noha van hiba, igen nagy erényük azonban, hogy bár színjátszó tudásuk fogyatékos még, lelkesedésük szinte, átélésük a szocializmus, a Vörös Hadsereg iránti odaadásuk, az ellenség szinte győőlete sok mindent feledtetett. (sic!)”*³⁵⁷ Ezek szerint sokszor a gyenge előadásmódot a jó műsorválasztás, a lelkesedés mutatása a hatalom által meghatározott helyes értékek felé, valamint az ellenség iránti győőlet hangsúlyozása teljes mértékben ki tudta váltani.

Az énekkarok közül a legtöbb jó minősítést kapott, gyengét egy sem, s három énekkar érdemelt legjobb besorolást a zsűri szerint: a Ráckevei Gimnázium, a Nagykőrösi Petőfi Utcai Általános Iskola és a Szentendrei Általános Iskola énekkara. Mind a három énekkarnál a műsorválasztást és az előadást is jónak titulálták, műsorukban népi és tömegdalok egyaránt szerepeltek. A fellépő zenekar közül kettő kapott legjobb minősítést, a Püspökhatvani DISZ Úttörő Zenekar és a Ceglédi Kultúrotthon Népi Zenekara, amelyek népdalokat és műdalokat adtak elő. A rigmusbrigádokat a gyengétől a legjobb minősítésig sorolták be. A bírálók szerint a gyengén szereplő rigmusbrigád műsorának politikai tartalma ugyan jó volt, de nagyon rosszul adták elő, úgy tűnt, mintha nem is gyakoroltak volna, vagyis nem vették komolyan az előadást. A legjobb rigmusbrigád az öt nőből álló bagi együttes csoportja volt, akiknek rigmusaik mind tartalmilag, mind dramaturgiailag nagyon jól sikerültek.³⁵⁸

A megyei bemutatók után 1953. március 16. és 21. között tartották meg a fővárosban az ország legjobb művészeti csoportjainak ünnepi műsorát, amelyen 72 kultúrcsoport szerepelt. A fővárosi bemutatón fellépett 26 táncszóport, 25 énekkar, 8 népi játékot előadó csoport, 6 rigmusbrigád és 7 zenekar. A budapesti bemutató természetesen csak sikerrel záródhatott, hiszen a rendezők olyan csoportokat hívtak meg, amelyek műsora teljes mértékben megfelelt az elképzeléseiknek. A *Népművelési Híradó* beszámolója szerint a műsorok legfőbb eredménye az új témák megjelenítése volt. Így azokat az együtteseket emelték ki, amelyek a kor problémáival, jelenségeivel foglalkoztak. Így például külön megemlítették az énekkarok közül a kálmáncsai kultúrotthon énekkarát, amely traktorról és szövetkezetéről énekelt, vagy a

³⁵⁷ PML XXIII. 18. 877-1-46/1953.

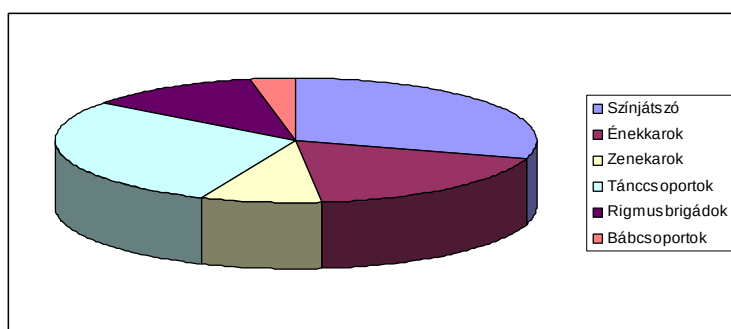
³⁵⁸ PML XXIII. 18. 877-1-46/1953.

hajdúszovátiaiakét, akik a termelőszövetkezetekről. De találunk példát erre a táncscsoportok műsorában is. Az MTH (Munkaerő-tartalékok Hivatala) központi együttese népi táncjátékában a falusi és az ipari tanulók találkozását mutatta be.³⁵⁹

Nevezések számadatai művészeti ágak szerint³⁶⁰

	Vidék	Budapest	Összesen
Színjátészó	3154	1014	4168
Énekkarok	1982	714	2696
Zenekarok	822	306	1128
Táncscsoportok	3291	772	4063
Rigmusbrigádok	1098	537	1635
Bábcsoportok	333	82	415
Összesen	10 680	3425	14 105

Művészeti ágak arányai a versenyen

A művészeti ágak közül ismét a színjátészók szerepeltek a legtöbbet. Bár az 1950–1951. évi országos versenyhez képest néhány száz csoporttal kevesebb vett részt az 1952–1953. évi megmérettetésen, de a bírálók szerint a színjátészás színvonala az előző versenyekhez képest sokat javult, főként a rendezést illetően, emellett az amatőr színészeknek biztosabb lett a szereptudásuk, s jobban átérték a szerepeket. Pozitívumként emelték ki, hogy egyre több kultúr-csoport választott politikai témájú színművet, amelyek feladata volt, hogy mozgósítsa az

³⁵⁹ Népművelési Híradó. 1953/4. szám, 12. o.

³⁶⁰ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 369. R e. Számszerű adatok a Művészeti Együttesek II. Országos Versenyéről (1952–53). A nevezések megyei eloszlásáról lásd a disszertáció 2. számú mellékletét.

embereket a politikusok által meghatározott célok elérésének segítésére.³⁶¹ Eszerint fontos volt, hogy olyan színdarabot, jelenetet adjanak el, amely a Áékeharcò-ra, a termelésre ösztönzi az embereket, de kiemelt helyet foglalt el az Áellenséggel való szembeszállásò propagálása is. ElRfordult azonban, hogy visszájára fordult a túlzott politikai színezete miatt a darab eredeti célja: a kaposvári megyei döntRn az Áantiklerikálisò-nak szánt mT̃sor közben a közönség inkább nevetett, minthogy gyT̃löködött volna.³⁶²

Mintegy háromszázzal több énekkar nevezett be a II. Országos Kultúrversenybe, mint az I-be. A források szerint a mennyiségi növekedést minRségi javulás is követte, hiszen az énekkarok kapták a legjobb bírálatokat. A *MT̃velt Nép*ben megjelent összefoglaló szerint a dalok elRadásában egyre jellemzRbbé vált ezen a versenyen *Áaz eszmei tartalom tudatos kifejezésére törekvR, mozgósító erejT̃ elRadásmódò*, másrészt a technikai tudás is fejlRdést mutatott. Az énekkarok továbbra is frként magyar népdalokat, tömegdalokat és a szovjet zeneirodalomból választott mT̃veket adtak elR.

A táncsoportok száma ugrásszerT̃en megnRtt az elRzR országos versenyhez képest, de ugyanúgy frként népi táncokat adtak elR az együttesek. A táncsoportokhoz sorolt népi együttesek száma is jelentRs gyarapodást mutatott, de minRségben is újat hoztak a II. Országos Kultúrversenyen, mivel jellemzRvé vált, hogy az énekek, táncok, népi játékok mellé gyakran rigmusokat szRttek az elRadásaikba. Külön elismerést kaptak azok a népi együttesek, akik a hagyományokat ötvözték a jelenkort bemutató jelenetekkel. Így például a galgahévízi és bagi együttesek május 1-jét, a turaiak pedig az új aratás ünnepét mutatták be.³⁶³

A zenekarok mutatták a legtöbb változatosságot a mT̃fajok tekintetében, felléptek népi, fúvós-, pengetRs, szalon-, szimfonikus, esztrád és úttörRzenekarok is.³⁶⁴ A rigmusbrigádok új mT̃vészeti ágként jelentek meg a versenyen, és bár számuk meghaladta a másfél ezret, a várakozásokhoz képest mégis alulmaradtak mind számban, mind minRségben.³⁶⁵

A verseny befejezése után a szervezRk tovább szerették volna vinni a kultúrversenyek mozgalmát. Célul tT̃zték ki, hogy az eredményeket megszilárdítsák, azaz a jól szereplR csoportokat

³⁶¹ A legtöbbet játszott darabok: Bánffy György: *Számonkéri az ország* címT̃ egyfelvonásosa, A. P. Csehov: *HáztT̃nézR*, Szécsi Lajos: *Igazság fénye*, Hunyadi József: *Bányászbecsület* voltak. NépmT̃velési Híradó. 1953/6. szám, 12. o.

³⁶² MOL XIX. I-3a. 3253-4-2/1953.

³⁶³ NépmT̃velési Híradó. 1953/3. szám, 12. o.

³⁶⁴ MT̃velt Nép. 1953/5. szám, 26. o.

³⁶⁵ A rigmuséneklést-szavalást igyekezett az NM is minél szélesebb körben terjesztetni, de még az amatR csoportok sem szívesen vállalkoztak az ilyen típusú elRadásokra. Jó példa olvasható erre a letenyei járási bemutatóról szóló jelentésben. A rigmust két gyerek énekelte, amely arról szólt, hogy a tanács már sok mindent megígért a falunak, de még nem kapta meg. *Áazzal fejezték be, hogy talán a község sem tett még eleget a kötelezettségének, hogy mindezt megkapják, de reményük van a jövőre nézve. Azt is kiénekelte a két kisfiú, hogy azért éneklük R a rigmust, mert más nem vállalkozott rá.* MOL XIX. I-3a. 1843-1-14/1953.

portok példaként álljanak a többi elıtt, s ez alapján fejlıdjenek a gyengébbek. Másik fontos cél volt, hogy a kultúr csoportok ne bomoljanak fel a bemutatók után, hanem tovább szerepeljenek különbözı rendezvényeken, s végezzék a kultúragitációs munkát, azaz továbbra is agitáljanak a politikai célok megvalósítása érdekében.

Az 1953i 1954. évi járási verseny

Az Országos Népmıvelési Bizottság 1953 novemberében ismét versenyt hirdetett a járások mıvészeti csoportjai között. A versenybe az elızı évben lezajlott II. Országos Kultúrversenyen meghirdetett mıvészeti ágak mellett egyéni számokkal énekesek, hangszerszólísták, szavalók, mıvészeti felolvasók (!), rigmus- és mesemondók nevezhettek be, emellett a bemutatókkal egy idıben kiállításokat is szerveztek. A versenyt a járási tanácsok rendezték, de a falusi, városi csoportok mellett üzemiek is benevezhettek a háromfordulós (helyi, körzeti, járási) megmérettetésekre.³⁶⁶ A korábban meghirdetett versenyeknél a legfontosabb bírálati pontok a mısortválasztás és az elıadásmód volt. A mostaninál már fontosabb szerepet szántak az utóbbinak, ugyanakkor a mısortválasztásnál az új kezdeményezéseket és a népi alkotásokat helyezték elıtérbe.³⁶⁷

A verseny kezdetben nehezen indult, az NM kollégiumi értekezletének jegyzıkönyve szerint ez több okra volt visszavezethetı. Egyrészt a csoportokon bizonyos versenyfáradtságò jelei mutatkoztak az állandó versenyek miatt, másrészt ez a verseny csak járási szintig ment el, s ez nem lelkesítette annyira a csoportokat, harmadrészt a szokatlanul hideg tél miatt, ami nehezítette a közlekedést a községek között. Legfıbb okként azonban a politikai bizonytalanságot nevezték meg (az 1953. júniusi fordulat után kezdıdött a verseny), mivel ez kihatott a kultúrpolitikára is, s a mıvészeti vezetık nehezen tudták eldönteni, hogy mısortpolitikailag mi a helyes. Késıbb mégis több csoport indult el a versenyen, mint amennyi benevezett, ez egyfelıl annak volt köszönhetı, hogy a népmıvelési apparátus nagyobb gondot fordított a verseny szervezésére, mint az elızıkénél.³⁶⁸ Másfelıl a mısortpolitika bizonyos fokú ázúlásaò is növelte a csoportok szereplési kedvét.

A versenyen ismét szép számmal jelentek meg a népi hagyományokat ápoló elıadások. A jegyzıkönyv szerint a *„mıvészeti munkaò* sokat javult, sok új kezdeményezés látott

³⁶⁶ Népmıvelési Híradó. 1953/10. szám, 7. o.

³⁶⁷ Népmıvelési Híradó. 1953/11. szám, 2. o.

³⁶⁸ MOL XIX. I-3n. 1954. június 1-jei jegyzıkönyv. A mıvészeti tömegmozgalom értékelése a járási verseny alapján.

napvilágot, ugyanakkor megjelentek *Áa kormányprogram következtében beállott őspeciálisó hibák. A selejtnak, a polgári giccsnek bizonyos elharapozódása, mint például régi, lomtárból elRszedett bárgyú operettek, kabarétréfák, népszínműveké ő*³⁶⁹ Szabadabban lehetett már műsort választani, és nem kellett mindenképpen politikai jellegű mondanivalóval átszRni az elRadott művet. Ugyanakkor új jelenséggént tűnt fel, hogy a túlzott politikai színezetet is negatívumként értékelték. Így például egyszerűen a művészi színvonal elhanyagolásának titulálták azt az esetet, ami az Edelényi járás egyik községében történt. Itt a rendezR a János vitéz Tündérszágba menetelését nem tartotta elég *Ávonalasnakó*, ezért beléptették inkább a tszcs-be.³⁷⁰

A színjátszók elsRsorban klasszikus darabokat adtak elR, fRként Kisfaludy Károly, Móricz Zsigmond, Mikszáth Kálmán műveit játszottak. A klasszikusok melletti döntés oka az volt, hogy a falusi színjátszók már egyszerűen *Ámegcsömörlöttek az erRben politizáló, aktuális színdaraboktóló*, sokkal inkább a közönség szórakoztatási igényeinek kielégítésére törekedtek. A beszámoló szerint az elRadások színvonala is sokat javult, alaposabban felkészültek az amatR színészek, de még mindig bRven akadt fejleszteni való e területen, fRként az elRadásmód színvonalának emelése tekintetében.³⁷¹

Az ének- és népi zenekarok fRként népdalokkal, népdalfeldolgozással léptek fel ezen a versenyen is, de még mindig kevesebb tömegdalt adtak elR, mint ahogy azt a felsR vezetés elvárta. Az esztrád és a szimfonikus zenekarok elsRsorban operett- és operarészleteket valamint könnyűzenei dalokat játszottak. A táncgyűttesek nagy része b a korábbiakhoz hasonlóan b hagyományRzR népi táncokkal lépett fel, ugyanakkor a verseny sajátossága volt, hogy viszonylag nagyszámú balett együttes mutatkozott be.³⁷² A balett együttesek nagyarányú megjelenése nem töltötte el túlzott örömmel a művelRdéspolitikai vezetRket, ugyanis a polgári giccs újraéledését látták benne.

A báb együttesek még mindig mostohagyereknek számítottak a járási versenyeken; kevés volt az ilyen jellegű elRadás. A rigmusbrigádok száma sokkal kevesebb volt, mint az elRzR évben, amit annak tudtak be, hogy az új kormányprogram óta a népművelési szervek félreértelmezték a megváltozott kultúrpolitikát, és ennek következtében elhanyagolták a

³⁶⁹ MOL XIX. I-3n. 1954. június 1-jei jegyzRkönyv. A művészeti tömegmozgalom értékelése a járási verseny alapján.

³⁷⁰ Művelt Nép. 1954/3. szám, 25. o.

³⁷¹ MOL XIX. I-3n. 1954. június 1-jei jegyzRkönyv. A művészeti tömegmozgalom értékelése a járási verseny alapján.

³⁷² MOL XIX. I-3n. 1954. június 1-jei jegyzRkönyv. A művészeti tömegmozgalom értékelése a járási verseny alapján.

kultúragitációt. A szólószámok tekintetében egy-két tehetséges előadó is felbukkant, főként az énekesek között.

A versenybemutatókkal párhuzamosan futó kiállításokat is ezeken hivatásos és öntevékeny művészek festményeit, fényképészeti szakkörök munkáit, háziipari és népművészeti tárgyakat állítottak ki és sikeresnek könyvelték el a Népművelési Minisztériumban.³⁷³

E járási versenyekről az országos művelődési sajtó vezető orgánuma, a *Művelt Nép* csak néhány esetben cikkezett, a *Szabad Népből* pedig mindössze négy híradásban foglalkoztak a témával. A kollégiumi jegyzőkönyvben azonban kiemelték, hogy a megyei sajtó kifejezetten sokat és szakszerűen foglalkozott a verseny eseményeivel.³⁷⁴

*Az 1953–1954. évi járási versenyen részt vett csoportok néhány megyében*³⁷⁵

Megye	Színját- szó	Tánc- csopt.	Ének- kar	Zene- kar	Népi egy.	Rigmus- brigád	Báb- csopt.	Csopt. össz.	Szóló
Bács- Kiskun ³⁷⁶	81	84	23	25	10	21	11	255	122
Baranya ³⁷⁷								101	25
Csong- rád ³⁷⁸								184	16
Fejér ³⁷⁹	65	76	31	16	4	12	9	213	44
Hajdú- Bihar ³⁸⁰								304	100
Nógrád ³⁸¹							5	145	41
Szolnok ³⁸²	110	118		18	2	9	11	268	
Vas ³⁸³								75	80

³⁷³ MOL XIX. I-3n. 1954. június 1-jei jegyzőkönyv. A művészeti tömegmozgalom értékelése a járási verseny alapján.

³⁷⁴ MOL XIX. I-3n. 1954. június 1-jei jegyzőkönyv. A művészeti tömegmozgalom értékelése a járási verseny alapján.

³⁷⁵ A Magyar Országos Levéltár Részletében lévő Népművelési Minisztérium általános iratanyagában 11 megye jelentése található meg, de ezek közül csak nyolcban szerepelt számszerű kimutatás a versenyről. (A kollégiumi értekezlet jegyzőkönyvében nincs összesítő statisztika erre vonatkozóan, az MDP Agitációs és Propaganda Osztályának irataiban sem maradt fenn erre vonatkozó anyag.)

³⁷⁶ MOL XIX. I-3a. 8794-2-2-9/1954.

³⁷⁷ MOL XIX. I-3a. 8794-1-1-13/1954

³⁷⁸ MOL XIX. I-3a. 8794-5-1-13/1954.

³⁷⁹ MOL XIX. I-3a. 8794-7-1-11/1954.

³⁸⁰ MOL XIX. I-3a. 8794-9-1-13/1954.

³⁸¹ MOL XIX. I-3a. 8794-11-2-12/1954.

³⁸² MOL XIX. I-3a. 8794-15-3/1954.

A meglévő megyei adatokat a II. Országos Kultúrverseny adataival összehasonlítva legalább 50%-os csökkenés látható a versenyen részt vett együttesek számában, sőt például Vas megyében a művészeti csoportoknak csak mintegy ötöde jelent meg a korábbiakhoz képest. Azonban az 1952–1953. évi járási kultúrversenyhez hasonló számokkal találkozhatunk; akkor összesen 3817 csoport nevezett be, míg az utóbbi versenyre a *Művelt Nép* beszámolója szerint mintegy 6000 csoport (ha a meglévő megyei adatok átlagait és arányait összevetjük, akkor is legalább 4500 csoporttal számolhatunk), és 1500 szólista jelentkezett. Különösen nagy volt a számszerű növekedés a színjátszás területén és a népi együtteseknél,³⁸⁴ s az előző versenyekhez hasonlóan továbbra is a színjátszás és a tánc maradt a legnépszerűbb amatőr előadói forma.

Az 1954 utáni versenyekről

1955-ben *A felszabadulás 10. évfordulójának* tiszteletére rendeztek országos szintű kultúrversenyt, aminek célja a kultúrotthonok tevékenységének fellendítése volt (például szakköri, ismeretterjesztési munka növelése).³⁸⁵ A verseny kimeneteléről sem a *Művelt Nép*ben, sem pedig a *Népművelési Híradót* felváltó *Népművelés*ben nem jelent meg cikk. Szintén 1955-ben a DISZ szervezte meg az *Álfúj kultúrmunkások seregszemléjét*, amelyen mintegy tízezer művészeti együttes lépett fel, és nemcsak fiatalok, hanem az idősebb korosztályhoz tartozók is részt vettek benne. Ezen is színjátszó-csoportok, zene-, tánc- és énekkarok, népi együttesek, bábcsoportok, valamint szólisták indultak el. Központilag meghatározott ünnepségeken kellett a művészeti csoportoknak fellépniük, így a 1848i 1849-es forradalom és szabadságharc, a felszabadulás, a munka és a II. világháború befejezésének ünnepén.³⁸⁶ A DISZ 1956-ban is megrendezte az ifjúsági kulturális seregszemlét, de ezt a versenyt már megyei szinten szervezték meg. Nem volt központi utasítás, a megyék egyénileg alakították ki, hogy hol és milyen ünnepségeken, rendezvényeken kell fellépniük a csoportoknak. Fontos kitétel volt azonban, hogy a versenyek ne legyenek egész naposak.³⁸⁷ Ezzel a korábbi versenyek hosszú órákon, sőt napokon át tartó rendezvényeit kívánták megreformálni. Gondoljunk itt arra, hogy egy-egy megyei bemutaton körülbelül 40 műsorszámot adtak elő a fellépők, amit, ha átlagosan egy

³⁸³ MOL XIX. I-3a. 8794-17-2-15/1954.

³⁸⁴ *Művelt Nép*. 1954/14. szám, 1. o.

³⁸⁵ *Népművelés*. 1954/4. szám, 23. o.

³⁸⁶ *Népművelés*. 1955/2. szám, 66. o.

³⁸⁷ *Népművelés*. 1956/3. szám, 55. o.

elr d sra 15 percet számolunk (egy színjátszó-csoportnál m g több idővel is lehet számolni),³⁸⁸ akkor körülbelül 10  r n  t tarthatott az egész rendezvény. Ez még a legszórakoztatóbb m  sorsz mok elr d sa eseten is rendkívül hosszú idő.

Az 1954.  vet követően kétféle specializáció jelent meg a m  vészeti versenyeknél. Egyr sz t jellemzővé vált, hogy inkább egy-egy szervezet,  gy például a Magyar Néphadsereg, a Vasas Szakszervezet rendezvényei kerültek el t rbe a teljes k r   országos megmérettetések helyett. M sr sz t a korábbi m  vészeti ágak komplex versenyét egy-egy m  vészeti  g versenye vette  t, eszerint már külön rendezték meg a kórusok, a táncosok és a színjátszók versenyeit. A kulturális lapokban – a DISZ-seregszemlét kivéve – csak ezekről t l lhatunk h rad sokat. Az országos megmérettetések elt n se és a csökkenő h rad sok mind jól mutatják, hogy a versenyek kezd tek elveszíteni a korábbi években betöltött jelentőségüket. A kezdeti lelkesedés már egyre alábbhagyni látszott.

Kultúragitációs brigádok m  k d se a Rákosi-korszakban

B r a politika teljesen rányomta a bélyegét a kultúra minden ágára, mégis ki kell emelni egy olyan területet, ahol a kultúra terjesztésének és a m  vészet megjelenésének m g a látszata sem volt meg. Ezek az úgynevezett kultúragitációs vagy más néven hangulatkeltő (köszöntő) brigádok voltak. Már maga az elnevezés is mutatja e  m  vészeti ³⁸⁹ k r  feladatát, azaz mint kulturális eszközt kívánták a párt politikájának, ideológiájának terjesztésére felhasználni.

A kultúragitációs g rd kn k elméletileg egész évben folyamatosan kellett m  k dni k, de tev kenys g k  f  k nt a mezőgazdasági munkák, választások és b kek lcs njegyz sek idejére koncentrálódott,  gy tev kenys g k  inkább kamp nyjelleg nek mondható. Ezen okból mint nem teljesen körbehatárolt, képlékeny csoportok léteztek, emiatt nehéz meghatározni nagyságukat és számukat. Elméletileg minden községben próbáltak szervezni legalább egy

³⁸⁸ A Pest Megyei Tanács VB Oktatási  s N pm  vel si Osztálya az üzemi és városi kultúrversenyek 1951.  vi megyei bemutatóján szabályozta a szereplési időt   sz nj tsz sn l 20 perc, t ncn l, k rusn l 10 perc  , amivel már ekkor igyekeztek kordában tartani a hosszan elnyúló elr d sokat. PML XXIII. 18. 1810-8-83/1951.

³⁸⁹ A kultúrpolitika csak annyiban  ngedte  meg, hogy m  vészet legyen, hogy a k l nb z  jelentésekben és beszámolókban a m  vészeti munka körébe sorolták be. A m  vészeti agitáció formáiról lásd b r vben a disszertáció 3. számú mellékletét.

ilyen csoportot, a jelentések szerint egy-egy megyében 140-400³⁹⁰ – természetesen a megye nagyságától függően – 5-10 fős brigád működött.

A kultúragitációs brigádok felolvasásokkal, kisebb előadásokkal, később egyre gyakrabban inkább rigmuséneklésekkel, rigmusmondásokkal³⁹¹ járták a településüket és határait. De volt olyan megye, ahol központi kultúragitációs brigád is működött, amely az egész megye területén végzett agitatív tevékenységet, s nem csupán rigmusokat énekelve léptek fel, hanem keskenyfilm-vetítőgépet és kézikönyvtárat is vittek magukkal, felvonultatva így más agitációs eszközöket is.³⁹²

Mivel ez a tevékenység igényelt némi előadói képességet, ezért a már meglévő működő csoportokból (korabeli szóhasználat szerint kultúrcsoport, azaz színjátszó-, ének-, tánccsoportok) szervezték meg a brigádokat. Sőt – ahogy azt már a korábbi fejezetben jeleztük – a II. Országos Kultúrversenyen már külön kategóriaként jelent meg. A kultúrotthonok és a népművelési osztályok (vagy csoportok) mellett, üzemek, gyárak, társadalmi szervek, így a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége, a Magyar Szovjet Társaság, a Dolgozó Ifjúság Szövetsége és az úttörők is szerveztek ilyen csoportokat.

A kultúragitációs brigádoknak különféle népies dallamokra, tömören, kis rigmusokba, úgynevezett csasztuskákba³⁹³ írva kellett megénekelniük az aktuális országos és helyi eseményeket és eredményeket,³⁹⁴ illetve így buzdították a lakosságot a szavazásra, a több termés beadására, és nem utolsósorban az Állenséges elemek kipellengérezésére is használták. A jó rigmusnak tehát nemcsak tömörnek és csattanósnak kellett lennie, hanem *Áharcos, határozott állásfoglalásúnak* is.³⁹⁵

³⁹⁰ Fejér megye: 142 falusi kultúrbrigád volt, 435 taggal. MOL XIX. I-3a. 1812-7-5/1951. Pest megye: 357 úttörő, 104 felnőtt brigád működött. MOL XIX. I-3a. 1812-12/1951. Komárom megye: 120 brigád, nyáron: 140 falusi, 40 üzemi, 60 úttörő brigád volt. MOL XIX. I-3a. 87-11-7/1952. Szolnok megye: 326 brigád működött. MOL XIX. I-3a. 87-16-8/1952. A *Népművelési Híradó* cikke szerint 1952-ben a nyári hónapokban 4000-4500 kultúragitációs brigád tevékenykedett az országban. *Népművelési Híradó*. 1952/10. szám, 8. o.

³⁹¹ A rigmusíró-brigádok az 1950-es tanácsi választások, illetve a békealáírás-gyűjtés idején alakultak. A begyűjtési munkát már több mint 3000 falusi kultúrbrigád igyekezett segíteni. Vészi (s. a. r.), 1952. 6. o.

³⁹² A Hajdú-Bihar megyei központi agitációs brigád a begyűjtés sikerének érdekében három hét alatt mintegy 30 helységet keresett fel hatalmas technikai felszereléssel együtt. Volt náluk hangosbeszélő, lemezjátszó lemeztárral, aggregátorral ellátott filmvetítőgép, kézikönyvtár, plakát, rölapok. *Népművelési Híradó*. 1951/11. szám, 13. o.

³⁹³ A csasztuska az orosz népköltészet sajátos műfaja volt, amely többszólamú, refrénes dalt jelentett; a 19. században a szerelem, a család, a mindennapi élet megjelenítése állt középpontjában. A kommunista érában a politikai, társadalmi, gazdasági élet mozzanatainak kiemelése lett fontos. (Kovalcsik III. kötet, 1986. 138-140. o.) A rigmusokra, mint agitációs eszközökre 1950 elején figyeltek fel, amikor hazánkban szerepelt a csasztuskákat előadó Pjatnyickij-kórus (Stefány, 1987. 46. o.), illetve a szovjet filmek jelenetei hívták fel rá a figyelmet. Azonban a rigmusok idegen elemként jelentek meg a magyar népköltészetben, ezt már a műfaj virágzása idején is felfedezték, és a *Művelt Nép*ben 1952 második felétől kibontakozott az úgynevezett rigmusvita, e költészet művészi és agitációs értékeiről.

³⁹⁴ Az Ózdi Kohászatban például az új kohó építésére írtak rigmust. *Népművelési Híradó*. 1951/10. szám, 11. o.

³⁹⁵ MOL XIX. I-3a. 1843-1-34/1953.

Ilyen csasztuskákra gyakran megjelent példa a *Művelt Nép* és a *Népművelési Híradó* hasábjain is ez utóbbiban sokszor még rigmuselemzéssel is foglalkoztak, illetve az NI különféle műsor kiadványaiban, mivel azonban a helyi eseményeket is meg kellett jeleníteni, ezért fontos volt, hogy nagyrészt az ottani viszonyokat, történéseket, illetve a dolgozókat ismerő ember tollából származzon. Erőként a művészeti csoport tagjai vagy a népművelési osztály (vagy csoport) dolgozói írták meg ezeket a kis versikéket, de próbálkoztak rigmusíró brigádok létrehozásával is. A gyakorlaton lévő pedagógusok, valamint a Színház- és Filmművészeti Főiskola hallgatói is segítettek a csasztuskákat író és előadó amatőr művészek munkáját, bár túlbuzgóságukkal néha épp szándékaikkal ellentéző hatást értek el. Egy Bács-Kiskun megyei jelentés arról számolt be, hogy a hozzájuk kiküldött főiskolai hallgató egy háromfelvonásos darabot taníttatott meg a kultúr csoporttal, amivel elvonták a mezőgazdasági munkáról az emberek figyelmét.³⁹⁶

A rigmusíráshoz való kedvet kívánták növelni a rigmuspályázatokkal,³⁹⁷ de például Pest megyében 1952-ben külön rigmusíró felelős is dolgozott, aki azoknak a községeknek segített, ahol nem találtak ilyen versikéket írogató embert. Neki írtak a helyi szinten felvetődött vélt vagy valós problémákról, majd megkapták néhány napon belül a kész rigmusokat. Zala megyében egy negyventagú megyei rigmusíró munkaközösség is működött, amelynek nagy részét fizikai dolgozók és pedagógusok tették ki. Évente kétszer üléseztek, és levelezés útján tartották a kapcsolatot a többi rigmusíróval megyeszerte.³⁹⁸ Számos megyében adtak ki brigád-műsorfüzeteket is, ahol szintén csasztuskákból lehetett válogatni a különféle alkalmakra. Igyekeztek elismert írókat, költőket is bekapcsolni a csasztuska írásba, így például az Írószövetség tagjait is.³⁹⁹

A kultúragitációs brigádok legfontosabb feladata a párt propagandájának segítése volt, azaz a fennálló rendszer politikai, gazdasági, társadalmi elemeinek népszerűsítésére használták. Így igyekeztek a mezőgazdasági munkát is erősíteni, amelynek legfontosabb célja a

³⁹⁶ MOL XIX. I-3a. 1812-2-3/1950.

³⁹⁷ Rigmusíró pályázatot több megyében is hirdettek, de volt, ahol kiemelkedően nagy jutalmat adtak a nyertesnek, így például Szolnok megyében 1953-ban a csasztuska-író pályázat nyertesének 500 forint jutalmat ígértek. MOL XIX. I-3a. 1843-3-230/1953.

³⁹⁸ MOL XIX. I-3a. 1843-1-82/1953.

³⁹⁹ Kovalcsik, 1983. 74-75. o. 1950-ben az alábbiakban felsorolt íróknak, költőknek adott megbízást műsor-könyvbe jelenetek, versek, csasztuskák megírására az NM: Zolnai Vilmos /Móricz: *Ágyszer jóllakni* című novellájának és Erdélyi Vera: *Tolvajok* című novellájának dramatizálására; Tamási Lajos /*Ír szí munkákról* szóló jelenet; Bárány Tamás /*Ír szí munkákról* szóló jelenet; Lengyel Balázs /Pavlenkó: *Boldogság* című regénye egy részletének dramatizálására; Ambróczy Ágoston /Bércsalás, normarendezéssel kapcsolatos jelenetek; Majoros István /A Tartuffe egyes részeinek kiválogatása és összekötő szöveg írása; Fehér Klára /Csasztuskák, jelenetek; Széchy Ágnes /Csasztuskák, jelenetek; György László /Csasztuskák; Volly István /Dal- és táncanyag/ Nyíri Tibor /Bércsalás, normarendezéssel kapcsolatos jelenet, Klerikális reakcióval kapcsolatos jelenet/. MOL XIX. I-3a. 1810-ált.-1-7/1953.

minél gyorsabb betakarítás és a minél magasabb terméshozam elérése volt. A brigádok nagy munkák – aratás, vetés, cséplés – idején jártak ki a határba, frként ebédidőben, illetve a munkák elvégzése után. Eleinte kisebb-nagyobb jeleneteket is eladtak, később azonban inkább a pattogós ütemű, így sokkal inkább figyelemfelkeltőbb és nem utolsósorban rövidebb ideig tartó, tehát kevésbé unalmasnak bizonyuló csasztuskákat énekeltek a munkakedv növelésére.

A brigádok mindig igyekeztek figyelembe venni a helyi adottságokat, megtanulták és kiénekeltek a község szorgalmas dolgozóinak neveit, de nem feledkeztek meg az Állenséges elemek⁴⁰⁰ tevékenységének bemutatásáról sem. A termény-betakarítási munkák után következett a begyűjtés tényleges propagálása, azaz a kultúragitációs gárdák a minél több termény beadására igyekeztek mozgósítani az embereket.

A megyei népművelési osztályok a nagy mezőgazdasági munkák idején rendkívül nagy hangsúlyt helyeztek a kultúragitációs brigádok működésére, és az NM-hez küldött jelentésekben számoltak be az elért eredményekről. Legtöbbször konkrét esetekkel bizonyították a kultúragitációs brigádok hasznosságát. A következő, Csongrád megyei jelentés példája is ezt bizonyítja: *„A Csanádi Úttörő szcs-ben szereplő kultúrbrigádunk az aktuális rigmuson keresztül kihozta Merc Gábor brigádvezető 200%-os teljesítményét, továbbá Kovács Sándor aratógép-kezelő jó munkamódszerét, melyen keresztül biztosította az aratógép állandó üzemben való tartását. Továbbá kihozta a brigád azt, hogy Kovács Sándor, aki 8 hónapja dolgozik a tszcs-ben, már eddig 170 munkaegységet teljesített, 100-as Csepel kerékpárt vett. A tszcs többi dolgozói ott a helyszínen hatalmas nagy tapssal fogadták a két tag eddig elért jó eredményeit és többen ígéretet tettek arra, hogy ők is úgy dolgoznak, hogy a legközelebbi brigádműsor alkalmával ők is énekeljék ki.”*⁴⁰⁰ A jó begyűjtési eredmények elérését is sokszorta az agitációs munkákhoz, azon belül is leginkább a rigmusbrigádok szerepléséhez kötötték. Egy Komárom megyei beszámolóban például a következőket olvashatjuk: *„Tanácsaink általában felismerték a kultúragitációs munka jelentőségét, felhasználták a brigádok munkáját, s ez megmutatkozott a begyűjtési eredményben is. Pl. Tatabányán 8-10 helyre mentek ki a brigádok. A felköszöntött dolgozók vállalásokat tettek beadásuk túlteljesítésére. Pl. Modróczki N. az első köszöntés alkalmával kijelentette, hogy ő a vezetést végig megtartja. Beadását 237%-ra teljesítette.”*⁴⁰¹ A beszámolókból található eredmények hitelessége természetesen megkérdőjelezhető, de mindenképp megmutatja azt, hogy ekkoriban mennyire fontosnak tartották a rigmusbrigádok tevékenységét.

⁴⁰⁰ MOL XIX. I-3a. 1812-5-5/1951.

⁴⁰¹ MOL XIX. I-3a. 87-11-7/1952.

A mezőgazdasági munka minél több termést hozó és minél gyorsabban történő biztosítása mellett népszerűsíteni kellett a gépállomásokat, és azokat a traktoristákat – különösen a nőket – akik teljesítették a terveket. Az egyes dolgozóknak felajánlottak a bemutatókon számokat, s el is énekelték nekik. Ezzel egy időben toborozták a traktorosokat is, e tekintetben az egyik döntő szempont volt, hogy a tsz tagjai közül kerüljenek ki minél többen, a másik, hogy minél több női traktoros legyen köztük.

E brigádok a mezőgazdasági szektorhoz köthetők a termelőszövetkezetek népszerűsítését, illetve a tagtoborzás feladatát is ellátták. Ilyenkor a brigádok a tsz-ek jobb munkamódszerét, magasabb terményeredményeit, valamint a kollektív munkából fakadó optimista hangulatot hangsúlyozták.

A kultúragitációs brigádok a nagy nyári mezőgazdasági munkák és a begyűjtés támogatása után nem fejezhették be tevékenységüket. Fontos feladatuk lett a központi tervek népszerűsítése, főként az egész gazdaságot átfogó ötéves tervé. A párt vezetésének célkitűzése elsősorban az volt, hogy meg-, illetve elismertessék az emberekkel a párt gazdaságpolitikai célkitűzéseit. Ennek keretében hangsúlyozni kellett, hogyan éltek régen az emberek – természetesen ez volt a negatív példa – és azt, hogy a kommunista párt hatalomra kerülésével mennyiben változott meg az ország és az egyének helyzete, illetve, hogy lehet még jobbá tenni azt az ötéves terv megvalósításával. Az 1950-ben indult ötéves terv propagandáját az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztálya kidolgozta ki, amelyben a következőket hangsúlyozták: az ötéves terv egyik legfontosabb záloga lesz a béke megtartásának, s a Szovjetunió példáját folyamatosan szem előtt tartva kell a magyar gazdaságot, főképpen a nehézipart fejleszteni. Eszerint propagálni kell a legnagyobb gazdasági és egyéb létesítményeket, növelni kell a dolgozóknak a felelősségérzetet és az áldozatkészséget a tervteljesítésre.⁴⁰²

⁴⁰² MOL M-KS 276. f. 53. cs. 74. R. e. 1951. május 3. in: www.digitarchiv.hu [2007. november 14.]. Az ötéves terv propagálását valószínűleg nem találta megfelelőnek a felsőbb vezetés, hiszen 1952-ben a Népművelési Minisztérium a megyei népművelési osztályokhoz írt körlevelében az ötéves terv agitációját és propagandáját a politikai nevelőmunka legelmaradottabb részének nevezte. Kritizálta, hogy elkoptatott szövegekben, adatok és számok nélkül, vagy éppen csupasz tények közlésével próbálják megismertetni az emberekkel a tervet, és nem kapcsolják össze a békeagitációval, pedig ez utóbbi az egyik legfontosabb feladata lenne a tervpropagandának. Az NM a PB-jegyzőkönyv szövegében található feladatokhoz hasonlóan határozta meg az ötéves terv agitációját: az ötéves terv célkitűzéseit össze kell kapcsolni a békeharc kérdésével, hiszen az ötéves terv béketerv, amely az ország jövőjét és az emberek boldogságát biztosítja. Az országos jelentőségű ipari, mezőgazdasági és kulturális beruházások bemutatásán kívül hangsúlyozni kell a helyi viszonylatban megjelent építményeket is. Tudatosítani kellett, hogy is hozzájárulhat a terv megvalósításához, de a felelősségérzetét nemcsak a saját munkájával szemben, hanem a másokéval szemben is éreztetni kellett – ezen kívül nem volt szabad eltérni a tervfegyelem megsértését sem. A fentiek mellett mindig példaként kellett felhozni a szovjetek eredményeit. PML XXIII. 18. 873-1/1953.

Az ötéves tervet többnyire különböző elřadásokon, kiállításokon, dokumentum-filmekben és újságokban népszerűsítették. A kultúragitációs brigádok ehhez kapcsolódóan řként inkább a tervkölcsön-, illetve 1950-től az úgynevezett békekölcsön-jegyzés propagálásában játszottak fontos szerepet. A kölcsönjegyzés idején is folyamatosan agitálták az embereket a befektetésre, de a kötvények igazi népszerűsítése a jegyzések sorsolásának napján volt. Sok helyen ilyenkor zenés ébresztő köszöntette a község lakóit, s így mintegy ünnepé avatták a napot. A kultúragitációs brigádok tagjai kántálva, énekszóval járták végig a települést, buzdítva az embereket az állami kötvények jegyzésére, mősoros elřadásukban kisebb jelenetek mellett csasztuskák⁴⁰³ és versek is szerepeltek. A brigádok ugyanakkor igyekeztek bekapcsolni a mősorukba minél több olyan embert, akik a korábbi kölcsönhúzásokon nyertek. A pozitív példák kiemelése mellett kipellengérezték azokat, akik nem jegyeztek korábban békekölcsönt, illetve azokat is, akik jegyeztek ugyan, de nem fizették ki később a jegyeket. Hangsúlyozták, hogy ezzel mindenki nyer, még az is, akinek a kötvényét nem húzták ki, hiszen az ötéves terv létesítményei minden dolgozó javát szolgálják.

A békekölcsönjegyzés idején amellet, hogy az egész ország gazdasági fejlődsét propagálták, a helyi viszonyokban történt elřrehaladást is igyekeztek kiemelni. Így születtek olyan rigmusok, amelyekbe ezeket is beleszőtték:

*Āvillanyt kapott Tépe,
Szép iskolát, kutat,
Az Ötéves Terv elején
Új bekőtrutat.
Béke, béke tartós béke,
Békekölcsönt jegyezz érte!*

*Gazdagodik, szépül,
Növekszik a község.*

⁴⁰³ *Sőřcsillag ritkán ragyog az égen dallamára:
Ārózsaszínő a tervkölcsön kötvényem,
Ezért élek rózsaszínőreményben.
Tervkölcsőnbő szerezték be gyárunkba az új gépet,
Így szolgálja a tervkölcsön a népet.*

*Kovács szaki nyereményét beosztja,
Mire fordítja a sok pénzt, nincs gondja,
Cipő, ruhát, Csepel-motort vásárolok magamnak,
Ēs egy jó kis kényszerzubbonyt Trumannak.ő* Mősoranyag a tervkölcsön sorsolásához. MOL XIX. I-3a. 88. doboz. ikt. sz. n./d. n.

De épít~~R~~terveinkhez

Békére van szükség!

Béke, béke, tartós béke,

*Békekölcsönt jegyezz érte!*⁴⁰⁴

A választások – mind az országgyűlési, mind a tanácsi – idején a kultúragitációs brigádok működése fokozódott. Az MDP már az 1949. évi országgyűlési választások idején több mint 200 ezer agitátort – ezek egy része a tömegszervezetekből, másik része pedig az úgynevezett népnevelők köréből került ki – szervezett be az egyéni választási munkára. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a teljes pedagógus és népművelő társadalmat mozgósította.⁴⁰⁵

Az 1950. évi tanácsválasztásokat is nagy elrkészület elRzte meg a Népművelési Minisztériumban és helyi szinten egyaránt. A választásokat megelőző hetekben a fellépő kultúrcsoportoknak a különböző mősorokba már bele kellett szőniük a közeledő országos eseményt. Szeptembertől – a tanácsválasztás október 22-re esett – a megyei népművelési osztályok a különböző tömegszervezetek segítségével (DISZ, MNDSZ, úttörőmozgalom stb.) igyekeztek a megye valamennyi településén megszervezni a választási kultúragitációt. A kultúrcsoportok a választási gyűléseken szerepelve népszerűsítették a jelölteket, valamint az elmúlt évek eredményeit, hangsúlyozva az MDP politikai-gazdasági-kulturális intézkedéseit. A gyűlések mellett a csoportok az utcán, a mozik előcsarnokaiban, a várótermekben, sőt a vonatokon⁴⁰⁶ is felléptek.

A választás napján zenés ébresztővel vagy énekszóval köszöntötték a községek lakóit, a kultúrcsoportok sorra járták a házakat, és számos esetben a szavazóhelyiségig kísérték el a voksolókat.⁴⁰⁷ Az agitációs munkákról a megyei népművelési osztályok jelentést küldtek az NM-hez, ezekben a *Áhibák és hiányosságok ellenére* a választási agitációs munka sikerességéről számoltak be. A film- és diavetítések agitációs sikere mellett a kultúragitációs csoportok munkáját emelték ki a jelentésekben, bár itt is számos esetben előfordultak kisebb hiányossá-

⁴⁰⁴ MOL XIX. I-3a. 1812-9-7/1951.

⁴⁰⁵ Feitl, 1999. 283. o.

⁴⁰⁶ Egy Szolnok megyei jelentésben a *Ávonatagitációról* a következőket olvashatjuk: *ÁLeellenRiztük a csoportok munkáját a Szolnoki Püspökladány és szolnoki mezővárosi munkásvonaton. Mindkét szakaszon komoly sikerrel szerepeltek, kb. 5-10 kocsiban adtak mősort. Egy-egy kocsiból alig akarták továbbengedni Rket, kívánsághangversenyt rendeztek velük az utasok. Tapasztalat, hogy egy-egy vonatra nem elég 1-1 csoportot feltenni, mivel nem bírják az érdeklődést kellőképpen kielégíteni.* MOL XIX. I-3a. 1854-ált.-2-40/1950.

⁴⁰⁷ Esztergár községben például az úttörők felkeresték azokat az idősebb embereket, *Áakik dél felé még nem szavaztak le, és saját szavaikkal, a gyermekek jövőjére hivatkozva biztatták Rket i eredményesen i a szavazásra.* MOL XIX. I-3a. 1854-B-17/1950.

gok, főként a tömegszervezetekkel való elégtelen kapcsolatot és a kezdeti szervezetlenséget emelték ki a jelentések írói. Sajátos hibákat tárt fel a zirci választási kampányról a Veszprém megyei népművelési osztályvezető. Véleménye szerint nagy hiba volt, hogy az agitációs műsorokban gyerekeket is alkalmaztak, így *„Különösen rossz hatást keltett, amikor a tízéves kislány arról beszélt, hogy a tanácsagnak jelölték”, illetve „rosszul hangzik a gyermekek elmondásában külpolitikai kérdésekkel foglalkozó, részükre gyakran meg nem értett rigmusoknak az elmondása.”*⁴⁰⁸ Az 1954. évi tanácsválasztás már agitációs szempontból visszafogottabbnak tűnt. Itt is bevetették a népművelőket a választási harcban, megmaradt a személyes agitáció is, de az ízléstelenségig ment, a választókat sértő hivalkodó reklámot kifejezetten tiltotta a pártvezetés.⁴⁰⁹

Az 1953-as választást mind országos, mind helyi szinten még nagyobb szervezkedés előzte meg, mint a korábbiakat. Az MDP vezetők célja a társadalom totális mozgósítása volt. Ennek érdekében minden eszközt bevetettek, használták a tömegkommunikáció összes területét, de duplájára növelték az 1949. évi választásokhoz képest a választási előkészületekben résztvevő népművelő agitátorok számát is. Az 1949. évi választás idején még úgy gondolták, hogy az emberek az elmúlt évek eredményeire, az ötéves terv hatalmas célkitűzéseire és a békére mondanak igent. 1953-ra azonban megváltoztak a viszonyok, az eltelt négy év kijózanítóan hatott.⁴¹⁰ Ennek alapján arra a következtetésre jutottak az ország vezetői, hogy még inkább igénybe kell venni az agitációs tevékenység minden eszközét, hogy az emberek szavazni menjenek. Hatalmas propagandába kezdtek azért, hogy *„A választók minél nagyobb számban meggyőzéssel, lelkesen teljesítsék hazafias kötelességüket és szavazzanak a népfontra.”*⁴¹¹ A választási agitáció fő tartalmát az addigi eredmények (tanácsok létrehozása, Alkotmány törvénybe iktatása, gazdasági létesítmények stb.) és a jövő fejlődésének ismertetése adta, illetve hangsúlyozni kellett az ellenséges elemek aknamunkáját is. A párt vezetők fontos szerepet szántak a választási harcban a kulturális területnek, a megyei pártbizottságoknak a népművelési osztályokkal együtt az énekkarokat és a kultúrcsoportokat is fel kellett készíteniük a választásokra.⁴¹²

Az 1953. évi választáskor a Népművelési munkatársak két részre osztották, az első rész április közepétől május 16-ig tartott, a második rész maga a választás napja, azaz május 17-e volt. Az első időszakban a kultúrotthonokban kiállításokat szerveztek, politikai előadásokat

⁴⁰⁸ MOL XIX. I-3a. 1854-B-17/1950.

⁴⁰⁹ MOL M-KS 276. f. 53. cs. 203. R. e. 1954. november 10. in: www.digitalarchiv.hu [2007. november 14.]

⁴¹⁰ Feitl, 1999. 283. és 284. o.

⁴¹¹ MOL M-KS 276. f. 53. cs. 116. R. e. 1953. március 5. in: www.digitalarchiv.hu [2007. november 14.]

⁴¹² MOL M-KS 276. f. 53. cs. 116. R. e. 1953. március 5. in: www.digitalarchiv.hu [2007. november 14.]

tartottak, választási plakátokkal és jelszavakkal díszítették ki a településeket, valamint a hangosbemondókon keresztül népszerűsítették a jelölteket és a párt programját. A kultúragitációs brigádok ekkor új rigmusokat írtak, kisebb jelenteket és verseket tanultak be. De már ekkor járták a házakat; az utcákon, a kisgyűléseken és a hangosbemondókban választási mondatokat, rigmusokat adtak el. A választás napja ismét zenés ébresztéssel kezdődött, a brigádok megint elindultak a házakhoz csasztuskákat szavalni, de külön figyelték azokat az utcákat, ahonnan kevesen mentek el voksolni, majd oda összpontosították a kultúragitációs erőket. A szavazás befejezése után sok helyen esti mulatsággal, zenés műsorral, helyenként bállal zárták a napot.

Választási csasztuska (dallam: *A rátóti legények*)

Választásra készülünk,
Hogy szebb jövőt teremtsünk,
Ha Népfrontra szavazunk, szavazunk, sej de szavazunk,
Erősítjük hatalmunk!

Kit választunk galambom
Én kereken kimondom
Azt választjuk senki mást, senki mást, sej senki mást,
Ki a munkában helytállt.

A békéért küzdünk mi
Arra fogunk szavazni,
Ki a békét szolgálja, szolgálja, sej szolgálja,
Az kerül a listára.

Jertek majd szavazzatok,
Jó kedvvel válasszatok,
Népé már a hatalom, hatalom, sej a hatalom,
Ezért vidám a dalom.⁴¹³

⁴¹³ PML XXIII. 18. 879-4-55/1953.

A kultúragitációs brigádok, mint ahogy a fenti példák mutatják, igen fontos szerepet játszottak az 1950-es évek elejének agitációs munkájában. Az 1953. júniusi fordulat után azonban látványos változás következett be ezen a területen is. A brigádok ugyan nem szűntek meg teljes egészében, de az mindenképp elmondható, hogy szerepük visszaesett. Ezt bizonyítja részben az, hogy a *Népművelési Híradó* és a *Művelt Nép* hasábjairól eltűntek a különböző alkalmakra ajánlott csasztuskák. Másrészt az a tény, hogy az NM iratanyagában (és a Pest Megyei Tanács VB Népművelési Osztály iratanyagában is) a következő másfél évben (az 1953. évi választások és a nyári aratási munkák idején még agitáltak a csoportok rigmusokkal, még rigmusíró brigádok is dolgoztak) található jelentésekben, beszámolókból egyre kevesebb szó esik róluk.

1954 elején a népművelési újságok már kultúragitációs gondokról cikkeztek, bár inkább az agitáció központilag szabályozott, sablonos rigmusokat kitermelő tevékenységét bírálták, s tanácsot adtak a népi hagyományok, helyi ötletek felemelésére és terjesztésére. A kultúrotthonok helyzetét vizsgáló 1955. évi előadás írásos anyagában az előadó szintén azt emelte ki, hogy 1953 júniusa és 1955 márciusa között a kulturális agitációt, s vele együtt a brigádokat is, egyszerűen száműzték a kultúrotthonok a tevékenységükből.⁴¹⁴

1954-ben az NM körlevélben foglalkozott a rigmusokkal, elemezte hibáikat, azaz azt, hogy sematikusan dicsértek-bíráltak a termelés beszolgáltatása, az adózás és egyéb kötelezettségek érdekében; ugyanakkor lélektelen módon kipellengéreztek az embereket (rásütve rögtön bárkire a „nép ellensége” jelzőt), s mindezek mellett sokszor gyerekeket használtak erre a célra. Röviden: ízléstelenek voltak.⁴¹⁵ Bár a körlevél tanácsokat adott arra, hogyan lehetne ízléses rigmusokat írni és színvonalas előadásokat tartani belőlük, mégis e politikai tartalommal megtöltött ritmikus sorok és velük együtt a kultúragitációs brigádok 1954-re elvesztették korábbi jelentőségüket. Természetesen az agitációs munka továbbra is megmaradt a népművelés területén, de főként nem ebben, a leginkább erőltetettnek mondható és minden művészi igényt nélkülöző formában. Tovább folytatták például a termelési agitációt, de kösöntő brigádok mellett ő há voltak egyáltalán az adott községben ő *Kérdés-felelet estékkel*, mezőgazdasági kiállításokkal igyekeztek színesebbé tenni az agitációt.

Az 1955. márciusi fordulat után a művelődéspolitikában ismét fontos szerepet kaptak a rigmusbrigádok. A második negyedévben, azaz a márciusi politikai változások után, a megyei népművelési osztályok megvizsgálták az elmúlt évek népművelési munkáját, és azok hiányosságait találtak, s így újrászervezték az egészet. Ennek hatására a nagy nyári mezőgazdasági munkák idején újra dolgozni kezdtek a kultúragitációs csoportok, s a VI. béke-

⁴¹⁴ Domokos, 1954. 8. o.

⁴¹⁵ PML XXIII. 18. 8791-1-131/1954.

kölcsönjegyzés alkalmával ismét bevetették Rket,⁴¹⁶ a Rigmus-költészet és elRadás újra megjelent a népmŰvelési agitációs munkában.⁴¹⁷

A kultúrotthonok mŰködése, szervezete

A korábbi fejezetekben a kultúrotthonok mŰvelRdési, propaganda és agitációs feladatairól esett szó, de ahhoz, hogy ezen intézmények a feladatok ellátását biztosítani tudják, megfelelően kialakított és mŰködR szervezettel kellett, hogy rendelkezzenek. E fejezet a kultúrotthonok szervezetét, mŰködését, fenntartását és személyzetét igyekszik bemutatni.

A kultúrotthonokat központilag a NépmŰvelési Minisztérium irányította, de közvetlenül a megyei, a járási, a városi és a községi tanácsok és népmŰvelési szerveik ellenRrzése alatt mŰködtek. A tanácsok népmŰvelési feladatai lényegében három fR területen jelentkeztek. Egyrészt a dolgozók politika-eszmei nevelése, politikai látókörének kiszélesítése. Másrészt a tömegek termelRmunkára, a szocializmus építésére való mozgósítása, azaz a termelési kultúra, a szakmai mŰveltség színvonala emelésének elRmozdítása. Harmadrészt a dolgozók szórakozási, mŰvelRdési igényeinek a szocialista kultúra színvonalán történR kielégítése.⁴¹⁸

A fentebb felsorolt feladatok mellett a helyi tanácsnak a kultúrotthonok megalakítása után azok fenntartásáról is gondoskodnia kellett. 1950-ben az NM-ben még úgy gondolták, hogy a kezdeti nehézségek (beruházások, eszközök biztosítása) után ezen intézmények már fenn tudják tartani magukat. 1954-re már nyilvánvalóvá vált, hogy az önfenntartás nem biztosítható; így a mintatervezetben megfogalmazottak alapján a kultúrotthonok fenntartási költségeit a községi tanács költségvetésének kulturális részében kellett biztosítani. Ugyanakkor a leírtak szerint a megyei tanács vb népmŰvelési osztálya negyedévenként, a munkaterv és a költségvetés alapján, a községi tanácson keresztül a kultúrotthonok rendelkezésére bocsátotta a mŰködéshez szükséges pénzt.⁴¹⁹ Az útmutatóban megfogalmazottak azonban nem teljesen egyértelmŰek; azaz nem tisztázódott, hogy mennyi részt kellett vállalnia a községnek és mennyit vállalt a megyei osztály a költségvetés kiadási részeibRl. Az 1955. évi szabályzat már

⁴¹⁶ *AMiskolcon a kölcsönjegyzés idRartama alatt több mint 95 kultúrbrigád köszöntette a jegyzésben élenjárókat, így öt nap alatt 1650 helyen adtak mŰsort.* MOL XIX. I-3a. 8791-4-1-25/1955.

⁴¹⁷ *ATovább támogatjuk a rigmusos mŰfaj kibontakozását, a rigmusnak mŰsorokba iktatását, rigmus brigádok feltámasztását, szereplését, mivel ezzel a termelést nagy mértékben elRsegítjük. A már-már haladozó rigmusozást hiányát nagyon is érezni lehetett üzemi és mezRgazdasági termelés kulturális segítségével, de ugyanúgy az üzemi termelésnél is. A rigmus alkalmazását, felelevenítését úgy az üzemi, mint a mezRgazdasági irányú kultúrmunka területén erRsen szorgalmazzuk.* Békés megye 1955. évi második negyedévi munkaterve. MOL XIX. I-3a. 8791-3-1-17/1955.

⁴¹⁸ Hencz, 1962. 148. o.

⁴¹⁹ PML XXIII. 18. 41. doboz. ikt. sz. n./1954.

egyértelműen kimondta, hogy a kultúrotthonon kétféle bevétel alapján működhet, az egyik a rendezvények nyereségei, a másik az állami támogatás. Az utóbbi mértékét a kultúrotthon éves fejlesztési és munkaterve határozta meg.⁴²⁰

A megyei tanács vb-k népművelési osztályának í 1951-ig az oktatási és népművelési osztály népművelési alosztályának í feladatai között szerepelt a kultúrotthonok működésének segítése és ellenőrzése, valamint az új kultúrotthonok létesítése. Az osztályokon külön kultúrotthon-előadót (vagy előadókat) jelöltek ki, akiknek feladata a kultúrotthonokat érintő összes kérdés elintézése volt, valamint a megye területén előadandó műsorok, rendezvények műsortervei politikai elbírásának ellenőrzése. Az oktatási előadó feladatai közé sorolták az iskolán kívüli oktatás ügyeinek intézését (Szabad Föld Téli Esték, alapismereti tanfolyamok, természettudományos előadássorozatok stb.), valamint a káderek népművelési iskolára küldését. A művészeti előadó a megye területén lévő művészeti ügyek intézésével, valamint a képzőművészeti tanfolyamok szervezésével foglalkozott. A népművelési osztályok gazdasági része foglalkozott a megyei tanácsok népművelési feladataihoz kapcsolódó pénzügyekkel.⁴²¹ A népművelés megyei szervezete elméletileg tehát négy részre tagolódott, valójában ezt a tagolódását a gyakorlatban nem tudták megtartani, mivel községi szinten a kultúrotthonok vezetői foglalkoztak a népművelés minden területével, így a megyei szintre befutó ügyek is állandóan keresztezték egymást.

Járási szinten a járási tanács vb népművelési előadójának feladata között szerepelt a kultúrotthonok szervezése, a helyi társadalom kultúrotthon-mozgalomban való részvételének növelése; illetve a járás területén található olyan községek számbavétele, ahol még nincs kultúrotthon. A már működő kultúrotthonok esetében folyamatosan ellenőrizniük kellett munkájukat. Az úgynevezett területi kultúrotthonok mellett az üzemi kultúrszobák kialakítása is fontos részét képezte munkájuknak.

A járási kultúrházak a járási tanácsok felügyelete alatt működtek; de szakmai szempontból a tanács vb-k népművelési osztálya alá tartoztak, amelynek negyedévente í kezdetben havonta í jelentést kellett küldeniük munkájukról és munkatervükről is. Általános feladatuk volt a járási székhelyeken példamutató kulturális felvilágosító, nevelőmunka kiépítése, azaz a központi politikai propaganda segítése. Emellett a gyakorlati tapasztalatok és elméleti képzés alapján a járás összes kultúrotthonainak segítése, jó munkamódszerek bemutatása, a munka ellenőrzése. Az NM utasítása szerint a járási művelődési házakban három függetlenített mun-

⁴²⁰ PML XXIII. 18. 8791-1-13/1955.

⁴²¹ PML XXIII. 18. 1820-29-1/1951.

katárs dolgozott: az igazgató, a művészeti csoport vezetője és a népművelési csoport vezetője.⁴²²

Az 1950 májusában kiadott *Minta Működési Szabályzat Falusi Kultúrotthonok részére* útmutatóul szolgált a kultúrotthonok szervezői és vezetői számára. A szabályzat szerint a falusi kultúrotthonokat a népművelési bizottságnak kellett irányítania, a községi tanács ellenőrzése alatt.⁴²³ (1951-ben újabb mintaszabályzat látott napvilágot, de ez elsősorban a kultúrotthon vezetőségének összeállítását változtatta meg.⁴²⁴)

Évekkel később, 1954-ben a Népművelési Minisztérium tervezetet küldött ki a falusi kultúrotthonok működési szabályzatához, majd 1955-ben új működési szabályzatot. Ezek szerint a kultúrotthon munkáját is az 1950. évi szabályzathoz hasonlóan is a községi tanács vb irányította a népművelési állandó bizottságon (áb) keresztül. Utóbbiak feladata egyrészt a kultúrotthon éves, illetve negyedéves tervének megvitatása volt is amelyet végül a vb hagyhatott jóvá is, másrészt elméletileg ellenőrizte és segítette a vb által hozott határozatok megvalósítását.⁴²⁵ Valójában nem minden helységben működött is vagy ha meg is alapították, ténylegesen nem tevékenykedett is a népművelési áb,⁴²⁶ így a kultúrotthonok mindenképpen a tanács vb is ha volt, akkor a népművelési előadó is közvetlen ellenőrzése alatt álltak, ugyanakkor szakmai problémáikkal a járási tanács vb népművelési előadját vagy a megyei népművelési osztályt keresték fel.

Az 1950. évi mintaszabályzat szerint a kultúrotthon élén egy három-, de legfeljebb héttagú (kultúrotthon-igazgató, DISZ képviselője is aki egyben az igazgatóhelyettes is, népművelési csoport-, művészi csoport-, könyvtári csoportvezető, sportkör vezetője, gazdasági felelős) vezetőség állt (a szabályzat nem rögzítette, hogy hogyan választották meg a vezetőséget); amelynek névsorát jóváhagyásra meg kellett küldeni a járási tanács vb oktatási és népművelési osztályának. Az 1951. évi minta működési szabályzat szerint a kultúrotthon vezetőségének 10 tagból (igazgató, igazgatóhelyettes, oktatási, művészeti, sport, szakkör, és film előadók, gazdasági felelős, könyvtáros, propagandista) kellett állnia.⁴²⁷

⁴²² Csenge, 1974. 24. o.

⁴²³ Csenge, 1974. 128. o.

⁴²⁴ MOL XIX. I-3a. 1854-I-15/1951.

⁴²⁵ PML XXIII. 18. 8791-1-13/1955., MOL XIX. I-3a. 541. doboz. ikt. sz. n./1955.

⁴²⁶ A népművelési állandó bizottságok feladata: *Áazon kell munkálkodnia, hogy a kulturális szervek, így a népművelési apparátus, a tömegszervezetek kulturális munkáját, a helyileg működő kulturális intézmények munkáját államunk és népünk előtt álló legdöntőbb feladatok megoldásának elősegítésére összehangolja, ellenőrizze.* Az áb-tagok mindig tanácstagokból kellett, hogy kikerüljenek. Népművelési Híradó, 1951/4. szám, 15. o.

⁴²⁷ MOL XIX. I-3a. 1854-I-15/1951.

Az 1954. évi tervezetben már kultúrotthon-tanácsról olvashatunk,⁴²⁸ majd 1955-ben a Népművelési Minisztérium által kiadott kultúrotthon-szabályzatban kultúrotthon választmányaként szerepelt, amelyet a község dolgozói az év végi beszámolók alkalmával összehívott népgyűlésen választhattak meg. Bárki lehetett választmányi tag a település lakosai közül, így bármilyen helyi értelmiség, de *Áa művelési munkát szerető, értő munkások, parasztok, alkalmazottak* is.⁴²⁹ Kitételként szerepelt azonban, hogy a választmány elnöke az áb egy tagja, titkára pedig a kultúrotthon-igazgató legyen; de a tanács többi tagjára nem volt javaslat. A választmány tagjainak pontos létszámát a későbbiekben meghatározták, így 9-15 tagúnak kellett lennie, attól függően, hogy milyen nagyságú településről volt szó.⁴³⁰ A választmány feladata volt a kultúrotthon éves tervének összeállítása a költségvetéssel együtt, ellenőrizte ezek végrehajtását, és elvileg közvetlen segítséget nyújtott a kultúrotthon tevékenységéhez.⁴³¹ A megyei népművelési osztályoknak tett jelentések szerint a választmányi gyűlések nem minden esetben tartottak számot megfelelő érdeklődésre, azokon kevesen jelentek meg.⁴³²

A korábbiakban már esett szó arról, hogy a vezetőséget a dolgozók maguk választották, ezzel a demokratikusabbnak beállított rendszerrel kívánták elérni, hogy az emberek az eddiginél *Ásokkal jobban magukénak érezzék a kultúrotthont, s megnövekedett felelősségtudattal vegyenek részt a város, falu kulturális intézményeinek irányításában, közvetlen vezetésében*.⁴³³ Ez a rendszer sem működött azonban demokratikusan, hiszen a választmányi jelölteket a párt, a Hazafias Népfrent helyi bizottsága és a tanács népművelési állandó bizottságának segítségével állították össze.

A választmány í amelynek tagjai egy évig voltak hivatalban í csak segítette a kultúrotthon-vezető munkájának ellátásában, valójában a kultúrotthonokat az igazgató irányította, aki a mindenkori népművelési ügyvezető is volt egyben; illetve hivatalból tagja volt a választmánynak. (A népművelési miniszter közlése szerint a népművelési ügyvezetőket be kellett választani a helyi tanácsba.⁴³⁴)

A kultúrotthonok vezetőinek kiválasztása, jóváhagyása és kinevezése a megyei népművelési osztályok feladata volt.⁴³⁵ A kultúrotthonok igazgatói voltak felelősök az intézmény

⁴²⁸ PML XXIII. 18. 41. doboz. ikt. sz. n./1954.

⁴²⁹ PML XXIII. 18. 8791-1-13/1955., MOL XIX. I-3a. 541. doboz. ikt. sz. n./1955.

⁴³⁰ Választmányi tagok létszáma: 5000 lakosig 9 állandó, 2 póttag; 5000-en felüli községekben 13 állandó, 3 póttag; városi, járási kultúrházakban 15 állandó és 4 póttag. PML XXIII. 18. 8791-1-49/1955.

⁴³¹ PML XXIII. 18. 8791-1-49/1955.

⁴³² Például a tápiószecsői választás is csak másodjára járt sikerrel, mikorra már mászt is hirdettek, ennek hatására mintegy 300 dolgozó jelent meg. PML XXIII. 18. 8791-1-17/1955.

⁴³³ PML XXIII. 18. 8791-1-49/1955.

⁴³⁴ PML XXIII. 18. 1820-10-10/1950.

⁴³⁵ Csende, 1974. 48. o.

munkájáért anyagilag és szakmailag egyaránt. Nekik kellett elkészíteniük negyedévente a munkatervet és költségvetést, amiket í miután az adott községi tanács vb-je jóváhagyott í a járási tanács vb népművelési elnököjéhez küldtek el. A munkaterv alapján pedig a kultúrotthonon kéthetes vagy havi programját kellett elkészítenie, s biztosítani a programok népszerűsítését, de az adminisztratív feladatok ellátásáról (például munkanapló,⁴³⁶ leltár, nyilvántartások stb. vezetése) is ők gondoskodott, így a havi, majd később a negyedéves jelentéseket⁴³⁷ is az igazgató állította össze. A nagyobb községeknél, városoknál függetlenített kultúrotthon-igazgatók dolgoztak, azaz ez volt a foglalkozásuk, amelyért rendes havi munkabért kaptak. A kisebb helységeknél a kultúrotthon-igazgatóknak tiszteletdíj járt.⁴³⁸

A kultúrotthon-igazgató helyettese az 1950. és az 1951. évi szabályzat szerint a DISZ képviselője kellett, hogy legyen. Ennek az oka többek között az volt, hogy a kultúrotthonok programjaiba minél több fiatal igyekeztek bekapcsolni í főként a DISZ-en keresztül, valamint így a DISZ kulturális tevékenységét és a kultúrotthonok munkáját is igyekeztek minél szorosabban fűzni és összehangolni. Az 1954. évi tervezetben, illetve a 1955. évi szabályzatban már helyettesnek javasolták a könyvtárost is vagy bárkit, aki *„a művelődési kérdések iránt komolyan érdeklődik és a feladatokat meg tudja oldani”*,⁴³⁹ tehát elég tág teret adtak a szabályzat kidolgozóinak a helyettesi munkakör betöltéséhez.

Az 1950. évi szabályzat még külön négy csoportvezetőt (népművelési, művészi, könyvtári csoportvezető, sportkör vezetője), az 1951. évi szabályzat pedig nyolc felelőst jelölt ki a kultúrotthonok vezetőségének tagjaiként, az 1955. évi szabályzatban azonban ezeket a munkaköröket így nem tüntették fel, csak a kultúrotthonok feladatait, feladatköreit (ismeretterjesztő, szemléltető propaganda, művészeti munka, könyvtár, kötetlen foglalkozások) határozták meg. Ezt a lépést valószínűleg a racionalizálás jegyében tették meg a szabályzat kidolgozói, hiszen egy kis község kultúrotthonában nem igen működhetett többféle szakkör vagy akár többféle műkedvelő csoport, amiknek irányítására külön csoportvezetőket kellett volna rendelni.

A szabályzatokban meghatározott feladatok és a feladatokhoz rendelt munkaerő csak az ideális állapotot mutatja be. Az iratokat vizsgálva az mindenképp elmondható, hogy ez a valóságban korántsem így működött. A kultúrotthonok munkája az állandó pénz- és szakérte-

⁴³⁶ A munkanaplóban lejegyezték, hogy melyik nap, milyen jellegű tevékenységet végeztek a kultúrotthonban, illetve azt is, hogy azokon hányan vettek részt. Ezek alapján állították össze a havi, majd a negyedéves beszámolókat.

⁴³⁷ A havi, majd később a negyedéves jelentések formáját és tartalmát központilag határozták meg a népművelési osztályok, ügyvezetők és kultúrotthon-igazgatók részére.

⁴³⁸ PML XXIII. 18. 8791-1-13/1955., MOL XIX. I-3a. 541. doboz. ikt. sz. n./1955.

⁴³⁹ PML XXIII. 18. 8791-1-13/1955., MOL XIX. I-3a. 541. doboz. ikt. sz. n./1955.

lemhiány, és sokszor az érdektelenség miatt igencsak elmaradt a központilag meghatározott feladatok teljes és rendszeres megvalósításától. Valójában a kultúrotthonok viszonylag élénk munkáját a kultúrotthon-igazgatók és egy-két lelkes szakkör- vagy valamilyen műkedvelő csoportvezető biztosította.

Személyzet, oktatás, továbbképzés

A kultúrotthonok kialakításával párhuzamosan megkezdődött e terület megbízható káderekkel való feltöltése. A politikai vezetés elképzelése az volt, hogy új, a hatalom által megbízott emberek lássák el a feladatokat, azonban a népművelési szakemberek többsége mégis a kialakult politikai, társadalmi helyzettel nem mindig elégedett – pedagógus volt. Egyfajta kényszerből alkalmazták őket, mert a kommunista párt nem rendelkezett kellő számú káderrel a művelődési területén. Ugyanakkor emellett egy új generációra is igyekeztek építeni a művelődési irányítói; olyan fiatalokra, akik maradéktalanul hittek *„A népi demokráciában és bíztak a kommunista párt vezetésében”*.⁴⁴⁰ Így az NM a népművelés területén dolgozók vagy dolgozni szándékozók számára számos tanfolyamon keresztül nyújtott lehetőséget a tanulásra, illetve továbbképzésre. Ezek a tanfolyamok néhány naposak vagy akár többhónaposak is lehettek. A következő táblázat az 1950-ben tervezett és megvalósult népművelési iskolákat mutatja be.

⁴⁴⁰ T. Kiss, 2000. 62. o.

Fejlesztési elıirányzat (a kiképzett káderek száma)⁴⁴¹

Iskola megnevezése	1949. évi állapot	1950	1951	1952	1953	1954.	Az ötéves terv végére
kéthetes falusi ügyvezetıképzı	-	1700	3000	-	-	-	4700
hathetes falusi ügyvezetıképzı	-	80	-	-	-	-	80
három hónapos járási és megyei ügyvezetıképzı	100	180	180	180	180	180	1000
öthónapos felsıfokú	-	80	160	160	160	160	720
hathetes könyvtárosképzı	130	200	-	-	-	-	330
három hónapos könyvtárosképzı	-	-	100	100	100	100	400
négy- vagy hat-hetes aktívaképzı	100	240	480	1920	1920	1920	6580
Összesen	330	2480	3920	2360	2360	2360	13810

A terv szerint a kultúrkáderek kiképzése az elsı idıben a mennyiségen, utána a minıségen alapult volna. A falusi kultúrotthonok ügyvezetıképzése a szegedi és debreceni iskolákban történt. A járási és megyei ügyvezetı iskolát a szakszervezeti és nagyüzemi kultúrvezetıképzésére alapították, ennek a helyszíne Szentendre volt. Ez volt az úgynevezett középkáderképzı tanfolyam. A felsıfokú káderképzést a kiválóan dolgozó megyei ügyvezetı, a tömegszervezeti kultúrvezetı és a minisztériumi káderek utánpótlására hozták létre. Külön szerveztek könyvtáros képzést a körzeti és nagyüzemi könyvtárosok részére, a népkönyvtárosok kiképzése pedig megyénként szervezıdött, hatnapos tanfolyamokkal. Az aktívaképzés az énekkar, a színjátszó-, a báb- és a tánccsoportok vezetıinek és a képzıművészeti felelısöknek indított speciális tanfolyam volt.⁴⁴²

Az NM iskoláiban 1951-ben 1835 kádert képeztek ki,⁴⁴³ ez a mennyiség messze elmaradt a tervezett majdó4000-tıl. Azonban nemcsak mennyiségi elmaradásról volt szó, hanem a

⁴⁴¹ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 379. ı e. Fejlesztési elıirányzat (a kiképzett káderek száma) (d. n.)

⁴⁴² MOL M-KS 276. f. 89. cs. 379. ı e. Javaslat a megyei kultúr- és tömegpropaganda felelısök nyári tanfolyamára. (1951)

⁴⁴³ Tanfolyamok megoszlása: 4 hetes kultúrotthon-vezetı tanfolyamon: 651, 3 hetes könyvtáros iskolán: 432, 4 hónapos könyvtáros iskolán: 48, 10 hetes népművelési iskolán: 164, 5 hónapos népművelési iskolán: 127, 3 hónapos keskenygépész tanfolyamon: 339, 6 hónapos normálgépész tanfolyamon 40 fı vett részt, 1 éves népművelési iskolán 81 fı vett részt, 1 éves újságíró iskolán 87. Ezek mellett például gépállomás könyvtárost, kultúrfelelıst, bányász kultúrotthon-igazgatót stb. külön tanfolyamokon oktatták. MOL M-KS 276. f. 89. cs. 379. ı e. Feljegyzés Horváth Márton elvtárs részére. (1951)

káderképzés minőségi szempontból sem érte el a megfelelő színvonalat. A feljegyzés szerint az iskolák legnagyobb hibája többek között az volt, hogy *Áhibás volt a káderküldés*, azaz egyrészt kevés embert küldtek a megyék, másrészt a hallgatók elrképzettsége nagyon alacsony volt, sokan például helyesen sem tudtak írni. Elrfordult az is, hogy olyan embert küldtek könyvtáros iskolába, aki soha nem is olvasott.⁴⁴⁴

A tervezett iskolarendszer a következő években némiképp átalakult. A legfontosabb iskola az 1951-ben országos szinten megszervezett négyhetes népművelési iskola volt – itt képezték ki a népművelési ügyvezetőket és kultúrotthon-igazgatókat –, amelynek két helyszíne Szeged és Debrecen volt. Középszintű képzést biztosított a három- és öthónapos népművelési tanfolyam. Felsőfokú képzésre hozták létre a Móricz Zsigmond Népművelési Iskolát, amely tíz hónapos volt, s a korszakban három éven keresztül képezte nappalis és levelező tagozaton a szakembereket. 1952-ben a Minisztertanács a népművelési gimnáziumok létrehozásáról intézkedett,⁴⁴⁵ de a képzés nem működött sokáig, 1954-ben ezeket az oktatási intézményeket fel is számolták. Ezzel a szakképzés megszűnt és a gyakorlatban dolgozó népművelők továbbképzésére korlátozták az oktatást.⁴⁴⁶

A népművelési területen működő káderek kiválasztásának egyik legfontosabb szempontja az volt, hogy minél több tanácstagot, állami gazdaságban, gépállomáson vagy tszcsben dolgozó embert küldjenek a tanfolyamra,⁴⁴⁷ ügyelve arra is, hogy a nő és férfiak aránya egyenlő megoszlású legyen.⁴⁴⁸ Emellett a tanfolyamokra minden esetben igyekeztek körültekintően kiválasztani a megbízható embereket. Nem a szakmai szempontok voltak az elsődlegesek, hanem a politikai megbízhatóság. Ha rosszul történt a kiválasztás, akkor a nem megfelelő kádereket egyszerűen hazaküldték az iskolából. Így jártak 1951-ben a Pest megyei népművelési vezetők is, akiknek nem sikerült a megfelelő embereket beíratni a tanfolyamokra, így a szegedi iskolából három embert küldtek vissza. Egy fiatal lányt, aki még csak tizenöt éves volt; egy üzemi dolgozót, mivel tudomásukra jutott, hogy a háború után tíz munkást alkalmazott üzemében; és egy harmadikat, akiről kiderült, hogy ugyan jó munkát végzett korábban a községében, de 1945 előtt katolikus szervezeteknek volt a tagja.⁴⁴⁹

⁴⁴⁴ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 379. R. e. Feljegyzés Horváth Márton elvtárs részére. (1951)

⁴⁴⁵ 2064/19/1952. Mt. számú határozat a népművelési gimnáziumokról. Népművelési Közlöny.

⁴⁴⁶ T. Kiss, 2000. 62. és 64. o.

⁴⁴⁷ Az 1950. évi népművelési iskolára javasoltak között volt: kereskedő, szőlőművelő, traktoros, szőlőszőlő, zsákos, sok tszcs-tag, villanyszerelő, kőműves, ruhagyári munkás stb. MOL XIX. I-3a. 79. doboz. Megyei javaslatok káderképzésre. Ezt a népművelési iskolát 59 tanuló végezte el. MOL XIX. I-3a. 1811-R-1-34/1952. Ezt a számot összehasonlítva a jelentkezettek körülbelüli számarányával, jelentős fluktuációt tapasztalhatunk.

⁴⁴⁸ PML XXIII. 18. 1811-1-58/1951.

⁴⁴⁹ PML XXIII. 18. 1811-1-73/1951.

A tanfolyamokra elřzetesen kellett jelentkezni, általában rövid önéletrajzzal vagy a küldő intézmény vezetője írt jellemzést a jelentkezőről. Az önéletrajzokban, illetve a jellemzésekben ritkán tértek ki – vagyis nem helyeztek hangsúlyt – az illető iskolai végzettségére, ehelyett a származás, a munkahely, illetve munkateljesítmény, a politikai iskolai végzettség és a párttagság ismertetése volt fontos.

A tanfolyamokon is legyen szó néhány naposról vagy több hónaposról is főként politikai és ideológiai oktatást folyt, a kulturális kérdések, a történelem, az irodalom, a művészet alapvető ismereteinek oktatása teljesen háttérbe szorult.⁴⁵⁰ Az így kiképzett kádereket valóban a politika szolgálatába tudták állítani, de vajmi keveset értettek a kultúrához, illetve a kulturális értékek közvetítéséhez. Ezt még az iskola szervezői is elismerték, az 1951. évi feljegyzés szerint az iskolai oktatásnál a legnagyobb baj az volt, hogy inkább politikai tudást nyújtottak, és a szakmai ismeretek háttérbe szorultak. Ennek oka részben az volt, hogy az oktatók nem művelődési szakemberek, hanem pártoktatók voltak,⁴⁵¹ és ez a probléma a következő évben is megmaradt.⁴⁵²

Bár számos tanfolyam indult a népművelési káderek kiképzésére, de az 1952. évi felmérések szerint a kultúrotthon-igazgatók csupán 15-20%-a végzett népművelési iskolát, és a falusi kultúrotthon-igazgatók többsége még mindig pedagógus volt. Az egyéb képzettségűek általános műveltsége viszont nagyon alacsony szinten maradt, több helyen csak hat osztályt végzett igazgató irányította a kultúrotthont. Az általános műveltséget nem tudták hirtelen emelni, de a probléma megoldására továbbra is a tanfolyamokon részt vevők számának növelését javasolták az NM szakemberei, de az iskolán kívüli oktatás beindítását és minél szélesebb körben történő népszerűsítését is elřírányozták. Ennek a legfontosabb eszközei a párnapos továbbképzések és konferenciák voltak,⁴⁵³ amelyeket járási és megyei szinten is igyekeztek megszervezni. Ezek részben úgynevezett tapasztalatcsere-értekezletek voltak, ahol az

⁴⁵⁰ A politikai oktatás túlsúlyát bizonyítja a 3 hónapos iskolai írásbeli dolgozatának kérdései: 1. A kultúra szerepe a szocializmus építésében. 2. Hogyan harcoljunk az ellenség ellen a kultúra eszközeivel? 3. Hogyan fogod felhasználni népművelő munkádban a szovjet szépirodalmat? 4. Mit tanulnak a magyar írók a szovjet szépirodalomtól? MOL M-KS 276. f. 89. cs. 379. R. e. Jelentés a 3 hónapos pártkultúra iskola munkájáról (1950)

A politikai-ideológiai oktatás hangsúlyosságát mutatja be a Népművelési iskolák 4 hetes népművelési ügyvezető képző, kultúrotthon vezető képző tanfolyamának tematikája is: Politikai előadások: *Szovjetunió a béketábor élén, Népi demokráciánk a szocializmus útján, Az ötéves terv és kulturális feladataink, A magyar mezőgazdaság szocialista átszervezése*. Kultúrpolitikai előadások: *A népművelés feladatai a tömeg szocialista átnevelésében, Kultúrotthon mozgalom*. Természettudományos előadások: *A világ, amelyben élünk, Az ember származása*. Szakelőadások: *A helyi tanács népművelési feladatai, Ismeretterjesztő munka, A könyvtár munkája, A művészeti körök munkája*. Gyakorlat: 2 irodalmi ankét, 1 filmankét, 1 színdarab megbeszélése, heti 2 sajtóvita, 2 kiszállás szemináriumonként. MOL M-KS 276. f. 89. cs. 379. R. e. Népművelési iskolák 4 hetes népművelési ügyvezető képző, kultúrotthon vezető képző tanfolyamának tematikája (1951?)

⁴⁵¹ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 379. R. e. Feljegyzés Horváth Márton elvtárs részére. (1951)

⁴⁵² MOL XIX. I-3n. 1952. október 14-ei jegyzőkönyv. Általános értékelés a népművelési iskolákról.

⁴⁵³ MOL XIX. I-3a. 8791-V-8/1952.

összegezték megosztották egymással munkamódszereiket, valamint sikeres rendezvényeik, eseményeik szervezésének és végrehajtásának körülményeit és eredményeit. Emellett az NM körlevél formájában folyamatosan kiküldte az értekezletek alkalmával megbeszélendő kérdéseket⁴⁵⁴ is, amiket a konferencia résztvevői közösen elemeztek.

A kultúrforradalom meghirdetése után néhány évvel azonban kiderült, hogy a kultúrát képzetlen emberekkel nem lehet terjeszteni, még a kommunista párt által meghatározott ideológiai értékek közvetítésére is alkalmatlannak bizonyultak a néhány elemi végzett káderok. Így a népművelés területén dolgozók művelődési színvonalának emelése érdekében az NM 1954-ben meghatározta azt a képzettségi minimumot, ami nélkül nem lehetett kultúrotthonban dolgozni. Így például csak olyan ember lehetett ügyintéző (igazgató, előadó, gazdasági vezető), akinek legalább középiskolai végzettsége volt, de előnyben kellett részesíteni azt, akinek felsőfokú végzettsége volt. Akiket már kineveztek, azoknak a továbbképzéséről a megyei népművelési osztályoknak kellett gondoskodniuk,⁴⁵⁵ ebben a Népművelési Továbbképzési Intézet volt hivatott segíteni.⁴⁵⁶

1954 után megfigyelhető, hogy a tanfolyamok lényegében megszűntek, a konferenciák, a különböző megbeszélések lettek a fontosabb alapszintű ismeretátadási formák. Emellett a felsőfokú képzés biztosítására a vizsgált korszak végén, az 1955–1956. tanévben a tanítóképzőkben hoztak létre népművelési szakosztályokat.⁴⁵⁷ Végső soron a káderkérdést és a továbbképzést egy népművelési fűiskola megalakításával akarták megoldani (ezen kívül a függetlenített apparátusnak a pártoktatásban is részt kellett vennie⁴⁵⁸), így első lépésként 1956 őszén a Kossuth Lajos Tudományegyetem Pedagógiai Tanszékén népművelési szemináriumon vehettek részt a hallgatók.⁴⁵⁹

A tanfolyamok, konferenciák mellett az írott sajtó és a rádió is egyfajta továbbképzést biztosított a népművelési dolgozóknak. Az újságok közül a *Népművelési Híradó* (1954-től a *Népművelés*) és a *Művelt Nép* folyóiratok voltak a legfontosabbak. Az elméleti útmutatóul szolgáló cikkek mellett – mint ahogy már korábban említettük – ezekben találtak példákat arra, hogy egyes ünnepségeken milyen műsorszámokat adjanak elő a kultúr csoportok, ajánlot-

⁴⁵⁴ Például az 1952. októberi értekezleteken Révai József: *Megjegyzések egy regényhez* című cikkét kellett megvitatni. MOL XIX. I-3a. 8791-ált.-14-8/1952.

⁴⁵⁵ MOL XIX. I-3a. 8791-V-3-8/1954.

⁴⁵⁶ MOL XIX. I-3a. 468. doboz. ikt. sz. n./1954. Kivonat a 1954. február 1-jei miniszterhelyettesi értekezlet határozataiból.

Megjegyzés: A Népművelési Továbbképzési Intézetet működéséről nem lehet sokat tudni, a *Népművelés* 1954/6. számában a kinevezett igazgatója működéséről említett néhány szót, de tényleges tevékenységéről nem található adat sem a nyomtatott, sem az írott forrásokban.

⁴⁵⁷ T. Kiss, 2000. 62–64. o.

⁴⁵⁸ *Népművelés*, 1955/11. szám, 678. o.

⁴⁵⁹ T. Kiss, 2000. 77. o.

tak szakirodalmat a népművelési szakdolgozók részére, bemutattak példamutatóan működő kultúrotthonokat (minta heti vagy havi programok, munkatervük jelentek meg), de megjelentették a negatív példákat is.

A kultúrotthon-igazgatóknak ajánlották továbbá a Magyar–Szovjet Társaság kiadványait, így a *Színház és Filmművészeti Tájékoztatót*, a *Zenatudományi Értesítőt*, a *Képzőművészeti és Iparművészeti Tájékoztatót* stb.⁴⁶⁰ Emellett az *Élet és Irodalom*, a *Szabad Nép*, a *Csillag*, az *Irodalmi Újság*, a *Szovjet Kultúra* című lapok segítették a tájékozódásban a népművelőket. Az újságokon kívül a korábbi fejezetekben már ismertetett műsorfüzeteket jelentettek meg, amelyek útmutatásul szolgáltak egy-egy ünnepség vagy kultúrverseny lebonyolításához.

Az írott sajtó mellett az egyre elterjedtebbé és népszerűbbé váló rádiót is felhasználták a népművelési káderek képzésre. A művelődés irányítói állandóan ajánlottak műsorokat a népművelési szerveknek, de 1954. április 8-án a Kossuth adón külön népművelési híradót indítottak el. Minden csütörtökön délelőtt a *Kedves szóval, vidám dallal* címen sugározták a műsort, amely a kultúrotthonok és a népművelés más területeinek aktuális problémáival foglalkozott. A műsorban a kultúrotthon-igazgatók, népművelési dolgozók beszéltek tapasztalataikról; hivatásos művészek (rendező, színészek, kórusvezetők) adtak tanácsokat műsorüggyben, felmerülő szakmai problémák megoldásában. Ezt a műsort a kultúrotthon-igazgatóknak, a tanácsi népművelési elnököknek, könyvtárosoknak és más népművelési munkásoknak ajánlották.⁴⁶¹

A művelődési ismeretek terjesztésének elősegítésére 1951-ben hozták létre a Népművészeti Intézetet, amelynek a mintáját a szovjet Népi Alkotások Háza adta.⁴⁶² Feladata volt többek között a kulturális tömegmozgalom művészeti irányításának elősegítése, a kultúr- műsor-kiadási tevékenységek támogatása; valamint a kultúr csoportok néprajzi gyűjtési munkájának segítése és az összegyűjtött anyagokról való gondoskodás, az új népdal és tömegtáncok kialakításának beindítása, a tömegmozgalom művészeti vezetőinek továbbképzése, valamint a hivatásos művészek bevonása a kulturális tömegmozgalmakba. Alapvetően az öntevékenység és a népművészeti közösségek (kórusok, tánc csoportok, színjátszók) segítése volt a feladata. De felvállalni kényszerült azokat a kultúragitációs tevékenységeket is, amelyek például a csasztuskák széleskörű terjesztését szorgalmazták.⁴⁶³

⁴⁶⁰ PML XXIII. 18. 872-6/1952.

⁴⁶¹ PML XXIII. 18. 8791-1-104/1954.

⁴⁶² T. Kiss, 2000. 65. o.

⁴⁶³ 9/1951 (I. 6.) M. T. számú rendelet a Népművészeti Intézet létesítéséről. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának rendeletei.

Már korábban is szó volt arról, hogy a kultúrotthonok és a népművelés helyi vezetőin kívül a népművelésben résztvevő más dolgozóknak is indítottak tanfolyamokat (aktívaképzés), így volt néptánc-oktatói, báb-, képzőművészeti, színjátszó-rendező, karmesteri tanfolyam. A tanfolyamok néhányhetes időtartama feltételezné, hogy ezek inkább csak szakmai továbbképzések lehettek, de szinte bárki is nem kellett hozzá semmilyen szakmai végzettség is elmehetett akár táncoktatói tanfolyamra is, ha politikailag megbízható személy volt. A tízhetes színjátszó tanfolyamra már a következő feltételek elegendőek voltak a jelentkezéshez: egy éve színjátszó-csoportban dolgozott; politikai képzettsége: párttagok esetében szervezett politikai oktatásban részt vett, pártönkívülieknél lehetőleg bentlakásos tömegszervezeti iskolán vett részt, a nemzetközi és belpolitikai helyzettel tisztában van; kultúrpolitikailag tájékozott (a *Szabad Nép* cikkeit olvassa); szépirodalmi könyveket gyakran olvas; termeléshez való viszonya jó.⁴⁶⁴ Néhány év múlva azonban ezen a területen is éreztette hatását a szakértelemhiány, ennek kiküszöbölésére a népművelési miniszter 11-2-8/1954. Np. M. számú utasításában intézkedett a művészeti tömegmozgalomban dolgozó szakemberek levelezőoktatásáról. Ezt olyan szakembereknek hozták létre, akik nem végeztek főiskolát, de tanfolyamokon, szakkörökben valamilyen művészeti vezetői, oktatói feladatot láttak el. A tanfolyam időtartama két és fél év volt, tananyaga a szakmai munka legfontosabb elvi és gyakorlati ismereteire terjedt ki, valamint figyelmet fordított a *Marxista-leninista művészetelméletre* is.⁴⁶⁵

Mint a fenti példák is igazolják, a kultúrotthonok szervezeti felépítése, működése, fenntartása, valamint személyi állományának szabályozása is a kor szellemének megfelelően is központi irányított volt, szigorúan politikai szempontok szerint. Bizonyos fokú helyi mozgásterre volt ugyan lehetőség, de ez lényegében nem csorbította a nagyfokú kontrollt, a központi irányelvek érvényesülését. Ha valahol csorbát szenvedett a központi akarat, az a végrehajtás gyakorlati területeit érintette megfelelő káderek híján, amit szervezett iskoláztatással igyekeztek orvosolni. Mindez azonban kevésnek bizonyult és idővel oda vezetett, hogy a kultúrházak dolgozói körében is korjelző módon: kényszeresen, miközben ennek alapvetőnek kellett volna lennie is fokozott hangsúlyt kapott a hozzáértés, de természetesen csak az ideológiai megbízhatóságot követően. Alapvetően az mondható el összefoglalás gyanánt, hogy a kultúrotthonok is, csakúgy, mint a kulturális élet más intézményei ebben az időszakban, a pártállam ideológiájának közvetítői voltak elsődlegesen, miközben névleges funkciójuknak csak a megfelelő szellemi köntöst magukra öltve felelhetek meg, eredeti feladatuk jelentősen háttérbe szorult.

⁴⁶⁴ PML XXIII. 18. 1851-1-103/1951.

⁴⁶⁵ 11-2-8/1954. Np. M. számú utasítása. Népművelési Közlöny.

Mozik

A doktori disszertáció jelen fejezete a filmek és filmszínházak a kommunista párt propagandájában és agitációjában betöltött szerepét mutatja be a vizsgált időszakban.

Már az elzárkban is többször esett szó arról, hogy a Rákosi-korszakban a művészetnek nem volt olyan területe, amelybe a politika közvetlenül be ne avatkozott volna, ezt a filmművészet sem kerülhette el. A film különösen elkel helyet foglalt el az ötvenes évek magyar kultúrájában, nem feledve azt, az akkoriban mindenhol sűrűn hangoztatott és idézett lenini kinyilatkoztatást, amely szerint *„Az összes művészetek közül számunkra legfontosabb a film”*. A mozgókép volt a leghatásosabb fegyver az eszmék terjesztésére, ugyanakkor a filmek megjelenő világ jelenthette a művelődést és a szórakozást az emberek számára. A párt azonban elsőslegesen nem szórakoztatni akarta a nagyközönséget, hanem a filmkockákon keresztül akart hatni tudatukra. A filmgyártás és -forgalmazás is egy célt szolgálhatott ténylegesen: terjeszteni a kultúra csatornáin át a kommunista ideológiát, illetve igazolni azok helyességét és mindenhatóságát; s ezen keresztül az emberekben kialakítani azt a pavlovi reflexet, hogy az ország vezetősége által hozott döntésekre azonnali tudomásulvétellel és lelkesedéssel reagáljanak. Ugyanakkor tudatosítani akarta azt is, hogy minden értük, a népért van, és nem volt soha jobb korszak az életükben.

A következő idézet pontosan megmutatja, hogy az ország irányítói hogyan határozták meg a filmművészet feladatát és azt is, hogy valójában minden filmnek megvolt a maga szerepe a párt ideológiájában: *„Filmjeink közös vonása, hogy közvetve vagy közvetlenül támasztja alá pártunk politikáját. A Becsület és dicsőség a sztahanov mozgalmat, a Teljes győzelem a 2000 tonnás mozgalmat, a Gyarmat a föld alatt és a Banditák a békeharcot. Az ütközet a békében a honvédség népszerűsítését, a Civil a pályán a tömegsportot.”*⁴⁶⁶ De nemcsak a magyar alkotásokat igyekeztek az egyes kategóriákba besorolni, hanem az i elsősorban a Szovjetunióból i importált filmeket is. Így például a szovjet *Vidám vásár* bemutatta a kolhozparasztok boldog életét, a szovjet mezőgazdaság fejlett technikáját, a kolhozok versenyét. A *Tengerészbecsület* című film az egyéni érdekek közösségi alá rendelését hangsúlyozta, míg a *Vörös nyakkendő* az ifjúsági szervezet jelentőségére hívta fel a figyelmet.⁴⁶⁷

⁴⁶⁶ MOL XIX. I-3n. 1951. október 16-ai jegyzőkönyv. Filmgyártásunk helyzete és problémái.

⁴⁶⁷ MOL XIX. I-3a. 7168-11-15-15/1950.

A filmgyártás rendszere a koalíció éveiben

1945 előtt a filmszakma nem állt egységes irányítás alatt, egy-egy kérdéssel mindig az a miniszter foglalkozott, akinek ügykörében az adott filmmel kapcsolatban bizonyos szabályozásra volt szükség; azaz a mozgóképekkel összefüggő kérdések felaprózódtak a vallás- és közoktatásügyi, az ipari, a belügy-, a kereskedelem- és közlekedésügyi, a pénzügy- és a külügyminiszter között. Ugyanakkor a filmgyártásra az államhatalom közvetlenül nem hatott, csak az üzleti érdekek határozták meg, hogy milyen film forgatásába és forgalmazásába kezdjenek. Ezt akarták megváltoztatni 1945 után, amikor az üzleti szempontokat a kultúrpolitikaiak váltották fel.⁴⁶⁸ E feladat megoldására alapították a Magyar Filmügyek Országos Bizottságát, amelynek feladatkörébe tartozott a forgatókönyvek és filmköltségek felülvizsgálata, engedélyezése. Mindemellett véleményt nyilváníthatott a művészi értékeket illetően is, ugyanakkor jogában állt kötelező érvénnyel elrendelni azt is, hogy milyen filmeket mutassanak be. A bizottság munkájában 4 filmszakemberen kívül az illetékes minisztériumok 20 munkatársa is részt vett.⁴⁶⁹ Ezzel párhuzamosan megalakították a Magyar Művészeti Tanácsot, amelyen belül a Filmművészeti Szaktanács feladata volt, hogy véleményt nyilvánítson és javaslatot tegyen a művészeti vonatkozású kérdésekben, de alig kétéves működése alatt filmekkel kapcsolatosan csak egyszer döntött. E két szerv tehát valójában nem tudott érdemi döntéseket hozni és képtelen volt feladatait megfelelően ellátni.

A filmszínházakat ugyan sikerült a háborút követő években felújítani és alkalmassá tenni a filmek bemutatására, de maga a filmgyártás nehezen indult meg, sem a magántól, sem pedig az állam nem fektetett pénzt a mozgóképkészítésbe. A filmgyártást igyekezett beindítani az az 1947. évi rendelet, amely 150 ezer forint hitelben részesítette a gyártókat filmenként. De ez sem hozta meg a kívánt eredményt.⁴⁷⁰ Az elkészített filmek számának jelentős növekedésére csak a filmgyártás és a mozik államosítása után került sor, igaz, ez már az új politika jegyében és irányítása alatt történt.

⁴⁶⁸ Szilágyi, 1992. 23. o.

⁴⁶⁹ Szilágyi, 1992. 17. o.

⁴⁷⁰ Nemesi Papp, 1980. 29. o.

A filmgyártás rendszere az államosítástól 1956-ig

Már 1948 elején megkezdtek a filmszakma teljes átszervezését. 1948 márciusában felállították az Országos Filmhivatal⁴⁷¹ a filmügyek egységes irányítása és intézése céljából.⁴⁷² Ezt követően 1948. április 15-én a Filmipari Igazgatóság megalakítását szabályzó rendelet látott napvilágot, de ezt még ez év augusztusában megszüntették, és hatáskörét az Országos Filmhivatalra ruházták át.⁴⁷³

A Gazdasági Főtanács döntése alapján, 1948 nyarán közös irányítás alatt, de önálló pénzgazdálkodással szétválasztották a gyártást, a filmforgalmazást és a filmszínházak üzemben tartását. 1948. július 5-én létrehozták a Magyar Film Állami Filmgyártó Vállalat Rt-t, amelynek tulajdonosa a magyar állam volt. 1948. augusztus 19-én államosították a teljes magyar filmipart, s kiépítették állami működtetés rendszerét, így augusztus 27-én megalakult a Magyar Filmgyártó Nemzeti Vállalat (MAFILM)⁴⁷⁴ Révai Dezső⁴⁷⁵ igazgatásával, valamint a Magyar Filmforgalmi Nemzeti Vállalat és a Mozgóképzemzeti Vállalat (MOKÉP).⁴⁷⁶

1948 decemberében létrehozták a Filmpolitikai Bizottságot, amely az MDP filmügyekben illetékes fóruma volt. Kezdetben csak a filmek legfontosabb elvi-politikai kérdéseivel foglalkozott, de fokozatosan kezébe vette a filmgyártó vállalat működésének irányítását is, s így 1949 tavaszától a gyártás minden szakaszának elindításához a bizottság engedélye volt szükséges.⁴⁷⁷

A filmkészítés így gyakorlatilag állami monopóliummá vált, minden fázisa – a forgatókönyvírástól a filmforgalmazásig – a központi politika irányítása alá került. Ezt 1949-ben minisztériumi szinten is intézményesítették a Népművelési Minisztérium megalapításával, így 1949 és 1956 között a filmgyártás ellenőrzésén túl a mozik – ugyanúgy, ahogy a kultúrhelyek, a könyvtárak, a kiállítások stb. – az új kultuszminisztérium, azon belül a Filmfelosztály irányítása alatt működtek.

A filmgyártás területén a decentralizálás jegyében a filmgyártó vállalatból 1950-ben kivált a híradói dokumentumfilm részleg, és Híradó- és Dokumentum Filmgyártó Vállalat néven önállósult, majd szintén külön megalakult a Szinkron Filmgyártó Vállalat. A Mozgó-

⁴⁷¹ 3850/1948. számú kormányrendelet, az Országos Filmhivatal létesítése.

⁴⁷² Peregi, 1964. 117. o.

⁴⁷³ Szilágyi, 1992. 63. o.

⁴⁷⁴ Felettes szerve kezdetben az Országos Filmhivatal volt, egészen annak 1949. decemberi megszűnéséig. Nemesi Papp, 1980. 56. o.

⁴⁷⁵ Révai Dezső (1903–1996): Révai József testvére, a MAFILM igazgatója, majd 1954–1956 között a Magyar Rádió Televízió Felosztályának vezetője.

⁴⁷⁶ Peregi, 1964. 118. o.

⁴⁷⁷ Szilágyi, 1992. 64–65. o.

képzemű Nemzeti Vállalat átvette a Magyar Filmforgalmazási Vállalat hatáskörét, majd 1953-ban Mozgóképforgalmazási Vállalattá alakult, a mozik közvetlen irányítására pedig megyénként önálló moziüzemi vállalatokat hoztak létre, amelyek 1955-től a helyi tanácsok irányítása alá tartoztak.⁴⁷⁸

A filmek készítése

A művészet minden ága a szocialista realizmus szellemében alkotott, ez volt az egyetlen irányzat, amelyet hivatalosan követni lehetett, illetve kellett. A filmművészet területén is a szovjet film⁴⁷⁹ állt példaként, amelynek célja elvileg a társadalmi valóság tükrözése, és nem az öncélú tanagumultatás volt.⁴⁸⁰ Amellett, hogy a szovjet filmekre példaként tekintettek a magyar alkotók, számos cikk, vita anyagát állították össze a szovjet filmművészetről. A magyar filmszakmában dolgozóknak pedig lehetőséget adtak arra, hogy a Szovjet Állami Filmművészeti Főiskolán ösztöndíjasként tanuljanak. A fentebb említetteken túl szovjet tanácsadók tapasztalatait is átvehették a magyarok, így például Sz. A. Gudkov a szinkrongyártásban, V. I. Pudovkin pedig a játékfilmgyártásban – például a *Tűzkeresztység* című filmnél – segédkezett Magyarországon.⁴⁸¹

Játékfilmek

A szovjet filmművészet befolyásával indult el az államosítás utáni magyar filmgyártás. Az első éveket a szematizmus jegyében született művek jellemezték, ez a folyamat a Népművelési Minisztérium megalakításával és Révai József miniszteri kinevezésével kezdődött. Az új kultuszminiszter különös figyelmet szentelt a filmművészetnek, minden területét igyekezett fel-

⁴⁷⁸ Nemesi Papp, 1980. 107. és 108. o.

⁴⁷⁹ Balázs Béla *Filmkultúra* című könyvében külön fejezetet szánt a szovjet film fogalmának. Véleménye szerint a szovjet film nem csupán földrajzi meghatározás, nemcsak a Szovjetunióban gyártott filmeket jelenti, hanem egyfajta stílust is. Véleménye szerint a szocializmus országában a filmgyártás nem kapitalista vállalkozás, a film nem csak kereskedelmi árucikk. *„Elengedhetetlen követelés, hogy a film egy eszme hordozója legyen. Ez a filmek általános stílusára rányomja a bélyeget [...] A szovjet film legelső feladatának tekinti természetesen, hogy a szovjetunióbeli életet mutassa be a szovjet közönségnek, tehát olyan közönségnek szól, mely keresztülment a szociális forradalom tisztító tűzén, és immár nem ismeri az egocentrikus és elszigetelt magánéletet, s az azt megérteni sem képes. A szovjet ember élete az egész társadalom életében folyik az egész néppel és a leghétköznapibb, legintimebb élményeinek is egyszersmind szociális, tehát politikai jelentőségük van.”* Balázs, 1948. 250. és 251. o.

⁴⁸⁰ Gyertyán, 1968. 30. o.

⁴⁸¹ MOL XIX. I-3n. 1951. október 16-ai jegyzék. Filmgyártásunk helyzete és problémái.

ügyelni, és ha szükségesnek vélte, a beavatkozástól sem riadt vissza. E tekintetben megkönnyítette dolgát, hogy testvére, Révai Dezső igazgatása alatt működött a MAFILM, amely a játékfilmgyártást tartotta állami kézben. Az operatív irányítás – amit egyébként is nagy kuszaság jellemezett – formális maradt.⁴⁸²

A játékfilmgyártás tervszerűbbé, folyamatosabbá tétele érdekében 1948-ban kötelezővé tették az éves, úgynevezett tematikai terv készítését. A tématerv tulajdonképpen a párt politikájának tételes kibontása volt. A korabeli megfogalmazás szerint a témákat a *Nemzeti helyzet*⁴⁸³ és a *szocialista fejlődés határozza meg*.⁴⁸⁴ Amit végig fontosnak tartottak a korszakban az az, hogy főként korabeli témákat dolgozzanak fel a filmkészítők. (Ez sikerült is, hiszen az 1950 és 1954 között elkészült 32 film közül 22 a jelenkorban játszódott, s az 1950 és 1952 közöttiek közül majdnem mindegyik Ázsiai történet volt.⁴⁸⁵) Az emberek életének úgymond realista ábrázolásával akarták megmutatni a helyesnek vélt utat, amit minden állampolgárnak követnie kellett. Valójában a jelenkort is a múltat is bemutató filmek egy elképzelt, idealizált valóságot mutattak be, amelynek túl sok köze nem volt a realitáshoz.

Ezek mellett természetesen a múltban játszódó filmeket is készítették, főként történelmi és életrajzi jellegűeket, de ez utóbbiak is csak a kommunista ideológia által elfogadott történelmi személyiségekről, tudósokról vagy művészekről készülhettek. Így filmet forgattak például Bem József, Petőfi Sándor, Semmelweis Ignác, Munkácsy Mihály és Erkel Ferenc életéről, munkásságáról. A történelmi mozgóképek témavilágát 1948 és 1953 között a 19 és 20. század, Mikszáth, Móricz, azaz a kritikai realizmus klasszikusai által ábrázolt látásmód hatotta át, s erre rakódott rá a kommunizmus ideológiája és történelemszemlélete. Az 1953. júniusi fordulat után a 19. századot a párhuzamkeresésben a 18. század váltotta fel. Emellett a 20. századi témák is megváltoztak, immár a kommunista mozgalom múltjának, elzményeinek bemutatása, s az 1945-ben bekövetkezett változás állt az ábrázolások középpontjában.⁴⁸⁶

Mivel a tématervek konkrét témákat határoztak meg, ezért rendkívül fontossá vált a filmes szakmát irányítók számára a megfelelő forgatókönyv.⁴⁸⁷ Számos kortárs író kérte fel egy-egy téma kidolgozására, megadva az elvárt forgatókönyv hangsúlyos momentumait. Mindenképp fontos kiemelni ezzel kapcsolatban azt a tényt, hogy a vizsgált korszakban a for-

⁴⁸² Szilágyi, 1992. 79 és 80. o. Az ötvenes évek filmgyártásának és filmirányításáról lásd bővebben Varga, 2008.

⁴⁸³ *A nemzetközi helyzet megköveteli, hogy népünket hazaszeretetre, áldozatvállalásra, nemzeti hagyományaink megbecsülésére az ellenség iránti gyűlöletre, a szabadságért küzdő népek iránti szolidaritásra neveljük.* MOL XIX. I-3n. 1951. október 16-ai jegyzőkönyv. 1952-es tématerv.

⁴⁸⁴ MOL XIX. I-3n. 1951. október 16-ai jegyzőkönyv. 1952-es tématerv.

⁴⁸⁵ Nemeskürty, 1965. 214., 222. o.

⁴⁸⁶ Szilágyi, 1994. 126 és 127. o.

⁴⁸⁷ Forgatókönyvek érkeztek ugyan rendszeresen az NM-hez, de sok lett közülük elutasítva. Elutasított forgatókönyvekre vonatkozóan két példa található a disszertáció 4. számú mellékletében.

gatókönyvírás a legfontosabb eleme lett a filmkészítésnek. A jó, azaz ideológiailag megfelelő forgatókönyv lett a sikeresnek ígérkező film alapja, s a rendezési munka csupán ennek kiszolgálójává degradálódott.⁴⁸⁸ Valójában a tervek elvont témaköröket, vagy éppen teljes forgatókönyveket jelentettek. E rendszert 1951-ben felváltotta a perspektivikus tervezés, ami azt jelentette, hogy 1-3 évre megszabott keretrendszerben kellett dolgozni,⁴⁸⁹ azonban ez sem jelentett tényleges változást. Annyiban volt más, hogy nem egy, hanem több évre határoztak meg a filmekben feldolgozandó témákat, de ugyanúgy évekre lebontva is kiadták ezeket.

Az 1951. évre 11 témában összegezték az elkészítendő filmekre vonatkozó elképzeléseket: üzemi, mezőgazdasági, antiimperialista, ifjúsági, illetve gyerekfilm, honvédfilm, illegálitási munkásmozgalom, életrajz (Eötvös Lorándról, Erkel Ferencről vagy Csokonai Vitéz Mihályról), sportfilm, operett, magyar klasszikus (egy klasszikus regény megfilmesítése), történelmi téma (Petőfi és Bem). Mindegyik témakörben egy-egy film elkészítését tervezték, kivéve az üzemi filmet, ahol kettő.⁴⁹⁰ A megjelölt témák némelyikéhez már konkrét ötletek, illetve már teljes forgatókönyvek is készen voltak. A filmek témaköreit egyértelműen a kommunista ideológia által meghatározott alapelvek szerint jelölték ki.

Az 1952. évi terv megvalósítása a következőképpen alakult: kellett készíteni a mezőgazdaság átalakulásával foglalkozó filmeket, ez lett a *Vihar*⁴⁹¹ és a *Rozika* (ez utóbbi nem készült el). A munkásosztály életét és az ötéves tervet bemutató filmeket is akartak, ekkor tervezték a *Földalatti gyorsvasút* című film elkészítését, ami azonban csak 1953-ban készült el, s jelent meg *A város alatt* címen.⁴⁹² Ehhez a témához terveztek még egy antiklerikális filmet is, ahol azokat a módszereket mutatták volna be, *Ahogy a klerikális reakció felhasználja az emberekben a még meglévő vallásos érzéseket, igyekszik zavart kelteni*⁴⁹³ –, valamint néhány íróat megbíztak azzal, hogy készítsenek forgatókönyvet a munkások életét bemutató filmhez és egy bányászfilmhez. A fentebb említetteken túl Magyarországot népszerűsítő, az ifjúság életét bemutató, valamint történelmi, életrajzi filmek forgatását vették be a tématervbe. Az utóbbiak közül érdemes megemlíteni, hogy a tématervet összeállítók szorgalmazták egy József Attila ifjúságáról szóló film elkészítését is, amelyben az 1918 és 1930 közötti időszakot

⁴⁸⁸ Varga, 2008. 14 és 15. o.

⁴⁸⁹ Szilágyi, 1992. 87 és 89. o.

⁴⁹⁰ MOL XIX. I-3n. 1950. szeptember 29-ei jegyzőkönyv. A magyar filmgyártás téma- és műfajterve 1951-re.

⁴⁹¹ *Az a film a mezőgazdaság szocialista átszervezésének mai problémáival foglalkozik. Célja, hogy segítséget adjon a mezőgazdaság szocialista szektorának erősítéséhez, gépállomásaink jelentőségének megértéséhez, a termelési szövetkezeti fegyelmet megszilárdításához.* MOL XIX. I-3a. 8780-8-1-89/1952.

⁴⁹² *Az a film arról szól, hogy a mérnök a moszkvai metro tapasztalatainak felhasználásával, a régi hídépítéssel és az odakerült új munkásokkal egygyé forrva hogyan küzdik le a rengeteg nehézséget, és a nagy békemű építése közben hogyan fejlődnek maguk is kiváló emberré.* MOL XIX. I-3n. 1952. december 19-ei jegyzőkönyv. A játékfilmgyártás 1953/54. évi tématerve.

⁴⁹³ MOL XIX. I-3n. 1951. október 16-ai jegyzőkönyv. 1952-es tématerv.

akarták bemutatni, amikor József Attila költővé érett és bekapcsolódott a munkásmozgalomba. Ezen belül is külön hangsúlyt kívántak fektetni annak bemutatására, hogy Rákosi Mátyás milyen nagy hatást gyakorolt a költőre.⁴⁹⁴

Az 1953–1954. évi tématerveket 1952 decemberében tárgyalta meg az NM Kollégiuma, ahol hét témát jelöltek ki feldolgozásra. Az egyik az úgynevezett antiimperialista téma, amelyben két Tito-ellenes forgatókönyv elkészítése volt a legfontosabb. Az egyik a Rajk-per anyagára támaszkodva készült el, amelynek első része 1943-ban, Jugoszláviában játszódott, a második része pedig a Rajk-per idején, Magyarországon. A másik egy kémfilm, amely egy imperialista ügynök elleni harcról szólt, s amely *Államvédelmünk biztonságát, az ÁVH ügyességét és a néppel való összeforrottságát ábrázolja*.⁴⁹⁵ Bár mindkét film elkészítését nagyon fontos feladatnak titulálták, mégsem sikerült leforgatni őket.

A fentebb említettek mellett továbbra is megmaradt a munkástéma feldolgozásának szükségessége, de immár két szempontból: egyrészt a munkásmozgalom bemutatása, másrészt egy korabeli munkásfilm elkészítése volt a feladat. Ez utóbbira a korábban említett *Földalatti (sic!)* című film volt még mindig a megoldás. Ugyanakkor a filmkészítők nagyon vártak már egy igazi paraszttémájú film forgatókönyvére is, s ezért igyekeztek a korszak legjobb, legnépszerűbb íróit megnyerni e feladatra. 1952-ben már Sarkadi Imre, Szabó Pál és Darvas József is ilyen témájú filmek forgatókönyvírásán dolgozott. A kiadott ukáz szerint kellett egy gépállomás mindennapi életét és egy úgynevezett tsz-témát feldolgozó dramaturgiát készíteniük.⁴⁹⁶

A fentebb leírtakon túl ifjúsági, életrajzi, sőt zenés filmek készítését is tervbe vették. 1952 végén már az 1954 után következő évek filmjeire is javaslatot tettek, így elírányozták Zalka Mátéről, Hermann Ottóról, Bartók Béláról, Dózsa Györgyről, Petőfi Sándorról egy-egy mozgóképsorozat leforgatását.⁴⁹⁷

A pontosan szabályozott tervek mellett, a behatárolások (cenzúrázott, többször is átírt forgatókönyv, rendezők és szereplők felülről történő kiválasztása, forgatási idő korlátozása stb.) miatt 1953 előtt szinte nem születhettek egyedi, művészi filmalkotások.⁴⁹⁸ A Áéma bővöleteò mozdulatlan, dialógusfilmekhez vezetett, amelyekben a szereplők hosszasan ülve fej-

⁴⁹⁴ MOL XIX. I-3n. 1951. október 16-ai jegyzőkönyv. 1952-es terv.

⁴⁹⁵ MOL XIX. I-3n. 1952. december 19-ei jegyzőkönyv. A játékfilmgyártás 1953/54. évi terv.

⁴⁹⁶ MOL XIX. I-3n. 1952. december 19-ei jegyzőkönyv. A játékfilmgyártás 1953/54. évi terv.

⁴⁹⁷ MOL XIX. I-3n. 1952. december 19-ei jegyzőkönyv. A játékfilmgyártás 1953/54. évi terv.

⁴⁹⁸ Az ekkor született filmalkotások részben történelmi (például: *Föltámadott a tenger, Rákóczi hadnagya*), részben jelenkori közegben játszódó aktuális témákat, úgynevezett társadalmi filmdrámákat (például: *Tűzkeresztség, Ütközet békében, Teljes gőzzel*) dolgoztak fel. E társadalmi drámák, vígjátékok, filmoperettek társadalomképét, érték és ideológiai jellemzőit elemzi közös tanulmányban Rainer Á Kresalek, 1990.

tették ki véleményüket, a nézők értelmi képességét alábecsülve mindent agyonmagyaráztak, így biztosítva, hogy a filmek „észmei mondanivalója” megfelelőképpen hasznosuljon.⁴⁹⁹ Az 1953 elırt készült filmek tehát egyértelmően a központi ideológia alá rendelıdtek, a propaganda és agitáció eszközei lettek. S emellett olyan normákat állítottak a középpontba, amelyek a hatalom által megfellebbezhetetlenek és követendık voltak.⁵⁰⁰

Az 1953. évi júniusi fordulat, és ezzel együtt Révai miniszter leváltása néhány hónappal késıbb a filmiparban is éreztette hatását. A filmmıvészetben azonban az igazi változás csak 1954-ben következett be, amelyhez a lökést a PB 1954. február 24-ei ülésén kialakított, és március 15-én a *Szabad Nép*ben megjelent állásfoglalása adta, amelyben hallgatólagosan tudomásul vették, hogy az irodalomban, a mıvészetekben különbözı irányzatok léteznek (lehetségesek), de emellett leszögezték, hogy a pártosság továbbra is alapkövetelmény a mıvészetekkel szemben.⁵⁰¹

Teret kaptak az egyedi kezdeményezések is, ami – a politikában bekövetkezett változások mellett – annak is volt köszönhetı, hogy az új miniszter, Darvas József már nem tartotta olyan fontosnak a filmmıvészetet, mint elıdje, s így kevésbé szolt bele.⁵⁰² Egyszerıszökött a filmek engedélyezési folyamata is, már sokkal kevesebb fórumon kellett végigmenni a terveknek és a forgatókönyveknek.⁵⁰³

Lazult a póráz a forgatókönyvírókon és a rendezıkön is. Tématerveket ugyan továbbra is készítettek, de az *„Egyszerı emberek életével foglalkozó”* mıvekre irányították az alkotók figyelmét, *„Az egyszerı emberek életének bensıségét, erkölcsi és érzelmi konfliktusait, s nem a dolgozó embert, a politizáló embert állították az ábrázolás középpontjába célként.”*⁵⁰⁴

Az 1954. évi tématerv amellett, hogy a készítendı filmek számát megnövelte, a tématervek addigi alapelveit is módosította. Meglepı változás volt, hogy a korábban folyamatosan bírált Déry Tibor két forgatókönyve is szerepelt a jelzett dokumentumban, a *Simon Menyhért születése* és a *Felelet*, de ez utóbbit végül nem készítették el. A tématervben szerepeltek a *Kincsesbánya* (késıbbi címe: *Életjel*), a *Rokonok*, a *Gül baba* (késıbbi címe (1955): *Gábor diák*), a *Hintónjáró szerelem* címő filmek.⁵⁰⁵ Az 1955. évi tématervben már fontos egyéni emberi problémákra akarták felhívni a figyelmet a tématervezık. *„Ezek a témák már nem különféle termelési kérdések illusztrálására konstruált konfliktusokra épülnek, hanem a kiala-*

⁴⁹⁹ Szilágyi, 1992. 84. o.

⁵⁰⁰ Varga İ Kresalek, 1995. 361. o.

⁵⁰¹ Szilágyi, 1994. 24. o.

⁵⁰² Szilágyi, 1994. 12ı 13. o.

⁵⁰³ Varga, 2008. 17. o.

⁵⁰⁴ Szilágyi, 1994. 20. o.

⁵⁰⁵ Szilágyi, 1994. 21ı 22. o.

kuló új élet emberi konfliktusaira⁵⁰⁶, nem termelési problémákat akarnak megoldani, hanem embereket nevelni, *Álkalmasabbá téve Rket a szocialista építés nagy munkájának elvégzésére*.⁵⁰⁶

A júniusi fordulat után a filmek immár – a korábbiakhoz képest legalábbis – az Rszinte hangot, az igazságot keresték. A valóságot – nem feltétel nélkül elfogadva a szocialista realizmus irányvonalát – sajátos stílusban dolgozták fel. A rendezRk ekkor valóban alkotókká váltak, elindult egy addiginál jóval szabadabb és magasabb színvonalú filmkészítés. 1955 második felében némiképp azonban már a visszarendezRdés jelei mutatkoztak, az 1956. évi tématerv keretében pedig ismét a munkásosztály fontos problémáival kellett foglalkozni, a parasztság életével, illetve múltbeli harcaival.⁵⁰⁷ Ugyanakkor a magyar filmgyártás nem süllyedt vissza az 1953 elRtti szintre, olyan új alkotások születtek, amelyek már valódi mŰvészi színvonalon álltak, s tényleges társadalmi korrajzot tudtak adni a korszakról. A filmeknek már nem kellett minden percben, minden képben, minden dialógusban a kommunista ideológiát propagálni. Ez nem azt jelenti, hogy teljesen eltŰnt a filmek ideológiai színezete, hanem inkább azt, hogy háttérbe szorult. Erre érdekes példaként hozható fel a *Körhinta* címŰ film forgatókönyvének az NM-hez benyújtott javítási javaslata: *Áa különben szép forgatókönyv eszmei-mŰvészi szempontból egy ponton feltétlenül erRítésre szorul, erRsebb társadalomrajzra van szükség, a filmnek jobban kell szólnia (nem direktmódon!) a szövetkezetért folyó harcról, a szövetkezet igazáról!*⁵⁰⁸

Röviden szólni kell a korszakban tevékenyedR rendezRkrRl, akiknek a forgatókönyvírók mellett kezdetben csak statisztaszerepet szántak. A rendezRk szabadsága 1954-tRl teljesedhetett ki, ezek után már beleszólhattak a forgatókönyvekbe, együtt dolgozhattak az írókkal, s ami még ennél is fontosabb volt, hogy ténylegesen alkothattak,⁵⁰⁹ azaz igazi mŰvésszé válhattak, mint ahogy mŰvészetté válhatott a film is. Az alkotás szabadsága nem terjedt ki korlátlanul a feldolgozható témákra, de az ábrázolásmódban már nagyobb teret kaptak. Ugyanakkor azonban soha sem volt mindegy, hogy a filmeket ki rendezi, azaz ki jeleníti meg mozgóképekben a forgatókönyvek eseményeit. Bár a filmes szakma irányítói inkább az új káderekre bízták volna legszívesebben a filmek készítését, azonban a rendezési munka mégiscsak ta-

⁵⁰⁶ MOL XIX. I-3n. 1954. november 2-ai jegyzRkönyv. Játékfilmgyártásunk 1955. évi tématerve.

⁵⁰⁷ Szilágyi, 1994. 28i 29. o. Ilyen film volt például az 1955 májusában bemutatott *Harag napja* címŰ alkotás, amelyet a következRképpen írtak le: *Áaz elsR olyan magyar film, mely a magyar munkásmozgalom történetébR meríti témáját, emléket állítva a Tanácsköztársaságnak, a magyar történelem dicsR szakaszának. Érdekes és drámai cselekményen keresztül bemutatja a magyar munkásosztály erejét, hRsiességét és hazaszeretét, összefogását a proletárdiktatúra védelmére. A film cselekménye éberségre nevel, mert bemutatja, hogy a megdöntött uralkodó osztály képviselR nem nyugodnak bele hatalmuk elvesztésébe.* PML XXIII. 18. 878-1-217/1955.

⁵⁰⁸ MOL XIX. I-3a. 8770-64/1955.

⁵⁰⁹ Nemeskürty, 1965. 229. o.

pasztalatot és szakértelmet követelt, így nyert elismerést ebben az időszakban is Kalmár László, Bán Frigyes és Keleti Márton.⁵¹⁰ De a korszakban hét év alatt 9 új rendező debütált a filmes szakmában, köztük olyan neves alkotók mint Máriássy Félix, Fábri Zoltán, Makk Károly, Várkonyi Zoltán stb.⁵¹¹

Híradók, dokumentumfilmek

A játékfilmek mellett jelentős szerepet játszottak a korszak propagandagépezetében a dokumentum-, oktató- és híradófilmek is. A dokumentumfilmek fontos szerepét mutatja többek között az is, hogy külön dokumentumfilm-színházak működtek: Budapesten két filmszínház (Fáklya és Fény) működött, míg vidéken egy-egy Miskolcon, Pécsen, Debrecenben, Szegeden, Győrben.

A filmek előtt a mozikban mindig vetítettek híradót vagy egy-egy rövidebb dokumentumfilmet. A filmhíradók feladata eredetileg a heti fontosabb események bemutatása volt, valójában csak képi illusztrációként szolgáltak a propaganda és agitáció éppen kiválasztott területéhez. A sztálini híradóban nem a kép illusztrálta a hírt, hanem a kép maga vált hírré. Az események többségének nem létezett olyan valóságdarabja, amely a híradó képeiben megjelenített történetekkel összevethető lett volna. Így minden híradástípusnak megvoltak a tipikus eseményei, képi és szöveges sémái. *(A híradók világa nem a valóság meghamisítása, hanem utópikus látomás, egy nemlétező, reménybeli világ dokumentatív képe.)*⁵¹² A híradók mozgóképein mindenki boldog volt, mindenki egyetértett, aki pedig nem, az ellenség volt, aki megbírt. Ebben a világban minden a munkáról és a sportról szólt. Ebben az egyszerűsített valóságban a munkásnak csak ideológiai útmutatásra volt szüksége, amit a gyakori nagygyűléseken meg is kapott. A híradók ennek a világnak az eseményeiről tudósítottak.⁵¹³

A pártállam intézkedéseit voltak hivatottak népszerűsíteni a híradók készítői azzal a sablonosnak mondható módszerrel, hogy a kisfilmekben rendszerint a rossz múltat állították szembe a boldog jellel. Ezzel is igyekezett a hatalom elérni azt, hogy az emberekben tudatosítsák, hogy érték történnek a politikai intézkedések, hiszen a filmkockákon ugyanolyan egyszerű emberek jelentek meg, mint a nézők; mindig vidám, jókedvűen dolgozó népfiak kerültek ki a híradó- és dokumentumfilmek szereplőire. A filmhíradók feladatának megha-

⁵¹⁰ Szilágyi, 1994. 36. o.

⁵¹¹ Szilágyi, 1992. 120. o.

⁵¹² Kovács, 1992. 91-92. o.

⁵¹³ Kovács, 1992. 91-92. o. A híradók képi világának elemzéséről lásd bővebben: Kovács, 1992.

tározásában nem az volt a fontos, hogy a politikai propagandát és agitációt támogatta-e, hanem az, hogy épp mikor melyik része lesz hangsúlyos.

A magyar filmhíradók gyártása a fordulat éve után a szovjet példa nyomán fejlődött tovább. Az újságszerű rövid hírek helyett a filmhíradó kisfilmjei hosszabb lélegzetvételűek lettek, s inkább dokumentumfilm-jelleget öltöttek.⁵¹⁴ Ez is azt bizonyítja, hogy a hangsúly nem a hírek aktualitásán volt, hanem a politikai ideológia terjesztésén. Nem az volt a fontos, hogy melyik tsz-ben milyen hatalmas eredményeket értek el, hanem az, hogy a jól működő tsz a kommunista hatalom alatt jött létre és működését is ez a rendszer biztosítja, s ezen keresztül az emberek jólétét, boldogságát, s szebb jövőjét is.

A híradók feladatait jelzi a következő idézet is, amely jól tükrözi, hogy a híradók nem a magyarországi vagy akár a nagyvilág eseményeinek közvetítésére vállalkoztak, hanem arra hogy: *„[É] dolgozó népünk, munkásosztályunk, dolgozó parasztságunk döntően a mezőgazdaság szocialista szektorának életén keresztül megmutassa a szocialista építés eredményeit. Lelkesítse munkájukban a dolgozókat. Ezen keresztül a szocialista haza szeretetére, a béke védelmére serkentse a dolgozókat.”*⁵¹⁵ E meghatározás alapján állították össze a híradók témáit is, így foglalkozniuk kellett a sztahanovistákkal, a tsz-ek, állami gazdaságok életével, a nagy tervberuházásokkal, a sikeres kultúrsoportok bemutatásával, a honvédség életével, az ország tájegységeivel, a nagyobb városok fejlődésével, valamint minden híradóban sporteseménynek is szerepelnie kellett. A fentebb említettek mellett egy szovjet és egy másik nemzetközi hírnek is helyet kellett adni a híradókban.⁵¹⁶ Ha az elkészült híradók tematikáját megnézzük, akkor látható, hogy a fenti elvárásokat abszolút mértékben teljesítették.⁵¹⁷

A heti híradók mellett, illetve vidéken helyette, 1952-től kéthetente önálló falusi híradót is készítettek, amelynek az előírás szerint *„tartalmazni kell esetenként két mezőgazdasági eseményt, kettő éves tervünket népszerűsítő eseményt, egy kultúr- vagy sporteseményt és egy külföldi eseményt.”*⁵¹⁸ A filmek előtt megjelenő híradók nem igazán kötötték le az emberek figyelmét, legtöbbször kényszerűen nézték végig ezeket a 10-12 perces összeállításokat. Az NM-ben úgy gondolták, hogy a külön készített falusi híradó – amit egyébként az előző két hét rendes híradóinak híreiből állítottak össze – talán nagyobb érdeklődést fog kiváltani a vidéki emberekből, mivel itt a hangsúlyt a mezőgazdasági hírekre és a falusi események bemutatására helyezték. E híradót minden második és negyedik héten vetítették, a közbeszerhetek-

⁵¹⁴ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 280. R. e. A Magyar Filmhíradó továbbfejlesztésének néhány problémája. (1950)

⁵¹⁵ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 280. R. e. Jelentés a Magyar Filmhíradó munkájáról. (1951)

⁵¹⁶ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 280. R. e. Jelentés a Magyar Filmhíradó munkájáról. (1951)

⁵¹⁷ A heti filmhíradók tematikáját és a hírek szövegeit tartalmazza a Magyar Nemzeti Filmarchívum online adatbázisa: <http://www.filmintezet.hu/uj/hirado/> [2010. május 5.]

⁵¹⁸ MOL XIX. I-3a. 8770-2-10-83/1952.

ben pedig dokumentumfilmek kockái forogtak a nagyfilmek elıtt,⁵¹⁹ amelyeket rendszerint igyekeztek a különbözı alkalmaknak, évfordulóknak, ünnepségeknek megfelelıen kiválasztani.

1952-ben az MDP KV Titkárságának határozata felhívta a figyelmet a híradó- és dokumentum-filmgyártás fontosságára, mivel ezekben a filmekben be lehetett mutatni az idıszelı témákat, a szocializmus fejlıdését. Emellett értékelték a korábbi évek mőszorgyártását is, eszerint a híradók sport- és kulturális eseményeinek ábrázolása túl apolitikusra sikerült, s ugyanúgy mint a rendes játékfilmeknél, itt is hiányolták a jó forgatókönyveket.⁵²⁰

A híradókat, valamint a dokumentum-, oktató-, és ismeretterjesztı filmeket a Híradó- és Dokumentum Filmgyártó Vállalat (HDF) gyártotta (a reklám-, rajz-, és bábfilmeket is), de a gyártási folyamatokat megelızıen a filmek témájának kiválasztását ez esetben is az NM felügyelte. A tudományos és oktatófilmek elıállításánál is a szovjet mozgóképgyártás volt a példa, ahol egyébként négy filmgyár is foglalkozott ezek készítésével, amelyek a tudományos kutatást, az iskolai és különbözı szakmai oktatást, valamint a népszerı tudományos ismeretterjesztést – például elıadássorozatok anyagának alapjaként – szolgálták. Az MDP Központi Vezetısége sürgette az ilyen jellegő magyar filmek készítését, különösen a munka termelékenységét növelı szakoktató, illetve a „klerikális reakció” elleni harcot és a természettudományok alapjait népszerűsítı filmeket. 1950 júniusáig négy természettudományos filmet gyártottak: 1. *Természet átalakítói*, ez a Micsurin és Liszenkó tanításai alapján mőködı magyarországi növénynemesítı intézetek munkáját mutatta be. 2. *Barátaink és ellenségeink a baktériumok, a babonák és a tudománytalanságok ellen.* (A Megmutatja, hogy az úgynevezett **ácsodás** jelenségeket (véreskenyér, lidércfény) nagyon is anyagi, de igen parányi, pusztán szemmel nem látható lények, baktériumok idézik elıre). 3. Az idıjárás jelenségeivel foglalkozó film, ami megmagyarázza, hogy **Aa jég, a vihar, szárazság stb. nem áisten csapása, hanem a légköri viszonyok alakulásának törvényszerő következménye.** 4. *Kisbalaton nádrengetegeiben* címő madárfilm. A terv szerint 1950-ben még három ilyen filmet készítettek volna (Az egysejtő az emberig, A Föld története, Az anyag szerkezete). 1950-ben a mezıgazdasági szakoktató filmgyártás is elindult, e filmekkel az volt a cél, hogy a új módszereket megismertetik a nézőkkel, valamint **A minden esetben rávilágítanak a szövetkezeti gazdálkodás fölényére és ezzel is segítik a falu szocialista fejlıdését.** A fentebb leírtakon túl az ipari szakoktató filmek gyártásának elindítását is tervezték.⁵²¹

⁵¹⁹ MOL XIX. I-3a. 8770-5-2-62/1952.

⁵²⁰ MOL XIX. I-3n. 1953. március 24-ei jegyzıkönyv. Jelentés a HDF 1952. évi munkájáról.

⁵²¹ Mővelt Nép. 1950/6. szám. 26. o.

A HDF-nek, ugyanúgy mint a játékfilmgyártásnak, az NM adott ki évekre lebontva tématervet a dokumentumfilmekre is. 1951-re 54 filmet terveztek, amelyeknek a következő témákat kellett megjeleníteniük: kiemelkedő ünnepek vagy nagyobb események; ipari termelés problémái; mezőgazdasági, népszerű tudományos film; kulturális vonatkozású dokumentumfilm; tájfilm; szociálpolitikai film; sportfilm és Úttörő Híradó. A témakörök mellett pontosan meghatározták a konkrét témákat is. Így például a két kiemelkedő ünnep, amelyről filmet kellett készíteni május 1., vagy április 4. és augusztus 20. volt. Az ipari termelés fokozására az egyéni és kollektív versenyről, a sztahanovista mozgalomról, az ötéves terv egyik kiemelkedő építkezéséről terveztek filmet. A művészeti és kultúrpolitikai témában Petőfi életét, a magyar képzőművészet dolgozó népi ábrázolását, a magyar népművészetet, egy falusi és egy üzemi kultúrotthon életét bemutató film készítését irányozták elő.⁵²²

Az 1952-es tematikai terv az előző évihez hasonló témákat javasolt feldolgozásra. Az elkészült filmeket az Agitprop Osztály elemezte aszerint, hogy az adott alkotás mennyiben segítette a párt *világnézeti harcát, felvilágosító munkáját*. Így például a *Természet* című film a micsurini módszerek népszerűsítését és ezzel kapcsolatban a darwinizmus alapvető tanítását volt hivatva bemutatni. A kritika szerint a film logikusan ismertette az állattenyésztési kutatóintézet munkáját, szoros kapcsolatát a gyakorlati állattenyésztéssel, de nem oldotta meg azt a feladatot, hogy *művészi formában kifejtse a darwinizmusnak az állatvilág fejlődésére vonatkozó alapvető nézeteit és ezzel harcoljon a természetre vonatkozó népi elképzelésekben és különösen parasztságunkban még igen elterjedt tudománytalan, vallásos nézet ellen*. A *Beszédek* című természetfilm viszont nagy elismerést kapott az Agitprop Osztálytól, mivel *ha rendelkezésünkre álló szovjet irodalom alapján betartja a tudományosság követelményeit és a természet egy igen megkapó érdekes jelenségének az élővilág színei szerepének ismertetésével fejti ki, hogy a természet legkülönbözőbb jelenségeit nem az isteni gondviselés, hanem az anyagi világ törvényei alakítják*.⁵²³

A *Sport és egészség* című dokumentumfilm dicséretet és kritikát is kapott. Dicséretet azért, mivel tudományos alapon mutatta be a sport jótékony hatását, valamint érzékeltette *azt a szeretetgondoskodást is, mellyel államunk egészségvédelmével a dolgozó nép felé fordul*. Hibájául rótták fel viszont, hogy a sportolók munkáját öncélúan mutatta be, valamint nem

⁵²² MOL M-KS 276. f. 89. cs. 280. R. e. Javaslat a dokumentum és népszerű tudományos filmgyártás 1951. tématervére. (1950)

⁵²³ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 280. R. e. Jelentés a népszerű-tudományos és oktató filmgyártás helyzetéről és problémáiról. (1952)

érzékelte, hogy *A sport nem öncél az egészség megvédésében, hanem azzal a szocialista termelési munka fokozását és az ország honvédelmi erejének növelését segíti elő.*⁵²⁴

A jelentés szerint az 1952. év legrosszabbul sikerült népszerű tudományos filmje az *Egy tudományos kutatóintézet munkája* című dokumentumfilm volt, ami unalmas és ötlettelen volt, emellett *A rendezője nem értette meg a tudomány megváltozott jellegét és szerepét a szocialista társadalomban.*⁵²⁵

A népszerű tudományos és az oktatófilmek egyik legfontosabb szerepe tehát az volt, hogy a központi elvárások alapján népszerűsítsék a tudományos materializmust, ezzel párhuzamosan pedig visszaszorítsák a vallásos nézeteket terjedését. Másik fontos szerepe a tudományos technikai vívmányok, módszerek megismertetése volt, amellyel a tudomány és a szocializmus építésének kapcsolatát kívánták bemutatni.

1953-ban a következő témákról kellett dokumentumfilmet készíteniük: ipar: bányászok, kohászok, Vörös Csillag Traktorgyár egyik brigádja, Sztálin Vasmű építése, borsodi iparvidék (elsősorban Diósgyőr); mezőgazdaság: téli takarmányozás, választási agitáció a falu felé, egy tsz és egy gépállomás bemutatása; egyéb: választási agitáció a város felé, Amerika, csecsemő- és anyavédelem, április 4., békekölcsönjegyzés, Balaton, munkásmozgalom története. Meghatározták a népszerű tudományos filmek tématervét is, eszerint készíteni kellett *Tudomány és technika híradót*, emellett különböző kisfilmeket, így például *Barátságban a tudománnyal*, *Öntözés az aszály ellen*, *Micsurin magyar követője*, *Akváriumok*, *Aggteleki Cseppkőbarlang*. Mint már korábban említettük a HDF foglalkozott az oktatófilmek gyártásával is, így 1953-ban kellett leforgatniuk például a következő filmeket: *Munkavédelem az építőiparban*, *Téglagyártás*, *Tejtermelés fokozás*, *Tyúktenyésztés és egy műszaki propaganda-film*.⁵²⁶ A fentebb említetteken túl voltak külön iskolai, egészségügyi és felvilágosító filmek is.

A HDF 1955. évi tématervének középpontjába a dokumentumfilmeknél a tsz-ek népszerűsítését állították. A népszerű tudományos filmeknél továbbra is a materialista világnézeti nevelés terjesztése és az általános műveltség emelése volt a cél. Az oktatófilmek pedig az ipari, mezőgazdasági dolgozók és az iskolások ismereteit, szaktudását voltak hivatottak növelni. Emellett az élenjáró módszerek ismertetésével a munka termelékenységének növelését

⁵²⁴ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 280. R. e. Jelentés a népszerű-tudományos és oktató filmgyártás helyzetéről és problémáiról. (1952)

⁵²⁵ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 280. R. e. Jelentés a népszerű-tudományos és oktató filmgyártás helyzetéről és problémáiról. (1952)

⁵²⁶ MOL XIX. I-3n. 1953. március 24-ei jegyzőkönyv. Jelentés a HDF 1952. évi munkájáról.

és minőség javulását kívánták elérni.⁵²⁷ Ezek a szakminisztériumok megrendelésére készültek, például 1954-ben a filmgyár 21 mezőgazdasági oktatófilmet készített.

1954-ben a HDF munkáját a közönség visszajelzései alapján is értékelték. Eszerint sikert frként a sportfilmek esetében könyvelhettek el, valamint a népszerű tudományos filmeknél. Sőt a sportfilmek még a nyugati országokban is népszerűek voltak (például: *Az évszázad mérkőzése*, *Bajnokaink a víz alatt*). Emellett számos külföldi fesztiválon értek el sikert a magyar dokumentumfilmek, így például 1952-ben Karlovy Varyban a *Vadvízország* a legjobb dokumentumfilmnek járó díjat nyerte el, 1953-ben pedig Velencében a *Gyöngyvirágtól lombohullásig* I. díjat kapott.⁵²⁸

A HDF-nek ugyanúgy, ahogy játékfilmgyártásnak, állandó problémája volt a megfelelő forgatókönyvek hiánya, amit azzal igyekeztek megoldani, hogy vagy maguk a rendezők írták meg, illetve 1951-től már igyekeztek újságírókat rábírni erre a feladatra. A jó forgatókönyvek hiánya mellett a pártosság hiányát is hangsúlyozták a HDF munkáját értékelők. Véleményük szerint pártosság nélkül nem lehet megfelelő híradó- vagy dokumentumfilmet készíteni, mert e nélkül nem érezhetik, és ezáltal nem is tudják érzékelteni a nézők számára a valóságot, vagyis a párt által láttatni vélt valóságot. Ennek problematikáját leginkább a következő eset mutathatja be. A *Gazdag aratás* című film rendezője a következő választ adta arra a kérdésre, hogy *„Mért nem mutatja be filmje az idej aratás gazdagságát és a hatalmas bőséget?”* A választ a következőképpen idézi a jelentés: *„Azt válaszolta, hogy nem is látta ezt a gazdagságot, parasztságunk életét igen nehéznek találja, azt látta, hogy a termelőszövetkezet néhány napig kenyér nélkül volt, hogy a boltban nem lehet petróleumot és húst kapni, de viszont ezt nem mutathatja meg a filmen.”*⁵²⁹

A HDF 3 évi munkájának számszerű adatait a következő táblázat tartalmazza.

⁵²⁷ 1955. évi tématerv: 10 riportjellegű film, 10 dokumentumfilm. Dokumentumfilmek: Felszabadulás 10. évfordulójára. Mezőgazdaság: egy élenjáró szövetkezet, egyéni parasztról. Termésbőség problémája: Nagyberek Állami Gazdaságról, A magyar föld kincse; Ipar: Kazincbarcika, választhatók: mezőgazdasági gépek gyártása, gyáraink átállása, kisiparosok; Kultúra: faluszínház, a nép művésze (egy művészről riportfilm); Sport: a magyar labdarúgásról. Népszerű tudományos filmek: biológia i a szívről, a talajról, a darazsakról és méhekről, technika i a fotocelláról, telefonról, bányaművelésről; tájfilm i Balaton, Bükk; művészeti: Sopron, Csók István, Műemlékvédelem. Egész estét betöltő játékfilm: Utazás a világűrben i a föld légkörében, a világűrben lévő természeti jelenségek megismertetésére. Oktatófilmeknél nagyon sok mezőgazdasági (23), iskolai, egészségügyi, vegyipari, ipari film elkészítése szerepelt a tervben. MOL XIX. I-3n. 1954. november 30-ai jegyzőkönyv. A Magyar Híradó- és Dokumentumfilm Vállalat munkája és 1955. évi tématerve.

⁵²⁸ MOL XIX. I-3n. 1954. november 30-ai jegyzőkönyv. A Magyar Híradó- és Dokumentumfilm Vállalat munkája és 1955. évi tématerve.

⁵²⁹ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 280. R. e. Jelentés a Magyar Híradó- és Dokumentumfilmgyár 1951. évi munkájáról. (1951)

*A HDF elkészült filmjei, 1952–1954*⁵³⁰

	1952	1953	1954
Dokumentum- és riportfilm	18	30	36
Reklámfilm	19	13	12
Népszerű tudományos	5	11	17
Oktató	15	29	38
Összesen	124	168	195

A mozhálózat kiépülése

A koalíciós években a filmvállalatok és a mozik magánkézben, valamint különböző társadalmi és politikai szervezetek tulajdonában voltak. A pártok a mozikat mint bevételi forrást és mint rendkívül hasznos kultúrpolitikai és propagandaeszközt tartották számon.⁵³¹ Így nem véletlenül alakult ki az a helyzet, hogy a legjelentősebb négy vállalat a négy nagy párt kezében összpontosult,⁵³² amelyhez összesen 231 mozi tartozott, ez a filmszínházak mintegy negyedét jelentette.⁵³³ A falusi mozik, és azok felügyelete a szabadszínházak hatáskörébe tartozott. Ezek jellemzően keskeny-⁵³⁴ és vándormozik voltak, számukra a szabadszínházi felügyelők készítették el a vetítési tervet, s gondoskodtak jórészt a filmellátásukról, a filmanyag pótlásáról.⁵³⁵

Az 1948-ban végrehajtott államosítás során mintegy 900 mozi került – ahogy akkoriiban mondták – társadalmi tulajdonba. Közvetlenül az államosítás után a mozik száma átmenetileg csökkent. Ennek oka egyrészt az volt, hogy számos filmszínház nem felelt meg az alapvető technikai feltételeknek, és ezért bezárták, másrészt néhány mozi épületét más kulturális célra vették igénybe, leginkább a település kultúrotthonaként működtek tovább.

A falvak mozikkal való ellátásával azt a célt akarták elérni, hogy az ötéves terv végére minden faluban legalább hetente egyszer egy filmelőadást tudjanak tartani. Ennek keretében

⁵³⁰ MOL XIX. I-3n. 1954. november 30-ai jegyzőkönyv. A Magyar Híradó- és Dokumentumfilm Vállalat munkája és 1955. évi ténylege.

⁵³¹ Tóth, 1993. 69. o.

⁵³² Így a Magyar Kommunista Párt a Magyar Filmipari Rt-t; a Szociáldemokrata Párt az Orient Filmipari Rt-t; a Nemzeti Parasztpárt a Sarló Könyv és Film Termelői Értékesítő Szövetkezetet (Sarlófilm); a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt a Kisgazda Mozgóképzem Rt-t birtokolta. Nemesi Papp, 1980. 28–29. o.

⁵³³ Mozik száma 1945-ben: 972, ebből normálfilmes 567, keskenyfilmes 405. Kálmán Péter, 1959. 10. o.

⁵³⁴ Keskenyfilm: 16 mm-es film. Ezt a formát általában nem rögzített vetítőhelyeken használták, hanem ott, ahová nem volt érdemes állandó moziat telepíteni, vagy ahol a normálfilmes mozi (35 mm-es film) nem tudták pénzügyi okokból felépíteni és üzemeltetni, mivel a keskenyfilm jóval olcsóbb volt kivitelezni és fenntartani is. Petrik, é. n.

⁵³⁵ Horváth, 1975. 90. o.

az ötéves terv végére minden 900 fŕ feletti lakosú községnek egy állandó mozival kellett rendelkeznie, míg a kisebb településeknél négyes csoportokban összekötött kiskörzeti mozik létrehozását célozták meg.⁵³⁶ A falvak mozival való ellátásának sorrendjét részben politikai, részben technikai szempontok határozták meg. Ez utóbbiak közül a legfontosabb a villamosítási terv elŕrehaladásával függött össze,⁵³⁷ hiszen csak ott tudtak rendes filmszínházat mŕkötetni, ahol a települést a villamosenergia-hálózatba már bekötötték.

A falumozisítási terv keretében kiépült a keskenyfilm-mozihálózat, de ezzel párhuzamosan tovább mŕködtek a vándorfilmszolgálatok is. 1948-tól 1957-ig mintegy 4,5-szeresére emelkedett a mozik száma, ugyanakkor az űlŕhelyek száma csak 2,5-szeresére.⁵³⁸ Ez az arányszám egyértelmŕen azt mutatja, hogy leginkább a kis befogadóképességŕ mozik száma nŕtt, azaz a mozirendszer kiépítésének egyik legfontosabb szempontja az volt, hogy minél több helyre juttassák el a mozgóképeket, vagyis a kisebb települések is rendelkezzenek filmszínházzal. Ezt bizonyítja az is, hogy míg a budapesti mozik száma 11 év alatt alig több mint két és félszeresére nŕtt, addig a vidékiek száma majdnem ötszörösére. A vidéki városok és községek adatait összehasonlítva viszont elmondható, hogy a városok mozikkal való ellátása gyorsabban haladt mint a községké. Ez mindenképp a korábban említettekkel van összefüggésben, azaz a városokban már eleve jobb feltételei voltak a filmszínházak alapítására i így például villamos energia, megfelelŕ épület stb. i, valamint politikai szempontból fontosabb volt egy-egy nagyobb vidéki város ilyen irányú fejlesztése is, mint a kisebb községké.

*A mozihálózat változása 1948i 1957 között*⁵³⁹

Év	Összesen		Ebbŕl			
			Budapest		Vidék	
	Mozi	Ŭlŕhely	Mozi	Ŭlŕhely	Mozi	Ŭlŕhely
1948	922	260 451	126	63 616	796	196 835
1950	1549	328 688	97	50 339	1452	278 349
1953	2752	469 726	112	57 371	2640	412 355
1955	3653	584 270	353	96 747	3300	487 523
1957	4152	659 825	331	95 355	3821	564 470

⁵³⁶ Mŕvelt Nép. 1950/1. szám. 14. o.

⁵³⁷ Mŕvelt Nép. 1950/7. szám. 22. o.

⁵³⁸ Kálmán i Peregi, 1959. 11i 12. o.

⁵³⁹ Kálmán i Peregi, 1959. 12. o.

Működő mozik száma⁵⁴⁰

Év	Normálfilmes	Keskenyfilmes	Összesen	Budapest	Vidéki városokban	Községekben
1949	464	398	862	104	72	686
1950	472	1058	1530	97	78	1355
1951	491	1524	2015	97	82	1836
1952	489	1838	2327	91	152	2084
1953	500	2128	2628	102	198	2328
1954	508	2305	2313	103	242	2468
1955	544	2825	3369	205	383	2781
1956	545	2771	3316	220	362	2734

A *„Minden falunak mozit”* extenzív fejlesztési elv szerint történő növekedés egyértelműen kimutatható a fenti táblázatok alapján is. 1949-től 1956-ig a mozik száma megnégyszereződött. Azonban az ekkoriban kialakított filmszínházak inkább az olcsóbb és a képi világ megjelenítése szempontjából a rosszabb minőségű keskenyfilmes mozik kialakítását jelentették. Ezek száma a vizsgált időszak alatt mintegy hétszeresére növekedett, míg a normálfilmes filmszínházak száma alig több mint 17%-kal emelkedett.

A mozihálózat mennyiségi fejlesztése lényegében 1957-1958-ra befejeződött, s ezek után a már meglévő épületek és berendezések műszaki, -technikai fejlesztésére fordították a figyelmet.⁵⁴¹

Mozikadások száma (1000)⁵⁴²

Év	Budapest	Vidéki városban	Községben	Összesen
1950	94,3	58,8	141,4	294,5
1951	92,6	61,8	223,6	378
1952	95,1	67,9	286,7	449,7
1953	95,1	71,3	343,1	509,5
1954	100,6	78,4	370,7	549,7

⁵⁴⁰ KSH, 1958. 260. o.

⁵⁴¹ Peregi, 1964. 121-122. o.

⁵⁴² KSH, 1958. 261. o.

Év	Budapesten	Vidéki városban	Községben	Összesen
1955	111,3	89,5	449,7	650,5
1956	104,9	85,7	444,2	634,8

Nézők számának alakulása (1000 fő)⁵⁴³

Év	Budapesten	Vidéki városban	Községben	Összesen
1950	17588,6	13100,3	16379,9	47068,8
1951	18945	16491,2	27183,6	62619,8
1952	20336,6	18612,9	29588,7	68538,2
1953	21394,2	19456,7	29339,9	70190,8
1954	29455,6	25745,8	40937,1	96,138
1955	33898,2	29098,7	52853	115849,9

A mozielőadások és a nézők száma a vizsgált korszak alatt több mint kétszeresére emelkedett. Ugyanakkor a vetítések és a látogatók arányának alakulása a filmszínházak számának fejlődési tendenciáját követte, azaz az előadások és a nézők száma leginkább vidéken növekedett, de nem a városokban, hanem a községekben. A mozik és az előadások számának alakulását összevetve azt az eredményt kapjuk, hogy hiába nőtt az országban a filmszínházak száma majdnem négyszeresére, az előadások száma ezt a nagymértékű növekedést nem tudta követni. A vidéki településeken a mozikban kevesebb vetítést tudtak tartani; ennek főként az volt az oka, hogy a filmekből kevés kópia járta az országot. A jelentésekben gyakorta találkozhatunk a vidéki mozik panaszaival, amelyek szerint a beharangozott és meghirdetett filmekre hiába vártak a nézők, azok nem érkeztek meg.

A mozival nem rendelkező településekre a már korábban említett úgynevezett vándorfilmszolgálaton keresztül juttatták el a filmeket a nézőkhöz. A vetítés színterei lehettek a kultúrotthonok, az iskolák, pajták és minden olyan nagyobb helyiség a faluban, ahová fel tudták állítani a vetítőgépet. Emellett gépállomásokon, állami gazdaságokban is tartottak filmbemutatókat. Külön vetítési tervet kellett készíteni, amit a megyei pártbizottság véleményezett, majd a véglegesített tervet egészen a minisztérium filmosztályának kellett jóváhagyásra felterjeszteni. Az előirányzott terv szerint minden vándorfilmszolgálatnak havi 20 he-

⁵⁴³ KSH, 1957. 341. o.

lyen, 30 eljárást kellett tartania.⁵⁴⁴ 1950-ben 50 vetítőgép járta az országban a mozi nélküli falvakat és tanyaközpontokat, s 1948 és 1950 eleje között 7762 helyen több mint 10 000-szer forgott a vetítőgép tárcsája.⁵⁴⁵ Ahogy haladt előre a falusi mozihálózat kiépítése, úgy csökkent a vándorfilmszolgálat munkája, így 1952-ben már a 35 vándormoziból csak 20 működött,⁵⁴⁶ a későbbiekben pedig már nem is jelentettek működésükről.

A filmek terjesztésének növelésére 1952-ben Nemes Dezső még azt is felvetette, hogy a vasútállomások várótermében vetítsenek filmeket. Volt, ahol ki is próbálták,⁵⁴⁷ de nem lett sikeres az akció. A Közlekedési Minisztériumban egyértelműen vissza is utasították az ötletet, mivel a vetítéshez a várótermeket be kellett volna sötétíteni, és az állandóan változó utasforgalom sem kedvezett volna a filmek bemutatásának.⁵⁴⁸

Műsorpolitika, eljárások

Az eljárás fejezetben már szó volt arról, hogy a filmeket a forgatókönyvírástól egészen a forgalmazásig a Népművelési Minisztérium Filmfőosztálya, illetve minisztersége alatt közvetlenül Révai József felügyelte. A műsorpolitikát a Műsorpolitikai Bizottság irányította, amelyben az NM, a Fővárosi Tanács, a Szovexportfilm, a Fővárosi Mozgóképszínházak Egyesülete (FÖME), a HDF és MOKÉP képviseltette magát. Amellett, hogy a tématervek keretében meghatározták, hogy milyen filmeket kell gyártani, elindult a már forgalomban lévő filmek ideológiai szempontból történő átvizsgálása is. A fordulat éve elött készült filmek egy része így tiltott listára került. Főként nyugati produkciókat tiltottak be, de számos magyar alkotás is indexre került, mint például az 1948-ban készült *Kalotaszegi Madonna*.

A filmek beosztását mindig az adott társadalmi, politikai események határozták meg, így például a Grösz-per idején ismét műsorra tűzték a *Kárhozottak összeesküvését* és a *Különös házasságot*.⁵⁴⁹ 1951 második felétől a helyi szempontokat, és a helyi eseményeket is igyekeztek figyelembe venni a műsorválasztásnál.⁵⁵⁰

⁵⁴⁴ MOL XIX. I-3a. 9833-ált.-10/1950.

⁵⁴⁵ Művelt Nép. 1950/1. szám. 14. o.

⁵⁴⁶ MOL XIX. I-3a. 8780-1-1-561/1952.

⁵⁴⁷ MOL XIX. I-3a. 8780-1-1-293/1952.

⁵⁴⁸ MOL XIX. I-3a. 8780-S-6/1952.

⁵⁴⁹ *„Nem pusztán szerelmi történet tehát a Különös házasság, nem is valami játékos exotikum (sic!), hanem ke-
mény és erőteljes állásfoglalás a császár, a császárhölgy nemesség és kettővel tőzön-vízen keresztül együtt cimbo-
ráló fűpádság terrorja ellen.”* Színház- és Filmművészet. 1951/április, 194. o.

⁵⁵⁰ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 280. R. e. Jelentés a filmek forgalmazásáról, a mozipark helyzetéről és problémái-
ról. (1951)

A megyékhez és a településekhez tehát csak olyan filmek juthattak el, amelyeket a felsőbb vezetés jóváhagyott. Az NM Filmosztálya általában tájékoztatást adott ki a forgalomba kerülő filmekről, megmagyarázta az alkotás mondanivalóját, rövid tartalmi ismertetésében hangsúlyozta a politikai-kulturális életben betöltött fontosságát, valamint a film bemutatásának ütemét is rögzítette.

A műsorpolitika megyei szinten csak a filmek elosztását és az előadások számának meghatározását jelentette. A megyei moziüzemi vállalatok feladata volt az állami és a társadalmi mozik műsorának meghatározása, illetve az 1952 után a megyei népművelési osztály vezetésével beleszólhatott a műsorpolitikába. Ténylegesen a megyei népművelési osztályok csak 1955. január 1-je, azaz a filmszínházak saját kezelésbe vétele után felügyelheték a filmek teljes mozihálózatban történő elosztását. Korábban kizárólag a vándorfilmszolgálat és a községi mozik műsortervét állították össze (1952-ig), illetve a kultúrotthonokban – a moziktól függetlenül – vetítettek filmeket. Ez utóbbi állandó problémát okozott, mivel így a helyi mozi a filmvetítésből származó bevételt elvesztette. Ennek ellensúlyozására az NM egy 1951-ben kiadott körlevélben utasította a helyi népművelési szakembereket, hogy a kultúrotthonokban ezután csak olyan filmeket vetíthetnek, amelyeket már a mozik lejátszottak, és le is vették a műsorokról; emellett nekik is belépődíjat kellett szedniük (a kultúrotthonok díjmentesen kapták meg a filmeket az NM-től), aminek az adott kultúrházhoz legközelebb eső mozi legolcsóbb helyárának kellett megfelelnie.⁵⁵¹ A kultúrotthonoknak adott filmeket a MOKÉP az Üzemi Filmszolgálaton keresztül kezelte, de ezek elsősorban nem játékfilmek, hanem különböző oktató- és propagandafilmesek voltak, ugyanis a kultúrotthonok saját foglalkozásaikat (például: különböző szakkörök, ismeretterjesztő előadások, Szabad Föld Téli Esték) szívesen színesítették filmekkel, illetve diafilmekkel.

Megyei szinten tehát a mozik műsorelosztását 1955-ig a MOKÉP helyi üzeme határozta meg. Elosztotta a filmeket a megye települései között, és meghatározta, hogy hányszor vetítsék le azokat. Ahogy akkoriban mindent, természetesen a mozi-látogatottságot is tervben határozták meg, s mivel a filmpropaganda a MOKÉP feladata volt, ezért a nem teljesített tervért e szerv volt a felelős. Az ötvenes évek első éveire jellemző tematikus filmek kevésbé vonzották az embereket, a teljesítmények rendszerint messze elmaradtak a tervektől. A Mozgóképzemzeti Nemzeti Vállalat műsorosztálya próbálta visszacsábítani az embereket a moziba,

⁵⁵¹ MOL XIX. I-3a. 1773-E-4/1951.

így például kívánságlistát is kiadott, amelyből a megyei népművelési osztályok választhattak a bemutatandó filmek között.⁵⁵²

A népművelési osztály és a helyi népművelési elöljárók a filmek bemutatása után sokszor rendeztek filmankétokat, részben a rendes mozikban, részben a kultúrotthonokban. Ezen rendszerint egy felkért elöljáró (az NM tervei között szerepelt, hogy a film alkotói és/vagy szereplői menjenek le ilyen megbeszélésekre) vagy éppen a filmelőadást szervező beszélt a film eszmei-politikai mondanivalójáról, és közben próbálta megszólalásra bírni a közönséget is. Bár ez, a jelentések alapján, rendszerint egy-két sablonos felszólalásban merült ki, sokszor olyan szavakat adva az egyszerű emberek szájába, ami igencsak groteszk módon hat, és hatott akkoriban is. Például a szigethalmi kultúrotthon igazgatója, az általa írt jegyzéknyelvben az *Életjel* című film ankétjáról számolt be. A jegyzéknyelv alapján a film nagyon lekötötte a közönséget, mély hatást váltott ki; egy felszólaló szerint *„A filmművészetünk jó úton halad. Ez a film is igazolja.”* Egy másik véleménynyilvánító a következő mondatot fűzte a filmhez: *„A film igazi valóságot tükrözi vissza, olyan jól van megrendezve. Szeretné, ha az életben sok harcos elvtársak lennének (sic!), mert ezzel mutatnánk meg a békeharcunkat.”*⁵⁵³ A jelentések szerint előfordult az is, hogy az ankétokon nemcsak a filmekhez szóltak hozzá az emberek, hanem úgymond a film hatására felajánlásokat tettek a többletmunkára, vagy éppen a beszo-
gáltatási kötelezettségek mihamarabbi teljesítésére.

Nemcsak játékfilmek, hanem dokumentumfilmek után is rendeztek közönségvitát a bemutatott filmekről.

A Magyarországon készített filmek közül a legtöbb a drámai műfajba tartozott, ezt követték a vígjátékok, a satírák és a filmoperettek, majd a történelmi és zenés filmek.⁵⁵⁴

A magyar filmgyártók termékei mellett természetesen külföldi filmek is kerültek a hazai mozikba, illetve a játékfilmek mellett híradó- és dokumentumfilmek is. A külföldről importált – külön kiemelve a szovjet, valamint más szocialista országokat – és a magyar filmek forgalmazási arányának áttekintésében a következő táblázat szolgál segítségül.

⁵⁵² A listán szerepel többek között: *Talpalatnyi föld, Timur és csapata, Ludas Matyi, Dalolva szép az élet, Partomkin páncélos, Párttitkár, Nyolcszázéves Moszkva*. PML XXIII. 18. 4. doboz. ikt. sz. n./1951.

⁵⁵³ PML XXIII. 18. 878-1-39/1954.

⁵⁵⁴ Gyártott filmek megoszlása 1948-1957 között: dráma: 52%, vígjáték, satíra, operett: 36%, egyéb: 10,7%, egyéb zenés: 1,3%. Peregi, 1964. 171. o.

*Bemutatott játékfilmek 1949-1956 között*⁵⁵⁵

Év	Magyar	Szovjet	Szocialista országból	Egyéb	Összesen
1949	6	31	22	26	85
1950	4	31	18	6	59
1951	7	24	34	9	74
1952	7	12	33	13	65
1953	8	22	32	12	74
1954	9	27	28	27	91
1955	9	32	41	30	112
1956	9	27	35	27	98
Összesen	59	206	243	150	658

Ezen időszakban a filmvígjátékokat játszották legtöbbször, s csak ezek után következtek a drámák. A magyar filmkészítők inkább a drámai jellegű filmek gyártását preferálták, mégis a közönség szívesebben nézte (ekkor is) a szórakoztatóbbnak ígérkező prózai és zenés vígjátékokat.⁵⁵⁶ Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy a korszak leginkább látogatott filmjei mind a könnyedebb műfaj közül kerültek ki, így például: *Mágnás Miska*, *Civil a pályán*, *Állami áruház*.⁵⁵⁷

A filmszínházak műsorkínálatában magyar, szovjet, az úgynevezett népi demokratikus, valamint kapitalista országok filmjei ugyanúgy szerepeltek. A külföldi filmek a Külügyminisztériumon és a Népművelési Minisztérium Filmfőosztályán keresztül kerülhettek forgalomba. Ott megnézték és véleményeztek, és ha úgy gondolta a vezetés, hogy vágásokkal sem érdemes forgalomba hozni, akkor egyszerűen visszaszállították a filmkópiát a küldő országnak.

A korszakban bemutatott játékfilmek nagy részét a Szovjetunióból és a többi szocialista országból importálták, hiszen ezek garantáltan megfelelték a kommunista elvárásoknak, és a nézők számára semmiképp nem bizonyulhattak ártalmas hatásúnak. Leginkább természete-

⁵⁵⁵ Peregi, 1964. 152. o.

⁵⁵⁶ Egy filmre jutó látogatottsági arányok műfajonként (ezer), 1948-1957: dráma: 1550, vígjáték, szatíra: 2075, zenés filmek, vígjátékok: 3930, életrajz, történelmi film: 1845, egyéb: 1227. Kálmán i. Peregi, 1959. 117. o.

⁵⁵⁷ Bemutatásától 1957 decemberéig a *Mágnás Miksát* (1949) 5 999 ezren, a dráma műfajába tartozó *9-es kórterem* (1955) már csak 2 300 ezren látták. Kálmán i. Peregi, 1959. 108. o. (Igaz, hogy később került forgalomba a 9-es kórterem, de soha nem tudta utolérni a népszerű filmvígjátékokat.)

sen a szovjet filmek propagálására fordítottak nagy figyelmet. A szovjet filmek népszerűsítése azonban már jóval a kommunisták hatalomátvétele előtt elkezdődött. 1945-től az MKP kezében lévő filmszínházakban igyekeztek minél több szovjet filmet bemutatni, de általában nem túl nagy sikerrel,⁵⁵⁸ aminek az egyik oka az volt, hogy még működtek a rivális pártok filmszínházai is, azaz a konkurenciát még nem számolták fel. A fordulat éve után a filmforgalmazás teljesen az MDP kezébe került, így abszolút mértékben felügyelték a filmek elosztását az ország összes mozijában, és így már valóban csak azok a filmek kerülhettek a filmszínházakba, amelyeket a párt emberei kiválogattak. A változást mutatja az is, hogy míg 1948 őszén a moziba járók 22%-a nézett szovjet filmet, addig ez az arány 1950 őszére már 63%-ra ugrott.⁵⁵⁹ Ugyanakkor ez 1954-re 27%-ra esett vissza.⁵⁶⁰ Ez a visszaesés annak is köszönhető, hogy 1953 után sokkal több nem szovjet és nem szocialista országból származó filmet kezdtek vetíteni az országban, amelyek jócskán elszívták a közönséget az unalmas, erőltetett ideológiai mondanivalókkal teli filmekről. (Mindenképp meg kell azonban itt jegyezni, hogy az 1950. évi adat egy újságból, míg az 1954. évi adat az NM Kollégiumi ülésének jegyzőkönyvéből származik, tehát a nyilvános adat lehet eltúlzott is.)

A nyugati filmek forgalmazásával nagyon óatosan bántak, igyekeztek csak úgynevezett haladó nyugati alkotásokat bemutatni az országban. Ezek közé sorolták a *Királylány a feleségem*, *Elveszett melódiák*, *Róma 11 óra* filmeket. Problémát jelentett azonban, hogy a kifejezetten szórakoztató, könnyed produkcióknak nagy volt a látogatottságuk, s rengeteg embert vonzottak a mozikba, ezzel szemben a szovjet és a többi szocialista országban a politikailag nevelő hatású nehezebb és komolyabb fajsúlyú filmek látogatottsága folyamatos csökkenést mutatott. Az NM Kollégiumi ülésén felvetették a nyugati filmek forgalmazásával kapcsolatos helyzetet. Végül helyesnek ítélték ezeknek a bemutatását is, a következő indokkal alátámasztva: *Amert dolgozóink megismerik ebben a nyugati dolgozók életét és küzdelmeit*,⁵⁶¹ azaz mint negatív példa, a folyamatosan hangoztatott fejlődő, tökéletes kommunista rendszer ellenpólusaként, bemutathatóvá váltak a nyugati alkotások. 1953 után emelkedett is a nem szovjet befolyási zónából származó filmek bemutatása, amely aggodalommal töltötte el az NM vezetőit, főként amiatt, hogy a mozik éves látogatottságának 40%-át a nyugati filmek tették ki. Ezek egy részét *Ápozitív, erősen haladó* filmnek (*Róma nyílt városa, Róma 11 óra*), de a másik részét *Ákeves mondanivalójú, döntően csak szórakoztatást szolgáló*

⁵⁵⁸ A szovjet film magyarországi kikényszerített hódításának útját bemutató dokumentum-összeállítást lásd Murányi, 2005.

⁵⁵⁹ Művelt Nép. 1951/2. szám. 8. o.

⁵⁶⁰ MOL XIX. I-3n. 1955. február 16-ai jegyzőkönyv. Jelentés a filmforgalmazás és moziüzemeltetés helyzetéről és az előttünk álló feladatokról.

⁵⁶¹ MOL XIX. I-3n. 1953. november 10-ei jegyzőkönyv. Jelentés a filmforgalmazás helyzetéről és feladatairól.

lónak (*Egy éj Velencében, Örökség a ketrechen*) nyilvánították. Ez utóbbiakat nem merték egyszerre levenni a műsorról, mert ez a *Átömegekkel való szembekerülést jelenti*, csak térnyerésüket akarták minél jobban visszaszorítani.⁵⁶²

Az NM célja a szovjet és a baráti országok filmjeinek minél szélesebb körben történő propagálása volt. A szovjet filmeket majdnem minden sajtóorgánumban hirdették, emellett igyekeztek elhitetni az emberekkel, hogy ezek valóban népszerű, jó filmek, amelyeket egyesek várnak a nézők. A korabeli megfogalmazás szerint az emberek azért szerették a szovjet filmeket, mert *Áz életet, a dolgozó nép vágyát tükrözik [é], az emberek jobb, boldogabb jövőjét hirdetik. A szovjet háborús filmek sem a halált, pusztulást mutatják, hanem az igazságos ügyért való helytállást, a hős küzdelmet a jobbért, a nép hazájáért.*⁵⁶³

A filmek népszerűsítésének egyik legjobb módja egy-egy ország filmheteinek megrendezése volt. E programsorozaton keresztül is terjesztették a politikai propagandát és igyekeztek növelni a filmszínházak bevételeit is.

1948 után, 1949-ben rendezték meg a második szovjet filmhetet. Az egész ünnepség tervét a Magyar–Szovjet Társaság dolgozta ki és tárgyalta meg a MDP-vel. Az NM a már kész, kidolgozott tervet kapta meg. Probléma volt, hogy arra az időpontra (december 21-29.) esett Sztálin születésnapja és a karácsony, de az előbbi egyszerre összekötötték a film ünnepével. Az ünnepségsorozatot a *Sztálingrádi csata* című alkotás díszbemutatójával kezdték, amelyet az első napon, azaz Sztálin születésnapján vetítettek le. A jelentés csak a filmhét budapesti lefolyásáról szólt, eszerint a legkiemelkedőbb esemény a *Sztálingrádi csata* díszbemutatója volt, a filmet a következő héten mintegy 67%-os látogatottsággal vetítették a budapesti mozikban, a többi film csak 40%-ot ért el. Kirívóan rossz látogatottsága a Fáklya dokumentumműsorának volt, ahol a *Ákommunizmus ifjúsági építő* filmek körülbelül 10%-os eredményt értek el, a Corvin moziban a *Harmadik csapás* című film pedig mindössze 1%-ot. A többihez képest kiemelkedő sikerei a gyerekelőadásoknak voltak.⁵⁶⁴

A szovjet filmhetet a vizsgált korszak minden évében megrendezték. Erre a kiadott útmutató bevezetője szerint a kiéleződött nemzetközi helyzet miatt volt szükség, hangsúlyozták ugyanis, hogy a szovjet filmek minél szélesebb körben való terjesztése rendkívül fontos a béke megtartása érdekében. *ÁA szovjet filmek a kommunista építés nagy ügyét szolgálják, a néző a haza és a nép Lenin-Sztálin nagy ügye iránti feltétlen odaadásra nevelik. A szovjet film a nép érdekét szolgálja, tehát nem ismer és nem ismerhet nagyobb és nemesebb célt, mint*

⁵⁶² MOL XIX. I-3n. 1955. február 16-ai jegyzékönyv. Jelentés a filmforgalmazás és moziüzemeltetés helyzetéről és az előtűnk álló feladatokról.

⁵⁶³ Művelt Nép. 1951/2. szám. 8. o.

⁵⁶⁴ MOL XIX. I-3a. 146. doboz. ikt. sz. n./1950.

a harcot az ember boldogságért.⁵⁶⁵ Ezen elv szerint igyekeztek lebonyolítani országszerte január 21-28. között az 1951. évi szovjet filmhetet. A terv szerint az ország minden filmszínházában be kellett mutatni négy szovjet játékfilmet (*Nagy hazafi*, *Titkos megbízatás*, *Patyomkin páncélos*, *Bátor emberek*). A szervezésben részt kellett venniük a tömegszervezeteknek, a moziknak és a népművelési szakembereknek is. A moziünnep lefolyásának bemutatására példaként hozható Pest megyei jelentésben is csak a díszelőadásokat játszó mozikról olvashatunk. Az említett négy játékfilm közül a *Bátor emberek* című filmet játszották két helyen a megyében (Cegléd, Szentendre), a *Titkos megbízatást* pedig csak Vácon mutatták be az ünnepi filmhéten. A díszelőadásokon részben régebbi szovjet (*Berlin eleste*, *Vihar Grúziában*, *Lenin októbere*), részben magyar filmeket (*Vidám vásár*, *Párttitkár*) vetítettek.⁵⁶⁶ Valószínűsíthető, hogy a kevés kópia miatt az új játékfilmek jórészt csak a budapesti, és esetleg a megyeszékhelyeken működő filmszínházakhoz jutottak el.

1952-ben már a Magyar-Szovjet Barátság hónap keretében rendezték meg a Szovjet Film Ünnepét, ezzel az addig 1-1,5 hetes időszakot 6 hétre tolták ki (1952. február 15-től). A filmünnepet a MOKÉP és az MSZT együtt szervezte. A filmhetek szervezésének általános célja továbbra is a békeharco, ezen kívül a mezőgazdaságban a szövetkezeti mozgalom erősítése volt.⁵⁶⁷ A bemutatásra került filmek közül négyet külön ki is emeltek, így az *Aranycsillag lovagjait*, ami *Az iparrá váló földművelés filmje [é] a szovjet ember boldogságának alapja, életének legfőbb szépsége a cselekvő részvétel a kommunizmus építésében*. Bemutatták a *Nagy koncertet*, amely a kommunizmus művészetéről szólt, konkrétan a moszkvai Nagy Színház munkáját ismertette meg a nézőkkel. A *Fények a faluban* a szövetkezeti mozgalom fejlődését igyekezett bemutatni, míg a *Csapájev film megmutatja, hogyan harcolt egy hős a nemzedék a forradalom győzelméért, tanítja az ifjúságot, hogyan kell harcolni a kommunizmus végső győzelméért*.⁵⁶⁸ A megyei jelentések szerint a filmhét nem sikerült túl jól. Sok egyes helyeken kifejezetten érdektelenséggel fogadták a rendezvényt, például a Pest megyei Pécelen a *Nagy hazafi*⁵⁶⁹ című, Kirov életét bemutató filmet 9%-os látogatottság mellett vetítették le.⁵⁷⁰ Voltak azért kiemelkedően teljesítő területek is, például a Komárom megyei Léányvárról 190%-os átlaglátogatottságról jelentettek. A Komárom megyei jelentés emellett arról is beszámolt, hogy a szovjet filmek hatása a termelés területén is megmutatkozott, mivel

⁵⁶⁵ PML XXIII. 18. 4. doboz. ikt. sz. n./1951. október 1.

⁵⁶⁶ PML XXIII. 18. 4. doboz. ikt. sz. n./1951. október 1.

⁵⁶⁷ MOL XIX. I-3a. 878-ált.-1/1952.

⁵⁶⁸ Művelt Nép. 1952/2. szám. 7. 8. o.

⁵⁶⁹ *A Párt zseniális eszméi harca az opportunista, az árulók, a nép ellenségével szemben: ez a film története*. Szovjet Kultúra. 1950/11. szám. 36. o.

⁵⁷⁰ PML XXIII. 18. 878-1-26/1952.

az esztergomi Micsurin-tsz tagjai a *Boldog nyár* című film megnézése után a rossz idő ellenére is határidőn belül teljesítették a tavaszi vetési tervüket. Valamint *Az üzemekben is megmutatkozott a szovjet film nevelőhatása. Pl. a szovjet MASZOLAJ dolgozói április 4-re tett felajánlásuk teljesítésében, illetve túlteljesítésében. Csolnok községben vetítették a Donyeci Bánya című filmet, melynek hatására az egyes akna dolgozói felajánlást tettek, hogy az I. negyedévi tervüket határidőre 10 nappal teljesítik. A felajánlásukat 12 nappal előbb teljesítették.*⁵⁷¹

A következő évben már 7 hétre emelték a Szovjet Film Ünnepeének időtartamát. Talán az előző évi kudarcon okulva, a moziüzemi vállalatok tervében nagy hangsúlyt fektettek a közönségszervezői hálózat megerősítésére, illetve kibővítésére, a tömegszervezetek segítségével. Az 1953. évi szovjet filmheteken hét új filmet mutattak be, és egy dokumentumfilmet a szovjet köztársaságok életéről. Újdonságként egy rajzfilmet is vetítettek. Két fontos filmet emeltek ki a bemutatottak közül. Az egyik a *Feledhetetlen 1919* – ez Visnyevszkij színdarabja nyomán készült –, amely bemutatta, hogyan verték vissza Sztálin vezetésével a petrográdi emberek az angol intervenciót és a belső ellenség támadását. Az ajánlásban a film aktualitását emelték ki, amely szerint az ellenség most is ugyanaz, mint 1919-ben volt, s amelyet a Szovjetunió teljes fegyverzetben várja legyőzésre. A másik film a *Száttört bilincsek*, amelynek hőse Tárász Sevcsenko, Ukrajna költője; a filmkockák az ukrán szabadságharcos költő életét dolgozták fel.⁵⁷²

1956-ban már ismét csak két hétig tartott a szovjet filmünnep, amelynek keretében többségében – a korábbi évekkel ellentétben, amikor is a szovjet mellett magyar műveket is bemutattak, most – valóban szovjet alkotások kerültek vetítésre.

A szovjet filmhéten kívül tartottak lengyel, német, kínai, román, csehszlovák, bolgár, sőt külön magyar filmhetet is. Ilyenkor nem az egész megyét mozgósították, hanem kiválasztottak öt-hat települést, ahol az adott ország filmjeit vetítették egy hétig. A propagandája is sokkal csendesebb volt, legfeljebb kidekorálták a filmeket játszó mozikat, plakátokat helyeztek el a települések különböző pontjain, illetve röplapokat szórtak.

A nyári munkák befejezése után országsszerte megyei filmhetet rendeztek, hogy ismét visszacsábítsák az embereket a moziba. Az első 1951 szeptemberében szervezték a kultúrforradalom kiszélesítése, és természetesen a béke védelme, valamint a termelés fokozása érdekében.⁵⁷³ Itt régi és új filmeket egyaránt vetíttek, egyes mozikban kultúrmasinorokat, kisebb szó-

⁵⁷¹ MOL XIX. I-3a. 87-10-7/1952.

⁵⁷² Művelt Nép. 1953/2. szám. 4. 5. o.

⁵⁷³ PML XXIII. 18. ikt. sz. n./1951. augusztus 16.

rakoztató előadásokat szerveztek a vetítések előtt vagy után. Ugyanígy szervezték meg közösen a filmszínházak és a DISZ 1955-ben az Országos Ifjúsági Filmnapokat. Ennek megtartása – a már ismertetett ideológiai okokon kívül – azért is volt fontos, hogy népszerűsítsék az előadásokkal a DISZ közelgő II. kongresszusát, ezért itt a filmszínházak dekorációinak DISZ-jelszavakat kellett megjeleníteniük, a mozikban pedig DISZ-jelvényeket kellett osztogatni.⁵⁷⁴ A Pest megyei jelentés szerint az ifjúsági filmnapokat jó eredménnyel zárták, *„Mert egy hét alatt az ifjúságot minden eddig felülmúló számban mozgósítottuk azokhoz a filmekhez, melyek elősegítették az ifjúság nevelését.”*⁵⁷⁵ A fiatalabb nemzedéket nemcsak az ifjúsági filmhét egyhetes időtartama alatt akarta a maga szolgálatába állítani a politika, hanem minden alkalmat megragadott arra, hogy az ifjú nemzedéket meggyőzze a tradicionális eszmék befolyásától.

Kultúragitációs tevékenység

A film mint a tömegkommunikáció legkiterjedtebb csatornája vált a politika számára a legfontosabb agitációs eszközzé. Az ötvenes évek első éveiben született filmek a politikai vezetés által kitűzött politikai-gazdasági-társadalmi célképzeteket népszerűsítették, mintegy valóságnak, egyfajta normatívának beállítva azokat.⁵⁷⁶

E fejezet célja nem a korszak filmjeinek művészeti szempontú elemzése, hanem annak bemutatása a cél, hogy a filmet mint agitációs eszközt, hogyan akarta felhasználni a kommunista párt saját politikája konkrét megjelenéseinek propagálására, így a tsz-ek, az ötéves terv népszerűsítésére,⁵⁷⁷ a mezőgazdasági munkák (például a begyűjtés) vagy éppen a választás sikerességének növelése érdekében. Természetesen az NM más területeket – így például a

⁵⁷⁴ PML XXIII. 18. 878-1-212/1955.

⁵⁷⁵ PML XXIII. 18. ikt. sz. n./1955. június 23.

⁵⁷⁶ Rainer M. és Kresalek, 1990. Rainer M. és Kresalek ezen állítását cáfolta Forgács Iván *Egy mítoszteremtési kísérlet* című tanulmányában. Véleménye szerint a korszak filmjei nem agitálnak, hanem inkább egy sajátos fejlődési modell és létszemlélet érvényesül bennük, s az 1950 és 1952 között készült városi-ipari közegben játszódó filmjei mítoszteremtőjátékfilmek. Forgács, 1990.

⁵⁷⁷ Az ötéves terv népszerűsítésére 1951-ben külön dokumentumfilm-tervet készítettek. Az ötéves tervet közvetlenül agitáló filmtervek a következők voltak: *5 éves tervünk nagyszabású építkezései, Acélolvasztárók, Dunapentelei ifi-rohammunka, Aratás, Új úton* (ez a nagyüzemi gazdálkodásról készült), *Sztahanovisták*. Az ötéves tervet közvetve szolgáló filmek: *Tisza, Kultúrverseny*. MOL M-KS 276. f. 89. cs. 280. f. e. Feljegyzés az 5 éves terv agitációjára. Dokumentumfilmek. (1951)

Ábékeharcò-ot,⁵⁷⁸ a terv- és békekölcsönöket – is igyekezett a kultúra eszközeivel propagálni, így a filmekkel is.

A korszakban fontos szerepük volt az úgynevezett termelési filmeknek, amelyeken belül voltak a paraszt- és munkás-tematikájúak is. Ezek lényegében azt mutatták be, hogy az úgynevezett álfkonfliktuson keresztül átvergeRdR filmhRs hogyan találja meg boldogságát. Például a hRst önfeljTése, hiúsága, lustasága külön utakra viszi, majd megoldásként visszatér a közösségbe i munkás esetén a gyári közösségbe i , paraszti hRst esetén pedig feladja tulajdonát és belép a tszcs-be. Ilyen paraszti tematikájú film volt a *TŰzkeresztség*, a *Vihar* és a *Hintónjáró szerelem*.⁵⁷⁹ Ezek a filmek tehát a nézRk számára megmutatták a helyes utat, vagyis a mezRgazdaságban dolgozók számára azt, hogy úgy boldogulhatnak az életben, ha belépnek a tsz-be. A bemutatott filmek pozitív hatását a sajtóban is igyekeztek erRíteni, így például egy-egy szovjet vagy magyar Áhaladóò film bemutatása után *Ánem egy faluban erRödött meg ugrásszerTten a tszcs a látott film hatására. Egész családok léptek be a termelRszövetkezeti csoportokba. Fellendült a vágy a tanulás iránt, kiéleztRdött a harc a nép ellenségei ellen, lelepleztRdött a ôó kulákòstb.ò i jelent meg a MŰvelt Népben*.⁵⁸⁰

Az egész estés filmeken kívül i fRként amiatt, hogy ilyen jellegT filmet nem sokat gyártottak Magyarországon i a mozikban a mezRgazdasági munkák ösztönzésére és a begyTjtés növelésére inkább a kifejezetten erre a célra készített dokumentumfilmeket használták, de az NM által készített tervben i fRként Szovjetunióból importált i játékfilmeket is ajánlottak e tevékenységek propagálására. Az utasításban külön kiemelték azokat a filmeket, amelyek ezzel a kérdéssel foglalkoztak, valamint egy-egy mondatot is hozzáfTztek annak magyarázására, hogy ezen alkotások miben segítik a mezRgazdasági munkát. Így szerepelt a *Boldog nyár* i *ÁA gabona idejében történRrelvetésének fontosságát és kolhoz-parasztok legszebb munkáját, az aratást és begyTjtést népszerűTítikò*, a *Gazdag mennyasszony* i *ÁAz aratás sikeres és gyors befejezésért folyó munkaversenyt tudatosítjaò*, a *Boldog aratás* i *ÁA terménybetakarítás idején a minRségi munka érdekében folyó harcot eleveníti megò*, a *Vidám vásár* i *ÁKét kolhoz vetélkedését mutatja be, hogy melyik szolgáltatja be elRbb a termését és a kolhozpiac árainak leszállításával a közösség érdekeit helyezi elRérbeò*, az *Aranycsillag lovagja* i *ÁA filmben láthatjuk a kubáni kozákok közös erRfeszítését, a villanyerRmT felépítéséért, mely a mezRgaz-*

⁵⁷⁸ Az Országos Moziüzemi Igazgatóság leiratban küldte szét a megyei moziüzemi vállalatnak, hogy mely kisfilmekkel kell agitálni a békéért folytatott harcra. Például: *Emberek ne engedjete*k, *Ami go home*, *Tények beszélnek* stb. Ezeket a megyei békebizottság gyTlésein kellett vetíteni. PML XXIII. 18. 878-1-36/1955.

⁵⁷⁹ Báthory, 1988.

⁵⁸⁰ MŰvelt Nép. 1950/7. szám. 22i 23. o.

dasági munkákat és a kultúra fejlődését lendíti elő.⁵⁸¹ Ezeken kívül három dokumentumfilmet (*Nagy példa*, *Gazdag aratás*, *Traktorbrigád*) is ajánlottak a begyűjtési munkák Állami Gazdasági témájú szakfilmeket elsősorban az ismeretterjesztő előadásokon, falunapokon, falugyűléseken mutatták be. A vásárok területén külön sátrakat építettek fel a vetítéséhez, amelyeket előadások és beszélgetések is követtek.

A fentebb említett alkotásokat normálfilmes mozikba, rendes fizetésű vetítésekre küldték, viszont a keskenyfilmes moziknak a híradó- és dokumentumfilmeket ingyenesen adták. A vetítések megszervezését a népművelési osztályokra, a moziüzemi vállalatokra és a megyei tanácsok begyűjtési osztályaira bízták. A mezőgazdasági munkák és a begyűjtések propagálása nemcsak a filmek bemutatásából állt, az előadások szüneteiben a begyűjtésben élenjárókat népszerűsítették, sőt ajándékokat is kaptak, valamint a mozik és a kultúrotthonok előcsarnokaiban képeikkel és eredményeikkel együtt mutatták be őket.⁵⁸²

A megyei népművelési osztályok vállalásokat tettek a filmek levetítésére, azaz, hogy adott idő alatt mennyi és milyen filmeket fognak bemutatni a megyében. Így például a Pest Megyei Tanács VB Népművelési Osztálya 1952-ben vállalta, hogy az augusztustól májusig lévő filmek vetítését az eredetileg vállalt 1300-ról 1400-ra emelik, valamint, hogy a tej, tojás, baromfi begyűjtését elősegítő filmeket mindenütt levetítik, bár az is előfordult néhány esetben, hogy a filmeket *Árintetlenül küldték vissza*.⁵⁸³ A következő jelentésben már véglegesítették az évi begyűjtési munkák filmes agitációjának eredményét. Eszerint 154 (a községek száma ekkor Pest megyében 181)⁵⁸⁴ községben vetítettek ilyen jellegű filmeket, ezt júliusban 12 283-an nézték meg. Ez a júniusi látogatottsággal szemben 5500 fős csökkenést mutatott, amit a növekvő cséplési és a begyűjtési munkák számlájára írtak. A Pest megyei káderek mindent megtettek a siker érdekében, így felszerelték a vándormozikat lemezjátszóval és mikrofonnal, a mozielőadások szüneteiben népszerűsítették a beadásban élenjárókat és hanglemezeket ajánlottak fel nekik. A sikerességüket konkrét példákon keresztül is bizonyították a jelentésben: *ÁCegléd Cifrakerti ÁG [Állami Gazdaság] mozigépész munkatársa, mikor népszerűsítette az élenjáró dolgozókat, olyan lelkesedést váltott ki, hogy táncra perdültek és ígérték, hogy megjavítják a munkát. Vasad községben szintén nagy tetszést váltott ki a parasztok népszerűsítése a szovjet mezőgazdasági dokumentumfilmet nagy érdeklődéssel nézik meg a dolgozók.*⁵⁸⁵

⁵⁸¹ MOL XIX. I-3a. 8780-ált.-11/1952.

⁵⁸² MOL XIX. I-3a. 8780-ált.-11/1952.

⁵⁸³ PML XXIII. 18. 878-1-90/1952.

⁵⁸⁴ KSH, 1956. 3. 5. o.

⁵⁸⁵ PML XXIII. 18. 878-1-93/1952.

A következı évben is megszervezték a nyári mozilátogatásokat a begyŕtési munka Őlŕsegítésére. Minden faluba igyekeztek eljuttatni a MOKÉP-en keresztül a fontosabb filmeket,⁵⁸⁶ általában egy-egy filmet egy-két napon át vetítettek egy-egy községben. 1953 júliusában külön foglalkoztak a *Harcban minden szem gabonáért* címŕ filmmel, minden kópiáját bekérték a moziktól, hogy mindenütt ingyenesen le tudják vetíteni, mivel e kisfilm *Őnélkülözhetetlen segítséget nyújtott* az aratás, a begyŕtés és a gabonacséplés meggyorsítására.⁵⁸⁷

A filmek kampányszerŕ felhasználásának másik kiemelkedŕ területe a választási agitáció volt. Az 1953. évi választást – mint ahogy már korábban volt róla szó – országos szinten nagy szervezési munka elŕzte meg. Ennek érdekében minden eszközt bevetettek, használták a tömegkommunikáció összes területét. Választási munkatervet kellett kidolgoznia a minisztériumok egy részének, de az Országos Sporthivatalnak és a Magyar Vöröskeresztnek is. A színházak, a filmforgalmazó vállalatok és különbözŕ mŕvészeti szervezetek a választást megelőzŕ hetekben hatalmas kultúrkampányba kezdtek.⁵⁸⁸

Az 1953. évi választásokhoz a MOKÉP is készített választási tervet. Ebben tíz témát jelölt ki, köztük a mezŕgazdaság fejlŕdése, a villamosítás, az alkotmány szerepe, a termelŕszövetkezetek eredménye, amelyek segíthetik a választásokat, s a témákhoz igyekeztek filmeket is ajánlani.⁵⁸⁹ A filmszínházak üzemvezetŕinek kellett megszervezniük az utcai vetítéseket, amelynek keretében választási kisfilmeket mutattak be, valamint a moziknak is választási dekorációkat és választási jelszavakat kellett elŕcsarnokaikba kirakniuk, illetve olyan ki-

⁵⁸⁶ E filmek: *Aranycsillag lovagja, Felszabadult föld, Felszántott út, A mi falunk, Gazdag mennyasszony, Ez történt Szákenben, Boldog nyár, Fények a faluban, Vihar, Talpalatnyi föld, Traktorista lány, Tŕkeresztség, Új ház, Virágzó Ukrajna, Vidám szüret, Vidám vásár.* PML XXIII. 18. 878-1-6/1953-1954.

⁵⁸⁷ PML XXIII. 18. 878-1-8/1953.

⁵⁸⁸ Feitl, 1999. 283. és 284. o.

⁵⁸⁹ MOKÉP választási terve. A témákhoz javasolt filmek:

1. téma: Mezőgazdasági gépek a Szovjetunióban, ajánlott filmek: *Gépesített növénytermesztés, Jönnek a gépek, Lengyel parasztküldöttség Ukrajnában, Traktorbrigád.*
2. Villamosítás a költözésben, ajánlott filmek: *Fények a faluban, Ural fényei.*
3. Tanítsd tovább gyermeked, ajánlott filmek: *Tanul a lengyel ifjúság, Szép ifjúság, Külvárosi fiúk, Bányásztechnikus leszek.*
4. Angol, amerikai tŕke szerepe a Horthy-korszakban, filmek: nincs ajánlat.
5. Jugoszláv emberrablók, ajánlott film: *Áruló arca.*
6. A Magyar Népköztársaság alkotmánya, nŕk egyenjogúsága, ajánlott filmek: *Kis Katalin házassága, Becsület és dicsŕség, Kormány tagjai, Asszonykaink új élete, Üdüléshez való jog,* ajánlott film: *Jó munkánk jutalma.* Tanuláshoz való jog, ajánlott filmek: *Ifjú szívvel, Bányásztechnikus leszek.*
7. Választás Magyarországon régen és most: Városi és falusi agitációs rövid filmek.
8. Hogyan gondoskodik államunk az anyáról és gyermekéről, ajánlott filmek: *Gyermekotthonok (szovjet), Óvd a gyermeked (szovjet), Nekik béke kell, Gyermek a mi jövőnk, Őttörŕ paloták a Szovjetunióban, Legdrágább kincsünk a gyermekünk.*
9. Termelŕszövetkezeteink eredményei, ajánlott film: *Tengelic milliomosok.*
10. a Magyar Népköztársaság Kormányának békepolitikája, ajánlott filmek: *Békénk ŕei, Az igazság fegyvereivel, Bécsi kongresszus, Gazdasági értekezlet Moszkvában, Moszkva a békeegyezményre szavaz, Megvédjük a békét, Sztalini nemzetközi békédíj.* MOL XIX. I-3a. 8792-1-8/1953.

állítások rendezését is tervezték, amelyek keretében bemutatták az ötéves terv eredményeit, helyi példákkal színezték.⁵⁹⁰

A népművelési osztályok mellett a megyei moziüzemi vállalatok is bekapcsolódtak a választási agitációs munkába. Olyan filmeket igyekeztek kiválasztani, amelyek *„Népünk, országunk múltjával, amelyek a kapitalista országok mai életével foglalkoznak; azokat a filmeket, amelyek bemutatják hazánk felszabadulásának és felemelkedésének útját, ötéves tervünk alkotásait, épülők szocialista országunkat, – azokat a filmeket, amelyek a szovjet nép történelmi harcait, mai életét, múltját, az épülő kommunizmus országairól szólnak, és ezzel mintegy bevilágítják boldog jövőnket; melyek tanúságot tesznek a szovjet népnek, a világ dolgozóinak békeharcáról és egyben alkalmasak arra, hogy ezt a harcot elsegítsék.”*⁵⁹¹ Röviden összefoglalva: szinte az összes filmet, ami akkoriban forgalomban volt, felhasználták a választási kampányban. A különbség csak annyi volt, hogy hangsúlyozták, hogy az áprilistól május közepéig tartó filmvetítéseket a választási kampány keretében tartották meg. Két filmet emeltek ki külön a választási agitációban való felhasználásra, az egyik a *Föltámadott a tenger* volt, ez a dicső múlt bemutatására és a hazafias érzések megerősítésére szolgált, a másik az *Ifjú szívvel*, amely a múltban lenézett ártások mai tartalmas jelenével ismereteket megad.⁵⁹²

Az 1950. évi tanácsi választásokat közvetlenül a békekölcsönjegyzés után tartották, így szinte átmenet nélkül válthatott át a békekölcsön-jegyzési kampány a választásiba. A filmek kiválasztásának szempontjai a szocializmus építési eredményeinek ismertetése, az eddigi sikerek bemutatása volt. A városokban keskenyfilmvetítéseket kellett tartani lakóházak udvarán, faluhelyen pedig egyszer ingyenes vetítést tartottak a választások előtti hetekben. A hirdetőket is teljesen a választási kampány szolgálatába állították, s külön tervbe vették, hogy dokumentumfilmeket készítenek, szintén a választások aláírásához.⁵⁹³ A választási kisgyűléseken is filmekkel vagy diafilmekkel igyekeztek rábírni az embereket a választásokon való részvételre, Budapesten 150, vidéken körülbelül 1000 helyen volt ilyen jellegű program.⁵⁹⁴

Az 1954. évi tanácsi választásokra az MDP Agitprop Osztályának tervében és a beszámolóknak sem található említés a filmek, mozik választási kampányban történő igénybevételével kapcsolatban. A tanácsválasztási kultúrkampánnyal kapcsolatban a Pest Megyei Levéltár iratanyagában is csak egy vb ülési jegyzőkönyvében maradt feljegyzés, ebben a népműve-

⁵⁹⁰ Népművelési Híradó. 1953/4. szám. 15. o.

⁵⁹¹ PML XXIII. 18. 878-1-3/1953.

⁵⁹² Népművelési Híradó. 1953/4. szám. 15. o.

⁵⁹³ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 136. R e. A sajtó választási munkájának feladatai. (1950)

⁵⁹⁴ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 139. R e. Jelentés a választási munkáról. (1950)

lési osztály választási előkészületeiről, illetve a már addig elért eredményekről írtak. Eszerint filmankétokat rendeztek a mozikban – addig 14 helyen, de még további 30 volt tervben – ahol olyan filmeket vitattak meg, amelyeken keresztül be lehetett mutatni *‘A nép államának gondoskodását a dolgozókról’*; ugyanakkor hangsúlyozták, hogy a választás időszakában *‘Aminél jobb filmek kerüljenek műsorra’*.⁵⁹⁵ A választási kampány filmekkel való alátámasztása ekkor már kevésbé tűnik előtetettnek. Ez összefügghet a 1953 júniusában bekövetkezett politikai fordulattal, és vele együtt a művelődés területén bekövetkezett változásokkal, hiszen – mint ahogy már korábban szó volt róla – 1953 második felében megkezdődött a magyar filmipar kitörése a szematizmusból, s a magyar filmek immár egyre inkább művészi alkotásokká, nem pedig a politika kultúragitációs eszközeivé váltak. Emellett összefügg a ténnyel is, hogy a kampány tervezői inkább a helyi igények figyelembevételével igyekeztek a választásokat előkészíteni, s fontosabbá vált az emberek közvetlen környezetében bekövetkezett pozitívumok hangsúlyozása.

A mozik működése, szervezet

A megyei tanácsok feladata volt *‘A megyei vonatkozásban összefogni, irányítani és ellenőrizni a tömegszervezetek kultúrmunkáját, vinni az iskolán kívüli művelődés vonalát, államigazgatási kereten belül’*.⁵⁹⁶ Ekkor még a megyei népművelési osztály vezette, illetve a járási, városi és községi előadóknak a feladata a filmekkel kapcsolatban csak arra szorítkozott, hogy a mozikban a filmvetítésekhez ankétokat szervezzenek, illetve a vándorfilmszolgálatok műsorát összeállítsák és ellenőrizzék. Az NM folyamatosan szorgalmazta a kultúrotthonok és a filmszínházak összefogását. Ennek különösen ott volt jelentősége, ahol egyetlen helyiség volt felhasználható kulturális célra. Itt problémát okozott, hogy mind a mozi, mind a kultúrotthon a szombat estéket és a vasárnap délelőttiakat szerette volna programja bemutatására megszerezni. A javasolt megegyezés szerint munkatervet kellett készíteniük a községek népművelési bizottságainak, vitás kérdések esetében pedig a helyi párttitkárnak kellett döntenie.⁵⁹⁷

Az 502/26/1951. N. T. határozat értelmében 1951. szeptember 30-ig a megyék területén földműves-szövetkezetek és gépállomások tulajdonában működő valamennyi keskenyfilm-es mozit – és azok felszereléseit hiánytalanul, leltár szerint – át kellett adni a helyi taná-

⁵⁹⁵ PML XXIII. 2. 30. kötet. 1954. november 17.

⁵⁹⁶ PML XXIII. 2. 2i 3. kötet. 1950. október 10.

⁵⁹⁷ PML XXIII. 18. 1811-10/1950.

csoknak. Az átadással kapcsolatban felmerülő problémás kérdések esetén a népművelési osztály hozhatott döntést, a Szövetkezetek Országos Szövetsége (SZÖVOSZ) megyei kirendeltségével egyetértésben. Megegyezés hiányában a vitás ügyeket a Népművelési Minisztériumhoz és a SZÖVOSZ-hoz kellett továbbküldeni.⁵⁹⁸ A határozat megjelenése után elindult a mozik átadása a tanácsok számára, de működésük továbbra is akadozott. Ennek – a beérkező jelentések alapján – az lehetett az oka, hogy a tanácsok még mindig nem fordítottak elég figyelmet a kultúrára, s egyszerűen plusz teherként élték meg a mozik üzemeltetését.

A Nép gazdasági Tanács 326/26/1952. N. T. számú határozata elméletileg tisztázta a mozik és a tanácsok kapcsolatát. Ennek értelmében valamennyi tanácsi kezelésben lévő keskenyfilm állandó és kiskörzeti mozi a MOKÉP-hoz került. A rendelet végrehajtásának pontosabbá tételére Erdei Sándor, az NM miniszterhelyettese körlevelet intézett a megyei tanácselnökökhöz, amiben konkrétan szabályozta a tanácsok és mozik viszonyát. Eszerint a megyei vezető beszámoltatja és ellenőrzi a vállalatot, a megyei népművelési osztály vezetője részt vesz a megyei műsorpolitika kialakításában, helyi szinten a tanács vb ellenőrzi a mozi üzemeltetését, ahol pedig kultúrotthon van, ott a kultúrotthon vezetője. Az utasítás szerint a MOKÉP-nak augusztus 18. és október 1. között saját kezelésbe kellett vennie az ország összes keskenymoziját.⁵⁹⁹ Ezzel helyi szinten is megalakultak a moziüzemi vállalatok.

A megyei moziüzemi vállalatok legfontosabb feladata a megye területén található normál-, keskeny-, fix-, kiskörzeti és vándormozik üzemeltetése volt. Önállóan osztották be a saját és a társadalmi kezelésben lévő mozik műsorát, biztosították a filmszínházak működéséhez szükséges technikai feltételeket, a propaganda- és reklámanyagokat.

Az NM Filmfőosztályának vezetője a korábban említett rendeletre hivatkozva ismét megpróbálta a mozik és a tanácsok, illetve a kultúrotthonok vitáit lezárni. Körlevélben adta ki utasítását: a tanácsok a mozi üzemeltetésének tudtán kívül más célra nem vehették igénybe a filmszínházakat, s a vetítés elhalasztását sem kérhették, valamint a moziknak és a kultúrotthon vezetőinek műsoraikat egymással rendszeresen egyeztetniük kellett.⁶⁰⁰

A mozik és kultúrotthonok között tehát igen gyakori volt a nézeteltérés, főleg a nagyterem használatát illetően. Nem egy helyen a mozi a hónap minden szombatját és vasárnapját igénybe vette és így a kultúrotthonnak legfeljebb hétköznap volt alkalma rendezvényeit megtartani, ami természetesen már nem vonzott annyi embert, mint a hétvégi program. Egy Pest megyei jelentés szerint több olyan eset is előfordult, hogy a mozi üzemvezetője terembér-

⁵⁹⁸ PML XXIII. 18. 1814-29/1951.

⁵⁹⁹ MOL XIX. I-3a. 8780-ált.-20/1952.

⁶⁰⁰ MOL XIX. I-3a. 8780-ált.-27/1952.

használatot kért a kultúrotthon-igazgatótól akkor, amikor a kultúrotthon saját épületében, saját rendezvényeit tartotta. Még 1953 első negyedéve elején a megyei vállalattal közösen kiadtak ugyan egy intézkedést, amely szerint a helyi körülmények figyelembevételével úgy kell meghatározni a mozi és a kultúrotthon rendezvényeinek számarányát, hogy abból általában 50%-ban részesedjen mindkét szerv. A mozik többsége ezt a megállapodást nem volt hajlandó betartani, és igen sok panasz érkezett a községekből arra vonatkozóan, hogy a mozi havonta csak egy szombat vasárnapot enged át a kultúrotthon részére. Nehézséget okozott a probléma megoldásánál az, hogy a moziüzemi vállalat és a tanács viszonyát nem tisztázták.⁶⁰¹

A megyei népművelési osztályoknak, s ezen keresztül – sőt egyes esetekben közvetlenül – az NM-nek, természetesen nemcsak a kultúrotthonok és a tanácsok panaszkodtak a mozikra, hanem fordítva is. A mozik legtöbbször szintén a jogtalan teremhasználatot sérelmezték, főként azért, mivel a különböző tanácsi és tömegszervezeti rendezvények⁶⁰² miatt elmaradtak a filmelőadások. Így a mozi sok esetben bevétel nélkül maradt, valamint az állandósult előadás-elmaradások miatt úgy érezték, hogy az emberek bizalmatlansága miatt a filmszínházakkal szemben.⁶⁰³ Általában a népművelési osztály vezetője megpróbálta megyei szinten elintézni a vitás kérdéseket. Mivel a moziüzemi vállalat ekkor még nem tartozott közvetlenül a népművelési osztály irányítása alá, csak ellenőrzést biztosított a rendelet az osztály számára, a tényleges felügyeletet az Országos Moziüzemi Igazgatóság (OM) gyakorolta, ezért nem volt intézkedési joguk és lehetőségük a mozikkal szemben. Ugyanakkor sokszor a legapróbb dolgok is eljutottak országos szintre, vagy a minisztériumhoz, vagy az OMI-hoz. Ez utóbbi is hangsúlyozta az együttműködés fontosságát, ennek érdekében utasították a megyei vállalatokat, hogy negyedévenként írásban vagy szóban tájékoztassák a népművelési osztályokat a filmforgalmazás területén folyó munkákról.

A népművelési osztályok továbbra is megpróbáltak – legalábbis papíron – rendszeres kapcsolatot kiépíteni a megyei moziüzemi vállalatokkal. Egyetlen pont lehetett elméletileg, amely alapján a népművelési osztály ténylegesen hatást gyakorolhatott a mozik felett, ugyanis az említett rendelet szerint beleszólhatott a műsorpolitikába. Ez természetesen nem jelentett nagy szabadságot, hiszen az egész országban csak olyan filmek kerülhettek forgalomba, ame-

⁶⁰¹ PML XXIII. 18. PMT VB Népművelési Osztályának jelentése az 1953. októberi decemberi munkáról. 41. doboz. ikt. sz. n./1953.

⁶⁰² Újhartyánban például a folyamatos bálók bénították meg a mozi működését. Ez vezetett a tanács és a mozi üzemeltetője közötti vitához, amelyet a népművelési osztályvezető zárt le a következő levéllel: *„Az elnök elvtárs ne olyan levelet küldjön a megyei tanács felé, hogy a filmet ne küldjék le, mert táncolni akarnak, hanem olyan jelentést, mennyiben segített a mozi népszerűsíteni és hány dolgozót szervezett be állandó látogatásra.”* PML XXIII. 18. 878-1-77/1952.

⁶⁰³ PML XXIII. 18. 878-1-99/1955.

lyeket minisztériumi szinten már jóváhagytak. Így a megyei műsorpolitika kimerült a filmek mozik szerinti elosztásában és a vetítések számának meghatározásában.

A két szerv együttműködésének fontosságát hangsúlyozták a kultúrotthonok számára kiadott minta működési szabályzatokban is. Eszerint a falusi kultúrotthonok igazgatójának kötelessége volt a filmszínház működését segíteni, a látogatottságot növelni, tevékenységüket összehangolni, valamint a mozi üzemeltetésében tanácsadási joggal rendelkezett.⁶⁰⁴ Az 1955. évi működési szabályzat társintézményként jelölte meg a mozikat a kultúrotthonok számára, itt is megemlítve a tevékenységek egyeztetésének és a teljes körű együttműködésnek a fontosságát.⁶⁰⁵

Többek között a mozik és a tanácsok közötti kusza kapcsolatrendszer kívánta felszámolni a Minisztertanács 1091/1954. (XI. 5.) sz. határozata a tanácsok megerősítéséről, amelynek eredményeként a mozik nagy része átkerült a megyei tanácsok kezelésébe. Ennek értelmében a tanácsoknak biztosítaniuk kellett a megye filmekkel való ellátását, műsorelosztását, propagandatevékenységét, ugyanakkor a gazdasági felügyeletet is a hatáskörébe vonták. Ezzel elindult a mozihálózat decentralizálása.

1955-ben az OMI utasítást adott ki, amely a következő intézkedésig megtiltotta a további decentralizálást. Ugyanakkor már elkészítették azt a tervezetet, amely szerint július 1-jével megkezdik a kultúrotthonokban működő moziknak a kultúrház kezelésébe történő fokozatos átadását.⁶⁰⁶ Erre már csak 1956-ban került sor, amikor tehát a kultúrotthon és a mozi vezetése egy kézbe került.⁶⁰⁷

A kultúrotthonokban működő mozik helyzete szintén folyamatos problémát jelentett az NM-nek. Ennek megoldására kísérletképpen a váci, a zirci és a nagyatádi filmszínházakat áadták a kultúrházaknak.⁶⁰⁸ A kísérlet jól sikerült, hiszen a zirci kultúrotthon tulajdonába kerülő mozi sokkal hatékonyabban működött az átadás után, az előadások száma háromszorosára nőtt, a közönségszervezés is jobb lett, és szorosabb kapcsolatot sikerült kiépíteni az emberekkel, s ami a legfontosabb, hogy a kultúrház és a mozi programjait össze tudták egyeztetni, ami még hatékonyabbá tette a művelődési munkát.⁶⁰⁹

A MOKÉP és a tanácsok kezelésében lévő mozikon kívül 1953-tól egyre több úgynevezett társadalmi mozi is megnyitotta kapuit a közönség előtt, ezeket különböző társadalmi

⁶⁰⁴ PML XXIII. 18. 41. doboz. ikt. sz. n./1954.

⁶⁰⁵ PML XXIII. 18. 8791-1-13/1955.

⁶⁰⁶ PML XXIII. 2. 32. kötet. 1955. március 31.

⁶⁰⁷ PML XXIII. 2. 35. kötet. 1956. január 18.

⁶⁰⁸ MOL XIX. I-3n. 1953. november 10-ei jegyzékonyv. Jelentés a filmforgalmazás helyzetéről és feladatairól.

⁶⁰⁹ Népművelés. 1956/2. szám. 33. o.

szervek, frként a szakszervezetek létesítették. Arányszámuk az állami mozikhoz képest 1954-ben még csak 6,4%, 1957-ben azonban már 24,2% volt.⁶¹⁰

A filmszínházak zavartalan mŕködése nagyon fontos volt a hatalom számára, ez nem csak abban mutatkozott meg, hogy mindig csupán azok a filmek kerülhettek a nagyközönség elé, amelyek számukra úgymond nem károsak, hanem abban is, hogy az elŕadások minden esetben zavartalanul menjenek le. A mozik teljes ellenŕzését olyannyira fontosnak tartották, hogy 1956 augusztusában a Népmŕvelési Minisztérium a Belügyminisztériummal egyetértésben a filmszínházakban rendŕri felügyelet bevezetését tette kötelezŕvé. Eszerint a budapesti és nagyobb vidéki városok filmszínházait e szempontból három kategóriába sorolták: tiszti és tiszthelyettesi, ŕrsök által tartott és nem állandó jellegŕ ellenŕzés. *ŔFeladata a filmszínház rendjének, az elŕadások zavartalan lefolyásának biztosítása, az elŕadás elŕt, a szünetekben és az elŕadások után az elŕcsarnokban a rendre való felügyelet.*⁶¹¹

Megyei szinten a népmŕvelési osztályok filmelŕadóinak a feladata volt, hogy a mozik mŕsorpolitikáját egyeztessék a kultúrotthonok mŕsorával, emellett a nagyipari létesítmények filmmel való ellátásáról és a MOKÉP-pel való kapcsolattartásról is gondoskodtak, valamint a filmek propagálása is feladataik közé tartozott.⁶¹²

A filmszínházak üzemeltetésében a mozigépészek játszották a legfontosabb szerepet, akik tanfolyamokon tanulták meg az alapvetŕ tudnivalókat. A SZÖVOSZ választotta ki a tanfolyamra küldendŕ kádereket, általában olyan embereket, akik már szövetkezeti alkalmazottak voltak. A kéthónapos iskola ŕ ahogy a korszakban minden iskola ŕ nemcsak szakmai, hanem ideológiai képzést is adott. A kiképzett alkalmazottnak alkalmasnak kellett lennie arra is, hogy a mozielŕadás után tartott ankétokat megfelelŕen le tudja vezetni, ehhez pedig mindegyiknek ŕtt politikai-ideológiai képzésre volt szükség. A káderek kiválasztásnál elŕnyben kellett részesíteni a falusi munkásosztály tagjait, így a kovácsot, a lakatost, a villanyszerelŕt, akik eleve könnyebben tanulták meg a gépészetet, de emellett minél több parasztlányt és -asszonyt is akartak fogadni a tanfolyamok szervezŕi.

A tanfolyamokon 1953-ban 214 keskeny-, és 79 normálgépészt neveltek ki, valamint levelezŕ üzemvezetŕin 189-en vettek részt, egyhónapos propagandaiskolán pedig 49-en. A mŕvelŕdés irányítói azonban úgy gondolták, hogy a tanfolyamokon nem sikerült a számukra megfelelŕen képzett embereket kitanítani, ezért 1953-ban az oktatási idŕ felemelését vették tervbe, így a Ŕkeskenyesekekò-nél 3-ról 4 hónapra, a Ŕnormálasokò-nál 6-ról 10 hónapra növel-

⁶¹⁰ Kálmán ŕ Peregi, 1959. 14ŕ 15. o.

⁶¹¹ PML XXIII. 18. 878-1-283/1956.

⁶¹² MOL XIX. I-3a. 878-3-50/1953.

ték a képzési időt.⁶¹³ Azonban ez sem jelentett jó megoldást, olyannyira, hogy 1954-ben megszűntették az országos gépész- és üzemvezető-képző iskolát.⁶¹⁴

⁶¹³ MOL XIX. I-3n. 1953. november 10-ei jegyzőkönyv. Jelentés a filmforgalmazás helyzetéről és feladatairól.

⁶¹⁴ MOL XIX. I-3n. 1955. február 16-ai jegyzőkönyv. Jelentés a filmforgalmazás és moziüzemeltetés helyzetéről és az előttünk álló feladatokról.

Könyvtárak

A doktori disszertáció utolsó nagyobb fejezetében a könyvtárak, könyvek politikai propagandában betöltött szerepe kerül bemutatásra, különösen nagy hangsúlyt helyezve a könyvtári állomány felépítésének és a könyvtárak propaganda és agitációs munkájának felvázolására.

Könyvek

Ahhoz, hogy a könyvtárakat elegendő mennyiségű és a kor szellemének megfelelő minőségű könyvvel tudják ellátni, mindenképp szükség volt az alapanyag, azaz a könyvek tervszerű beszerzésére és kiadására. A könyvkiadás mellett a korszakban az is fontos kérdés volt, hogy a könyvtárakon kívül hogyan terjesszék a könyveket az érdeklődők körében. A könyvek népszerűsítésére szolgáló könyvnapok, illetve később könyvhetek bemutatása is bekerült e fejezetbe, hiszen az ötvenes években országos szinten e rendezvények adták a megjelenő könyvek népszerűsítésének egyik legfontosabb formáját.

Könyvkiadás, könyvterjesztés

A II. világháború előtt a kiadott művek legtöbbször szépirodalmi volt, a tudományos és ismeretterjesztő kiadványok általában alacsony példányszámban jelentek meg. A világháború után a magyar könyvkiadás szempontjából jelentős fordulópontot jelentett az MKP kiadója, a Szikra megalakulása,⁶¹⁵ amely nagyszámban jelentette meg a marxizmus–leninizmus klasszikusait, és más politikai műveket, de szépirodalmat is. Emellett jelentős szerepet játszott a szakszerzők kiadója, a Népszava, valamint az Új Magyar Könyvkiadó, amely többnyire szovjet műveket adott ki. A szocialista kiadók szerepe így már a koalíciós időkben megnőtt, s a magánkönyvkiadás mindinkább háttérbe szorult.

A fordulat éve után az állam fokozatosan átvette a könyvkiadás irányítását. A megalakult Könyvhivatal engedélyezte központilag a kiadható műveket, majd 1948-ban államosított

⁶¹⁵ A Szikra Kiadó megszervezésének célja volt, *hogy a klasszikusok művein keresztül a legszélesebb néprétegekkel megismertesse a marxizmus–leninizmus elméletét, hogy a dolgozók számára könnyen hozzáférhetővé tegye a marxizmus–leninista szellemű tudományos és politikai műveket.* A Szikra tíz éve. Kézirat. Idézi: Borus, 1964. 5. o.

ták a kiadvállalatokat. Ez utóbbiakat szakosították, a kiadói tervek összehangolására pedig 1953-ban létrehozták a Kiadó Tanácsot, amely a következő évben Kiadó Főigazgatósággá alakult. Jelentősen emelkedett a kiadott művek száma is. A gyors fejlődés egyrészt a brosúra-kiadás növekedéséből (a legtöbbet 1950-ben adták ki, mintegy 40,5 millió füzetet) származott, de a hagyományos kiadványokból is jóval több jelent meg. A könyvek közül főként a szépirodalmi és ifjúsági művek száma emelkedett, amelyek elsősorban olcsó tömegkiadványok formájában láttak napvilágot (például: Olcsó Könyvtár).

*Könyvkiadás adatai a könyvek típusai szerint*⁶¹⁶

Év	Tudományos	Ismeretterjesztő	Szakmai	Szépirodalmi	Ifjúsági	Tan-könyv	Egyéb könyv	Összesen
1950	182	306	464	367	64	467	30	1880
1951	321	199	701	340	110	551	15	2237
1952	427	304	1259	332	96	768	9	3195
1953	407	307	1115	313	102	820	7	3071
1954	245	407	831	358	160	739	10	2750
1955	327	408	588	583	235	595	11	2747
1956	186	566	391	546	133	585	20	2427
Összesen	2095	2497	5349	2839	900	4525	102	18307

A kiadott tudományos művek száma a világháború előttihez képest közel kétszeresére emelkedett, példányszámuk pedig háromszorosára. Ezek közül a legtöbbet természetesen a marxizmus–leninizmus klasszikusai tették ki. A természettudományos művek megjelenésében is jelentős emelkedés volt tapasztalható, de főként fordítások és dokumentációs kiadványok láttak napvilágot. Számottevő volt a növekedés az ismeretterjesztő művek kiadásában is, főként a példányszámok tekintetében. E területet különböző sorozatok kiadása jellemezte, így például az *Universum*, az *Élet és Tudomány*, az *Útikalandók*, a *Művészetek Kis Könyvtára*, a *Műemlékeink* és a KSH szerkesztésében megjelent *Reflektorfényben* sorozat. A szakmai művek így az ipari és mezőgazdasági ismeretek terjesztése is növekedett a korszakban. Szépiro-

⁶¹⁶ KSH, 1958. 258. o.

dalmi könyvek tekintetében a kevésbé ismert költők versköteteiből és novellagyűjteményeiből pedig kifejezetten túltermelés volt.⁶¹⁷

A túlzottan politikai befolyású könyvkiadás anomáliái már 1953 végén jelentkeztek. Darvas József népművelési miniszter az országgyűlés 1954. január 23-ai ülésén felszólalásában a könyvkiadás problémáiról beszélt. Eszerint az Állami Könyvterjesztő Vállalat raktáraiban mintegy 150 millió eladatlan és eladhatatlan könyv és brosúra halmozódott fel, miközben a magyar klasszikusokat hiába keresték mindenütt. A könyvkiadáson már 1953-ban változtattak, megnövekedett a szépirodalmi, főként a magyar klasszikus irodalmi és ifjúsági alkotások aránya a többi műfajhoz képest.⁶¹⁸

A II. világháború előtt a könyvterjesztés részben boltokon, részben ügynökhálózaton keresztül történt. 1945 után még évekig működtek a magán-könyvkereskedők, de emellett a szocialista könyvkiadók is kialakították értékesítési hálózatukat. Az egyik legjobban működő a Szikra Könyvkiadó terjesztőlánca volt, amely kiadványait a legkisebb falvakba is eljuttatta. A rendszert egységessé az 1951. május 1-jén alapított Állami Könyvterjesztő Vállalat tette. A vidék könyvellátása azonban nem volt éppen zökkenőmentes, az erre a feladatra hivatott földműves-szövetkezetek a könyveladást mellékes feladatként kezelték, s a boltok száma is meglehetősen alacsony maradt. Emellett a bizományosok segítették a könyveladást,ők az üzemekbe és a legkisebb falvakba is eljuttatták az olvasmányokat.⁶¹⁹

Könyvnapok, könyvhetek

A könyvek, illetve a könyvtárak népszerűsítésére szolgáltak a könyvnapok, könyvhetek, amelyet az országban először 1929-ben rendeztek meg és a világháború kitöréséig sikeres rendezvénysorozat maradt.⁶²⁰ A háborút követően is folytatódott ez a tradíció. A fordulat éve utáni esztendőben, 1949-ben megrendezett könyvnapokon a könyvsátrak már a munkáslakta kerületekben és gyárakban, sőt a falvakban is megjelentek. Az ekkor kiadott 42 műből (ebből 4 szépirodalmi) mintegy félmillió példány látott napvilágot. 1950-ben a 46 könyvnapra kihozott könyv között 17 új magyar szépirodalmi alkotás jelent meg 650 000 példányban, amelyek az

⁶¹⁷ Erdész (szerk.), 1960. 110i 117. o.

⁶¹⁸ Művelt Nép. 1954/2. szám, 2. o.

⁶¹⁹ Erdész (szerk.), 1960. 121i 122. o.

⁶²⁰ Erdész (szerk.), 1960. 125. o.

ország lakosságának világháború utáni életével foglalkoztak.⁶²¹ Ez nagyon fontos volt a politikai propaganda szempontjából, hiszen igyekeztek olyan könyveket kiadni, amelyekben a hangsúlyt a jelenkor bemutatására helyezték, főként motívumként a szocializmusért való küzdelem megjelenítésével.

Az 1950. évi könyvnapok ajánlásokban egyrészt Rákosi Mátyás könyvét emelték ki leginkább, amely tartalmazta a politikus 1941 óta megjelent cikkeinek és beszédeinek válogatását. Másrészt Sztálin Kínáról írott cikkeinek gyűjteményét, valamint Gerő Ernő: *Harcban a szocialista népgazdaságért* című könyvét propagálták. A fentebb említett munkák mellett megjelentették Révai Irodalmi tanulmányok című kötetét, és Horváth Márton: *Lobogónk, Petőfi* című művét. Fontos szerepet kaptak a rendszer ellenséges elemeinek bemutatására szolgáló könyvek, így Manhattan: *A Vatikán a haladás ellen*, Marion: *Az amerikai kommunista per*. Képes album kiadását is tervezték a könyvnapokra, ez volt az Öt év, amely a II. világháború utáni első éveket mutatta volna be, de ez végül nem jelent meg. Az új irodalmi alkotások mellett helyet kaptak azok a magyar klasszikusok, akik beleillettek a kor ideológiájába, így Petőfi Sándor, Arany János. Ez utóbbi költőre olyan verseskötetet állítottak össze, amely *A magyar klerikalizmus haladásellenességét és népellenességét leplezi le*. A könyvnapok összeállításából természetesen nem hiányoztak a szovjet és a keleti blokkhoz tartozó költők művei sem, így Vlagyimir Majakovszkij és – a bolgár Petőfinek nevezett – Hriszto Botev válogatott verseskötete is megjelent.⁶²²

Az 1951. évi könyvnapokon mintegy 750 000 könyvet vásároltak az emberek, ez 70%-kal volt több mint az előző évben. Kevés kivétellel minden városban és községben megrendezték a könyvnapokat, valamint minden jelentősebb hivatalban és üzemben is. A *Könyvbarát* című újságban megjelent összefoglaló szerint Lenin és Sztálin műveiből országszerte sok kötetet vásároltak. A marxizmus–leninizmus klasszikusaiból csak városokban 56 000 példány kelt el. A szovjet szépirodalom alkotásaiból 103 000, míg a magyarból 86 000 kötet fogyott.⁶²³

1952-ig 3 napig tartó könyvnapokat rendeztek, utána ez ünnepi könyvhétté bővült. Az 1952. évi rendezvényt szeptemberben tartották, a könyvadásokat, könyvkiállításokat kísérték, de a szovjet példa nyomán középpontjába az irodalmi estét, könyvmegbeszélése-

⁶²¹ Ez a tény azt bizonyítja, hogy a legjobb magyar írók együtt küzdenek a szocializmust építés és békéért harcoló dolgozókkal, tudják, hogy az író feladata, az írás nevelés és mozgósító erejével segíteni a dolgozókat az ipari termelés frontján, a szocialista mezőgazdaság felépítéséért folyó küzdelemben, a háborúra gyújtogató imperializmus kémügynökségei ellen, a klerikális reakció ellen, a békéért vívott harcban. *Művelt Nép*. 1950/4. szám, 1. o.

⁶²² *Művelt Nép*. 1950/4. szám, 1. és 2. o.

⁶²³ *Könyvbarát*. 1951/4. szám, 4. és 5. o.

ket, irodalmi vitákat állították. A tervek szerint az olvasóértekezleteket a meghirdetett időpont elřtt már 3-4 héttel elř kellett készíteni. A kiadott forgatókönyv szerint elřször a bizottság titkára általános értékelř elřadást tartott a könyvrřl, majd utána nyilatkozhattak az olvasók. Az értekezletet követřen pedig a könyv szerzřjének írták meg a kritikai észrevételek összegzését, de az is elřfordult, hogy magát az író is meghívták az ilyen eseményekre. Az olvasóértekezlet másik fajtáját bizonyos témakörökre koncentrálvá tartották meg, mint például *Åa szovjet irodalom harcban a békéért*⁶²⁴ vagy *Åa fiatal ember alakja a modern irodalomban*⁶²⁵. Emellett irodalmi megbeszéléseket, vitákat, ankétokat rendeztek. A *Mřvelt Nép* példaként hozta fel a Rákosi Mátyás Mřvekben a Granyin: *Korszakov mérnök* címř mřvének megvitatását, amelyen a cikk szerint 150 dolgozó vett részt és mintegy 4,5 óráig tartott. Egy másik példa szerint Zalaszentivánon egy irodalmi estén 80 ember vett részt, s hatására a SZFTE hallgatóinak száma jelentřsen emelkedett.⁶²⁴

Önálló könyvhetet rendeztek 1953. január 30. és február 9. között a természettudományos ismeretterjesztř könyvek népszerűsítésére,⁶²⁵ de az ünnepi könyvhetet október 4–10. között szervezték meg országos szinten.⁶²⁶ Az új kormányprogram szerint alakult a könyvhét céljának meghatározása 1953 októberében, eszerint *Åa dolgozók általános mřveltségének emelését, kulturális szükségleteik kielégítését, írók és olvasók kapcsolatának elmélyítését kell szolgálnia*⁶²⁷, azaz már nem tisztán propaganda célra kívánták ezt az eseményt felhasználni. Bár e program már a mřveltség színvonalának emelését třzte ki célul, de továbbra is javaslatot tettek a témaválasztásokra, és a következřkben is fontos szerep jutott a szovjet íróknak és költřknek, valamint a politikai témájú könyveknek. A könyvhét jelmondatai is csak részben lettek apolitikusak.⁶²⁸

Míg 1949–1952 között a könyvnapokon és -héten gyorsan nřtt az eladott könyvek száma, addig 1953-ban jelentřs visszaesés tapasztalható. Ennek oka řrként abban kereshetř, hogy nem adtak ki új könyveket, hanem elsřsorban a könyvterjesztř vállalatok raktáraiban felhalmozódott olvasmányoktól igyekeztek megszabadulni. A sikertelenségébřl okulva 1954-ben már ismét sok új mřvet jelentettek meg, amelynek hatására jelentřsen megnövekedett a

⁶²⁴ Mřvelt Nép. 1952/9. szám, 6. o.

⁶²⁵ PML XXIII. 18. 865-2/1953.

⁶²⁶ 1952-ig az ünnepi könyvvásár három napig tartott, utána már ünnepi könyvhetet tartottak. Erdész (szerk.), 1960. 125. o.

⁶²⁷ PML XXIII. 18. 865-89/1953.

⁶²⁸ Jelmondatok az 1953. évi könyvhétre: *ÅKommunistákká csak úgy lehetünk, ha elménket mindazoknak a kincseknek ismeretével gazdagítjuk, melyeket az emberiség felhalmozott* (Lenin), *ÅA könyv a szocialista kultúra leghatalmasabb fegyvere* (Gorkij), *Åa magyar nép olvasó néppé válik, olvasva és tanulva építi a szocializmust* (Révai). PML XXIII. 18. 865-89/1953.

könyvek eladási forgalma, s a következő években ez a kedvező folyamat még inkább erőre kapott.⁶²⁹

1955-ben az ünnepi könyvhetet június 5-12. között tartották meg. Ekkor szintén kiállítások nyíltak, olvasóértekezleteket és előadásokat tartottak, ez utóbbiakra az irodalmi előadások mellett is főként a tsz-ekben is a mezőgazdasági jellegűek voltak jellemzőek.

Az 1956. évi ünnepi könyvhetet június első hetében rendezték meg. A terv szerint ennek eseményeit már nem a könyvtáraknak és a könyvkereskedőknek kellett megszervezniük, hanem a tanácsi állandó bizottságoknak, azaz a feladatuk lett, hogy az egész népművelési apparátus és szakszervezeti apparátus ügyévé tegyék a könyvhetet. Hangsúlyt kapott a tervben, hogy nemcsak szépirodalmi, hanem ismeretterjesztő és szakmai könyvek ankétját is meg kellett szervezni.⁶³⁰

*Az ünnepi könyvnapok és könyvhetek forgalmának adatai*⁶³¹

Év	darab (1000 darab)	érték (1000 forint)
1949	323	-
1950	470	-
1951	755	5772,8
1952	805,6	7054,5
1953	378,6	3967,7
1954	704,5	8708,9
1955	700,3	9208,5
1956	697,7	10655,6
1958	880	14500

Könyvtárak a szabadművelődés időszakában

A főként az ötvenes években kiépülő népkönyvtárak már a háború előtti időszakban is működtek. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1927-ben 1500 népkönyvtárat létesített, amelyek száma évről évre növekedett.⁶³² 1938-ban 1910 nyilvános könyvtár működött, és 3122 egyéb közkönyvtár, amelyek főként gazdakörök, ipartestületek, kaszinók, vallási szerve-

⁶²⁹ Erdész (szerk.), 1960. 126-127. o.

⁶³⁰ Népművelés. 1956/6. szám, 7. o., MOL XIX. I-3a. 8791-V-29/1956.

⁶³¹ Erdész (szerk.), 1960. 126. o.

⁶³² Szathmáry, 1977. 29. o.

tek és egyéb egyesületek tulajdonában voltak.⁶³³ 1944-ben már 3500 népkönyvtárban lehetett olvasni, kerekén félmillió könyvet. Ez a könyvtári hálózat és annak anyaga nagyrészt megsemmisült a II. világháború alatt. Ezt követően a VKM a könyvtári rendszer fejlesztésére 1945-ben külön osztályt állított fel. Elsőként tartalmilag felülvizsgálták a könyvtári állományt, s ezzel párhuzamosan megindult a könyvtári anyag új könyvekkel, olvasmányokkal történő feltöltése. A könyvtárak gyarapítását a helyi szervekre bízták, a szabadművelődési szervezetek sajtóorgánumaiban, az *Új Szántásban* jelentek meg könyvismertetések, amelyek segítették a könyvtárosok számára a válogatást.⁶³⁴

A szabadművelődés időszakában kétféle könyvtártípus kialakítását célozták meg: a falusi és körzeti a könyvtárakét. Ez utóbbiak több tízezer kötettel rendelkeztek, s ellátták a könyvtári gépkocsikat is könyvekkel, amelyek szállították a kiadványokat a könyvtárral nem rendelkező falvakba. Ez a gépkocsi elvileg vitt magával könyvtárost is, valamint hangos filmvetítőgépet és rádiót, sőt egy-egy előadót is, így a faluban ez fontos kulturális eseménynek számított. Emellett vándorkönyvtárak is működtek, de csak addig volt rájuk szükség, amíg a falusi könyvtárak kapuit nem nyitották meg mindenhol. Ezekben 50-100 könyv volt, amit egy ládában szállítottak, s a beérkezett igények szerint ment végig az adott területen. Útját a szabadművelődés hivatali szervei intézték, de volt társadalmi és egyéb úton elindított is, mint például a Magyar Népi Művészeti Intézeté. Egy-egy vándorkönyvtár 6-8 hétig maradt egy helyen, utána ment tovább.⁶³⁵

Könyvtárak szervezése a népművelés időszakában

Az országos könyvtári szervezet

Az 1945 utáni könyvtárügyi igazgatás területén hozott rendelkezések célja az volt, hogy a megosztott igazgatást egységesítsék. A központi irányítási feladatok ellátására létrehozták az Országos Könyvtárügyi Központ (OKK) szervezetét, és ennek tanácsadó szervét, az Országos Könyvtárügyi Tanácsot (OKT). 1951-től a közkönyvtárakat (népkönyvtárakat) a népművelési miniszter felügyelte, a szakkönyvtárakat pedig az oktatási miniszter. A közvetlen felügyeletet

⁶³³ Erdész (szerk.), 1960. 137. o.

⁶³⁴ Szathmáry, 1977. 29. o.

⁶³⁵ Kövendi í Szathmáry, 1948. 100í 101. o.

a Népkönyvtári Központ és az OKK gyakorolta.⁶³⁶ Ez utóbbi működését 1952-ben megszüntették, teendőit az NM Könyvtári Főosztálya, a Népkönyvtári Központ és az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) között osztották fel. 1954-ben végül a Népkönyvtári Központ is megszűnt, feladatait az NM és az OSZK vette át.⁶³⁷

Az úgynevezett szakkönyvtárak mellett működtek a körzeti könyvtárak, a népkönyvtárak, a szakszervezeti és az üzemi könyvtárak, de elindult az iskolai könyvtárak kialakítása is.⁶³⁸

1949-től 1950-ben sikeresen befejeződött a népkönyvtárhálózat megszervezése, 1949-ben az OKK 10 körzeti könyvtárat szervezett meg, 1950-ben ezt kiegészítették még 12-vel. A kialakított körzeti könyvtárak 361 falusi népkönyvtárat szerveztek 1949-ben, s 1950-re már 1400 ilyen könyvtárat hoztak létre. Egy-egy körzeti könyvtár átlag 16 000 kötettel, míg a falusiak 250 kötettel rendelkeztek.⁶³⁹

A területi (tanácsok alá tartozó) könyvtárak száma

Év	Könyvtárak száma	Könyvállomány száma (1000)	Olvasók száma (1000)	Kölcsönzések száma (1000)
1950	1739	1115	224	4300
1951	2972	1788	353	5850
1952	3417	2215	424	7482
1953	3860	2834	621,2	11998
1954	4333	3258,4	717,4	15225,2
1955	4461	3746,5	854,3	18132
1956	4474	4225	754,6	17307,8

⁶³⁶ Horváth – Papp, 2002. 109–110. o.

⁶³⁷ Csapodi – Tóth – Vétesy, 1987. 439. o.

⁶³⁸ A fentebb említettekén kívül az ötvenes évek közepén öt helyen (Keleti, Nyugati, Déli pályaudvar, Cegléd és Vác) működtek pályaudvari könyvtárak is. Itt helyben kikölcsönözték a könyveket, és néhány percre leültek olvasni az emberek, akár nagy regényeket is, s ezeket hónapokon át olvasták a vonatra várva. A könyv. 1955/3. szám, 135. o. 1954 nyarán pedig Borsod-Abaúj-Zemplén megyében öt helyen (Miskolc-Tapolca, Népkert (Miskolc), Diósgyőri Strand, Zsóri fürdő, Szerencsi járás egyik strandján) szabadtéri könyvtárat működtek. A könyveket letét fizetésével, vagy igazolvány leadásával vihették el. Tárgyletét ellenében is kölcsönöztek. Ez esetben külön cédulára írták a rá a látogató nevét. Vidéken tudtak bódét keríteni a könyveknek. A népkertben és a tapolcai strandon ki-be hurcolták naponta a könyveket a raktárnak kijelölt helyiségben. MOL XIX. I-3a. 865-4-1-84/1954. A strandkönyvtárak egyébként az ország több pontján is működtek.

⁶³⁹ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 374. R. e. Jelentés a Könyvtárossztály munkájáról (1950)

1952-ben alakult ki a megyei és járási könyvtárak rendszere a körzeti könyvtárak helyett. 1952-ben 19 megyei, 45 járási, 8 önálló falusi és 3315 népkönyvtár volt. 1953-ban már 75 járási, 46 önálló falusi, 3711 népkönyvtár. 1954 elején pedig 85 járási, 144 önálló falusi, 3811 népkönyvtár működött.⁶⁴⁰

Az Országgyűlési Könyvtár dolgozói indították el 1952-ben a *Könyvcsata mozgalmat*, amely a könyvtárak tevékenységét kívánta népszerűsíteni. A mozgalmat ugyan meghirdették, de a *Könyvcsata mozgalom* pontjai⁶⁴¹ valójában az 50-es évek könyvtárainak feladatait tartalmazták, a könyvtári propagandában betöltött szerepe így nem mondható jelentősnek.

A II. világháború után az első fontos jogi szabályozás a könyvtárakkal kapcsolatban 1952-ben látott napvilágot.⁶⁴² A határozat állást foglalt az egységes közigazgatási elven alapuló könyvtári rendszer létrehozása mellett, intézkedett a szakfelügyeletről, valamint gondoskodott a kiskönyvtárak módszertani ellátásáról. Emellett az Országgyűlési Könyvtárat és a Központi Műszaki Könyvtárat nyilvános könyvtárakká minősítették.⁶⁴³ A körzeti könyvtárak megszűntek, s a megyei könyvtárak lettek a hálózat központjai. A megye területén lévő városi és községi könyvtárakat ellátták módszertani irányítással, segítették az állománygyarapítást, útmutatást adtak a tervekhez stb.⁶⁴⁴

A könyvtárak ügyét kívánta felkarolni a Minisztertanács 2042/13/1953. sz. határozata, amelynek 9. pontja értelmében az illetékes helyi tanácsok kötelesek voltak ellenőrizni, irányítani és támogatni a könyvtárak munkáját; segíteni a propagandáját, az olvasók számának növelését, az olvasók igényeinek kielégítését; emellett gondoskodniuk kellett anyagi szükségleteik biztosításáról is.⁶⁴⁵

⁶⁴⁰ MOL XIX. I-3n. 1954. március 16-ai jegyzőkönyv. Jelentés a könyvtárügy helyzetéről, az állami könyvtárak 1953-as munkájáról.

⁶⁴¹ A *Könyvcsata mozgalom* pontjai: 1. Minden könyvtárat, antikváriumot, könyvkereskedést meg kell vizsgálni, hogy állományában ne maradjon ártalmas anyag; 2. A Könyvcsata aktívái nemcsak könyvtárosok, hanem könyvkiadók, könyvterjesztők és írói szervezetek is legyenek; 3. Minden könyvtárban biztosítani kell a pártoktatáshoz szükséges anyagot; 4. Mindenütt biztosítani kell az anyagi fedezetet; 5. Fontos a könyvpropaganda; 6-8. A film-, rádió- és sajtópropagandát is fel kell használni a könyvek népszerűsítésére; 9. Az egyetemeken és főiskolákon tanítsák az olvasás technikáját és a könyvtárhasználatot; 10. Ankétok és kiállítások tartása fontos; 11. A könyvtárak mindenütt terv szerint dolgozzanak és hangolják össze munkájukat; 12. Sok könyvismertetést, bibliográfiát, népszerűsítő kiadványt készítsenek; 13. Az újonnan megnyílt könyvtárakat is népszerűsíteni kell; 14. Kényelmes olvasóhelyeket kell biztosítani; 15. A párt- és kormányhatározatoknak mindig az olvasók rendelkezésére kell állniuk; 16. A gyermekkönyvtárak számát fel kell emelni és a meglévő könyvtárakban minél több gyermekkönyvtárat kell létesíteni; 17. Biztosítani kell a könyvtárosok szakmai és politikai továbbképzését; 18. Szakmai minimumot kell felállítani a könyvtári dolgozóknak, aminek marxista-leninista, szakmai és szépirodalmi könyvanyagot kell tartalmaznia; 19. Életre kell hívni a könyvtárosok társadalmi és szakmai egyesületét. MOL XIX. I-3a. 865-04/1952.

⁶⁴² M. T. 2042/13/1952. számú határozata a könyvtárügy fejlesztéséről.

⁶⁴³ Horváth és Papp, 2002. 110. o.

⁶⁴⁴ Csapodi és Tóth és Vértesy, 1987. 478. o.

⁶⁴⁵ PML XXIII. 18. 865-70/1953.

Bár sok könyvtár alakult 1950 után, de felszerelésük, valamint a könyvtári anyag igen szegényes volt, még mindig kevésnek bizonyult a szépirodalmi és ifjúsági alkotás. A könyvtárosok általános műveltségi színvonala és szakmai tudása is általában alacsony maradt. Az OSZK a költségvetési és létszámproblémák miatt nem tudott a magyar könyvtárügy országos könyvtártudományi és módszertani központja lenni. Több könyvtárban párhuzamosan alakultak ki orosz gyűjtemények, így a Gorkij Könyvtárban, az MSZT Központi Könyvtárában, a Szabó Ervin Könyvtárban. Ez a párhuzamosság azonban nem kedvezett a gyűjtemények teljességének. Az 1953. évi júniusi fordulatot követően új irányelveket fogalmaztak meg a könyvtárügy területén is. Eszerint a könyvtárak egységes szervezetét akarták kiépíteni, de úgy, hogy a különböző típusú könyvtárak hálózata megmaradjon, azaz legyen népművelési, szakszervezeti, oktatási, tudományos kutatási, ipari és mezőgazdasági, közgazdasági és államigazgatási könyvtárhálózat is. A terv szerint az egyes hálózatok központjában egy-egy nagykönyvtár állt volna, amelynek a módszertani központ funkcióját szánták. A könyvellátó működési körének átalakítása is szerepelt a tervben, szélesíteni kívánták a tevékenységét. A könyvtártudományi feladatok keretében meghatározták, hogy milyen bibliográfiai, könyvtártudományi és történeti kiadványokat kell a következő években készíteni. (A történeti kiadványok tervében az egyes könyvtárak története mellett helyet kapott a Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügyének története is.)⁶⁴⁶

Az 1954-ben megfogalmazottak alapján a vizsgált korszakban végül 1956-ban a 8. tvr. rendezte a magyar könyvtárügyet. Lerakta az egységes könyvtári rendszer alapjait, meghatározta a könyvtárak típusait, kimondta a hálózati elv következetes érvényesítését stb.⁶⁴⁷ A rendelet egyik fontos szerepe abban állt, hogy a könyvtárak a tanácsok intézményeivé lettek, azaz az addigi megyei-járási letéti helyek helyett immár önálló intézményekké váltak.⁶⁴⁸

Könyvtári állomány

A könyvtári szervezet megalakításával párhuzamosan elindult a könyvtárak anyagának biztosítása is, amit természetesen a kor politikai ideológiája jegyében igyekeztek meghatározni. Már 1945-ben a Miniszterelnökség sajtóosztálya elrendelte, hogy a könyvtárak kötelesek beszolgáltatni a szélsőjobb oldali politikusok beszédeit, valamint a fasiszta szellemű műveket. A

⁶⁴⁶ MOL XIX. I-3n. 1954. szeptember 28-ai jegyzékönyv. A magyar könyvtárügy fejlődésének és a könyvtárhálózat irányításának kérdései.

⁶⁴⁷ Horváth és Papp, 2002. 111. és 112. o.

⁶⁴⁸ Csapodi és Tóth és Vértesy, 1987. 478. o.

megsemmisítendő könyveket *A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke* címmel négy füzetben sorolták fel: 2750 magyar, 800 német, 180 olasz és francia könyv, aprónyomtatvány, 230 magyar és néhány idegen nyelvű folyóirat került indexre. A listákra azonban olyan műveket is besoroltak, amelyek nem Áfasiszta szellemében íródtak, számos értékes munka került így a selejtezésre ítélt könyvek közé.⁶⁴⁹

A fordulat éve után az egyik legnehezebb feladat a könyvtárak megszervezésénél azok anyagának biztosítása volt, ezért az országban megszűnő könyvtárak í magán, szerzetesi intézmények stb. í anyagát 1949-ben az OKK kezdte begyűjteni. Az ez évtől összegyűjtött anyag mennyisége 1952-ben majdó 4 millió kötetet tett ki. Az így állami tulajdonba került könyvanyag szervezett feldolgozása és szétoosztása csak 1953-ban kezdődött el és 1960-ig eltartott.⁶⁵⁰

Az országos könyvgyűjtés mellett a könyvtárak kötetszámának emelésére elindult a közséken belül különböz könyvtári anyagok egységesítése, azaz egy községben csak egy könyvtár működhetett, az is a kultúrotthonon belül. Az NM Könyvtári Osztályának politikai csoportfőnöke 1950. augusztus 10-én kelt levelében kérte a megyei tanácsok vezetőit, hogy a magán-kölcsönkönyvtárak és magán-könyvkereskedések teljes könyvállományáról készítsenek leltárt, amelyet a minisztériumba kellett eljuttatni. A jegyzék készítésénél a könyveket csoportosítani kellett, a politikai és szépirodalmi műveknél külön kellett feltüntetni a 1949. január 1-je előtti és utáni kiadásokat, és az egyházi kiadványokat is külön listába rakatták.⁶⁵¹

A könyveket először í központi útmutatás alapján í selejtezni kellett, majd leltárba vették a megmaradt állományt; amit részben vagy egészben a helyi, vagy í ha még nem volt kultúrotthon í más népkönyvtárhoz csatoltak.⁶⁵²

A népkönyvtárak anyagának egységesítésére, illetve a könyvek politikai szempontból történő teljes ellenőrzése miatt adták ki 1950-ben az *Útmutató a népkönyvtárak rendezéséhez* című munkát, amely a könyvtárak állományába nem javasolt könyvek jegyzékét tartalmazta. Körülbelül 8000 tétel szerepelt benne, ezek között sok olyan volt, ahol az író neve után csupán ennyi állt: *Áminden műve*. Indexre került például Gárdonyi Géza 40, Kodolányi János 24, Ernest Hemingway 3 műve stb. Hasonló sorsra jutott például a *Don Quijote* és *A dzsungel*

⁶⁴⁹ Csapodi í Tóth í Vértesy, 1987. 432. o.

⁶⁵⁰ Horváth Viktor, 1975. 233í 261. o.

⁶⁵¹ PML XXIII. 18. 1813-4-4/1950.

⁶⁵² PML XXIII. 18. 1813-4-2/1950.

könyve mellett a *Grimm mesék*, *Micimackó*, és Benedek Elek művei is. Ez a folyamat a szak-szervezeti és falusi könyvtárak állományát 20%-kal csökkentette.⁶⁵³

Bár 1950-ben összeállították a fentebb említett útmutatót, ugyanakkor az NM Kollégiuma később is foglalkozott a forgalomból kivonandó könyvek jegyzékének tökéletesítésével. A kollégium munkájáról szóló jelentésében már mintegy 30-32 000 kiadvány felülvizsgálatáról írtak. Ebben három kategóriába osztották az úgymond *Ákáros műveket*. Az első kategóriába tartoztak az úgynevezett fasiszta–reakciós, ártalmas könyvek (*Álrrudenta*, *Horthy-dicsőítések*, *ellenforradalmat dicsőítő*, *19-et gyalázó, kommunista-ellenes, szovjet ellenes könyvek*, *de ide sorolandók az irodalmi színvonal alatti pornográf, szadista, dekadens, detektív művek is*, *valamint a burkoltabban ellenséges, de színvonalatlan besztzellerek (sic!)*). A második kategóriába *Áa fasiszta, ellenséges szellemű elbeszéléssel ellátott, vagy ugyanilyen szellemben válogatott klasszikus szerzők politikailag ártalmatlan művei*, *valamint olyan ártalmas művek*, *amelyeknek a forgalomból nyilvános kivonása politikailag helytelen volna*. A harmadik kategóriába tartoztak azok a könyvek, *Amelyek nem nyíltan ellenséges szellemben íródtak ugyan, de amelyek népkönyvtárakba, tehát fejletlen olvasók körében kezébe nem valóók*.⁶⁵⁴ Ez utóbbi két kategóriába sorolt könyvekről csak titkos jegyzéket készítettek, nem vonták ki a könyveket a forgalomból, csak épp nem volt ajánlatos a könyvtárosoknak ezeket a műveket az olvasók kezébe adniuk.

Az egyes témákban a központilag kidolgozott bibliográfiák segítettek, de egyben kerek közé szorították a könyvtárosok munkáját. Készítettek bibliográfiát például a mezőgazdasági ismeretek elmélyítésének céljából, de az Országos Műszaki Könyvtár külön megjelentette az egyes szakmák számára is ajánló bibliográfiát (Például: *Mit olvasson a vágár? Mit olvasson a marós? Mit olvasson az esztergályos? Mit olvasson a kőműves és betonszerelő? Az öntőmunkás olvasmányai*.⁶⁵⁵). De a korszakban született külön Tito-ellenes bibliográfia is.⁶⁵⁶

A népkönyvtáraknak a könyvek mellett csak meghatározott folyóiratokat lehetett megrendelniük, amennyiben a megadottakon kívül másra is igényt tartottak, akkor elzetes engedélyt kellett kérniük a Népkönyvtári Központtól.⁶⁵⁷ Fontos feladata volt a könyvtárosnak,

⁶⁵³ Csapodi – Tóth – Vértesy, 1987. 443–444. o. A Népkönyvtári Központ raktáraiba óriási mennyiségű selejtezett könyvanyag került. (Az 1950. évben felosztatott szervezetek, egyesületek könyvtári anyagát a BM az NM Könyvtári osztálya útján selejtezte.) A selejtezése szánt könyvanyagot az Írószövetség a könyvtári osztály fésülté még át. MOL M-KS 276. f. 89. cs. 374. R. e. Jelentés a Könyvtárosztály munkájáról (1950)

⁶⁵⁴ MOL XIX. I-3a. 162. doboz. ikt. sz. n./1952.

⁶⁵⁵ A könyvtáros. 1953/1. szám, 20. o.

⁶⁵⁶ MOL XIX. I-3a. 865-5-3/1952.

⁶⁵⁷ A népkönyvtárak részére a Népkönyvtári Központ által megrendelt folyóiratok 1950-ben: *Szabad Nép*, *Társadalmi Szemle*, *Csillag*, *Adat és Anyagszolgáltatás*, *Élet és Tudomány*, *Fórum*, *Művelt Nép*, *Népi Lapja*, *Szovjet Kultúra*, *Szabadságharcos*. PML XXIII. 18. 1813-4-7/1950.

hogy minél több látogató olvassa a legjelentősebb sajtóorgánumokat, közöttük is a legjelentősebbnek tartottat, a *Szabad Népet*.

1950 második felében a könyvtári- és olvasómozgalom fejlesztése nagyobb lendületet kapott. Az NM a községek gyűjteményeit az úgynevezett Á150-es könyvtáranyaggal segítette. A helyi könyvtárak ezzel létrehozták alapállományukat, amely azonban csak a minisztérium által meghatározott kötetekből állhatott. A kisebb könyvtárak állománya ezzel a mintegy másfélszáz darab művel kezdte meg működését.⁶⁵⁸

A 150-es alapkönyvtár szerzői között megtalálható volt Arany, Mikszáth, Móricz, Jókai,⁶⁵⁹ Petőfi; de a nagy magyar irodalmi klasszikusok mellett is sőt a művek számát tekintve inkább helyettük is helyet kaptak Révai, Rákosi, Sztálin, Lenin és Marx munkái is. Ugyanakkor az NM Könyvtári Osztályának helyzetjelentésében helytelen kultúrpolitikának tartotta a magyar klasszikusok háttérbe szorítását, főként a hazafiasságra nevelés és a nemzeti hagyományok vesztek jelentősen szerepükből, ezért javasolta az ilyen típusú könyvek terjesztését.⁶⁶⁰ Külön figyelmet fordítottak az ifjúság olvasási kultúrájának befolyásolására; célul tűzték ki, hogy a fiatalok a könyvtárakban olyan könyvekhez jussanak, amelyek *„Akomolyan támogatják a nevelési munkát mind az öntudatos fegyelem kialakításában és elmélyítésében, mind a szocialista fegyelem kialakításában”*.⁶⁶¹

Az 1950-es években tehát igencsak nehéz helyzetben voltak is amennyiben egyáltalán léteztek is a könyvtárak; mivel a könyvtári állományok nagysága alacsony szinten maradt. Ugyanakkor egyes intézmények szerencsés helyzetbe kerültek, mint például a Vác Városi Múzeum, amely megkapta a Váci Piarista Rendház 16 000 kötetes könyvtárát.⁶⁶² A könyvtári állomány nagyságát növelte a VKM 1950. augusztus 4-ei rendelete. Eszerint ha lefoglalt, illetve zár alá vett vagyonban 1000 kötetnél több könyvet találtak, akkor az NM Könyvtári Csoportjának és az OKK küldötteinek azt meg kellett vizsgálniuk; 1000 darabnál kevesebb mennyiség esetén a megyei népművelési osztály tartott vizsgálatot, s az úgymond felhasználható könyvekről jegyzéket készítettek, és sorsuk további alakulására javaslatot tettek.⁶⁶³ 1953 februárjától a megyei könyvtárak feladata lett az ingatlanok is illetve így az ingóságok is is

⁶⁵⁸ PML XXIII. 18. 1813-4-16/1951., 1813-4-19/1951., 1813-4-26/1951., 1813-4-38/1951., 1813-4-53/1951. 150-es könyvtári anyagra példát tartalmaz a disszertáció 5. számú melléklete.

⁶⁵⁹ Jókai műveinek ismerése a következők miatt volt fontos a hatalom számára: *„Nincs a magyar irodalomban még egy író, akit annyit és annyiszor foglalkoztatott volna az 1848-1849-es szabadságharc, a magyar nemzeti függetlenségi küzdelem és az önálló magyar hadsereg gondolata, mint Jókai Mór.”* Könyvbarát. 1951/2. szám. 9. o.

⁶⁶⁰ PML XXIII. 18. 4. doboz. ikt. sz. n./1951.

⁶⁶¹ PML XXIII. 18. 1913-16/1951.

⁶⁶² PML XXIII. 18. 1813-4-42/1950.

⁶⁶³ A VKM 1600-15/1950. VII. 4. rendelete PML XXIII. 18. 1813-4-77/1951.

államosítása során állami tulajdonba került könyvek felülvizsgálata, de a Népkönyvtári Központ rendelkezett felette.⁶⁶⁴

A falusi könyvtárak mellett az ország majdnem összes városában 1951 szeptemberében már működött nyilvános városi könyvtár. A hatalom számára a problémát az jelentett ezeknél a könyvtáraknál, hogy jelentős részük már vagy működött 1945 előtt, vagy könyvanyagát örökölte, így az állomány nagy része 1945 előtti beszerzésű volt, ami a központi ideológiának nem felelt meg, így jelentős szűrésen kellett átmenniük.⁶⁶⁵

1951-ben a könyvtári anyag nagy részét a szépirodalmi művek tették ki, amelyek körülbelül fele magyar, a másik fele szovjet és egyéb szocialista országok szerzőinek alkotásai-ból tevődött össze. A központi terv az volt, hogy növeljék a magyar szépirodalmi művek számát, mivel a nehéz ideológiai műveket úgysem olvasták az emberek, s a kiválogatott magyar klasszikus és modern alkotások is tudták közvetíteni a központi ideológia meghatározott elemeit. Ennek hatására az új falusi könyvtárak állományát úgy állították össze, hogy 60-70%-ban szépirodalmi, 25-30%-ban ismeretterjesztő és egyéb könyveket tartalmaztak. Emellett az ifjúsági és szakmai kiadványok számát kívánták emelni.⁶⁶⁶

A korszakban az ideológiailag legjelentősebb írásokból minden könyvtár számára igyekeztek néhány példányt biztosítani. Ezek között szerepelt a *Párttörténet*, a *Szovjetunió agrárpolitikája*, a *Rákosi-per*, s ide sorolták még a *Leninizmus kérdései* című munkát is, bár ez utóbbiból az alacsony példányszám miatt nem mindegyik könyvtárhoz sikerült küldeni. A szépirodalmi műfajban kiemelt helyet foglalt el Makszim Gorkij: *Az anya*, Illés Béla: *Kárpáti rapszódia*, Mihail Alexandrovics Solohov: *Új barázdát szánt az eke*, Galina Nyikolajeva: *Aratás* című műve.⁶⁶⁷

A Minisztertanács 1952-ben elrendelte a könyvtárak könyvállományának felmérését. Az adatgyűjtés kiterjedt a területi (városi, községi), szakszervezeti és más tömegszervezeti gyűjteményekre, valamint a gépállomások, ágyék, tszcs-ék, kórházi, üdülők, börtön-, valamint az NM által kijelölt, többnyire tudományos könyvtárakra. 8536 nyilvános magánkönyvtár küldött be jelentést. A tudományos könyvtárak állománya 7,6 millió, a tömegkönyvtáraké 4,3 millió kötetet tett ki. A felmérés szerint a könyvtárak könyvállományának több mint fele szépirodalom (51%), 21,5%-a társadalmi-politikai irodalom volt, körülbelül 7%-a természettudományos munka, 7,6%-a pedig termelői technikával foglalkozott. A vidéki könyvtárakban a társadalmi-politikai irodalom, a természettudományos és a mezőgazdasági munkák aránya

⁶⁶⁴ PML XXIII. 18. 865-19/1953.

⁶⁶⁵ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 374. R e. Jelentés a könyvtárak helyzetéről. (1951)

⁶⁶⁶ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 374. R e. Információs jelentés a könyvtár és olvasómozgalmi munkáról. (1951)

⁶⁶⁷ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 374. R e. Jelentés a könyvtárak helyzetéről. (1951)

magasabb volt, mint a fővárosban. Az egy könyvtárra jutó olvasók száma Budapesten 195, a vidéki városokban 93, a falvakban 87 fő volt.⁶⁶⁸

*A könyvtárak 1952. évi felmérésének adatai*⁶⁶⁹

Könyvtártípus	Száma	Könyvtárak (%-os arány)	Könyvek (ezer)	Könyvek (%-os arány)	Egy könyvtárra jutó könyvek száma
Területi	2598	30,4	1349,6	31,1	519
Szakszervezeti	1028	47,2	2326,3	53,7	578
Egyéb tömegszervezeti	265	3,1	77,8	1,8	294
Gépállomás, ág, tszcs, földműves-szövetkezet	1214	14,2	267,2	6,2	220
Egyéb könyvtárak	431	5,1	311,3	7,2	722
Összesen	8536		4332,2		508
Ebből					
Budapesten	1922	22,5	2012,9	46,5	1047
Vidéki városokban	2120	24,8	974,3	22,5	460
Falvakban	4494	52,7	1345	31	299

1954-re az új könyvtárakban többnyire már csak új könyvek voltak, az úgynevezett Ápolgári szemét már nem kapott helyet, emiatt már nem az volt a kérdés, hogy mit olvasnak az olvasók, hanem hogy mennyit és hogyan.

A népkönyvtári hálózat könyvanyagának eloszlása 1954 elején a következő volt: 18%-a ideológiai, politikai; 21%-a egyéb ismeretterjesztő, 18%-a orosz és szovjet szépirodalom, 29%-a magyar szépirodalom, 4%-a úgynevezett Áhaladó nyugati irodalom és 10%-a egyéb. Nagyon alacsony volt a magyar és a nyugati haladó szépirodalom aránya, ezt szerették volna javítani, mivel erre nagy igény volt a települések könyvtáraiban. Sokkal több könyvre lett volna szüksége a népkönyvtáraknak. Hiány volt Ady-ból, Arany-ból stb. és nagyon sokan ke-resték az olvasók közül például Petőfi verses kötetét.⁶⁷⁰

1955-ben, a Békés Megyei Tanács és a megyei könyvtár javaslatára, a falusi és a tanyasi lakosság jobb könyvellátása érdekében a megyei könyvtáraknak könyvgyűjtő hónapot

⁶⁶⁸ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 374. R e. A KSH jelentése i Nyilvános magánkönyvtárak. (1952)

⁶⁶⁹ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 374. R e. A KSH jelentése i Nyilvános magánkönyvtárak. (1952)

⁶⁷⁰ Népművelés. 1954/3. szám, 10. o.

kellett szervezniük.⁶⁷¹ Pontos adatok nincsenek az akció hatásáról, egy beszámolóban csak annyi szerepel, hogy sok jó könyvet sikerült összegyűjteni, és számos álavultó művet és áponyvákátó is ki tudtak is venni a forgalomból.⁶⁷²

Az 1955. márciusi fordulatot követően Darvas József értékelése szerint 1953 júniusa után a könyvtárak fejlődése felgyorsult, ahogy a könyvkiadás is jelentősen javult, főként a tekintetben, hogy sok magyar és külföldi klasszikus író művét jelentették meg. Így a könyvtárak könyvállománya is jobb lett. A kölcsönzések száma 1952 óta közel kétszeresére nőtt, ahogy a kikölcsönzött művek száma is. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a könyvtárosok zöme elhanyagolta a politikai és népszerű tudományos művek beszerzését, és szinte csak szépirodalmat vásároltak. Véleménye szerint a legnagyobb hibát ott követték el az egyes könyvtárak, hogy még a marxizmus–leninizmus klasszikusainak sorozatában megjelenő könyveket sem vették meg. A vidéki könyvtárak pedig főként az egyéni gazdálkodásra vonatkozó, így a méhészeti, gyümölcstermesztési stb. könyveket rendelték meg, miközben a mezőgazdasági nagyüzemek szakkönyveit nem. Ezzel a mezőgazdasági propagandát teljesen háttérbe szorították. Emellett a kortárs magyar és szovjet írók és költők művei is kevesebb helyet kaptak a könyvtárak polcain, így a szocialista realista műveket is egyre kevesebben ismerhették meg.⁶⁷³

A könyvtárak feladatai

A könyvtárak központilag megfogalmazott politikai feladatai semmiben nem különböztek a többi kulturális intézményétől.⁶⁷⁴

A könyvtárosok legfontosabb feladata ténylegesen az volt, hogy a megfelelő könyvet juttassák el az olvasókhoz.⁶⁷⁵ Általában a legolvasottabb könyvek a magyar klasszikusok,

⁶⁷¹ PML XXIII. 18. 865-1-22/1955., MOL XIX. I-3a. 865-V-3-41/1955.

⁶⁷² MOL XIX. I-3a. 865-V-3-41/1955.

⁶⁷³ Népművelés. 1955/6. szám, 329–330. o.

⁶⁷⁴ *1. A munkásosztály és a dolgozó parasztság politikai öntudatának és kulturális színvonalának emelése. 2. A marxista-leninista ideológia terjesztése. 3. Harc a polgári ellenséges befolyás (kozmodopolitizmus, nacionalizmus, klerikalizmus) ellen. 4. Az olvasásnak a szocialista építés, az 5 éves terv célkitűzéseinek szolgálatába állítását. 5. Szocialista hazafiságra, a béke harcos védelmére nevelés. 6. A Szovjetunió népszerűsítése és tapasztalatainak felhasználása.* MOL M-KS 276. f. 89. cs. 374. R. e. Jelentés a Könyvtárosztály munkájáról (1950)

⁶⁷⁵ A könyvtárosi munka lényegét a következőképpen foglalta össze a pitvarosi kultúrotthon igazgatója: *A könyvtári mozgalomnál súlypont kérdés az, hogy milyen könyvet adjunk a dolgozó parasztjaink kezébe. Könyvtárosunk ebben a tekintetben is jól megállta a helyét, mert az olvasók napról napra jobban megszerették a könyvet, s közben észre sem vették azt, hogy irányítva olvasnak. Volt olyan olvasó, aki már azt mondta, hogy nem választ könyvet, a tanító néni (megjegyzés: aki egyben a könyvtáros is volt) adjon neki, mert amit kap, az mindig érdekes. Súlypontkönyveknek elsősorban kritikai realistáinkat: Móriczot, Mikszáthot tettük, melléjük soroltuk a paraszti sorssal foglalkozó Veres Péter, Illyés Gyula könyveit, szovjet realistákat, Gogolt, Gorkijt, s a többieket,*

így Jókai, Mikszáth és Móricz könyvei voltak, de emellett a magyar kortárs irodalom alkotóinak műveit is gyakran kölcsönözték az olvasók. A magyarok mellett a szovjet irodalom alkotásai is sokszorta kerültek az olvasók kezébe. Ez részben annak volt köszönhető, mint ahogy már a korábbi fejezetekben is szó esett róla, hogy a könyvtári állományt már eleve megszürték, így csak az engedélyezett és elfogadott könyvek kerülhettek a könyvtárak polcaira. A könyvtáros feladata volt továbbá, hogy ezeket a könyveket minél többen kikölcsönözzék, ehhez vették igénybe a könyvtári propaganda központilag meghatározott módszereit, de egyedi kezdeményezések is születtek e tekintetben.

A könyvtárosok tehát a szokásos könyvtárosi teendők mellett olvasóköroket, könyvanketokat és könyvkiállításokat is szerveztek. Az olvasókörok szervezését a népkönyvtári hálózat kiépítésekor szorgalmazták, főleg 1950-ben. 1950. decemberi adatok szerint a 11 járási könyvtárban 1166 olvasókör volt, de valójában ez sokszor csak egy-egy könyv felolvasását jelentette.⁶⁷⁶ 1952 közepén már 1500 olvasókör működött az országban, ezek nagy része azonban a DISZ-szervezetek kezdeményezései nyomán alakultak meg Rákosi születésnapja alkalmából. Sok helyütt Rákosi életéről, munkásságáról olvastak, mint például Vas Zoltán: *16 év fegyházban* című munkáját, valamint a *Rákosi-pert*.⁶⁷⁷ Az olvasókörok e néhány hónapig tartó fellendülése azonban nem tartott sokáig, utána majdhogynem nyomtalanul eltűntek. Ennek oka részben e kezdeményezések kampányszerű megjelenése volt, másrészt a túlzott politikai agitációs jellege is visszatetsző volt az emberek számára. Falun például csak olyan brosrákat vagy szépirodalmi műveket adtak el, amelyek a tsz-ek mozgalmát kívánták fellendíteni, vagy esetleg aratáskor, csépléskor olvastak fel. Az olvasómozgalmat igyekeztek jobban népszerűsíteni, ajánlották, hogy például a gazdasszonyköroekben tartsanak felolvasásokat,⁶⁷⁸ s valóban elindult ez a kezdeményezés is, de igazán nagy sikert nem aratott.

1949. november végén és december elején kezdték el az Írószövetség tagjainak segítségével a könyvismertetések országos megszervezését. 1950. október 1-jéig több mint 370 ilyen szerveztek, amelyet 65 000 érdeklődő hallgatott meg. A jelentések szerint ezek túlnyomó részt jól sikerültek, mivel az olvasók száma sok helyen ugrásszerűen megnőtt. De a siker abban is megmutatkozott, hogy több faluban *Áközvetlenül az ankét adta meg a lökést a termelőszövetkezetek megalakulására, vagy tömeges belépésére*.⁶⁷⁹

valamint a második világháború szovjet dokumentumkönyveit. Ez volt az út, amelyet minden kezdő olvasónak meg kellett tennie. Vészi (s. a. r.), 1952. 41. o.

⁶⁷⁶ A Könyvtáros. 1954/1. szám, 23. o.

⁶⁷⁷ Könyvbarát. 1952/5. szám, 10. és 11. o.

⁶⁷⁸ A Könyvtáros. 1954/1. szám, 23. és 24. o.

⁶⁷⁹ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 374. R. e. Jelentés a Könyvtárosztály munkájáról (1950)

Az irodalmi előadás, anélkül megfogalmazott célja az volt, hogy *„Az egyes könyvek anyagának megismertetésével, illetve megbeszélésével alakítóan hasson az életre, pl. az anélkül eredményeként fokozzuk az üzemi termelékenységét, növeljük a termelőszövetkezetek dolgozóiban a közösségi szellemet, a rendszeret, igazoljuk a kollektív gazdálkodási elveit stb.”*⁶⁸⁰ Az irodalmi előadásokat a tervek szerint íróknak vagy kultúrpolitikusoknak kellett tartaniuk. Ezeket propagálták, hogy minél többen olvassák el az ismertetett könyveket.

Bár kezdetben igyekeztek a könyvismertetéseket, anélkül az Írószövetség tagjaival megtartatni, valójában a kisebb falvakban a könyvtárosokra maradt ez a feladat. A könyvtári dolgozóknak központilag határozták meg, hogy mely könyveket kell népszerűsíteni, illetve milyen fő szempontok alapján kell azokat bemutatni. A könyvismertetéseknél nemcsak a könyveket, hanem az írók életét és egyéb műveit is ismertették. Az 1950 őszére szervezett ismertetésekre ajánlották például Mikszáth: *Különös házasság* című művét, amely *„A nagyszerű fegyver számunkra a klerikális reakció elleni harcban. Megmutatja, hogy nemcsak ma viselkedik az egyház reakciósan, hanem ilyen volt a múlt században is. Tehát antiklerikális vonatkozásban vannak nemzeti hagyományaink, amit ez a könyv kitűnően bizonyít.”*⁶⁸¹

A könyvkiállításokat mindig valamelyik politikai eseményhez, ünnephez, évfordulóhoz vagy a kultúrthonok előadásaihoz kellett kapcsolni.⁶⁸² A könyvkiállítások általában a kisebb könyvtárakban csak annyit jelentettek, hogy egy asztalra vagy szekrénybe kitétték az ajánlott könyveket. Itt nem az volt a lényeg, hogy minél több könyvet tegyenek ki megmutatni, hanem az, hogy minél többen lássák és megismerhessék az adott köteteket.⁶⁸³

A csoportos olvasásra leginkább ott volt szükség, ahol kevés volt a könyv és sok az olvasó. A könyvrészlet felolvasása után a megbeszélés következett, azért, hogy segítsék az olvasókat abban, hogy megértsék az olvasottakat, és hogy párhuzamot tudjanak vonni a könyvben történtek és saját életük között. A kiválasztott könyvnek mindig érdekesnek és aktuálisnak kellett lennie, mindenképp politikai mondanivalóval fűszerezve. A csoportos olvasást mindig *„A politikailag fejlett dolgozóra”* kellett bízni. A könyvtárosok feladata volt emellett, hogy a könyvtárak faliújságján megjelentessék az olvasói véleményeket, valamint azt,

⁶⁸⁰ Népművelési Híradó. 1950/3. szám, 14. o.

⁶⁸¹ PML XXIII. 18. 1813-5-3/1950.

⁶⁸² Érdekességként említhető itt meg a Szegedi Könyvtár Darwin kiállítása, ahol 150 kötetet állítottak ki, 14 grafikai és szöveges táblát, Marx és Lenin idézetekkel ellátott fali táblákat. A kiállítás részei voltak: Darwin elődei, Darwin művei magyar nyelven, Darwin művei idegen nyelven, a darwinizmus az egykorú magyar szakirodalomban, az újabb magyar szakirodalomban, a *Darwin* című folyóirat és a Darwin könyvtár kötetei, a darwinizmus ellenségei, Darwin követői, az alkotó szovjet darwinizmus napjainkban. XIX. I-3a. 865-Sz-8-10/1952.

⁶⁸³ Vészi (s. a. r.), 1952. 35. o.

hogy milyen új könyvek érkeztek a könyvtárba.⁶⁸⁴ Egyes könyvtárak mesedélutánokat szerveztek a gyerekeknek, amelyek különösen népszerűek voltak, főként azok, ahol bábműsort vagy diavetítést is tartottak a kicsik számára.

A könyvosztály a fontosabb könyvekről 3-4 havonta könyvismertetést, vagy ahhoz szükséges vezérfonalakat adott ki, esetleg egy-egy könyv részletét jelentette meg propaganda anyagként. Ezt néhány ezer példányban nyomtatták ki, majd szétküldték a könyvtárak nagy részébe. Az olvasómozgalmi könyvekről pedig a Könyvterjesztő NV plakátokat készíttetett. Emellett az olvasómozgalmi könyvek dramatizált részleteit nemcsak a könyvismertetések alkalmával adták el, hanem azok egy része a színjátszó-csoportok műsoranyaga lett.⁶⁸⁵

A fentebb említettek mellett akadtak olyan könyvtárak, amelyek maguk dolgoztak ki propagandamódszereket gyűjteményük népszerűsítésére. Így például a VII. kerületi Szabó Ervin Könyvtár mozgalmi és nevelő munkája külön figyelmet kapott. Kidolgozták a *Ászomszédság mozgalmát*, amelynek célja az volt, hogy minden olvasó igyekezzen a szomszédját a könyvtárba becsábítani. Emellett alkalmazták a *Áháztól házig* módszert, azaz felkeresték a környéken lévő üzleteket és maguk vittek oda könyvet olvasni. Megkeresték a tömbtestületek gyűlését is, ahol beszéltek a könyvekről. Ez olyan népszerűségnek örvendett, hogy a Somogyi Béla u. 25. számú ház kihívta versenyre a Madách tér 5-öt, majd később több ház is csatlakozott ehhez a mozgalomhoz. A verseny megnyerésének feltétele az volt, hogy minden lakásból legalább egy ember iratkozzon be a könyvtárba. Este pedig a házmegbízott összehívta a lakókat, és a beiratkozottaknak ünnepélyesen átadták a kikölcsönzött könyveket.⁶⁸⁶

Az egyik kultúrotthon-igazgató beszámolója szerint a nyári hónapokban úgy juttatták el az olvasókhoz a könyveket, hogy a hetedikes és nyolcadikos úttörők házhoz vitték azoknak, akik a mezőgazdasági munka miatt nagyon elfoglaltak voltak.⁶⁸⁷ Nyáron egyébként is nehéz volt az embereket becsábítani a kulturális intézetekbe, így a könyvtárakba is. Jellemző volt, hogy ilyenkor a könyvtári dolgozók, vagy az önkéntesek kimentek a mezőre a cséplőgépekhez, és ott felolvasásokat tartottak, így gyakran együtt adtak kulturális agitációs műsort a csasztuskázó brigádokkal.

A könyvtári munka nevelésének hatékonyságát is igyekeztek bizonyítani, amit szintén a már megszokott módszerrel tettek, azaz a sajtóban megjelenő pozitív és negatív példák bemutatásával. A *Népművelési Híradó* hasábjain jelentek meg a következő példák. Felszentmártonban Balogh Andrásné olvasta a Szovjetunió kolhozairól szóló könyveket, aminek hatá-

⁶⁸⁴ Népművelési Híradó. 1950/3. szám, 14. o.

⁶⁸⁵ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 374. r. e. Jelentés a Könyvtárosztály munkájáról (1950)

⁶⁸⁶ Népművelési Híradó. 1952/5. szám, 13. o.

⁶⁸⁷ Vészi (s. a. r.), 1952. 34. és 35. o.

sára be is lépett a tsz-be, és már mint tag nemcsak szépirodalmat olvasott, hanem munkájához szükséges szakkönyveket is. Másik példaként szerepelt Simon György mecsekfalusi sztahanovista kőműves, aki Vaszilij Azsajev *Távol Moszkvától* című könyve hatására, lelkesedésszerű lett sztahanovista. Az újság idézte is a dolgozót: *„Az olvasásnak köszönhetem, hogy sztahanovista vagyok és most 18-án munkámért jutalmat is kaptam. Ezentúl még többet fogok olvasni és még jobb munkát fogok végezni.”* A cikkben helyet kapott a klérus elleni könyvek hatásának ismertetése is, eszerint egy olvasó a *Különös házasság* olvasása után felfedezni vélte saját papjuk igazi arcát, aki nem írta alá a békeívet.

A könyvtárak propagandamunkájában külön figyelmet fordítottak a *„Klerikális reakció elleni harc”*-ra.⁶⁸⁸ Az NM könyvtárosztálya ennek jegyében a körzeti könyvtárak számára külön összeállított egy könyvcsomagot, amely Lenin és Engels munkái mellett költők és írók olyan műveit tartalmazta, amelyek vagy materialista világszemléletűek voltak vagy negatív színezettel mutatták be az egyházat vagy a klérust.⁶⁸⁹ A *„Klerikális reakció elleni harc”*-ban a legtöbbet felhasznált könyv, a már többször említett *Különös házasság* volt. Ez a mű olvasmányos stílusával és nagy népszerűségével volt magyarázható, valamint azzal, hogy 1951-ben elkészült a filmváltozata is.

Természetesen a könyvtárakat is felhasználták kampányszerűen az agitációs célokra. Egyrészt a választások idejére igyekeztek minél több könyvtáratatást időzíteni,⁶⁹⁰ másrészt a választások előtt meghatározott könyveket kellett népszerűsíteniük.⁶⁹¹ Az 1953. évi választásokkor a könyvtáraknak nagy hangsúlyt kellett helyezniük a politikai művek propagálására, valamint azokra a szépirodalmi művekre, amelyek a választási agitációt szolgálhatták, ezen

⁶⁸⁸ *„Feladatának megfelelően a klerikális reakció elleni harcból a könyvtárosztály úgy tudja a legjobban kivenni a részét, hogy gondoskodik mind azoknak az irodalmi termékeknek fokozottabb mértékben való eljuttatásáról, melyek az olvasóban a papság közvetlen politikai szerepére, az egyház haladást gátló tevékenységére s a jelenben az egyház és az imperializmus teljes összefonódására világítanak rá.”* MOL M-KS 276. f. 89. cs. 374. R. e. Klerikális reakció elleni harc. (1951)

⁶⁸⁹ A könyvtárosztály a következő könyveket küldte el a körzeti könyvtáraknak a klerikális reakció elleni harc jegyében: Ady Endre: *Fekete lobogó*, Mikszáth Kálmán: *Különös házasság*, Kis primás, Diderot: *Apáca*, Molière: *Tartuffe*, Zola: *Róma*, Lenin: *Materializmus és empiriokritizmus*, Engels: *A természet dialektikája*, Kautsky: *A kereszténység eredete*, Manhattan: *Vatikán a haladás ellen*, Nikolszkij: *A vallás keletkezése*, Sejman: *A Vatikán a két világháború között*, *A Vatikán ideológiája és politikája*, Andics: *Az egyházi reakció*, Iljin-Segal: *Hogyan lett az ember óriás*, valamint egyéb természettudományos könyvek. MOL M-KS 276. f. 89. cs. 374. R. e. Klerikális reakció elleni harc. (1951)

⁶⁹⁰ A 1950-es tanácsválasztások idejére minden körzeti könyvtárnak három népkönyvtár megnyitását kellett megszerveznie alig egy hónap alatt. PML XXIII. 18. 1813-4-30/1950.

⁶⁹¹ Az 1950. október 22-ei tanácsválasztásra a következő könyveket kellett propagálni: Babajevszkij: *Aranycsillog lovagja*, Ivanov: *A szovjet állam-új típusú állam*, *Szabadság énekei*, Kareva: *A Szovjetunió alkotmánya*, *Felfelé ível az út*, Zaslavszkij: *A szovjet demokrácia*, *A sztálini alkotmány és a világ legdemokratikusabb alkotmánya*, Zelk Zoltán: *A hűség és a hála éneke*, *A Szovjetunió legfelsőbb szovjetjének választása*. PML XXIII. 18. 1813-4-40/1950.

kívül a szakkönyveket is népszerűsíteniük kellett.⁶⁹² A könyvtárak egyik feladata a választási agitációban az 1949 után megjelent könyvekből könyvkiállítások rendezése volt. Emellett a választásokkal kapcsolatos könyvek ismertetésére is nagy hangsúlyt kívántak helyezni. A választási kampány során azokat a könyveket javasolták felhasználni, amelyek a felszabadulás utáni éveket mutatták be, azaz az új életet, a fejlődés és a szocializmus kiépülését. Emellett azokat a szépirodalmi műveket ajánlották, amelyek a régi letűnt világ választásait mutatták be, és azt, hogy *„Hogyan csapják be a népet a léha, könnyelmű, úri politikai kalandorok.”*⁶⁹³

Az egyik legfontosabb könyv, amelyet a választási agitációban ajánlottak, az Mikszáth *Két választás Magyarországon* című műve volt. A könyvismertetés előadásának nagyon fel kellett készülnie az előadásra, nemcsak a könyvből, hanem az író életéből, az aktuális politikai helyzetből, a választások történetéből, és természetesen ideológiailag is képzettnek kellett lennie. A *Népmentelési Híradó* pontosan ismertette az előadás vázlatát is. A bevezetés után következhetett annak bemutatása, hogy milyen nagy különbségek voltak a régi és a jelenlegi választások között, természetesen a korabeli választások pozitívumainak kiemelésével, azaz *„Ám a dolgozó nép fiai jutnak be a parlamentbe, mely a nép országának felvirágoztatása érdekében hozza törvényeit.”* Ezután lehetett rátérni az irodalmi mű és az író életének ismertetésére. Külön felolvasásra alkalmas részeket is kiemeltek az útmutató írói, így például azt a részt, amikor Wekerle Sándor miniszterelnök beszélt a parlamentben, bemutatva a kor jellemzőjét a protekcionizmust stb. *„Az ismertetés végén ki kell emelnünk, hogy a Horthy-rendszer választásai csak abban különböztek az első világháború előtti választásoktól, hogy még nagyobb volt a terror.”* Az előadás legvégén pedig a jelenkori választás pozitívumait kellett hangsúlyozni.⁶⁹⁴

Az összefoglaló jelentés szerint választási propaganda keretében március–áprilisban a könyvekből 2000 kiállítást rendeztek a kultúrotthonok Népfőrdő szobáiban. Több mint 800 előadást, főleg könyvismertetést tartottak, 160 diavetítést és 140 felolvasást. A propagandát

⁶⁹² Népfőrdő. 1953/4. szám, 6. o.

⁶⁹³ Népfőrdő. 1953/5. szám, 13. o. A könyvtárban a választási agitációban felhasználható könyvek ajánlása is megjelent: Lenin: *Állam és forradalom*, Sztálin: *Marxizmus és a nemzeti kérdés*, A Magyar Népköztársaság alkotmánya, *Ötéves tervünk béketerve*, Győzelemre visszük a béketervet (ez a felemelt tervvel kapcsolatos beszédek és határozatok gyűjteménye), Friss István: *A jövőt építjük*, Gerő Ernő: *A vas, az acél, a gépek országáért*, Boldizsár Iván: *Magyarországi napló*. Témák és hozzájuk ajánlott könyvek: a régi választások képmutatását mutatja be: Mikszáth: *Két választás Magyarországon*. A régi parlamentet és a régi vezetőség korruptségét: Mikszáth: *Tisztelt ház és az Új Zrínyiász*. Móricz: *Gyalogolni jó*, ebből kivilágolt, hogy *„Hogyan szenvedett, nyomorgott népünk a Horthy-rendszerben.”* Ennek bemutatására még Veres Péter: *Gyepsor*, Illyés Gyula: *Puszták népe*. Újabb irodalmi ajánlások: Tardos Tibor: *Elmondta Huda Mihály* című könyve. A szovjet irodalomból is ajánlottak könyveket: pl. Babajevszkij: *Aranycsillag lovagja*, Panova: *Világos part*. A *„Burzsoá világ leleplezésére alkalmas művek”*: Gorkij: *Amerikában*, Majakovszkij: *Felfedezem Amerikát* stb. Ezeket a könyveket külön kiemelték és az úgynevezett választási polcra helyezték feltűnő helyre. A könyvtáros. 1953/3. szám, 3. o.

⁶⁹⁴ Népfőrdő. 1953/5. szám, 14. o.

alapvetően az OSZK módszertani kabinetje dolgozta ki, és ismertette ezt egy egyhetes tanfolyamon. A választások után a *Választási sarkok*⁶⁹⁵ felváltották a *Békesarkok*, ahol már a békeharc témájába vágó könyveket és kiadványokat állítottak ki.⁶⁹⁵

Az 1954. évi tanácsválasztások előkészítésében is szántak szerepet a könyvtáraknak. A fővárosi könyvtárajánló listát küldött a fiókkönyvtáraknak a felhasználható irodalmi szemelvényekről, s az olvasásra ajánlott könyvekről külön bibliográfiát. A kerületi és üzemi könyvtárak pedig kiállításokkal készültek a választásokra.⁶⁹⁶

A Világ Ifjúsági Találkozó alkalmából könyvagitációs hetet szerveztek, amely *A világ ifjúságának harca a békéért* című könyvkiállítás megnyitásával vette kezdetét; a kiállítás könyveinek jegyzékét, a megnyitás beszédvázlatát és az agitáció keretében ajánlott könyvek ismertetéssel ellátott jegyzékét is mellékelte a Népművelési Minisztérium.⁶⁹⁷ A II. pártkongresszus alkalmából népkönyvtári kiállításokat szerveztek országszerte, szintén propaganda célból.

A *Magyar–Szovjet Barátság Hónap* keretében rendezték meg a *Szovjet Könyv Ünnepi Hetét* is, amikor természetesen a szovjet könyvek népszerűsítése volt a legfontosabb a könyvtáraknak és könyvterjesztőknek is. A könyvtárak ekkor könyvkiállításokat és könyvismertetéseket szerveztek szovjet kiadványokból.

A könyvtárak működése, szervezete

A könyvtár munkáját a kultúrotthon-igazgató irányította a könyvtároson, vagy is egyes nagyobb intézményeknél is könyvtárosokon keresztül. 1951-ben a kultúrotthonok 95%-ában működött könyvtár⁶⁹⁸ és az is a kultúrotthonok fejezetben részletesen tárgyalt is 1954. évi tervzet szerint is e két intézménynek is egy helyen kellett tevékenykednie.⁶⁹⁹ A könyvtárak egy része azonban önálló intézményként működött, és az itt dolgozó, úgynevezett függetlenített könyvtárosok nem tartoztak a kultúrotthon igazgatóinak felügyelete alá.

A könyvtárak munkáját gyakran összehangolták a kultúrotthonok és mozik programjával is. A kölcsönzési órákat akkor tartották, amikor a kultúrotthonnak is nagy volt a forgal-

⁶⁹⁵ MOL XIX. I-3n. 1954. március 16-ai jegyzék. Jelentés a könyvtárügy helyzetéről, az állami könyvtárak 1953-as munkájáról.

⁶⁹⁶ Népművelés. 1954/9. szám, 2. o.

⁶⁹⁷ PML XXIII. 18. 1813-4-164/1951.

⁶⁹⁸ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 374. R e. Jelentés a könyvtárak helyzetéről. (1951)

⁶⁹⁹ PML XXIII. 18. 8791-1-13/1955.

ma, de nem ütközhetett a tényleges programokkal, így például a SZFTE-kel, mozielérőadásokkal.⁷⁰⁰

A könyvtárak irányításához és működéséhez is megfelelő káderekre volt szükség, ezt igyekeztek biztosítani a különböző tanfolyamokkal is. A korszak elején elinduló hatnapos könyvtárosi tanfolyamok voltak a legfontosabbak, amelyeket a megyeszékhelyeken, illetve a fővárosban tartottak. Itt elméleti és gyakorlati oktatás is folyt.⁷⁰¹ Az elméleti tananyag könyvtári és szépirodalmi ismereteket foglalt magába, de ugyanolyan fontos szerepet kapott benne a politikai oktatás is. A gyakorlati oktatás keretében a hallgatókat nemcsak könyvtárakba vitték, hanem egy-egy SZFTE előadásra, dia- és filmvetítésre is.

A középszintű ismeretek továbbadására szervezték meg a hathetes tanfolyamokat, amelyből Budapesten 1950-ig hatot tartottak, ezeken 245 hallgató vett részt; emellett 10 megyében 293 falusi könyvtáros végzett ilyen tanfolyamot. A már dolgozó körzeti könyvtárosok részére külön szakmai tervet állítottak össze, amelyben egy-egy kultúr-, illetve irodalompolitikai kérdéshez kapcsolva megadták a havonta feldolgozandó irodalmat. A fentebb említettek mellett a szakmai ismeretek bővítésének céljából a kádereknek időnként eljuttattak a könyvtáros munkára vonatkozó szovjet anyag egy-egy cikkét, vagy beszámolóját.⁷⁰² A Könyvtári munka javítása érdekében indult 1951 júniusában Szentendrén 50 hallgatóval a négyhónapos iskola szakszervezeti, nagyüzemi, körzeti és városi könyvtárosok számára.⁷⁰³ A hallgatók kiválasztásának egyik legfontosabb szempontja is ahogy akkoriban szinte minden szakmában is a politikai megbízhatóság volt, és lehetőleg munkás- vagy parasztszármazású egyéneket vartak az iskolapadba. Az iskola elvégzése után az NM népnevelési főosztályvezetője tett javaslatot a végzettek beosztására.

Az 1952. évi felmérés tartalmazta a könyvtárosokra vonatkozó adatokat is. Eszerint a könyvtárak vezetőinek mindössze 2,5%-a volt főfoglalkozású könyvtáros, 4,1%-a melléklásban dolgozott, 93,4%-a pedig társadalmi munkában. A könyvtárosok 25%-ának iskolai végzettsége 8 általánosnál alacsonyabb volt, 32%-a rendelkezett 8 általánossal, és 43%-ának

⁷⁰⁰ Népművelési Híradó. 1951/3. szám, 14. o.

⁷⁰¹ Az NM által kiadott útmutató a 6 napos tanfolyamokhoz: Irodalom: Mt. 1952. májusi határozata és a végrehajtási utasítás, Nemes Dezső referátuma: *A népművelési munka soronlévő feladatai*, Üzemi és napkönyvtárak kezelési szabályzata, Gyeniszjev: *A népkönyvtár kulturális munkája*, Könyvtári raktározási táblázatok. Módszertani szempontok: A könyvtárügy politikai jelentőségéről kell a megnyitón és egyéb előadásokon is beszélni. A tananyag csoportosítása: a könyvtári hálózat; a könyvtár elhelyezése, berendezése; könyvállomány összetétele, könyvbeszerzés; leltározás, raktározás; a kölcsönzés módja; könyvkiállítás és ismertetés. MOL XIX. I-3a. 865-8-18/1953.

⁷⁰² MOL M-KS 276. f. 89. cs. 374. R e. Jelentés a Könyvtárosztály munkájáról. (1950)

⁷⁰³ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 374. R e. Információs jelentés a könyvtár és olvasómozgalmi munkáról. (1951)

volt ennél magasabb végzettsége. A falusi könyvtárak vezetőinél ez az arányszám a következőképpen alakult: 30,7; 32,8; 36,5%.⁷⁰⁴

A néhány napos, illetve hetes tanfolyamok kevésnek bizonyultak a szakma elsajátítására, így 1953-ban már öthónapos könyvtárosi tanfolyamokat szerveztek. A könyvtárosok képzésével a 11-2-18/1954. sz. NM-utasítás foglalkozott, ennek értelmében 1954. augusztus 1-jétől megyei könyvtár vezetőjévé és helyettesévé, járási és budapesti könyvtár vezetőjévé, megyei könyvtár feldolgozó- és kölcsönzési csoport vezetőjévé csak azt nevezhették ki, aki egyetemet vagy főiskolát végzett (könyvtár, magyar, történelem, orosz, vagy valamilyen idegen nyelv szakot). Akiket már kineveztek, azoknak két évük volt elvégezni a felsőbb tanulmányokat. Kisebb könyvtárak vezetőinek pedig legalább középiskolai érettségivel kellett rendelkezniük. Emellett minden könyvtári dolgozónak könyvtártechnikai vizsgát kellett letennie.⁷⁰⁵

A könyvtárosok felsőfokú képzését a budapesti tudományegyetemen indították meg az 1948/1949. tanév második felében. 1951-ben a Pedagógiai Főiskola indított könyvtáros képzést, itt elsősorban a közművelődési könyvtárak igényeit akarták kiszolgálni, s csak megfelelő könyvtárosi gyakorlattal rendelkezőket vettek fel, de az érettségi például nem volt követelmény. 1955-ben megszűnt a főiskolai képzés, ami csak 1962-ben indult újra Szombathelyen, majd Debrecenben és Nyíregyházán.⁷⁰⁶

A könyvtárosok munkáját akarták javítani a könyvtárosi versenymozgalmakkal is. Az első nagyobb mozgalmat 1951-ben szervezték meg, amiben kötelező versenypontokat adtak meg.⁷⁰⁷ Mivel ez csak a mennyiségi növekedésre sarkallta a könyvtárakat, ténylegesen elsősorban minőségi változást nem idézett elő. 1954-ben hirdettek újabb versenyt a könyvtárak között. Ez a Felszabadulási mozgalom 1954. április 4-én kezdődött és egy évig tartott. Az egységes felfogás szerint a verseny célja az országosan egységes *„könyvtártechnika”* kialakításának megalapozása volt.⁷⁰⁸

⁷⁰⁴ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 374. R e. A KSH jelentése a Nyilvános magánkönyvtárak. (1952)

⁷⁰⁵ 11-2-18/1954. sz. NM-utasítása könyvtárosi munkakör képesítéshez kötéséről és a könyvtárosok továbbképzéséről. Népművelési Közlöny.

⁷⁰⁶ Csapodi és Tóth és Vértesy, 1987. 507. o.

⁷⁰⁷ Versenypontok: 1. falusi népkönyvtárak havi jelentésének minél teljesebb begyűjtése, aki 80%-os normát túlteljesítette, az jutalmat kapott; 2. minden népkönyvtár meglátogatásáért, ellenőrzéséért is jutalompont járt; 3. minden iskolára, tanfolyamra küldött könyvtáros után is járt pont; 4. valamint a könyvkéntekért; 5. és új népkönyvtárak létesítéséért is. MOL XIX. I-3a. 865-V-14-87/1954.

⁷⁰⁸ A megfogalmazott alapvető feladatok a következők voltak: 1. a kormányprogram sikeres végrehajtásának, a mezőgazdasági fejlesztéséről szóló határozatok megvalósításának elősegítése; 2. a falusi, és általában a gyengébb könyvtárak segítése; 3. az olvasótábor létszámának növelése; 4. a kultúrotthonok és a könyvtárak együttműködésének kialakítása, illetve megjavítása. 5. Valamint, hogy a verseny tartós eredményeket hozzon, melyek később sem semmisülnek meg; 6. hogy a verseny a könyvtári munka egészének megjavulását idézze elő. MOL XIX. I-3a. 865-V-14-87/1954.

A könyvtárosok és könyvterjesztők számára indították el 1951 közepén a *Könyvbarát* havilapot, amelyben könyvismertetések, könyvrészletek, szakmai ajánlók segítették az e területen dolgozók szakmai áttekintését.⁷⁰⁹ Ezt váltotta fel 1953-ban a *Könyvtáros* címet viselő lap, amely már kifejezetten a könyvtárosok számára nyújtott tájékoztatót a szakma aktuális kérdéseiről. 1955-ben pedig *Könyv* címmel indították újra a szakmai lapot, ami 1956-ban megint különvált *Könyvbarát* és *A könyvtáros* címet hordozva, e kettő anyaga azonban szinte ugyanaz volt.

A fentebb említettek mellett a könyvtárosok szakmai ismereteinek növelése érdekében 1953-ban tapasztalatcserét szerveztek, amelyek keretében a népkönyvtárosok jól működő megyei, járási és falusi könyvtárakat kerestek fel.⁷¹⁰

⁷⁰⁹ Az újság mellékleteként jelentették meg témák szerint csoportosítva az ajánlott irodalmat. Témák: 1. a marxizmus-leninizmus klasszikusa, 2. politikai művek, nemzetközi munkásmozgalom, 3. szépirodalom, 4. ifjúsági irodalom, 5. tudományos és ismeretterjesztő, 6. szakkönyvek, 7. egyéb művek, 8. zeneművek.

⁷¹⁰ MOL XIX. I-3n. 1954. március 16-ai jegyzőkönyv. Jelentés a könyvtárügy helyzetéről, az állami könyvtárak 1953-as munkájáról.

Befejezés

Magyarországon a Rákosi-korszakban az ország vezetői nagyon fontos szerepet szántak a művelődésnek és intézményeinek, hiszen azok mint a sztálinista ideológia legfontosabb közvetítő csatornái léteztek. E törekvés keretében a széles néptömegek megfelelő ideológiai pallérozására és meggyőzésére kiépítették a kultúrotthonok, a mozik és a könyvtárak országos hálózatát. Jelezni kell: az ideológiától függetlenül ez a fajta aktív kultúrpolitika minden modern diktatórikus állam jellemzője (sőt bizonyos mértékig a demokratikus berendezéseké is). A Rákosi-korszak ez irányú kultúrpolitikája tehát szerkezetében, céljában nem tért el más diktatúrákétól, tartalmában azonban értelemszerűen domináltak az egyéni színek is (a magyar történelem hangsúlyozása stb.), noha a kereteket és részben a tartalmat maximálisan a szovjet minta szabta meg.

A kultúrotthonok keretei között működő szakkörök, szervezett előadások, előadás-sorozatok anyagai szinte kizárólag a központi ideológia megfogalmazott értékeit továbbították az emberek számára, ugyanakkor nem lehet letagadni, hogy a magyar irodalom számos jeles alkotása (igaz, csak azok, amelyek beilleszthetők voltak az ideológiai okítás kereteibe) ekkor jutott el először a szélesebb rétegekhez.

Emellett a Rákosi-korszakban, mint minden diktatúrában, rendkívül hangsúlyos szerepet kaptak az egyes ünnepek és ünnepségek. Már maga az ünnep kiválasztása (például: november 7-e), az ünnepek át-, illetve elnevezése is (például: fenyőünnep) a propaganda szerves része volt. A történelmi időkhez kötődő ünnepek jószérivel is párhuzam gyanánt is csak hivatkozással szolgáltak az aktuális politikai mondandó hangoztatásához (például: március 15-e), míg más ünnepek nyíltan a fennálló rendszert propagálták (például: november 7-e, Sztálin és Rákosi születésnapja). Jellemző módon a központi kultúrirányítás e téren is eredményesen működött, az országos szintű rendezvényektől a kisebb falvak ünnepélyes műsoráig mindent igyekezett pontosan szabályozni, határok közé szorítani, megszabott irányelvek mentén felépíteni. Ily módon az ünnepségek lényegében egyetlen feladatot láttak el: a fennálló társadalmi rend népszerűsítését.

Az 50-es években megrendezett kultúrversenyek is egyértelműen a korszak politikai propagandájának eszközeivé váltak. Megszervezésükkel nemcsak a művészeti tevékenységet kívánták magasabb szintre hozni, illetve nemcsak a népi hagyományokat akarták ápolni, hanem a közvetlen cél itt is egyértelműen a politikai propaganda e területre történő kiterjesztése

volt. Mi több: az eredeti cél valójában eszközzé silányult, ugyanakkor újólag rá kell mutatni, hogy ettől függetlenül hordozott kultúráközvetítő és -hordozó szerepet.

A főként a kultúrotthonok keretei között működő kultúragitációs brigádok az adott helyen és időben fontos és hangsúlyos részei voltak a korszak fogalma szerinti népművelésnek. A hatalmat kézben tartó politikusok e csoportoknak ténylegesen nagy szerepet szántak a politikai propagandában és agitációban, fellépésüktől valóban komoly eredményeket vártak. Sajátos eleme a kultúragitációs brigádok élénk tevékenységének, hogy működésük kerete alapján a művészeti területhez sorolták őket, ám nem képezheti vita tárgyát, hogy tevékenységük igencsak messze volt a tényleges művészi megnyilvánulástól. E műfaj a kommunista ideológiát terjesztő egyoldalú kommunikációs csatorna volt csupán, amelynek segítségével közvetlenül szólította meg az embereket a hatalom ideológiája, rövid, könnyen kódolható, sarkosra koptatott üzenetek formájában. Mindezt azért érdemes külön hangsúlyozni, mert ez már önmagában korjelző: hasonló köntösben csak egy diktatúra termelhet ki ilyen jellegű művészeti tevékenységet. Ez volt tipikusan az a műfaj, aminek semmilyen pozitív hozadéka, tényleges kulturális értéke nem volt, a felhasznált alapanyagotól eleve ehhez a feladathoz értelmentő, azaz itt nem igaz, hogy tényleges kulturális értékeket használtak fel, ekképp semmi érdemlegeset nem közvetített.

A háborút megelőző időszakban, sőt az alatt is, az emberek szívesen jártak moziba, számosan akadtak olyanok, akiknek a mozgókép volt az egyetlen szórakozási lehetőség. A mozi mint kifejezetten csak szórakoztatási eszköz a Rákosi-korszakban átalakult. Bár a korábbi évekre is jellemző volt, hogy az állam felhasználta propagandacélokra az általa helyesnek és üdvöztetőnek vélt eszmék, gondolatosság terjesztésére a mozgóképet, de az a kizárólagosság, ami az 1940-es évek végétől jelentkezett, korábban soha nem látott mértékben volt jelen a filmvászonon. A szórakozás immár teljes mértékig másodlagossá vált. A mozi, a film világa éppúgy része lett a hivatalos propagandagépezetnek, mint minden más művelődési tényező.

A kultúrotthonok és mozik mellett a könyvtárak is ugyanolyan szerepet kaptak az ötvenes években. Csak a központilag meghatározott könyvállománnyal rendelkezhettek, és a többi kulturális intézményhez hasonló módon részt kellett venniük a propaganda és az aktuális agitációs feladatok megoldásában, akár választási, akár a Áklerikális reakció elleni agitációról volt szó.

Az ötvenes évek kultúráját átítató propaganda és agitáció tehát minden művelődési területen létezett. Megléte tehát nem, de hatása azonban kérdéses lehet. A marxista-leninista felfogás szerint akkor hatékony egy propaganda, ha a dolgozók termelési és társadalmi-

politikai aktivitásának fejlődése megvan, ha a szembenálló ideológiákkal szembeni harc sikeres, és ha az emberek erkölcsé, magatartása is a megadott ideológia szerint átalakul.⁷¹¹

Az erőszakosan terjesztett kultúra az ötvenes években kezdetben egyfajta sikerességet mutatott, hiszen a gomba módra szaporodó kulturális intézményeknek és rendezvényeiknek sok látogatója akadt, főleg vidéken ez kiemelt szórakozási/kulturális lehetőség ígérteit hordozta magában. Ám a sablonossá váló, unalomig ismételt jelszavakkal, jelmondatokkal átszórt műsorok nézinek, illetve résztvevők száma azonban az évek folyamán egyre apadt. Az 1953. júniusi fordulat után változás figyelhető meg a művelődési intézmények történetében, a mennyiségi helyett a minőségi feltételek fejlesztése került előtérbe, azaz a kulturális intézmények működése, bár nem szakított (nem szakíthatott) egészen a politikával, jóval közelebb került eredeti feladataihoz. Ebben kiemelkedő szerepet játszott az, hogy a központi utasításokban megfogalmazott elvárások teljesítését felváltották az ajánlások, valamint nagyobb teret engedtek a helyi kezdeményezéseknek is. A népművelésben a jó hangulat kialakítása és fenntartása lett a cél, amellett, hogy megmaradtak a propaganda eszközeiként is a kultúra közvetítő csatornái. Az agresszív, közvetlen agitációt egy átlátszóbb, hangulatosabb propaganda terjesztése váltotta fel. A kultúragitációt nevében is megváltoztatták, Ám művészeti agitáció névre keresztelték át. Elmondhatjuk tehát, hogy 1953 után továbbra is fontosnak tartották a propagandát, de a merev sablonok helyett inkább a helyi népi hagyományok figyelembevételével történő meggyőzés eszközt tartották helyesnek.

A kultúra átalakítására és szovjetizálására való törekvés durva és erőszakos módon csupán néhány évig, az ötvenes évek elején érvényesült. Ez csupán egy groteszk kísérlet volt, ami semmit sem változtatott a magyar elit és tömegkultúrán, például az orosz nyelvtanítás eredménytelennek bizonyult (ahogy a későbbiekben is).

Az irodalom és a kultúra néhány év után elhagyták a szocialista realizmus irányát. Az 1956 utáni kultúrpolitikának már szinte semmiféle ezzel kapcsolatos ambíciója nem volt. A birodalomhoz tartozást egy-két szimbolikus dolog mutatta, például az MSZBT-től a *Lányok, asszonyok* c. lap, illetve a *Ki tud többet a Szovjetunióról* c. vetélkedő. Aczél György politikája inkább a művészetek (főként a szépirodalom) hagyományos politikai szerepvállalásának ellenőrzésére, illetve kioltására törekedett. A tömegkultúra a hatvanas évek elejétől teljességgel elfordult a szovjet mintától.⁷¹²

A disszertáció zárásaként elmondhatjuk, hogy a kommunisták hatalomra kerülésével elindult a művelődés területeinek elméleti és gyakorlati szempontból történő átalakítása, a

⁷¹¹ Vonsik, 1982. 16. és 18. o.

⁷¹² Rainer M., 2002. 109. o.

totális diktatúra felé haladó állam természetesen nem hagyhatta érintetlenül ezt a roppant fontos, a legszélesebb rétegekhez is eljutó területet. A kommunista ideológia széles körű terjesztésének eszközeivé váltak a kultúrotthonok, a mozik és a könyvtárak, amelyek a települések kulturális életében központi szerepet töltöttek be. A palettát pedig színesítette a kifejezetten ekkor és ideológiai céllal életre hívott kultúrbrigádok működése, ami a kultúra szerkezetét is átalakította, továbbá egyúttal magának a fogalomnak az újraértelmezését is megkívánta. Azonban a felülről irányított, ideológiailag erőteljesen behatárolt, és erőtetetten szinte csak a mennyiségi növekedést elřirányzó kultúrpolitika csupán torz kulturális fejlődést eredményezhetett, ha ugyan fejlődésnek lehet nevezni e néhány év elegyes hozadékát.

Mellékletek

1. sz. melléklet.

Az 1951-1952. évi oktatási évad előadásai⁷¹³

Általános tematika

Nemzetközi kérdések:

1. A béketábor legyőzhetetlen
2. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom
3. Titó (sic!) a magyar nép ellensége
4. A Szovjetunió nyersanyagforrásai
5. Kína

Szocializmus építésének kérdései

1. A magyar falu 1954-ben
2. Termelőszövetkezeteink terméseredményei
3. Miért elmarad a szövetkezeti gazdálkodás
4. Milyen a munkaszervezés és jövedelemelosztás a termelőszövetkezetekben
5. Állami fegyelem, biztos értékesítés, nagyobb jövedelem
6. Szervezett termelés, biztos értékesítés, nagyobb jövedelem
7. Magyar parasztküldöttek útja a Szovjetunióban
8. Az ötéves terv (Diadalmas számok)
9. Nő szerepe a termelésben
10. A klerikális reakció elleni harc
11. Akik békénket várnak

Történelem

1. Hunyadi János harcai a török hódítók ellen
2. Az 1514-es évi parasztháború
3. Esze Tamás
4. 1848-49-es forradalom és szabadságharc
5. A magyar Jakobinus-mozgalom
6. Bem József

Irodalom

1. Petőfi
2. Arany János

⁷¹³ MOL XIX. I-3n. 1951. december 18-ai jegyzék.

3. Mikszáth Kálmán

4. Solohov

5. Móricz Zsigmond

Művészet

1. Szovjet képzőművészet legszebb alkotásai

2. A szovjet falu kultúrélete

3. Képzőművészetünk a szocialista realizmus útján

4. A népdal

Műszaki előadások

1. Hogyan küszöböli ki az építőipar gépesítése a nehéz fizikai munkát

2. Gépesített szénbánya

3. Miért szól a csengő, miért ég a lámpa

Agrotechnika

1. Mélyszántás: nagyobb termés

2. Iparunknak gyapotra van szüksége

3. Őszi tennivalók a veteményes kertben

4. Mi a tennivaló a gyümölcsösben télen és őszen

5. Hasznos tudnivalók a baromfi tenyésztésről

6. Őszi mezőgazdasági feladataink

7. Expresszhízlálás (sic!)

8. Hasznosítsuk a szovjet tehenészet tapasztalatait

9. A termőterület szerkezete és helyes megművelése

10. Magyarországi szóadás, szikések keletkezése és javítása

11. Len és kender termesztése

12. Öntözés, többtermelés

13. Ültessünk fák

14. Helyesen alkalmazott vetésforgó

15. Legelés és rétgazdálkodási munkálatok

16. Új magyar gyümölcsök

17. Méhekről és méhészetéről

Egészségügy

1. Küzdelem a rák ellen

2. Hogyan elkerüljük meg a fertőző betegségeket

3. Harc a tüdőbetegség ellen

4. Tegyük egészségesebbé lakóházunkat
5. A vér szerepe az ember szervezetében
6. Tudnivalók a csecsemőgondozásról
7. Az alkohol káros hatása a szervezetre
8. A fogak romlásának megelőzése

Földrajz

1. Új erők a Szovjetunióban és hazánkban
2. Ismerjük meg hazánkat
3. Hazánk fővárosa, Budapest
4. Nagy építkezéseink színhelyei
5. A Balaton és környéke

Egyéb természettudományos előadások

1. Az élet keletkezése
2. A munka szerepe az emberré válásban
3. A szocialista ember átalakítja a természetet
4. Kuruzslás a haladó tudomány megvilágításában
5. Csillagos ég
6. Miért van tél, nyár, nappal és éjszaka
7. Az időjárásról
8. Mi van a Föld belsejében
9. Micsurin a szovjet tudomány óriása
10. Háziállatok eredete
11. Mi történik az izmokban
12. Alvás és álom
13. A Duna-Tisza közti futóhomok

Ezen kívül folyamatosan adunk még ki ismeretterjesztési anyagot, a párt és kormányhatározatokkal kapcsolatban, pl. a fásítás, selyemhernyótenyésztés, sajtónap stb.

Városi tematika

Nemzetközi kérdések

1. Az imperialista ország dolgozóinak élete és harca
2. Titó (sic!) a magyar nép ellensége
3. A béketábor legyőzhetetlen
4. A gyarmati szabadságharcok színhelyei

5. Kapitalista kultúra rothadása

Szocializmus építésének kérdései

1. Az ötéves terv
2. A nR szerepe a termelésben
3. A klerikális reakció elleni harc
4. TermelRszövetkezeti város élete
5. Akik békénket Rzik
6. Rákosi Mátyás élete

Történelem

1. Hunyadi János harcai a törökök ellen
2. Dózsa György
3. Rákóczi szabadságharca
4. Magyar Jakobinusok
5. Frankel Leó
6. 1849i 49-es forradalom és szabadságharc (Kossuth)
7. Bem József
8. ElsR magyar tanácsköztársaság

Irodalom

1. Zrínyi Miklós
2. Vörösmarty
3. Jókai Mór
4. József Attila
5. Irodalomunk harca a nemzet függetlenségéért
6. Moliere
7. Gorkij
8. A Nagy HonvédRHáború utáni szovjet irodalom

MŰvészet

1. Mit tanulhatunk a szovjet könnyŰzenétR
2. Miért a film számunkra a legfontosabb mŰvészet
3. Haladó színházi hagyományaink
4. Nemzeti zenekultúránk haladó hagyományai

MŰszaki elRadások

1. Gépesített szénbánya
2. Automata gépek, gépsorok és gyárak

3. Gépíráások a szovjet erők építésénél
4. Új anyagok az ember szolgálatában
5. Hogyan épül a földalatti gyorsvasút
6. Hogyan működik a robbanómotor
7. Percenként egy autót gyárt a moszkvai ZISZ gyár
8. Egy haditechnikai előadás

Egészségügy

1. A vér szerepe az ember szervezetében
2. Az alkohol káros hatása a szervezetre
3. Orvostudomány a SzU-ban

Földrajz

1. A Balaton és környéke
2. Demokratikus Németország
3. Cskalov

Egyéb természettudományos előadások

1. Az élet keletkezése
2. A munka szerepe az emberré válásban
3. A szocialista ember átalakítja a természetet
4. Az anyag szerkezete
5. Az ásványolaj keletkezése és kutatása
6. Az atomenergia és kozmikus sugárzás felhasználása a SzU-ban
7. Pavlov tanítása az idegekről és ösztönökről
8. Kuruzslás a haladó tudomány megvilágításában
9. Pihenés és sport
10. Alvás és álom
11. Nagy magyar feltalálók

Ezen kívül folyamatosan adunk még ki időszerű előadási anyagot, a párt és kormányhatározatokkal kapcsolatban, pl. a fásítás, selyemhernyótenyésztés, sajtónap stb.

2. sz. melléklet

Nevezések megoszlása megyénként és művészeti ágak szerint a II. Országos Kultúrversenyen⁷¹⁴

Megye	Színjátész	Ének- kar	Tánc- csoport	Rigmus- brigád	Zenekar	Báb- csoport	Összesen
Baranya	158	99	173	62	58	20	570
Bács- Kiskun	131	108	152	63	37	19	510
Békés	176	73	134	78	36	19	516
Borsod- Abaúj- Zemplén	281	195	409	107	70	24	1086
Csongrád	153	102	158	62	44	10	529
Fejér	138	92	168	58	24	21	501
Győr- Sopron	129	94	160	45	38	16	482
Hajdú- Bihar	240	96	249	75	46	16	722
Heves	97	54	109	38	16	9	323
Komárom	102	53	116	44	34	12	361
Nógrád	98	37	68	35	33	3	274
Pest	342	229	259	147	193	44	1214
Somogy	109	56	97	27	14	8	311
Szabolcs	231	158	259	64	59	41	812
Szolnok	139	65	156	35	22	8	425
Tolna	163	68	145	27	13	16	432
Vas	135	89	158	37	30	14	463
Veszprém	167	223	173	48	35	15	661
Zala	165	91	148	46	20	18	488
Budapest	1014	714	772	537	306	82	3425
Összesen	4168	2696	4063	1635	1128	415	14105

⁷¹⁴ MOL M-KS 276. f. 89. cs. 369. § e. Számszerű adatok a Művészeti Együttesek II. Országos Versenyéről (1952/53).

3. sz. melléklet

A művészeti agitációról⁷¹⁵

1. A művészeti agitációt az öntevékeny művészeti csoportok, ezek tagjai, a belső alakulat brigádok művelik. A művészeti agitáció eszközei: a színjátszás (szavalás, szövegmondás), az ének, a zene és a tánc, a bábjátszás és a képzőművészet.
2. A művészeti agitáció célja, mint általában a szocialista agitációé: a pártunk politikájának, a szocializmus építésének győzelemrevitele, elsegítése annak, hogy a tömegek érzelmei anyagi erővé váljanak. Ez különben része a pártos művészet céljának, amely propaganda és agitáció együtt. A művészeti agitáció hatása a politikai és gazdasági élet mindennapi jelenségeinek tudatosításában, az osztályharc és a termelés pártos segítésében jelentkezi. De van távolabbi és nem jelentéktelen emberformáló, embernevelő hatása is. A művészeti agitáció sokrétűen reagál minden pillanatára, úgy hogy az újat, az elreumatót erősíti, példaként terjeszti. A régit ostromozza, rombolja, győztesíti. A művészeti agitáció tehát hangulatot teremt az egyénben és közösségben valami mellett vagy valami ellen és ezt a művészet eszközeivel teremtett hangulatot igyekszik jellemmé, elhatározássá, meggyőzéssé, végül társadalmilag hasznos tettekké változtatni.
3. A művészeti agitáció semmiképpen és sehol nem szorulhat háttérbe, öntevékeny művészeti csoportjainknak, tagjaiknak és vezetőiknek rendszeres feladata. Tartalmi helyességének és formai fejlődésének biztosítása a művészeti tömegmozgalom állandó kötelessége.
4. Az elmúlt években a művészeti agitációt két véglet jellemezte. Az egyik: minden művészeti öntevékenységet alárendelése szűkhátúságnak, mereve közvetlen agitálásnak és ennek során szűke, ötlettelen egysíkúság a sematikus dicsérgetés vagy sértő fellengérezése. A másik: a művészeti agitáció szükségességének, létjogosultságának, tartalmi és formai fejlődési lehetőségeinek tagadása; a közvetlen agitációs formák elvetése, az osztályharc és a termelés pártos segítésének lenézése. Pedig a dolgozók igénye a jó művészeti agitációra állandóan megnyilvánult és helyenként helyes kezdeményezéssel, meggyőző eredmények is voltak. Nagy egészében azonban a népművelés alig foglalkozott ezzel az igénnyel.

⁷¹⁵ MOL XIX-I-3a. 8793-V-2-11/1955.

II.

1. A művészeti agitáció lehet közvetett vagy közvetlen.
2. Közvetett művészeti agitáció a művészeti csoportok minden, nem öncélúan rendezett, eszmei-politikai tartalmú előadása, műsora, melyek életörömet keltenek, elősegítik az emberek műveltségi színvonalának emelését, a reakciós múlt ostromozását, s fejlesztik a nézők erkölcsi és esztétikai érzékét, de közvetlen feladatra nem mozgósítanak. A közvetett művészeti agitáció körébe tartoznak az olyan előadások, műsorok is, amelyeknek szórakoztató voltát egyes dolgozók vagy közösségek dicséretével, bírálatával, megajándékozással kötik össze. Tehát: az ajándékműsorok. Közvetett művészeti agitáció a különböző eszmei tartalmú ünnepségeket kiegészítő műsorok is. Az ajándékműsorok követelménye a helyes műsorösszeállítás, a színvonalas bemutatás és a megfelelő külsőség, továbbá a megajándékozott, példaképpen kiemelt egyén vagy közösség érdemeinek kiváló tulajdonságainak pontos ismerete, ezeknek élvezetes formában való közlése a nézőkkel, hallgatókkal. Az ajándékműsornak figyelembe kell vennie a megajándékozott egyén vagy közösség ízlését, kedvenc vagy kedvelté váltható kívánságait, anélkül, hogy az eszmei-politikai mondanivalóját gyengíteni vagy sértené. Az ajándékműsorokban rendkívül fontos a tulajdonképpeni agitációt jelentő összekötőszöveg, konferansz, amely a megajándékozott egyénnel vagy közösséggel, annak a szocialista építésben tanúsított magatartásáról, tevékenységéről szól. Ugyanilyen fontos ennek az összekötőszövegnek, konferansznak ízléses, meggyőző, a maga helyén szellemes elmondása. Ilyen értelemben jó példának ajánljuk a Rádió különböző ajándékműsorait: Jó munkáért szép muzsikát, Egy falu í egy nótát. Az ajándékműsorok állhatnak egész estét betöltő egyetlen számból (színdarab) vagy egynemű számokból (hangverseny, nótatest) és állhatnak vegyes műsorszámokból. Az ajándékműsorok akkor hatékonyak, ha a széles nyilvánosságra hatnak, és olyanok, hogy a megajándékozottak maguk is átérzik a figyelmességet és a kitüntetést. A különböző ünnepségek kísérő műsorainak legfontosabb követelménye: részleteikben is szolgálják az ünnepségek eszmei-politikai mondanivalóját. Itt tehát a színvonalbeli követelmények mellett fokozottan lépnek előtérbe a tartalmiak. A fellépő művészeti csoportok valóban a legjobbat adják ami a tarsolyukban van, de ez a legjobb ne terelje el a figyelmet az ünnepség lényegéről, hanem erősítse azt. (így: április 4-én, amellet, hogy a műsorszámok felszabadult kultúránk színe-javából adnak ízelítőt, fejezzék ki a felszabadulást a felszabadító Szovjetunióval, az új életünket vezérli pártunkkal szemben a hálát, stb. vagy: az élüzemünnepeken a műsor lelkesítse és serkentsen további munkasikerekre, bírálja a még meglévő fogya-

tékosságokat, stb.) Tehát: mind az ajándékműsorokból, mind az ünnepségek műsorai-
ból nem hiányozhatnak a mai témájú, eszmei-politikai mondavalójukkal a mindennap-
ok konkrét feladataira mozgósító műsorszámok.

3. A közvetlen művészeti agitáció tere nem annyira a színpad, mint az emberek közvetle-
nebb nyilvános összejöveteli: klubest, vita, pihenőnap, pihenőidő, stb. Tartalma pedig
szorosan a jelenhez kötődik: az adott személyhez vagy közösséghez és az adott alka-
lomhoz kapcsolódik (kiemelkedő munkateljesítmény, aratás vagy exporttervi feladat
teljesítése, egy elkövetett hiba, stb.).

A közvetlen művészeti agitáció feladata: művészeti formába öltöztetett igazságos és embe-
ri bírálattal, önbírálattal, igazságos és ízléses dicsérettel (ajándékkal) serkenteni, növel-
nie dolgozóink szocialista öntudatát, becsületességét, emberségét és odaadását.
A legfontosabb követelmény: a dicséret és bírálat mindenki előtt helytálló, mindenki által
elfogadható, tehát pontos, ellenőrizhető, igazságos volta. A mértékletesség itt fokozottan
szükséges a szertelen dicsérgetéssel vagy a meglovagolt kritizálással szemben. A közvetlen
művészeti agitáció nem nélkülözi a zenét, éneket, táncot, főleg nem ennek úgynevezett
kisszínpadi formáit (tehát kevesebb szereplővel kisebb lélegzetű művet), döntőalkotóeleme
azonban az aktualitásból fakadó rigmus, köszöntő, jelenet, ezeknek összes változataival
(verses, prózai, zenés, egy vagy több szereplővel, stb.).

A közvetlen művészeti agitációnak sok jó formája alakult már ki a múltban, ezeket azon-
ban nem mindig tudtuk megfelelő tartalommal megtölteni, amellet gyakran nem a megfe-
lel helyen alkalmaztuk, elhanyagoltuk, elhanyagoltuk. Ezeket a helyes formákat alkalmaznunk kell.
A közvetlen művészeti agitáció megköveteli az állandó tartalmi és formai újítást, az ötle-
tességet, mely nem lehet független a helytől, időtől és társadalmi rétegtől, amelyben al-
kalmazzuk.

III.

1. A közvetlen művészeti agitációt az üzem, kultúrotthon stb. öntevékeny művésze-
ti csoportjaiból alakult brigád végezze, amely lehet főleg nem alkalmilag ver-
dik össze, hanem céltudatosan, rendszeresen működik. A brigád lehet túske,
koppantó, fullánk, stb. brigád (rigmussal, blüettel, köszöntővel, jelentekkel,
stb.) és lehet vegyes (énekes, táncos, zenés, prózai) kisszínpadi együttes. Mind-
egyik fajtánál az a lényeg, hogy a létszám korlátozott és a mozgékonyság nagy
legyen, a brigád tagjai megbecsült dolgozók legyenek, jól ismerjék a közönsé-
get, amelyet jobbítani akarnak, s együtt éljenek velük. A brigádnak legyen
vershez, zenéhez értő józsló, szellemes vezetője, aki műsorösszeállításban és

ha kell szövegírásban is megállja a helyét. A brigád rendszeresen vitassa meg, közösen csiszolja minden egyes műsorát, alakítsa jellegzetes vonásait, stílusát, állandóan újítsa műsori tartalmát és formáját elszakíthatatlanul az aktualitástól. A műsorok összeállításánál, hangjának kialakításánál elsörendően figyelembeveendő a címzett, az hogy kinek, milyen közösségnek, milyen egyénnek szól. A brigád ne dolgozzon öszakmányban (például egy délután 10-20 család látogatása, vagy műsoradás minden ebédszünetben, stb.), hanem kevessebszer, de jól kiválasztott alkalmakor a leghatásosabb módon.

2. a művészeti agitáció műfajai:

- rigmus (verses vagy énekes, esetleg hangszerkísérettel köszönt, vagy csúfoló, bosszantó)
- a blüett (verses-zenés jelenet)
- a jelenet
- a felolvasás, vagy monológ
- a szólóének, hangszerszóló
- a zene és táncos kamaraműfajok.

Ez utóbbi két kategória, elsösorban a műsorok látványosságát, kitöltését szolgálja. Az elsönégy kategória: közvetlen művészeti agitáció. Lássuk ezek közül bvebben a rigmust. Művészeti agitációnk egyik jó eszköze a rigmus. De nem az egyetlen és nem állandóan alkalmazható. Múltbeli kultúragitációnknak éppen az volt egyik legnagyobb hibája, hogy gyakran a sematikus, mechanikus és művészietlen rigmusolásra korlátozódott. Magának a rigmusnak meg vannak a maga hagyományai hazánk minden vidékén. Elsösorban dallamnéküli versezetekben, de népdalokban is, köszönt, bosszantók, csúfolók, vrfélyversek, krónikák stb. Ezeket meghatározott alkalmakkor hallatta és élvezett népünk: lakodalmak, bizonyos ünnepek, névnapok, fonók, fosztók, választások, korteshadjárait, táncos összejövetelek stb. A központilag kiagyalt, költietlen, népi formanyelvünk és kifejezéseink, érzelem megnyilvánulásainkból idegen, dolgozóinak gyakran sért, sántikáló rímekben döcögőözempontrigmusok helyett alkalmazni kell és magas művészi fokra kell segíteni népköltészetünknek ezt a színes és kedves, kacagtató és magunkba szállásra késztető ágát. Okosan élve vele, a rigmus művészeti agitációnk sava-borsa. Két változatban használjuk és virágoztassuk rigmust:

- Szöveges formájában. Mennyi alkalom nyílik rá, hogy neveljünk és gyönyörködtesünk: családi események, a falu vagy az egyén kimagasló ünnepei, sikerei, diadal-

mas mŰszakok, tanácsülések és egyéb közösségi összejövetelek, iskolai vizsgák, bálók megnyitói.

- Dalos formában. Itt megnehezíti az alkotást az, hogy mai, modern és új életünk mondanivalójához kell találni tartalmában összeforrasztható, rigmusában megegyező, bár sokszor elévült régi mondanivalóhoz kapcsolt dallamot. Különösen nehéz ez, a krónikás rigmusoknál, melyben az esemény hosszabban beszél el. A nem krónikás rigmus egyik követelménye viszont az a világos és nem csapongó mondanivaló, amely néhány rövid strófában sŰríthetŰ. Mindegyik rigmusnak követelménye, hogy mondanivalója konkrétan helyi vagy általánosított, mindennapi életünkre nem elszakított, hozzá közele legyen.

A legjobb elŰadók, dalosok rigmusoljanak. Gyerekek is rigmusolhatnak megfelelŰ, hozzájuk illŰ szöveggel-dallammal, sajátos gyermeki hangjukon, de mindenkor ragaszkodva a felnŰttek iránti kötelezŰ tisztelethez. A csúfoló, csipkelŰ bosszantó, a felnŰttekkel szemben kritikai hangot szigorúan ki kell Űzni a gyermekrigmusokból. Vajon szólóban vagy többesben hatásosabb-e a rigmus? Ezt mondanivalója és formája dönti el. Dalos rigmusnál keressük a változatos elŰadási módokat, de ne legyen belŰe kórus vagy szavalókórus. Helytelen a rögtönzés. A rigmusoláshoz is több próba, gondos elŰkészület szükséges. A legfontosabb szabály: új életünk változatos jelenségeit, a szocializmus építésének sikereit és nehézségeit, a nép erkölcsének, ízlésének megfelelŰ, az gazdagító mŰvészi módon fejezze ki a rigmus! Ezen belül éljen a ráhatás minden eszközével: érzelmek ébresztése, csipkelŰdés, nevettetés stb. (jó segédeszköze a rigmusbrigádoknak a NépmŰvészeti Intézet által most megjelentett rigmusgyŰjtemény)

- 3. A mŰvészeti agitáció alkalmai a legváltozatosabban. Üzemben összefüggnek a termelés nagyobb ciklusaival (negyedévi tervteljesítés, ünnepi mŰszakok), továbbá az üzem közösségi eseményeivel (ünnepség, kirándulás, jó munkások baráti találkozója). A brigád lehetŰ ne a munkahelyen, hanem a kultúrotthonban, klubban, esetleg a dolgozó lakásán (kolónia) végezze a mŰvészeti agitációt, dicsérjen, vagy bíráljon. Felhasználható erre a célra a hangoshíradó is. Falun elsŰsorban a nyári munkák (növényápolás, aratás, cséplés, betakarítás) és a begyŰjtés teremti meg a mŰvészeti agitáció alkalmait. De ilyenek a szüret, a traktorosnap, a tsz évzáró elszámolása, a kukurociafosztók, a szerenádok, tanyázások házaknál, kultúrotthonban vagy gazdakörökben, végül a különbözŰ ünnepségek, gyŰlések alkalmai. A nyári munkák idején folytatott intenzív mŰvészeit agitáció közben is kerüljük el a munkahelyen, munkaközben való agitálást és azt inkább házaknál, pihenŰnapokon végezzük. Keressünk új lehetŰ

ségeket, új módokat. Kedves figyelmesség például, ha a köszöntő nemcsak elmondjuk, hanem szépen leírva át is adjuk az ünnepeltnek stb. A művészeti agitáció hatásosságát jelentősen fokozza a találékonyság és ötletesség, továbbá az, hogy az agitációt végző személyeket mennyire hatja át annak a tudata, hogy a művészeti agitációval fokozottabban segítik pártunk harcát a szocializmus felépítéséért.

Diskai Sándor filmjavaslata⁷¹⁶

Átéghallgattam a Szovjetunióból hazatértek előadásait, ahol művészeink beszámoltak azokról a nagyszabású békepropagandákról, melyeket ott láttak, hallottak és tapasztaltak.

Vásárhelyi Zoltán és Dr. Szabolcsi Bence előadásaiból is a Szovjetunió békepropaganda művészete hatott rám a legjobban.

Ezek hatása alatt nyomban nekiültem és megírtam az én békepropagandám vázlatát egy színes film témájához. Mint ahogy az Ember tragédiája íródott, úgy tervezem Az anyák tragédiájának megírását, amely Káin és Ábel tragédiájával kezdődik, mint az első anyának a tragédiája. Folytatása a varsói anyák tragédiája lenne, amidőn egy tanítónépzőintézet növendékeit akarják a német katonai bordélyházakba szállítani, mire az ifjú kislányok valamennyien megmérgezik magukat.

Munkám vázlatát átadtam Szabolcsi kartársamnak. Ezt a munkámat hét részletben íródva, hét íróval és hét zeneszerzővel szeretném feldolgoztatni. Az Ember tragédiájának fogatékosságait szem előtt tartva, az én művem szocialista realista meglátással íródik, társadalmi és gazdasági forradalmak kihangsúlyozásával. Mint a gőzgép, a villamosság és nyomtatás feltalálásában mind egy-egy korszakot jelentenek az emberiség történetében, egészen a repülés technikai fejlődéséig [é]ő

A Színházi Főosztály feljegyzése a beadványhoz: ÁDiskai Sándor levele, valamint a mellékelt cirkuszkomédiai kissé zavaros és nem derül ki, hogy tulajdonképpen milyen darabot szeretne írni. Békepropaganda vázlatán dolgozik, amelyet hasonlóképpen akar megoldani, mint Madách. Az ember tragédiája az anyák tragédiáját akarja megírni Káin és Ábel tragédiájától kezdve. Nem hiszem, hogy ez a fajta békepropaganda eléri a kívánt célt. Nem értem, hogy a gőzgép és a villamosság, valamint a nyomtatás feltalálása hogy fog ehhez kapcsolódni? Nem tartom valószínűnek, hogy Diskai Sándor ezt a feladatot meg tudja oldani [é]ő

NM válasza Diskainak: Áközvetlenül keresse meg elképzeléseivel a Magyar Filmgyártó Vállalt dramaturgiai osztályát.

Örök barátság i örök szabadság dokumentumfilm tervezete i Nádass József javaslata⁷¹⁷

ÁFilm a szovjet-magyar barátságról

⁷¹⁶ MOL XIX. I-3a. 8770-D-3/1952.

⁷¹⁷ MOL XIX. I-3a. 8770-N-1/1952.

Hosszabb, kb. egyórás dokumentumfilm, amely Budapest felszabadításával, esetleg a régi Kossuth-rádió Rákosi elvtárs beszédével, vagy akár az 1919-es Lenin üzenettel a Magyar Tanácsköztársasághoz kezdődik. Szerepel benne minden szovjet segítség az éhezlerombolt országnak (élelmiszer-küldemények, a Szabadsághíd ideiglenes felépítése stb.) segítség a földosztásnál, vetőmag, gépek stb. Majd a hadifoglyok hazabocsátása, a baráti szerződés aláírása, a különböző szovjetküldöttségek, művészek, tudósok, munkások látogatása, a munkamódszerek átadása, a kórusok és együttesek szereplése, az agronómusok, mezgazdák tanácsai, a szovjetben járt magyar dolgozók, művészek nagyobb teljesítményei, parasztküldöttségek, diákok a Szovjetunióban, a Magyarországon dolgozó szovjet orvosok nagy eredményei, Sztálin elvtárs 70-ik születésnapján elért eredmények, a szovjet képművészeti kiállítás és az ennek nyomán átalakuló magyar képművészet, a szovjet könyvek magyarul és ennek nyomán átalakuló magyar képművészet, a szovjet könyvek magyarul és ennek nyomán az új magyar könyvek, mindaz, ami a két népet összeköti, mindaz, amivel a Szovjetunió segítette népi demokráciánkat. Hangsúlyozom, hogy nemcsak az események regisztrálásáról legyen szó, hanem a szovjet példaadás nyomán kibontakozó új szocialista kultúráról, új viszonyról a munkához stb.

A filmben bizonyos felhasználhatók a régebbi rövid dokumentum filmek, esetleg egyes állóképek, de különböző részeket újra kell fényképezni, ezenkívül egybefoglalni. A film bemutatásának határideje 1952. XI. 7. vagy 1953. IV. 4. lenne. ◊

Az NM Filmosztály válasza szerint nem volt erre a filmre keret. Illetve: „A probléma felvetése kétségkívül helyes és szükséges. Azonban ennek a novellának a megvalósítása aggályosnak mutatkozik. Mert óriási anyagból nagyon sokat markol i éppen emiatt fél, hogy nem tudna sokat nyújtani. Javasoljuk, hogy további munkáinál kíséreljen meg egy kisebb területet felölelni és azt alaposan, mélyen kidolgozni. Feltétlen hasznosabb és eredményesebb lehet. ◊

5. sz. melléklet

Az úgynevezett 150-es könyvtárányag könyvei, a körstetetleni anyag⁷¹⁸

Alapkönyvtár anyagának első része

1. *Aczél: A szabadság árnyékában*
2. *Andics: Munkásosztály és nemzet*
3. *Arany: Összes költőmunkái*
4. *Barta: Tegnap ország*
5. *Beck: Volokalamszki országút*
6. *Csehov: A tokba bújt ember*
7. *Darvas: Vizkereszt⁷¹⁹*
8. *Ehrengburg: Vihar*
9. *Fagyjev: Ifjú gárda⁷²⁰*
10. *Fagyjev: Tizenkilencen*
11. *Farkas: A béke arcvonalán*
12. *Fegyin: Diadalmas esztendő⁷²¹*
13. *Gogol: Bulyba Tárász*
14. *Gorkij: Anya*
15. *Gorkij: Életem*
16. *Gurvics: Az amerikai demokrácia⁷²²*
17. *Illés: Fegyvert s vitézt énekek*
18. *Jilemniczky: Töretlen föld⁷²³*
19. *Jókai: Aranyember*
20. *Jókai: Fekete gyémántok*
21. *Kalinin: Kommunista nevelés⁷²⁴*
22. *Karavajeva: Tüzek*
23. *Katajev: Távolban egy fehér vitorla*
24. *Kovai: Áradat*
25. *Lebegyinszkij: A csillagok világában*
26. *Lenin: Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka*
27. *Majakovszkij: Válogatott versek*

⁷¹⁸ PML XXIII. 18. 1813-4-26/1950. Megjegyzés: a rendkívüli sok hibával megírt lista javítva közölve.

⁷¹⁹ Pontos cím: *Vizkereszt⁷¹⁹* szilveszterig

⁷²⁰ Pontos cím: *Az ifjú gárda*

⁷²¹ Pontos cím: *A diadalmas esztendő*

⁷²² Pontos cím: *Az amerikai demokrácia a valóságban*

⁷²³ A *Töretlen föld* Turgenyev alkotása.

28. Makarenkó: *Az új ember kovácsa*
29. Mihaljov: *Szovjetunió*⁷²⁴
30. Mikszáth: *Két választás Magyarországon*
31. Mikszáth: *Különös házasság*
32. Mikszáth: *A Noszty fiú esete a Tóth Marival*
33. Mikszáth: *A Noszty fiú esete a Tóth Marival*
34. Molière: *Tartuffe*
35. Molotov: *A külpolitika kérdései*
36. Móricz: *Hét krajcár*
37. Móricz: *Pipacsok a tengeren*
38. Móricz: *Pipacsok a tengeren*
39. Móricz: *Rózsa Sándor*
40. Nagy L.: *A Boldog utcán túl*⁷²⁵
41. Nagy L.: *Farkas és bárány*
- 42a. Nagy L.: *Január*
42. Nagy L.: *Lázadó ember*⁷²⁶
43. Nemes: *Nemzetközi munkásmozgalom*
44. Nyekraszov: *Fordul a kerék*
45. Panfjorov: *Harc a békéért*
46. Panfjorov: *Napfényes mezők*
47. Pervencev: *Csillagod a becsület*
48. Petőfi: *Dicsértessék a nép neve*
49. Polák: *A mindenség szerkezete*
50. Polevoj: *Egy igaz ember*
51. Prjanyisnyikov: *A világ melyben élünk*
52. Puskin: *Válogatott művei*
53. Puskin: *Válogatott művei*
54. Rákosi: *Építjük a nép országát*
55. Rákosi: *Építjük a nép országát*
56. Rákosi: *Építjük a nép országát*
57. Rákosi: *A fordulat éve*

⁷²⁴ Pontos cím: *Utazás a Szovjetunió térképén*

⁷²⁵ Nagy István: *A Boldog utcán túl*

⁷²⁶ Pontos cím: *A lázadó ember*

58. Rákosi: *A fordulat éve*
59. Rákosi: *A magyar demokráciáért*
60. Rákosi: *A magyar demokráciáért*
61. Révai: *Ady*
62. Révai: *Élni tudunk a szabadságért*
63. Rideg: *Tűzpróba*
64. Solohov: *Új barázdát szánt az eke*
65. Solohov: *Új barázdát szánt az eke*
66. Sayers-Kahn: *A nagy összeesküvés*
67. Szabó Pál: *Tapalatnyi föld*
68. Szerafimovics: *Vasáradat*
69. Szimonov: *Nappalok és éjszakák*
70. Szolovjov: *Csendháborítók*⁷²⁷
71. Szovjet Enciklopédia
72. Szovjet Enciklopédia
73. Szovjetunió Bolsevik Párttörténet⁷²⁸
74. Szovjetunió Bolsevik Párttörténet
75. Szovjetunió Bolsevik Párttörténet
76. Szmirnov: *Fiúk*
77. Sztálin rövid életrajza
78. Sztálin: *A gazdasági építők munkáról*
79. *A Szovjetunió agrárpolitikájáról*
80. *A Szovjetunió agrárpolitikájáról*
81. Sztjepanov: *Port Arthur*
82. Tolsztoj: *Háború és béke*
83. Tolsztoj: *Háború és béke*
84. Tolsztoj: *Háború és béke*
85. Traven: *Halálhajó*
86. Veres Péter: *Szűk esztendő*
87. Visinszkij: *A Szovjetunió és a béke*
88. Voroncov: *Hogyan keletkezett a világ*⁷²⁹

⁷²⁷ Pontos cím: *A csendháborítók*

⁷²⁸ Pontos cím: *Szovjetunió Kommunista (Bolsevik) Pártjának története*

⁷²⁹ Szerzőneve: Voroncov-Veljaminov

1506-es könyvtár második felének anyaga

1. Aczél T.: Vihar és napsütés
2. Ady válogatott versei
3. Andics: Az egyházi reakció⁷³⁰
4. Aniszimov: A szociális mezőgazdaság
5. Arszenyev: A serdülők fiai
6. Balázs: A felgyúlt fények⁷³¹
7. Barabás: Egy népnevelő
8. Barta: Gyár
9. Bazsov: Kvirág
10. Bazsov: A nagymesés könyv
11. Benjámín: Örökké élni
12. Danyko: A kínai titok
13. Dorfman: Él és élettelen világ
14. Erő bátya
15. Fast: Az utolsó határ
16. Fazekas: Ludas Matyi
17. Furmanev: Csápájev
18. Gajdar: Iskola
19. Gajdar: Timur és csapata
20. Gergely: Új falu
21. Gorkij: Amerikában
22. Gulia: Kaukázusi tavasz
23. Iljin: A Fekete tengertől a Káspi-tóig
24. Iljin: Hegyek és emberek
25. Iljin: Százezer miért
26. Iljin Segal: Hogyan lett az ember óriás
27. Illés: Saki petárok⁷³²
28. Illyés: Petőfi élete⁷³³
29. Jókai: Rab Ráby

⁷³⁰ Pontos cím: Az egyházi reakció 1848-49-ben

⁷³¹ Balázs Anna: Felgyúló fények c. kötetéről van szó.

⁷³² Ezt a könyvet nem sikerült beazonosítani.

⁷³³ Pontos cím: Petőfi

30. Kacsinszkij: *A talaj keletkezése*⁷³⁴
31. Katajev: *Ványa, az ezred fia*
32. Keller: *Hogyan keletkezett az élet*
33. Korolenko: *Maruszja*
34. Kosevaja: *Fiam története*
35. Kunyi Kij: *Miért változnak az évszakok*⁷³⁵
36. Lenin: *Állam és forradalom*
37. Lenin: *Marx, Engels, marxizmus*
38. Lenin: *Válogatott művei*
39. Lenin: *Komszomol*⁷³⁶
40. Lenin és Sztálin: *A szocialista munkáról*⁷³⁷
41. Leonidze: *Sztálin ifjúsága*
42. Lonter: *Vaspata*⁷³⁸
43. Majakovszkij: *Felfedezem Amerikát*
44. Makarenko: *Igor és társai*
45. Mark: *Huckleberry Finn kalandjai*⁷³⁹
46. Marx: *Bér, munka és tőke*
47. Marx és Engels: *Kommunista kiáltvány*
48. Marx és Engels: *Kommunista kiáltvány*
49. Matvejev: *A kém*
50. Medvegyev: *Harcos útja*
51. Mensikov: *Az ember keresi a boldogságot*
52. Móricz: *Boldog ember*
53. Móricz: *Rokonok*
54. Ogorodnikov: *Mi tartja a Földet?*
55. Olbracht: *Anna*
56. Orlov: *A megfoghatatlan*
57. Orosz állatmesék
58. Panfjorov: *Harc a békéért*
59. Pantelejev: *A futár*

⁷³⁴ Pontos cím: *A talaj keletkezése és élete*

⁷³⁵ Ezt a könyvet nem sikerült beazonosítani.

⁷³⁶ Pontos cím: *A lenini komszomol harcos útja*

⁷³⁷ Pontos cím: *A szocialista munkáról és munkaversenyről*

⁷³⁸ Szerző: Jack London

⁷³⁹ Szerző: Mark Twain

60. Pavlenko: Boldogság
61. Permjak: Nem nehéz a választás
62. Petőfi összes költeményei
63. Raszkova: Repülőrepülőleszek
64. Révai: Élni tudunk a szabadsággal
65. Révai: Petőfi
66. Ribakov: A tőr
67. Sándor: Idegen szavak marxista⁷⁴⁰
68. Solohov: Csendes don I.
69. Solohov: Csendes don II.
70. Svarc: Elsősosztályosok
71. Szolovjev: Hét tenger hársei
72. Szovjetunió alkotmánya
73. Sztálin: A leninizmus alapjai
74. Sztálin: Leninről
75. Tardos: Gyári belépő
76. Tersánszky: Egy kézikocsi története
77. Tersánszky: Kakuk Marci I.
78. Tersánszky: Kakuk Marci II.
79. Tolsztoj: Madzsi Murat⁷⁴¹
80. Traven: Rabszolgák útja
81. Trencsényi: Furujácska csuprocška⁷⁴²
82. Veber: Elorzott találmány

⁷⁴⁰ Pontos cím: Idegen szavak marxista magyarázatokkal

⁷⁴¹ Pontos cím: Hadzsi Murat

⁷⁴² Szerző: Trencsényi-Waldapfel

Bibliográfia

Források és forráskiadványok:

A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának rendeletei. 1950–1951.

Bíró, 1951=Bíró Vera: Kultúrotthonokról. 1951. április 14., elřadás jegyzet, Magyar Művelřdési Intézet, NI 1722

Dancs (szerk.), 1988=Dancs Istvánné (szerk.): Dokumentumok a szabadművelřdés történetéhez, 1945ı 1949. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.

Domokos, 1954(?)=Domokos Lajos: A kultúrotthon mozgalom helyzete és feladatai Pártunk márciusi határozat után. Magyar Művelřdés Intézet, 1954. (?) NI 508

Eszterág, 1951=Eszterág Albert: A kultúrotthon mozgalomról általában. 1951. október 1., elřadás jegyzet, Magyar Művelřdési Intézet, 1951. NI 509

Halász, 2009=Halász Csilla: Újévi mintaünnepségek 1951-ben, avagy hogyan végezze ki Döbrögít, Titót és Francót Ludas Matyi szilveszterkor? In: ArchivNet 2009/6. szám in: www.archivnet.hu [2009. október 27.]

Izsák, (fřszerk.) 1998=Izsák Lajos (fřszerk.): A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1945ı 1956. Budapest, 1998.

A könyv=A könyv: a Népművelési Minisztérium lapja. (1955)

Könyvbarát=Könyvbarát: könyvtárosok és könyvterjesztřk havi tájékoztatója. (1951ı 1952)

A Könyvtáros=A könyvtáros: a könyvtárosok havi tájékoztatója: a Népművelési Minisztérium lapja. (1953ı 1954)

Kövendi – Szatmáry, 1948=Kövendi Dénes ı Szathmáry Lajos: A szabadművelřdés kézikönyve. Szabadművelřdési Tanács, Budapest, 1948.

KSH, 1956=Pest megye fontosabb statisztikai adatai. 1950–1955. Központi Statisztikai Hivatal Pest Megyei Igazgatósága, Budapest, 1956.

KSH, 1957=Statisztikai Évkönyv. 1949–1955. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1957.

KSH, 1958=Statisztikai Évkönyv. 1956. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1958.

KSH, 1964=1960. évi népszámlálás. 13. Összefoglaló adatok. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1964.

Lenin – Sztálin, 1949=V. I. Lenin – J. V. Sztálin: A szocialista munkáról és munkaversenyřrl. Szikra Kiadó, Budapest, 1949.

Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX. I-3a. Népművelési Minisztérium iratai. Általános iratok. (1949i 1956)

MOL XIX. I-3n. Népművelési Minisztérium iratai. Kollégiumi értekezletek. (1949i 1956)

MOL XIX. J-1-j. Külügyminisztérium iratai. Szovjetunió. TŰK iratok. (1945i 1964) 141. tétel. Általános elvi ügyek (Kultúra, tudomány, művészet, sport).

MOL M-KS 276. f. 53. cs. Magyar Dolgozó Pártja Politikai Bizottság iratai. (1948i 1956) in: www.digitarchiv.hu

MOL M-KS 276. f. 54. cs. Magyar Dolgozó Pártja Titkárság iratai. (1948i 1956) in: www.digitarchiv.hu

MOL M-KS 276. f. 55. cs. Magyar Dolgozó Pártja Szervező Bizottság iratai. (1948i 1953) in: www.digitarchiv.hu

MOL M-KS 276. f. 89. cs. Magyar Dolgozó Pártja Agitációs és Propaganda Osztály iratai. (1950i 1956)

Murányi, 2005=Murányi Gábor: „A legrosszabb orosz film is jobb, mint egy amerikai.” Dokumentumok a szovjet film magyarországi hegemoniájának megteremtéséről (1945–1948). in: Múltunk. 2005/3. szám. 39i 101. o.

Művelt Nép=Művelt Nép: a kulturális tömegmozgalom folyóirata. (1950i 1956)

Népművelés=Népművelés. (1954–1956)

Népművelési Híradó= Népművelési Híradó: a Népművelési Minisztérium Népművészeti Főosztálya kiadványa. (1950i 1953)

Népművelési Közlöny= Népművelési Közlöny: a Népművelési Minisztérium hivatalos lapja. (1951i 1956)

Ónodi, 1951=Ónodi Miklós: Kultúrotthon mozgalom. 1951. április 13., előadás jegyzet, Magyar Művelődési Intézet, NI 511

Pest Megyei Levéltár (PML) XXIII. 2. Pest Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága (VB) ülési jegyzőkönyvei. (1950i 1990)

PML XXIII. 18 Pest Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Népművelési Osztályának iratai. (1950i 1956)

PML XXIV. 511 Pest megye szabadművelődési felügyelőjének iratai. (1945i 1950)

Révai, 1952=Révai József: Kulturális forradalmunk kérdései. Szikra Kiadó, Budapest, 1952.

Színház- és Filmművészet= Színház- és Filmművészet: a Magyar Színház és Filmművészek Szövetségének folyóirata. (1950i 1956)

Szovjet Kultúra= Szovjet Kultúra. (1950)

Vészi (s. a. r.), 1952=Vészi János (sajtó alá rendezte): A kultúrotthonok igazgatóinak országos értekezletei. Budapest, 1952.

Zólyomi, 1969=Zólyomi Alfonz: Két évtized mŕvelŕdési otthon beruházásainak néhány tapasztalata. 1969. december 4., elŕadás jegyzet, Magyar Mŕvelŕdési Intézet, NI 5732

Szakirodalom:

Andics Erzsébet: Elnöki székfoglaló a Magyar Történelmi Társulat 1949. március 27-ei ülésén. Századok, 1948/1ŕ 4. szám. 1ŕ 18. o

Arendt, 1992=Hannah Arendt: A totalitarizmus gyökerei. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992.

Balázs, 1948=Balázs Béla: Filmkultúra (A film mŕvészetfilozófiája). Szikra Kiadó, Budapest, 1948.

Báthory, 1988=Báthory Erzsébet: A magyar film faliképe. Filmkultúra. 1988/3. szám. in: Játékfilmek 1945ŕ 1963 között. Multimédiás kiadvány.

Béres, 1987=Béres Katalin: Születésnapok anatómiája. in: História. 1987/5ŕ 6. szám. 27ŕ 29. o.

Borus, 1964=Borus József: A haza marxista könyvkiadás néhány kérdése (1944ŕ 1956). In: Párttörténeti Közlemények. 1964/2. szám, 1ŕ 28. o.

Botos ŕ Gyarmati ŕ Korom ŕ Zinner, 1988=Botos János ŕ Gyarmati György ŕ Korom Mihály ŕ Zinner Tibor: Magyar hétköznapiak Rákos Mátyás két emigrációja között. 1945ŕ 1956. Minerva Kiadó, Budapest, 1988.

Csapodi ŕ Tóth ŕ Vértesy, 1987=Csapodi Csaba ŕ Tóth András ŕ Vértesy Miklós: Magyar könyvtártörténet. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.

Csende, 1974=Csende Béla: A mŕvelŕdési otthonok negyedszázada Békés megyében 1949ŕ 1974. Békés Megyei Tanács VB Népmŕvelési Osztály, Békéscsaba, 1974.

Egey, 1990=Egey Tibor: Az állami (törvényhatósági) népmŕvelés Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei szervezete a két világháború között. in: Fejezetek Pest megye történetébŕl, Pest Megyei Levéltár, Budapest, 1990. 457ŕ 499. o.

Erdész (szerk.), 1960=Erdész Tiborné (szerk.): Magyarország mŕvelŕdési viszonyai 1945ŕ 1958. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960.

Farkas, 2003=Farkas Gyöngyi: ŐGyertek lányok traktorra!ò Nŕi traktorosok a gépállomáson és a propagandában. In: Korall 13. 2003/szeptember. 65ŕ 86. o.

- Fehér i Heller i Márkus, 1991=Fehér Ferenc i Heller Ágnes i Márkus György: Diktatúra a szükségletek felett. Cserépfalvi Kiadás, Budapest, 1991.
- Feitl, 1999=Feitl István: Pártvezetés és országgyűlési választások 1949i 1988. in: Földes György i Hubai László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon 1920i 1998. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999. (második, bővített, átdolgozott kiadás). 276i 296. o.
- Forgács, 1990=Forgács Iván: Egy mítoszteremtési kísérlet. Filmkultúra. 1990/3. szám. in: Játékfilmek 1945i 1963 között. Multimédiás kiadvány.
- Gerő András: Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- Gyertyán, 1968=Gyertyán Ervin: Szovjet alkotók hatása filmművészetünkre. in: Társadalmi Szemle. 1968/január. 25i 35. o.
- Gyurgyák (szerk.), 2003=Gyurgyák János (szerk.): Mi a politika? Bevezetés a politika világába. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Halász, 2006=Halász Csilla: Kultúrotthonok Pest megyében 1949i 1956 között. in: Halász Csilla i Tóth Judit (szerk.): Tanulmányok Pest megye múltjából. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 2006. 281i 313. o.
- Halász, 2007=Halász Csilla: Mozik Pest megyében 1950 és 1956 között. in: Halász Csilla i Tóth Judit (szerk.): Tanulmányok Pest megye múltjából II. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 2007. 173i 194. o.
- Hencz, 1962=Hencz Aurél: A művelődési intézmények és a művelődésigazgatás fejlődése. 1945i 1961. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962.
- Horváth, 1975=Horváth Ferenc: A szabadművelődés története 1945i 1949. in: Levéltár Szemle. 1975/1. szám. 77i 91. o.
- Horváth Viktor, 1975=Horváth Viktor: Könyvek és könyvtárak államosítása Magyarországon. (1949i 1960). In: Az OSZK évkönyve 1974i 1975. Budapest, 1975. 233i 261. o.
- Horváth i Papp, 2002=Horváth Tibor i Papp István (szerk.): Könyvtárosok kézikönyve 4. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- Kaczián, 1990=Kaczián János: A szabadművelődés Tolna megyében. Fejezetek a népművelés történetéből. Babits Mihály Művelődési Központ, Szekszárd, 1990.
- Kálmán i Peregi, 1959= Kálmán Róbert i Peregi Gyula: A film és mozi Magyarországon. Filmtudományi Intézet, Budapest, 1959.
- Koncz, 2010=Koncz Gábor: É mélységesen mély a nemrégé è Vázlat a kultúra fogalmáról. <http://www.mka.hu/melysegesmely.pdf> [2010. szeptember 28.]

Kornai, 1998= Kornai János: Hatalom és ideológia. in: Fokasz Nikosz és Örkény Antal (szerk.): Magyarország társadalomtörténete III. (1945-1989). Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998. 76-96. o.

Kovács, 1992=Kovács András Bálint: Adalékok az ötvenes évek magyar filmhíradóinak ikonográfiájához. (191-198. o.) in: György Péter - Turai Hedvig: A művésze katonai. Sztálinizmus és kultúra. Corvina, Budapest, 1992.

Kovalcsik, 1983=Kovalcsik József: Rigmusköltészet - csasztuska (1950-1953). in: Valóság. 1983/3. szám. 66-86. o.

Kovalcsik, 1986=Kovalcsik József: A kultúra csarnokai II-III. kötet: A társadalmi és kulturális tevékenységek színterei a felszabadulás után. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1986.

Litván, 2008=Litván György: Mi kommunisták, különös emberek vagyunk - A sztálinizmus lélektana. in: Litván György: Magyar gondolat - szabad gondolat. Válogatott történeti tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest, 2008. 290-305. o.

Maróti, 2010=Maróti Andor: A népműveléstől az andragógiáig. A népművelési szakképzést meghatározó szemlélet átalakulása. http://epa.oszk.hu/01300/01306/00038/maroti_andor.htm [2010. szeptember 28.]

Nemes - Papp, 1980=Nemes Károly - Papp Sándor: A magyar film 1945-1956 között. Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, Budapest, 1980.

Nemeskürty, 1965=Nemeskürty István: A magyar film története (1912-1963), Gondolat Kiadó, Budapest, 1965.

Peregi, 1964=Peregi Gyula: Az államosított film és mozi szakma 15 éve. In: Homoródy József (szerk.): Magyar film 1948-1963. Cikkgyűjtemény. Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, Budapest, 1964.

Petrik, é. n.=Petrik András: Moziipar - filmipar. in: http://szabadbolcsesz.elte.hu/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=577&tip=0 [2007. szeptember 5.]

Rainer M. 2002=Rainer M. János: Magyarország a Szovjetunió árnyékában 1944-1990. in: Mérlegen a XX. századi magyar történelem - értelmezések és értékelések. 1956-os Intézet, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelem Tanszéke, Debrecen, 2002. 203-215. o.

Rainer M. - Kresalek, 1990=Rainer M. János - Kresalek Gábor: A magyar társadalom a filmen (Társadalomkép, érték és ideológia) 1948-1956. In: Szellemkép. 1990/23. szám. in: Játékfilmek 1945-1963 között. Multimédiás kiadvány.

- Romsics, 2005=Romsics Ignác: Magyarország története a 20. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- Schadt, 2003=Schadt Mária: *Általános iskolai tanítók az ötvenes években*. Pro Pannónia Kiadó Alapítvány, Budapest, 2003.
- Schlett, 1982=Schlett István: A politikai ideológia természetéről. in: Társadalmi Szemle. 1982/3. szám. 95–107. o.
- Standeisky, 1976=Standeisky Éva: Szabad Föld Téli Esték – Szabad Föld Tavaszi Vasárnapok. in: Párttörténeti Közlemények. 1976/2. szám, 144–167. o.
- Standeisky, 1998=Standeisky Éva: A kigyó bűre. Ideológia és politika. in: A fordulat éve. Politika, képzőművészet, építészet 1947–1949. 1956-os Intézet, Budapest, 1998. 147–166. o.
- Stefany, 1987=Stefany Judit: *Éltözzenek fehérbe!* Felülről szervezett népi kultúra. in: Historia. 1987/5–6. szám, 44–46. o.
- Szabó, 1987=Szabó Róbert: Jelszavak, politikai ünnepek. in: História. 1987/5–6. szám, 15–17. o.
- Szabó, 1989=Szabó Miklós: A legitimáció történelmi alakváltozásai. in: Szabó Miklós: Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986. Válogatott tanulmányok. Atlantis Program, Budapest, 1989. 275–306. o.
- Szathmáry, 1977=Szathmáry Lajos: A szabadművelődés korszaka 1945–1949. in: Kultúra és közösség. 1977/1. szám 5–33. o.
- Szenczi, 1979=Szenczi László: A közművelődés helyzete Tolna megyében (1945–1948). in: K. Balog János (szerk.): Tanulmányok Tolna megye történetéről. Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd, 1979. 247–321. o.
- Szilágyi, 1992=Szilágyi Gábor: Tűzkeresztség – A magyar játékfilm története 1945–1953. Magyar Filmintézet, Budapest, 1992.
- Szilágyi, 1994=Szilágyi Gábor: Életjel – A magyar filmművészet megszületése 1954–1956. Magyar Filmintézet, Budapest, 1994.
- Szulczewski, 1974=Michael Szulczewski: A politikai propaganda. Az elméleti problémák leírása. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.
- T. Kiss, 2000=T. Kiss Tamás: A népművelésről a kulturális menedzserig. (Fejezetek a népművelésképzés fejlődéstörténetéről). Német Népfürke Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete – Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2000.
- Tóth, 1993=Tóth István: A mozi a koalíciós pártok gazdálkodásában (1945–1948). in: Múltunk. 1993/4. szám. 68–91. o.

Varga i Kresalek, 1995= Varga Éva i Kresalek Gábor: NRk az ötvenes évek filmjeiben. in: Á. Varga László (szerk.): Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére. Hajnal István kör i Társadalomtörténeti Egyesület, 1995. 361i 378. o.

Varga, 2008=Varga Balázs: Filmirányítás, gyártástörténet és politika Magyarországon 1957i 1963. (doktori disszertáció) <http://doktori.btk.elte.hu/hist/vargabalazs/disszert.pdf> [2010. június 20.]

Vásárhelyi, 1979=Vásárhelyi Miklósné: A mŧvelŧdési otthonok elŧzményei, 5i 13. o., in: Hidy Péter (szerk.) Munkaközi jelentés a közmŧvelŧdési kutatásokról. Magyar Színházi Intézet, Budapest, 1979.

Vonsik, 1982=Vonsik Gyula: A propagandamunkáról. Hatékonyság és minŧség. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982.